

Printed by Ramanlal J Patel, Manager, The Maharaja
Sayajirao University of Baroda Press (Sadhana Press),
Raopura, Baroda, and Published by Professor B J
Sandesara Director Oriental Institute Baroda 1938

Price Rs 20

DEDICATED

to

my grandmother

SHRIMATI HIRALAXMI

but for whose tender care and
solicitude I could have made
no progress in my education.

FOREWORD

It gives me great pleasure in placing in the hands of scholars, this edition of Viṣṇudharmottara, Khanda III for the first time critically edited with the help of four manuscripts

The importance of the text for the study of fine arts in ancient India is very well known. The only edition of Venkateśvara Press published in 1913 A D, has been known to be an uncertain guide in the study of chapters like those on painting sculpture etc., as can be seen from the translation and study of the same by Dr Stella Kramrisch, Dr Coomaraswamy and others

Unfortunately the MS of Nepal from the Khatmandu MS Library of the Government of Nepal could not be fully utilized for this edition. We requested the Government of Nepal to supply us with a transcript of the same but the State policy in this respect seems to be yet undecided. We hope that the Government of Nepal will grant in near future permission to obtain transcripts of such works as the Viṣṇudharmottara and the Bharata Nāṭyaśāstra with Abhinava Bharatī (both published in the G O Series) which will enable us to publish this important MS evidence by way of supplementary data in the Journal of the Oriental Institute and will also be used for revised second editions of these texts

Dr Priyabala Shah deserves congratulations for the great pains she has taken in preparing this text edition. Her critical discussion and interpretation of various topics covered by the text will follow in the second volume (in the G O Series) which will soon go to the press. It will also contain indexes of the first volume and appendixes. I am confident that both the volumes will satisfy the long felt want in the study of Viṣṇudharmottara a very important text full of cultural data of the Gupta Age the Golden Age of India

I take this opportunity to thank the University Grants Commission and the Government of Bombay for jointly giving full financial aid towards the publication of this volume

Oriental Institute
Baroda
20 8 1958

B J SANDESARA
Director

CONTENTS

Introduction

Pages
XV—XXVIII

I

(i) Critical apparatus	xv-xix
(ii) The present text	xv
(iii) Importance of the third khaṇḍa of the Viṣṇudharmottara	xvii
	xviii

II

The work, its age and authorship	xix-xxviii
(i) Viṣṇudharmottara	xix
(ii) Viṣṇudharma, Viṣṇudharmottara and Viṣṇupurāṇa	xx
(iii) Age of Viṣṇudharmottara	xxii
(iv) Authorship	xxviii

विष्णुधर्मोत्तरे तृतीयः खण्डः

पृ. १-३९८

१ चित्रसूत्रे प्रथमोऽध्यायः	१
२ शब्दाध्यायः	३
३ छन्दोविधिः	६
४ वाक्यपरीक्षाध्यायः	८
५ तन्त्रगुणदोषाध्यायः	१०
६ तन्त्रशुद्धिः	१३
७ प्राकृतभाषालक्षणम्	१५
८ अभिवानकोशे प्रथमः परिच्छेदः	१७
९ " द्वितीयः परिच्छेदः	२०
१० " तृतीयः परिच्छेदः	२२
११ स्त्रीलिङ्गनिर्देशे चतुर्थः परिच्छेदः	२५
१२ पुंवर्गनिर्देशे पञ्चमः परिच्छेदः	२७
१३ नपुंसकविधौ त्रयोदशोऽध्यायः	२९
१४ अलङ्काराध्यायः	३१
१५ महाकाव्यलक्षणम्	३३
१६ प्रहेलिकालक्षणम्	३५
१७ द्वादशरूपाध्यायः	३७
१८ गीतलक्षणम्	४३
१९ आतोषविधिः	४५

अ.	विषय	पृष्ठाङ्क
	नृत्तसूत्रम्	
२०	सामान्याध्यायः	४७
२१	शय्यासनस्थानम्	५३
२२	आसीका(! सना)ध्यायः	५४
२३	उत्थि (! पुंस्त्री)स्थानकम्	५७
२४	अङ्गकर्माध्यायः	६०
२५	उपाङ्गिकाध्यायः	६७
२६	हस्ताध्यायः	७५
२७	आहार्याभिनयः	८५
२८	सामान्याभिनयः	९०
२९	गतिप्रचारः	९७
३०	रसाध्याय	१०१
३१	भावाध्यायः	१०४
३२	रहस्यमुद्राध्यायः	११०
३३	नृत्तशास्त्रमुद्राध्यायः	११२
३४	नृत्तसूत्रम्	१२४
	चित्रसूत्रम्	
३५	आयामोच्छ्रायमानम्	१२७
३६	प्रमाणाध्यायः	१२९
३७	सामान्यमानम्	१३१
३८	प्रतिमालक्षणाध्यायः	१३३
३९	क्षयवृद्ध्यध्यायः	१३६
४०	रङ्गव्यक्तिः	१४१
४१	रङ्गवर्णना	१४४
४२	रूपनिर्माणम्	१४६
४३	शृङ्गारादिभावयुक्तादि	१५४
	प्रतिमालक्षणम्	
४४	निर्मुर्तिनिर्माणम्	१५८
४५	पद्मरूपनिर्माणम्	१६१
४६	ब्रह्मरूपनिर्माणम्	१६२

अ.	विषय	पृष्ठाङ्क
४७	विष्णुरूपनिर्माणम्	१६४
४८	महादेवरूपनिर्माणम्	१६६
४९	नासत्यरूपनिर्माणम्	१६८
५०	शक्ररूपनिर्माणम्	१६९
५१	यमरूपनिर्माणम्	१७१
५२	वरुणरूपनिरूपणम्	१७३
५३	वैश्रवणरूपनिर्माणम्	१७५
५४	विष्णुध्वजरूपनिर्माणम्	१७७
५५	गौरीश्वररूपनिर्माणम्	१७८
५६	अग्निरूपनिर्माणम्	१७९
५७	निर्ऋतिरूपनिर्माणम्	१८०
५८	वायुरूपनिर्माणम्	१८१
५९	भैरवरूपमहाकालरूपनिर्माणम्	१८२
६०	विष्णुरूपनिर्माणम्	१८३
६१	भूमिरूपनिर्माणम्	१८४
६२	आकाशरूपनिर्माणम्	१८५
६३	ब्रह्मरूपनिर्माणम्	१८६
६४	सरस्वतीरूपनिर्माणम्	१८७
६५	शेषरूपनिर्माणम्	१८८
६६	देवीचतुष्टयसहिततुम्बुरुरूपनिर्माणम्	१८९
६७	आदित्यरूपनिर्माणम्	१९१
६८	सोमरूपनिर्माणम्	१९३
६९	भौमादिग्रहरूपनिर्माणम्	१९५
७०	मनुरूपनिर्माणम्	१९६
७१	कुमारादिरूपनिर्माणम्	१९७
७२	वसुरूपनिर्माणम्	१९९
७३	देवतारूपनिर्माणम्	२००
७४	लिङ्गरूपनिर्माणम्	२०५
७५	व्योमरूपनिर्माणम्	२०६
७६	नरनारायण(हरी)कृष्णरूपनिर्माणम्	२०७
७७	धर्मरूपनिर्माणम्	२०८

अ.	विषय	पृष्ठाङ्क.
७८/१	वैराग्यरूपनिर्माणम्	२०९
७८/२	वृत्तिहरूपनिर्माणम्	२१०
७९	वराहरूपनिर्माणम्	२१२
८०	हृयग्रीवरूपनिर्माणम्	२१४
८१	पद्मनाभरूपनिर्माणम्	२१५
८२	लक्ष्मीरूपनिर्माणम्	२१६
८३	विश्वरूपनिर्माणम्	२१८
८४	ऐङ्गकरूपनिर्माणम्	२२०
८५	देवोद्यानरूपनिर्माणम्	२२२

प्रासादलक्षणम्

८६	प्रासादलक्षणम्	२३०
८७	सर्वतोमद्रप्रासादलक्षणम्	२४३
८८	सामान्यप्रासादलक्षणम्	२४९
	द्रव्यसाधनानि	
८९	दारुपरीक्षा	२५१
९०	शिलापरीक्षा	२५४
९१	इष्टकापरीक्षा	२५७
९२	वज्रलेपनम्	२५९
९३	भूमिपरीक्षा विधिनिधानानि	२६१
९४	ब्रह्मशिलान्यासध्वजविधिः	२६६
९५	प्रतिष्ठाकल्पे शल्योद्धारनाम	२७१
९६	प्रतिष्ठाप्रतिभालक्षणे कालनिर्देशः	२७४
९७	प्रतिष्ठाकल्पे दीक्षाध्यायः	२८७
९८	प्रतिष्ठाकल्पे तोरणाध्यायः	२८८
९९	प्रतिष्ठाकल्पे अर्घ्यपादपञ्चगव्यविधि.	२९२
१००	अर्चाशोचाध्यायः	२९३
१०१	अधिवासनाध्यायः	२९५
१०२	जीवाग्राहनाध्यायः	२९७
१०३	प्रतिष्ठाकल्पे देवसंघाहानम्	२९८
१०४	देवदिशामाग्राहनम्	३०४

अ.	विषय	पृष्ठाङ्क
१०५	लोकाद्यावाहनवर्णनाध्याय	३१६
१०६	शेषसर्गदेवावाहनवर्णनाध्याय	३२२
१०७	वासुदेवविबोधन	३३७
१०८	आवाहनप्रयोजनम्	३३९
१०९	वैष्णवहोमविधि	३४२
११०	प्रतिष्ठाध्याय	३४४
१११	श्रीविष्णुबृहत्स्तनपनम्	३४५
११२	भोगदानाध्याय	३४८
११३	मधुपर्काध्याय	३४९
११४	इज्याध्याय	३५०
११५	सात्त्वतेज्याध्याय	३५१
११६	तोरणोच्छ्वायविधि	३५२
११७	यात्राविधि	३५४
११८	प्रादुर्भावपूजनाध्याय	३५७
Variant Readings of Ms F (Śarada script)		359
Contents of Nepal Ms		379
Critical Notes		381

INTRODUCTION

I

(1) Critical Apparatus

The present text is based upon the following four Mss ¹ and the printed edition of the Venkateśvara Press (1913 A D, Bombay) Among these four Mss two are complete and in good condition and the remaining are more or less damaged

There is a Ms of this work in Nepal also But I could not obtain it, as the Nepal Govt does not send any Ms outside its territory However my guide Prof K V Abhyankar, who visited Nepal was kind enough to consult the Ms and prepare a list of its contents for my use (See p 379)

Ms A—No 91 of 1875 76

Substance—Paper

Folios—120

Size—14" × 6"

Extent—118 Adhyayas—

Twelve lines on each side a line containing thirty nine letters

Character—Devanagari

Date—Not mentioned

Appearance—Nearly 100 years old

Place of Deposit—Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona

Ms B—No 1758—B D 249 250 (Bhanu Daji's collection)

Substance—Paper

Folios—114

Size—15" × 7"

Extent—120 Adhyayas—

Twelve lines on each side a line containing forty three letters

Character—Devanagari

Date—1925 Vikram Era

Place of Deposit—Royal Asiatic Library, Bombay

¹ Before undertaking the preparation of this critical text of Viṣṇu-dharmottara for my thesis, I made inquiries at several places about the available Mss of the work As a result I succeeded in getting the four Mss mentioned above When I came to know that there was a Ms (No 4669) of Viṣṇu-dharmottara at Dacca, I wrote to Dr R C Hazra in 1946 who in spite of the disturbed local condition was kind enough to make the necessary inquiry and advise me to procure it However, owing to the circumstances then prevailing, it was not possible for me either to get the original Ms or a copy of it

Ms. C—No. 93 of 1875-76

Substance—Birch bark.

Folios—from 488 to 755 {267} as mentioned in the catalogue of B O R I. Actually there are only 259 folios which means some folios must be missing. The Ms. is incomplete

Size—10.25" × 9.75"

Extent—3 to 339 Adhyāyas : c 336 Adhyāyas in all. First two Adhyāyas and Adhyāya 48 are missing, the last one {Ad 339} being incomplete. There are nearly 18 lines on each side and nearly 28 letters in a line.

Character—Śāradā Script.

Date—not mentioned.

Appearance—Nearly 300 years old

Place of Deposit—Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona.

I have utilized 112 folios for preparing the present text containing Adhyāyas 3 to 118. The damaged portions of the Ms. are repaired by sticking slips of papers, so it is very difficult to read the underlying words. Some folios remain unwritten. Adhyāyas 69 to 72 and 102 have no Adhyāya endings (colophons). Nearly two or three hands are seen in the writing. The corrected portion also is written by a different hand

Ms. D—No 2509

Substance—Rough Yellowish Paper

Folios—5

Size—13" × 7.5"

Extent—Six Adhyāyas complete and two Adhyāyas incomplete. The Ms. begins from the end of the Adhyāya 60 and ends in the middle of the Adhyāya 97. On each side 19 lines are written, each line having nearly 51 letters.

Character—Devanāgarī

Date—Not mentioned

Appearance—150 to 200 years old

Place of Deposit—Dayānand Mahāvīdyalaya Library, Lahore.

It may be noted that this Ms. contains abbreviations with full words in the Adhyāya 97. Śloka 27 to 40, such as रे for रेहिणी नक्षत्र, उर्को for उरर कान्युनी, ह for हस्त, वि for वित्रा, अ for अनुषा etc.

1. The Mss C and D betray carelessness in the matter of marking Visargas and Anusvāras. They are written continuously without the usual punctuation marks : e, Danda. The vowel signs are generally misplaced

A comparison of the two Mss C and B makes it probable that the Ms B is a copy of the Ms C. As said above the appearance of the Ms C gives an impression of being pretty old. If the guess that B is a copy of C is correct the antiquity of C would be corroborated from the colophon of B¹ which says that it has been copied from a very old palm leaf Ms. Any way C is the oldest of the Mss available to me.

Ms A presents a considerable number of variants as compared with the readings of B and C.

While editing the text I found that the readings of C and B & the readings of the Kashmiri version are generally superior to those of the version represented by Ms A. Ms C was therefore adopted as the basis of the text. Its unsatisfactory readings were however replaced in the text by better readings from other Mss and given as variants in the footnotes.

Mss S₁ S₂ —After I prepared the text from the Mss described above I got through the courtesy of Dr Agravala and Dr Moticandra copies of portions pertaining to Citrasutra from the two Mss lying in the Saraswati Bhandara, Banaras. These are called S₁ and S₂.

Many of my emendations in the portion of the text dealing with Citrasutram were confirmed by the readings of the Mss S₁ and S₂. For example —

Ad 36 त्रिकायताहुलौ instead of त्रिकारयताहुलौ because त्रिकार^० has no meaning

Ad 36, Slo 5 सत्यस्तु रसिकश्चैव instead of सत्यस्त रसिकश्चैव

Ad 38 Slo 16 सक्षता सुक्षता

Ad 39 Slo 8 बुद्धिमान् ” बुद्धिमान्

” 14 दृश्येताधिष्ठितक्षयम् ” दृश्यमधकृतक्षयम्

” 32 नवा येताल्लि ” नाचान्मेताल्लि

Ad 41 Slo 9 क्षयवृद्धी च ” पक्षवृद्धीश्च

Ad 42 Slo 1 देवा देव

, 34 किञ्चिदुद्धतवेशाश्च ” किञ्चिदुद्धतवेशाश्च

, 64 आपानभूमि ” आपानभूमि

(ii) The present text

The text that I prepared for my thesis consisted of 1 to 88 adhyayas of the third Khandā of the Viṣṇudharmottara. When this work was accepted for publication in the Gaekwar Oriental Series Baroda I thought it proper to present the whole of the third Khandā as given in my Ms except the Ms C. So

¹ समस्तस्य विष्णुधर्मोत्तर । श्रीविक्रमादित्यमवत् १००५ विक्रमनाम संवत्सरे आश्विनमासि वृश्चपक्षे नवम्या त्रिथौ शुक्रनामरे कश्मीरे लिखितमिदं विष्णुधर्मोत्तरपुस्तकम् । अक्षरणे इति प्रसिद्धेन भूमरेण शुभमस्तु लेखक पाठकयोः श्रीरस्तु ॥ प्रचुर चित्र(१ न्त)नाम्नैव पुस्तकायुस्तकमिदं लिखितम् ॥

the present publication contains in addition to what I gave in my thesis the adhyayas 89 to 118

Before giving the text for printing I revised it completely and incorporated the readings of the Mss S₁ and S₂ in the body of the text When the printing of the present text was nearing completion I got one more Ms through the courtesy of Shri A Ghosh Director General of Archaeology New Delhi I have named this Ms T Its various readings have been given in pp 350-378

I find the Ms T superior to other Mss in point of correctness and intelligibility I am glad to note that quite a large number of the emendations made by me are supported by this Ms

The Mss A and B omit the Adhyaya on *Nṛsimharupanirmanam* which is given in the Ms C and which is Adhyaya 78 of the printed text The Adhyaya 78 of the Mss A & B is named *Vairagyarupanirmanam* This occurs in the Ms C under the name of *Kapilarupanirmanam* The Adhyaya *Nṛsimharupanirmanam* which is not found in other Mss has also been included in the text

In editing this text help of works having similar contents such as *Bharata's Nāṭyaśāstra* *Śaraṅgadeva's Saṅgitaratnākara* etc is also taken

In spite of the effort made here to present a correct text it cannot be said that it gives complete satisfaction However a comparison of this text with the one given in the Venkatesvara Press edition will show the progress made by it in presenting a more correct and a reliable text

In Volume I the Sanskrit text is followed by the Section on critical notes These contain discussions on *raliṅ* grammatical explanations explanations of astronomical allusions parallel references in similar works and other miscellaneous matter

This section is followed by two appendices—No I giving the variants of Ms F as also the description of the manuscript and No II the contents of the Nepalese manuscript

(ii) Importance of the third khanda of the *Vṛṇudharmottara*

Most of the Puranas and Upapuranas¹ touch the subject matter of various arts such as Town planning Architecture² Sculpture Painting Music Dance and

¹ The *Brahmavivarta* the *Linga* the *Vamana* the *Varaha* the *Brahma* the *Harivamśa* the *Kalikā* the *Dvī Bhagavat* the *Kalki* the *Śiva* the *Nīlāmata* and the *Samba Purāṇas* only briefly touch the arts of Architecture and Sculpture

² For example the *Agni* and the *Garuda Purāṇas* describe 45 varieties of temples under five heads The *Matsya* and the *Bhaviṣya Purāṇas* describe twenty varieties under three heads It is only *Vṛṇudharmottara* which describes one hundred and one types of temples

similar other topics. But only eight¹ of them have treated the subject more systematically and in greater detail.

None of these however have treated the topics of fine arts in the way in which the *Viṣṇudharmottara* has done. This is done in its third khaṇḍa. The treatment is so comprehensive and systematic that one can call it a treatise on the Fine arts of Ancient India. Moreover it throws a flood of light on the various symbols used in the ancient arts. The importance of the work lies in the fact that it serves as a reliable guide to the study of the tradition of fine arts of Ancient India.

In spite of its great importance this portion of the *Viṣṇudharmottara* has not attracted the attention it deserves. Hardly one or two scholars have touched this subject. The text of *Viṣṇudharmottara* was first published by Venkateśvara Press, Bombay in Samvat 1969 (i.e. A.D. 1913). Dr. Stella Kramrisch, Professor of Fine Arts at Calcutta University was probably the first to draw attention to the importance of the work. She published an English translation of the portion pertaining to Painting in 1924.

An attempt to translate portion of the text of the third khaṇḍa of the *Viṣṇudharmottara* relating to arts in Gujarati was made by Prof. R. V. Pathak and Prof. R. C. Parikh of the Gujarat Puratattva Mandir, Ahmedabad in 1927 but they gave it up for want of a reliable correct text.

A study of the printed text of the *Viṣṇudharmottara* published by the Venkateśvara Press shows that many of its readings are corrupt and unintelligible and therefore it cannot be a reliable guide to the students of ancient arts for an adequate understanding of the subject matter. Hence the necessity of an attempt to prepare as far as possible a critical and reliable edition of this portion with the help of available manuscripts.

II

The work, its age and authorship

(1) *Viṣṇudharmottara*

*Viṣṇudharmottara*² is divided into three khaṇḍas. The first khaṇḍa contains 269 adhyāyas and begins with the well known verse

नारायणं नमस्कृत्य नरैश्चैव नरोत्तमम् ।

देवीं सरस्वतीं याम ततो वयमुत्थिरयेत् ॥

This khaṇḍa very much resembles the first khaṇḍas of other purāṇas. It describes creation of the world, gives the usual purāṇic accounts of geography,

¹ The Matsya Purāṇa, the Agni Purāṇa, the Brahmanda Purāṇa, the Nāradya Purāṇa, the Garuda Purāṇa, the Skanda Purāṇa, the Bhavīṣya Purāṇa and the Vāyupurāṇa.

² Indian Antiquary (p. 383) Vol. XIX.

astronomy, chronography as well as genealogies of kings and sages and legends about them. It also contains what is known as Śaṅkaragita. Among the legends a long account of loves of Pururaviś and Urvāśi is to be specially noted (adhyayas 130-137) as it comes a little closer to Kalidasa's story than the other known versions. It contains rules about Śraddha ceremonies, Vratas and Stotras. This is followed by the descriptions of Ayodhya and the story of Rama.

The second khanda is composed of 183 adhyayas. It is said to have been originally revealed by Varuṇi Puṣkara to Paraśurama. It mainly contains short treatises on Dharma and Rajaniti. The rules and regulations regarding four Āśramas are given in full details. The section on astronomy which is mainly in prose bears the separate title Paitamaha Siddhanta. The preamble states that it was originally communicated by Brahman to Bhṛgu. Next Varuṇi Puṣkara revealed it to Paraśurama and finally Markandeya to Vajra. It consists of nine adhyayas. It further shows a very close connection with the section on Time in the first khanda. There are a few adhyayas on medicine also.

The third khanda in Venkateśwara Press edition consists of 355 adhyayas which include what is known as Hamsagita. Ms. C of this khanda contains 339 adhyayas while Mss. B and E only 120 and the Ms. A contains only 118 adhyayas. I have followed Ms. A for the text published in this volume. The Nepal Ms¹ it may be noted has only a hundred adhyayas.

This khanda contains short treatises on Sanskrit and Prakṛit grammar, on lexicology, metrics, poetics, dancing, singing and instrumental music as well as detailed instructions for sculptors and painters making images of gods and for architects constructing temples and discusses materials for building temples etc. It also describes invocation ceremonies for the installation of images and gives instructions for priests consecrating images or sacred buildings. This khanda it may be noted is much shorter than the other two.

(11) *Viṣṇudharma, Viṣṇudharmottara and Viṣṇupurāṇa*

Viṣṇudharmottara belongs to the Purāṇa² type of literature. It is however not found mentioned in the usual lists³ of Mahapurāṇas and Upapurāṇas. The question therefore arises as to what is its place in Sanskrit literature?

¹ See pp. 379-60.

² The language shows the shipshod Sanskrit common to all Purāṇas and the author does not shrink from coming the most absurd forms when they suit his convenience.

—Indian Antiquary, Vol. XIX (p. 383)

³ List of Mahapurāṇas —

(1) Brahmapurāṇa (2) Padmapurāṇa (3) Viṣṇupurāṇa (4) Śivapurāṇa (5) Bhāgavata (6) Nārāyaṇa (7) Markaṇḍeya (8) Agni (9) Bhaviṣya

Before editing the text published in the present volume, I had to collect and study different manuscripts of the work. It was found that the manuscripts from Adyar and Jammu library are different works from the one which I was editing. This goes to show that two different works bear the titles beginning with Visnudharma. Dr Buhler¹ in his learned review of Alberuni's India states that Alberuni also quotes from two works² bearing the title Visnudharma. Thus in Alberuni's time there were also two different Visnudharmas. What is, however, important for our purpose is that Alberuni quotes passages which Dr. Buhler has identified with the passages of our Visnudharmottara. It appears that Alberuni either to be brief or being confused has referred to two different works by the same name, Visnudharma.³ But it is quite clear that the name of our work is not Visnudharma but Visnudharmottara.⁴

We find a reference to Visnudharmottara in the Nāradiya purāṇa⁵, where

(10) Brahmavaivarta, (11) Linga (12) Varāha, (13) Skanda, (14) Vāmana, (15) Kūrma, (16) Matsya, (17) Garuda and (18) Brahmāṇḍapurāṇa

—Purānavivecana (p 150) by Durgashankar Shastri, Ahmēdābad, 1931.

List of Upapurāṇas —

(1) Sanatkumāra, (2) Nrsimha, (3) Nandi (4) Śivadharmā, (5) Durvāsā, (6) Nārada, (7) Kapila, (8) Manava, (9) Uśanas, (10) Brahmanda, (11) Varuna, (12) Kālī, (13) Vasistha, (14) Sāmba (15) Saura, (16) Pārāśara, (17) Mārīca and (18) Bhārgavapurāṇa

—*Ibid* (p 157).

¹ "It is evident that in the beginning of the eleventh century two works with the title Visnudharmottara or Visnu Dharma existed and that both were considered to be canonical by Beruni's Pandits who, one and all, were Vaishnavas." *Indian Antiquary* (p 407), Vol XIX

² "The remaining three passages in which Beruni quotes the Visnu-Dharma, have been taken from a work which, though likewise a production of the Bhāgavata sect and though likewise called both Vishnu Dharma and Visnudharmottara, has nothing to do with the tripartite Visnudharmottara." *Ibid* (p 402)

³ For further discussion of this interesting topic, the reader is referred to the learned article of Dr Buhler in *Indian Antiquary* (pp 381-410) Vol XIX.

⁴ इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु मार्कण्डेयवज्रमन्त्रादेः (पृ २, ५)
(Vol I)

⁵ केशिध्वजेन चेत्येष पञ्चोऽश परिशीलितः ।

अथ १२ तु सूत्रेण शौनसादिभिरादरात् ॥ १७

पृष्ठेन चोदिता दशविष्णुधर्मोत्तराद्वया ।

नानाधर्मैकथा पुण्या व्रतानि नियमा यमा ॥ १८

धर्मशास्त्र चाध्यात्म वेदान्त ज्योतिष तथा ।

वैशाखयान प्रकरणाद् स्तोत्राणि मनवस्तथा ॥ १९

Dr Bühler is also of the opinion that the *Paṭamāha Siddhanta* given in the *Viṣṇudharmottara* is certainly that on which Brahmagupta in 628 29 A D founded the passages quoted by the commentators of the *Suryasiddhanta* and published by Mr Colebrooke. On this point Winternitz¹ is in agreement with Bühler. But Shri Dixit in his Marathi work *Bharatiya Jyotiṣaśāstra*² proves that the *Viṣṇudharmottara*, *Brahmasiddhanta* and the *Brahmagupta siddhanta* have no similarity in their astronomical and mathematical contents. So the two *Siddhantas* are not identical.

Thus the argument based upon *Brahma Siddhanta* also does not by itself warrant the pushing back of the date of *Viṣṇudharmottara*.

In the opinion of Dr Kane the following Śloka of *Viṣṇudharmottara* is taken from *Paraśarasamṛti* (340) —

अनाथ ब्रह्मगोप ये बहन्ति दिगन्तय ।
पद पदे ऋतु (१ त) फल चानुपूर्वहमस्ति त ॥
[दि स अ ७६ श्लो २]

This would place *Viṣṇudharmottara* after *Paraśarasamṛti* whose date according to Dr Kane is 500 A D. But on a comparison of both the texts where this verse occurs I find that it is in better context and has a more natural position in *Viṣṇudharmottara* than it has in *Paraśarasamṛti*. Also, traditionally, it is more usual for the *smṛtis* to quote from the *Puranas* rather than the other way. If therefore the Śloka referred to above does not belong to a third source from which *Paraśara* and *Viṣṇudharmottara* might have borrowed it but really belongs to *Viṣṇudharmottara* as suggested above we can put *Viṣṇudharmottara* before *Paraśarasamṛti* i.e. before 500 A D. But how far such stray verses can serve as evidence is doubtful.³

Now let us examine some other lines of evidence in order to solve the problem of the date of *Viṣṇudharmottara*.

The portion of the text of *Viṣṇudharmottara* given in this Volume describes suchārṇavaś Kavya Nāṭya Gāthā Nāṭya Gāthā Prathama and Prasaṇa. There are

¹ In *Viṣṇudharmottara* there is a prose section with the special title *Paṭamāha Siddhanta*. If as is probable this is an extract from the *Bṛhma sphuṭa Siddhanta* written by Brahmagupta in 628 A D the *Viṣṇudharmottara* must have been compiled between 628 and 1000 A D. — *History of Indian Literature Vol I* (p 580) Winternitz.

² विष्णुधर्मोत्तरासिद्धान्तो ब्रह्मगुप्तसिद्धान्तो नाम्ये साधे या ये इत नितरा अमरा पाहिने । (पृ १५२)

³ Dr R C Hazra in his valuable work *Puranic Records* (p 21) says It is not at all safe to use in determining the date of any particular work any verses which have been quoted without any express mention of the sources even if those quoted verses are traceable in that particular work.

other works also which treat these subjects as their own. A comparison with these has shown that there is considerable similarity¹ between what has been given in our text and such works as the Nāṭyaśāstra of Bharata, Kāvyaśālikā of Bhāmaha and Kavyadarśa of Dandin.

But from mere similarity of the subject matter it is difficult to say, without the dates of the works, which borrow from which. Both may have a common source. Generally speaking, this is true. However, a closer examination of our text with the Nāṭyaśāstra inclines me to think that our text must have borrowed its material from it, especially the version of the ३ and ४ manuscripts mentioned in the edition of Gaekwar Oriental Series.

The adhyāyas of Viṣṇudharmottara dealing with Prahelikas (Ad 16) and Alamkāras (Ad 14) show a great similarity in their contents with the corresponding subject matter in Bhamaha's Kāvyaśālikā and Dandin's Kavyadarśa. The definitions of Alamkāras have also a considerable similarity with those given by Bhāmaha and Dandin. But the variations are more important for our purpose.

Our text gives only eighteen Alamkāras while Bhamaha gives thirty nine and Dandin gives thirty five, in the matter of Prahelikās our text gives twenty-four, while Dandin gives only sixteen. If we carefully study the history of Alamkāra literature we shall find that in the matter of Alamkāras, there is a general tendency to increase² the number, while in the matter of Prahelikas to lessen its importance in poetry so much so that Mammata pays no attention to it. On both these counts we can say that our text represents a stage in poetics which is earlier than the one represented by Bhāmaha and Dandin.

If the above view is correct we can place Viṣṇudharmottara or at least this portion after Bharata and before Bhamaha and Dandin.

As to the dates³ of Bhāmaha and Dandin Dr Kane is of the opinion that they should be placed between 600 to 750 A D, Dandin between 660 and 680 A D and Bhamaha 700-750 A D. Dr S. K. De would place Bhāmaha between the last quarter of the 7th and the last quarter of the 8th Cent. A D and Dandin in the first half of the 8th cent. A D. Professors Batuknath Sharma and Baladeva Upadhyaya place Bhamaha between 400 and 600 A C. Thus taking the later dates of these authors, we may reasonably place the lower limit of the age of our text in the first half of the 7th cent. A D i.e. before circa 650 A D.

¹ These similarities will be discussed at appropriate places in volume II.

² Hemacandra recognises only 33 Alamkāras but this is in reaction to the tendency of increasing Alamkāras.

³ History of Sanskrit poetics (pp 108, 120, 113) by P. V. Kane (1951) Sanskrit Poetics Vol. 1 (p 49) by S. K. De.

The earlier limit of its age is given by the Nāṭyaśāstra. As to its date there is also a great difference of opinion. In fact, the present text embodies strata of different ages. As Dr. De says, "Bharata's Nāṭyaśāstra.....cannot possibly be put even in its present version at a date lower than the 6th cent. A.D." He goes further and says that the portion, dealing with music and other portions also "were put into their present shape about the 4th cent. A.D. He would shift back the lower limit of Bharata's work to the 4th or the 5th cent. A.D.¹

According to Dr. Keith,² "the date of that text (Nāṭyaśāstra) is uncertain, but we cannot with any assurance place it before the 3rd cent. A.D." Dr. Kane³ is of the opinion that the ' Nāṭyaśāstra cannot be assigned to a later date than about 300 A.D. *

But the age of Viṣṇudharmottara cannot be placed earlier than 300 A.D., is shown by another piece of evidence. In adhyāya 63, Ślo. 3 of our text, mention is made of Udīcyaveṣa and of Aviyāṅga or Viyāṅga in the description of the image of Sūrya. According to Sir R. G. Bhandarkar,⁴ 'this Magian influence from Persia is to be dated about the 3rd cent. of the Christian era.' So in no case our text can be placed earlier than the 3rd cent. A.D. which is its upper limit.

Accepting the view of Dr. De that the date of the present text of Nāṭyaśāstra cannot be pushed beyond the 4th cent. A.D., we may put the date of our text after the 4th cent. A.D.

Thus in the present state of our knowledge, it would be safe to put Viṣṇudharmottara somewhere between the first or rather the second half of the 5th cent. A.D. and the first half of the 7th cent. A.D.⁵ i.e. between circa 450 and 650 A.D. An earlier date after the third century A.D. however is not altogether excluded by the evidence.⁶

¹ Sanskrit Poetics, Vol. 1. (pp. 21, 32, 36) by S. K. De.

² The Sanskrit Drama (pp. 13, 81) by A. B. Keith.

³ History of Sanskrit Poetics, (p. 45) by P. V. Kane.

⁴ Dr. Manomohan Ghosh places the Nāṭyaśāstra in the 2nd cent. A.C. See Introduction (P. LXXXVI), to his translation of Nāṭyaśāstra.

⁵ Vaiṣṇavism, Śaivism and minor religious systems (p. 151) by R. G. Bhandarkar.

⁶ According to the references given in Ad. 9 Ślo. 3, the day of the vernal equinox was the day when the Sun entered the sign Meṣa. This would take our text sixteen hundred years back from the present time that is about the 4th cent. A.D. (See critical notes, p. 383). I have not specifically utilized this criterion in the above discussion because our text may as well be referring to an earlier traditional view and not to a contemporary event.

⁷ I have not discussed the problem of the uniformity of the whole of Viṣṇudharmottara. Like other purāṇas some of its parts may be older and some

Visnudharmottara and the Gupta Age.

Dr. V. S. Agrawala says, "The glories of the Gupta age have been made permanent through the visible creations of its art. The period of three centuries, circa 325-650 A. D. witnessed an unprecedented artistic activity in India revealed through some of the most beautiful creations of Art."¹ So the *Visnudharmottara* belongs to the Gupta age. This is further corroborated by the number of deities especially the feminine referred to in the section on *Pratimā*. It was in the Gupta age that the Brahmanical pantheon was, so to say, surpassing the Buddhist and the Jain in its number and varieties of deities.

The ideas and theories given in the *Citrasūtra* portion of our text seem to agree what is found in some of the paintings at Ajantā and Sigiriya Caves.²

For further corroboration of the view that our text cannot be placed later than the end of the Gupta age, I may cite as evidence the absence of any mention in our text of the three styles of temple-building viz., *Nāgara*, *Drāvida* and *Vesara*. Mr. S. K. Saraswati³ has tried to show that the *Nāgara* and *Drāvida* styles cannot be said to have evolved their distinct characteristics before the 8th cent. A. D. According to him, "the Gupta period may be said to have supplied the basic foundation of the subsequent Indian Architecture, the history of which is the story of the two styles, the *Nāgara* and the *Drāvida* with their various elaborations and ramifications."

According to Pargiter, the *Purāṇas* were redacted to their present form in the Gupta age. The *Visnudharmottara*, therefore, can be regarded as a part of this *Purāṇic* activity and the information about the various arts given in it, can be regarded as related to such theory and practice as must have been current in that age. We can find independent confirmation for this opinion by comparing some descriptions from the *Visnudharmottara* with the actual monumental remains of the Gupta Age. In conformity with the text, Ad. 52, the river goddesses of the true Gupta shrines are the statues of the personified *Gangā* and *Yamunā*.⁴

later. What I have said about the date of *Visnudharmottara* above, applies mainly to the portion of the text, *Khanda III* which I have presented in this Volume. It is possible that some portion of the text presented (e.g. the portion describing the images of the Vedic Pantheon) may bear a date earlier than the date fixed for the work in general.

¹ Gupta Art (p. 1) by V. S. Agrawala.

² Dr. Stella Kramrisch is of the opinion that the *adhyāyas* on painting belong to the 7th cent. A. D., contemporaneous with the latest paintings of Ajantā. (p. 5)

³ Indian Culture, Vol. VIII, 1941-42.

⁴ See Gupta Art, p. 8, by V. S. Agrawala.

Considering the great development of Fine arts in all their aspects in the Gupta age we can understand the significance of Viṣṇudharmottara Purāṇa dealing with this subject in a comprehensive way. In this context the following śloka of our text get an added significance

कथितान्यथार्थव्याहृ (१ कथितानि तथार्थाणि) पुराण च तथा दिज ।

प्रमिता प्रथम पाद कथावतुपरिमद ॥ २

उपेक्षातुर्वांश तथा संहार एव च ।

चतुष्पाद हि कथित पुराण भृगुनन्दन ॥ ३

सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वदो मन्वन्तराणि च ।

वदयानुवदवचरित पुराण पञ्चलक्षणम् ॥ ४

तत्र वा (१ चा) विदित सर्वं तत्रो (१ न्वो) क्व गीतलक्षणम् ।

३ (१ नृ) तत्रैव लक्षणं चैव नागवाक्यान्लक्षणम् ॥ ५

(Ad 17)

A Purāṇa in addition to the usual subject matter is expected to give the knowledge of Gita, Nṛtya and Nāṭakakhyana.

(iv) Authorship

The authorship of a work of Purāṇa type is impossible to discover. Tradition would attribute all of them to Vedavijaya.

Mr Chandradhar Guleri¹ on the authority of a reference in Prthiviraja mahavijayakavya however, would regard Bhasa as the author of a poem called Viṣṇudharmah.² This Bhasa is called by the commentator Bhasamuni. But there is nothing to show that this Viṣṇudharma is identical with our Viṣṇudharmottara. This may refer to one of the two Viṣṇudharmas mentioned by Alberuni which is very unlikely or there might be a poem of this name written by Bhasa.³

¹ Indian Antiquary (pp 52-53) Vol XLII

² भासस्य काव्य सङ्ग विशुद्धसर्गमो [न्वो] ध्याननाट्यपरलवन्मुनेव ॥

³ There are two works of the name of Viṣṇudharma or Viṣṇudharmottara of which one according to Buhler is as old as A D 500 (Indian Antiquary Vol XIX p 408) Both professing to be Purāṇas one was naturally attributed to Vyasa who is supposed to be the author of all Purāṇas. As it is inconceivable that one author can compose two different works bearing one and the same name the other Viṣṇudharma appears to have been hoisted upon Bhasa. A rivalry was accordingly imagined to have sprung up between him and Vyasa and the tradition about the ordeal of fire which originally pertained to Svapna Vasavadattā was transferred to Viṣṇudharma. —D R B

[illegible]

विष्णुधर्मोत्तर-पुराणे तृतीयखण्डः ।

अथ श्री विष्णुधर्मोत्तरतृतीयखण्डप्रारम्भः ।

प्रथमोऽध्यायः

ॐ नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ।

देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जयमुदीरयेत् ॥

वज्र उवाच—

किं कर्तव्यं मनुष्येण किं कुर्वन् सुखमेधते ।

अस्मिंल्लोके परे चैव केनाप्नोति महत्सुखम् ॥ १ ॥

मार्कण्डेय उवाच—

अन्तर्वेदि वहिर्वेदि पुरुषेण विजानता ।

देवतापूजनं कार्यं लोकाद्वयममीप्सता ॥ २ ॥

यज्ञेषु देवयजनमन्तर्वेदि प्रकीर्तितम् ॥

वहिर्वेदि तथैकोकमुपवासव्रतादिकम् ॥ ३ ॥

इष्टापूर्तेन लभ्यन्ते ये लोकास्तान्बुभूषता ।

देवानामालयः कार्यो द्वयमप्यत्र दृश्यते ॥ ४ ॥

विशेषेण कलौ काले कर्तव्यं देवतागृहम् ।

कृतव्रेताद्वापरेषु नराः पश्यन्ति देवताम् ॥ ५ ॥

तिथ्यं प्राप्य न पश्यन्ति पूजास्त्वर्चागता यतः ।

कृतादिष्वपि दृष्ट्वा च देवान्मनुजपुंगव ॥ ६ ॥

१. V. instead of this verse V. gives ॐ श्री गणेशाय नमः । ॐ नमो नारायणाय ॥ अथ श्रीविष्णुमहापुराणे विष्णुधर्मोत्तर तृतीयखण्डप्रारम्भः । and then वज्र उवाच. A. begins with ॐ नारायणं नमस्कृत्य...जयमुदीरयेत् ॥ B. begins with ॐ श्री गणेशाय नमः । ॐ नमो नारायणाय and then gives the verse ॐ नारायणं नमस्कृत्य... जयमुदीरयेत् and then ॐ वज्र उवाच. C. begins from the last verse of the Second Adhyāya. The earlier portion is lost. २ V. देवान्मनुजपुंगव.

अर्चागतविशेषेण पूजयन्ति विधानतः ।
 चित्रसूत्रविधानेन देवतार्चा विनिर्मिताम् ॥ ७ ॥
 'सुरूपा पूजयेद्विद्वास्तत्र 'सन्निहिता भवेत् ।
 'अथार्चा लक्षणेर्हीना वस्तु पूजयते नरः ॥ ८ ॥
 तस्यानर्था 'विवर्धन्ते तस्मात्ता च विवर्जयेत् ।
 स्वाकारा लक्षणोपेना 'यस्तु संपूजयेन्नरः ॥ ९ ॥
 स सर्वकामान्नाप्नोति नात्र कार्या विचारणा ।
 अस्मिँल्लोके परे चैव सुखवान्स 'भवेत्तदा ॥ १० ॥
 प्राप्तादकरणं पुण्यं देवार्चाकरणं तथा ।
 सुरार्चापूजनं पुण्यं तत्र पुण्या नमस्कृत्या ॥ ११ ॥
 'तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सुरार्चा लक्षणान्विताम् ।
 कारयेत्पूजयेद्विद्वान् न त्वलक्षणस्युनाम् ॥ १२ ॥
 धर्ममर्थं तथा काम मोक्षं च यदुनन्दन ।
 प्रयच्छन्ति महाराज नराणामिह देवता ॥ १३ ॥
 कामानिष्टान्प्रयच्छन्ति 'स्वर्गमानन्त्यमेव च ।
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन' नृणा पूज्या दिगौकसः ॥ १४ ॥
 नित्यं नराणां सुरपूजकानां
 लोका मनोज्ञा सुलभा भवन्ति ।
 लोके तथासिन्धनधान्ययुक्ता
 समृद्धिभाजश्च नरा भवन्ति ॥ १५ ॥

११ इति श्रीविष्णुमोक्षरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे तृतीये काण्डे चित्रसूत्रे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

१ B स्वरूपा २ A सन्निहिता V. has changed the order of slo-
 no 8 & 9 ३ A B अथार्चा which is obviously meaningless ४. A.
 प्रवर्तते B विवर्धन्ते ५ V वस्ता ६. A B भवेत्तदा ७ B तस्मात्सर्वप्रयत्नेन
 ८ V त्वुनने- ९ A B स्युनाम् १० V स्वर्गमानन्त्यमेव ११. A B सुरार्चा
 लक्षणान्विताम् १२ V इति धार्मिक्युत्तमान्तरे तृतीयखण्डे मार्कण्डेयवज्रसंवादे चित्रसूत्रे प्रथमोऽध्यायः ।
 B इति श्रीविष्णुमोक्षरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे तृतीये काण्डे चित्रसूत्रे प्रथमोऽध्यायः । A इति
 श्री विष्णुमोक्षरेषु ।

द्वितीयोऽध्यायः

- वज्र. — देवतारूपनिर्माणं कथयस्व ममानघ ।
यस्मात्सन्निहिता नित्यं शास्त्रवत्साकृतिर्भवेत् ॥ १ ॥
- मार्कण्डेय — चित्रसूत्रं न जानाति यस्तु सम्यक् नराधिप ।
प्रतिमालक्षणं वेत्तु न शक्य तेन कर्हिचित् ॥ २ ॥
- वज्र — चित्रसूत्रं समाचक्ष्व भृगुवंशविवर्धन ।
चित्रसूत्रविदेवाथ वेत्त्यर्चालक्षणं यतः ॥ ३ ॥
- मार्कण्डेय — विना तु नृत्तशास्त्रेण चित्रसूत्रं सुदुर्विदम् ।
जगतोऽनुक्रिया कार्या द्वयोरपि यतो नृप ॥ ४ ॥
- वज्र — नृत्तशास्त्रं समाचक्ष्व चित्रसूत्रं वदिष्यसि ।
नृत्तशास्त्रविधानज्ञश्चित्रं वेत्ति यतो द्विज ॥ ५ ॥
- मार्कण्डेय. — आतोद्यं यो न जानाति तस्य नृत्तं सुदुर्विदम् ।
आतोद्येन विना नृत्तं विद्यते न कथञ्चन ॥ ६ ॥
- वज्र — आतोद्यं ब्रूहि धर्मज्ञ नृत्तशास्त्रं वदिष्यसि ।
तस्मिन्सुविदिते वेत्ति नृत्तं भार्गवसत्तम ॥ ७ ॥
- मार्कण्डेय — न गीतेन विना शक्यं ज्ञातुमातोद्यमच्युत ।
गीतशास्त्रविधानज्ञ सर्वं वेत्ति यथाविधि ॥ ८ ॥
- वज्र — गीतशास्त्रं समाचक्ष्व सर्वधर्मभृतां वर ।
गीतशास्त्रविदेवाथ सर्वज्ञ पुरुषोत्तम ॥ ९ ॥
- श्री मार्कण्डेय — संस्कृतं प्राकृतं चैव गीतं द्विविधमुच्यते ।
अपभ्रष्टं तृतीयं तु तदनन्तं नराधिप ॥ १० ॥

१. V.B. वज्र उवाच A.C. omit उवाच throughout the whole text.
२. B वेना न ३. V वेत्त वास्तव्येण B वेद्यवाग्म्येण ४. V. throughout नृत्त,
instead of नृत्त except slo no 6 ५. V. जगतो न क्रिया ६. V. विधानञ्च चित्र
A. विधानञ्च चित्र ७. V. दृष्ट हि ८. V. त्व हि. ९. A B ता...वेद्यते १०. V
ता मष्टुत ११. B यथाविधि. १२. V B give नाकण्डेय १३. V. has च
instead of तु. १४. B. तदानन्त.

देशभाषाविशेषेण तस्यान्तो नेह विद्यते ।

‘गीत पाठमशब्देय’स च पाठो द्विधा भवति ॥ ११ ॥

गद्य पद्य च धर्मेन गद्य सकथया स्मृतम् ।

पद्यं छन्दोविशेषेणच्छन्दश्च बहुधा भवेत् ॥ १२ ॥

‘गद्यपद्यावुभौ तेन ज्ञेयो लक्षणसंयुतो ।

पद्यं च द्विविधं तत्र ‘सु’ वृत्तिमितिमुक्तम् ॥ १३ ॥

एकविंशतिसख्या स्युः सुप ‘सुष्ठि’ पद] मृतम् ।

प्रथमं पुरुषस्त्वेको द्वितीयो मध्यमो मन ॥ १४ ॥

उत्तमार्थस्तृतीयस्तु तत्क्रियावचनं त्रिकम् ।

‘तिङ्’श्च नञश्च तत्र परस्मैपदसंज्ञकम् ॥ १५ ॥

आत्मनेपदसंज्ञं च नञश्च परिकीर्तितम् ।

‘युष्मद्’पदे तत्र मध्यमं पुरुषो भवेत् ॥ १६ ॥

अस्मद्पदे चैव स्यात्तथोत्तमसंज्ञकं ।

ज्ञेये प्रथममिच्छन्ति पुरुषं यदुत्तमं ॥ १७ ॥

अर्थे प्रातिपदिकस्य ‘स्वादी’ वचनमन्त्रणे ।

परिमाणे च कथिना विभक्तिं प्रथमां वृधे ॥ १८ ॥

द्वितीया, कर्मणि, मता, तृतीया, कृष्णे, स्मृता, १.

कारके कर्मणि तथा सैन चान्ये प्रकीर्तिता ॥ १९ ॥

चतुर्थी सप्रदाने म्यादपदाने ‘तु’ पञ्चमी ।

‘सवधे’ च तथा षष्ठी सप्तम्याधात्मानयो ॥ २० ॥

१ A B गीत २ A B तत्र पाठ द्विधा भवति ३ V B गद्यपद्यावुभावेन ज्ञेयो
 ४ A B सुवर्तमतिन तत्रम् V सुवर्त ५ V सुष्ठि परं स्मृतम् A B सुवृत्त संस्मृतम्.
 ‘सुवर्त’ गीतं च पदं स्यात् इत्यर्थः । ६ A B तिराध ७ A युष्मद्पदे ८. A B
 स्वादी वचनमाश्रणे V स्वादी (पाणिनि मते स्वादी देवमते स्वादी इति बोध्यम् ।) ९ V च.
 १० A B drop Slo no 20cd.

'तेषां तु पूर्वमेवोक्तं व्याख्यानं रिपुसूदन ।

'दिङ्मात्रं तव धर्मज्ञ 'मयैतत्परिकीर्तिम् ॥ २१ ॥

प्रातिपदिकमिह स्वं प्रकृतिस्स्यात्तत्प्रकृतिमपि 'धातुमिच्छन्ति ।

वाङ्मयमखिलमनेन निबद्धं गद्यमथ यदथ पद्यसमेतम् ॥ २२ ॥

इति 'श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे शब्दाध्यायो नाम द्वितीयः ॥ २ ॥

—

१. A. अन्येषां पूर्वमेवोक्त. २. V. द्वितीयं तर. ३. V. मया तर— ४. A.B. रस्यादवृत्ति— ५. A.B.C. धातुमुपन्ति. ६. C throughout श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु तृतीयेऽध्याये and omits मार्कण्डेयवज्रसंवादे.

तृतीयोऽध्यायः

मार्कण्डेय —

पङ्क्षरेण पादेन गायत्र छन्द उच्यते ।
 उष्णिक्सप्तश्रक्षरं चैव अष्टाक्षरमनुष्टुभम् ॥ १ ॥
 'नत्राक्षरा तु बृहती पङ्क्तिसत्र दशाक्षरम् ।
 एकादशाक्षरं त्रिषुवज्रगती द्वादशाक्षरम् ॥ २ ॥
 त्रयोदशाक्षरं ज्ञेयमतिपूर्वं तथैव हि ।
 चतुर्दशाक्षरा चैव शकरी यदुनन्दन ॥ ३ ॥
 अतिशकरी च कथिता तथा पञ्चदशाक्षरा ।
 षोडशाक्षरमिच्छन्ति च्छन्दोऽष्टिरिति यत्स्मृतम् ॥ ४ ॥
 अत्यष्टिसत्रं च्छदश्च तथा 'सप्तदशाक्षरम् ।
 अष्टादशाक्षरं चैव '[धृति]सत्रं प्रकीर्तितम् ॥ ५ ॥
 तथा ति[धृति]सत्रं च 'विंशतिस्त्वेकवर्जिता ।
 विंशतिश्चाक्षराणि स्युः कृतिसत्रं यदूत्तम ॥ ६ ॥
 विंशतिस्त्वेकसंयुक्ता प्रवृत्तिः 'परिकीर्तिता ।
 द्वाविंशतिश्च कथितं तथैवावृत्तिसत्रम् ॥ ७ ॥
 त्रयोविंशतिर्विकृतिः सा 'सैका संवृत्तिर्मता ।
 संवृत्तिश्चैकसंयुक्ता कथिता 'जतिवृत्तिर्नृप ॥ ८ ॥
 पञ्चविंशति'श्चोऽवृत्तिश्च छन्दश्चोक्तं मनीषिभिः ।
 यथायथं चतुर्भिस्सैः पादैरेतानि निर्दिशेत् ॥ ९ ॥
 'मात्रमन्तु[एममात्रो]न्धुर्वर्णं स्पष्टलेवाभिचिह्नितं ।
 सम्भाष्य स्याद् द्विमात्रमन्तु गुरुर्नमन्तथा भवेत् ॥ १० ॥

१ C नवाक्षरा त बृहती V नवाक्षरा च बृहती च instead of तु २ B
 ज्ञेयमतिपूर्वं तथैव हि ३ A B C All Mss give सप्तादशाक्षरम् ४ V A B C
 give धृतिवज्र ५ V A B C give—तिगणिसत्र ६ C विंशतिस्त्वेकवर्जिता ७ A B
 परिकीर्तिता C परिकीर्तनम् ८ A चैका संवृत्तिर्मता V C चैका संवृत्तिर्मता ९ V
 पञ्चविंशति १० V —धातिवृत्तसङ्घ— ११ A B मात्रमन्तु

लघुश्चान्त्यश्च यो 'वर्णः स गुरुश्च भवेन्नृप ।
 दीर्घप्लुतौ च कथितौ तथैव 'गुरुसंज्ञकौ ॥ ११ ॥
 'संयोगाणः परो यस्मात्स लघुश्च गुरुः स्मृतः ।
 'लघुगुर्वोर्विभावेन प्रस्तार्यानेन यादव ॥ १२ ॥
 'सर्वे च्छंदोविकल्पाश्च भवन्ति बहुशो नृप ।
 स्याद्यथानयनं तेषां तथा 'वक्ष्यामि तच्छृणु ॥ १३ ॥
 यावत्संख्याक्षरं च्छंदस्तावन्तो गुरु[? र]वो नृप ।
 स्थाप्या अधश्च 'गुर्वर्णा लघुपूर्वस्थ 'विन्यसेत् ॥ १४ ॥
 अतोऽन्येषु त्ववस्थाप्यं नृपमुख्यं यथास्थितम् ।
 'एवमेव 'विधिं कुर्यादादिश्च गुरुभिः पुन' ॥ १५ ॥
 'पूरयेदक्षरैस्तावत्कुर्यादेतं नृपोत्तम ।
 यावदक्षरसंख्या. स्युः सर्वे हि'लघवो नृप ॥ १६ ॥
 एतत्स्यादक्षरैश्छंदो मात्रा'च्छन्दास्तथैव हि ।
 उक्तवर्णाक्षरं[? र]च्छंदो भवेदेकवित्रजित [? म्] ॥ १७ ॥
 यदा तदा 'नि[च्]त्संज्ञमधिकेन[भुरि]क्तथा ।
 वर्णद्वयेन रहितं विराडिति हि शब्दितम् ॥ १८ ॥
 अधिकं च 'स्वराट्संज्ञं कथितं यदुत्तम ।
 तेभ्यो भवन्ति सर्वाणि मात्राच्छन्दासि यादव ॥ १९ ॥
 दिष्मात्रमेतत्कथितं नरेन्द्र
 विस्तारजिज्ञासुरतो मनुष्य' ।
 'संसाधयेत्तत्संधिया यथावत्
 सुदुस्तरं 'विस्तरतो हि वक्तुम् ॥ २० ॥

इति श्रीत्रिपुण्ड्रमोक्षरे मारुण्डेयब्रह्मवादे च्छन्दोविधिर्नामाध्यायः ॥ ३ ॥

१. A. वर्णः २ B. गुरुसंज्ञाः ३. V. मयोगाया. परे. ४. V. लघुगुर्वविभागेन
 प्रस्तारोनेन. ५. A.B.C. मरां ६. B. वक्ष्याम्यतः ७. V. पूर्वाणा. C. गुरो.
 - ८. V. - विन्यसेत्. - ९. A.B.C. एतमेव. १०. A.C. विधिं. ११. A.B. पूरयेदमकृता-
 पत्तुर्यादेव नृ. १२. A.B. लघुवो. १३. A.B. - च्छंदेदस्तदेव हि. १४. V. निवृत्तशो
 लपिरेन समलया. A.B.C. निगमनमधिकेन तु श्रुत्वा. १५. V.C. गुरामनं. १६. A.B.
 संसाधयेत् संधिया. १७. V. C. विस्तरतो

चतुर्थोऽध्यायः ।

गार्ग्येय —

तत्राज्ञायुक्तमद्वैधं दीप्तं गम्भीरशब्दवत् ।

क्वचिनिरुक्तं संयुक्तं वाक्यमेतत्सर्वमुच्यते ॥ १ ॥

यत्किञ्चिन्मिश्रसंयुक्तं युक्तं नाम 'विभक्तिभिः ।

प्रत्यक्षाभिहितं यच्च 'तद्वशीणा वचस्मृतम् ॥ २ ॥

नै'गमैर्विविधैश्शब्दैर्विपातबहुलं च यत् ।

न चापि सुमहद्वाक्यमृची^१ चि] कानौ वचः स्मृतम् ॥ ३ ॥

अविस्पष्टपदं ज्ञेयमृपिपुत्रचो नृप ।

भूतभन्यभवज्ञानं जन्मदुःखनिकृत्ततम् ॥ ४ ॥

मित्राणां तद्वेद्वाक्यं 'गर्भेण्यर्थं प्रवर्तनम्

आज्ञायुक्तं 'तु वचनं तथा हेतुविनिर्जितम् ।

राजर्षीणां तु विज्ञेयं बह्वर्थं बहुविस्तृतम् ।

बह्वभिधानं 'बह्वर्थं देवतानां प्रकीर्तितम् ॥ ६ ॥

बह्वभिधानमलपार्थं दानवानां प्रकीर्तितम् ।

अल्पाभिधानमलपार्थं गन्धर्वाणां तथा भवेत् ॥ ७ ॥

दुर्बोधं विषमं चैव राक्षसानां प्रकीर्तितम् ।

गूढाक्षरं तु यक्षाणां क्लृप्तैरुक्तवत्तथा ॥ ८ ॥

नागानामतिविस्पष्टं पुनरुक्तममन्वितम् ।

रागद्वेषसमायुक्तं हेतुमत्पौरुषं भवेत् ॥ ९ ॥

'मन्त्रास्तु विविधा प्रोक्ताऋष्यजुःसामलक्षणा ।

स्तुतिनिन्दा प्रशंसा च आक्रोश 'प्रेष एव च ॥ १० ॥

१ B. विभक्तित. २ V.A.B. तद्वशीणां ३ C नागस्य ४ A — विपातं बहुल ५ V. गर्भेण च प्रवर्तनम्. ६ V. च ७ V बह्वर्थं ८ V B C. मन्त्रा नवविधा. प्रोक्ता ९. B. सामलक्षणा. १०. V.A. प्रेष्य. B. पुष्ट्य.

प्रश्नोऽनुज्ञा तथाख्यानमाशास्तिर्विषया मताः ।

एवं^१ तु सर्वविद्यानां विहितं सर्वलक्षणम् ॥ ११ ॥

पौरुषे^२ भिद्यते तच्च नान्यत्रेति विनिश्चयः ।

स्वभावान्न^३ च्यवन्त्येव ये प्रोक्ता नरवर्जिताः ॥ १२ ॥

दृश्यते हि पुमान्कश्चि^४त्कचिच्छ्रेष्ठतमो धिया ।

तस्मात्तत्रैव तस्योक्ता बुद्धिः श्रेष्ठतमा नृप ॥ १३ ॥

एतन्मयोक्तं सुपरीक्षणं ते वाक्यस्य भो वाक्यविदांवरिष्ठ ।

विचक्षणैरत्र च रागतस्तु ज्ञेयं तथा द्वेषसमागमाच्च ॥ १४ ॥

दिव्येन^५ तुल्यं यदि^६ वार्षवाक्यं वाक्येन तुल्यं यदि वा परेण ।

वाक्यं^७ नराणां नृप रागतस्तु ज्ञेयं यथाद्वेषसमागमत्वात् ॥ १५ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे वाक्यपरीक्षाध्यायो नाम ॥ ४ ॥

—

१. B. प्रश्नो न ज्ञा. २. A.B.C. विषयो. ३. V. ते. ४. V. विद्यते. ५. A. च्यवन्त्येते. B. —इयवन्त्येते. ६. V. —कचिच्छ्रेष्ठतमो. ७. A.B.C. omit Slo. no. 14. ८. B. तुल्य. ९. C. वार्षवाक्यं. १०. V. नाराणां. वि१

पञ्चमोऽध्यायः

मार्कण्डेय —

ॐ अल्पाक्षरमसदिग्ध सारवद्विधतोमुखम् ।
 अस्तोभमतय च सूत्र सूत्रविदो विदुः ॥ १ ॥
 उत्सर्गेणापगादेन द्विविध तत्प्रकीर्तितम् ।
 सूत्र व्युदासश्च तथा तथोगाहरणं नृप ॥ २ ॥
 प्रत्युदाहरणं चैव चतुरङ्ग प्रकीर्तितम् ।
 वाक्य चैवाथ वाक्याथ पदार्थ पदमेव च ॥ ३ ॥
 चतुरङ्गमिदं चेति तथैवान्यत्प्रकीर्तितम् ।
 प्रतिज्ञा हेतुदृष्टान्तावुपसंहार एव च ॥ ४ ॥
 तथा निगमनं चैव पञ्चावयवमिष्यते ।
 आरम्भोऽथापि सन्धः सूत्रार्थस्तद्विज्ञेयम् ॥ ५ ॥
 चोदना परिहारश्च व्याख्या सूत्रस्य पङ्क्तिः ।
 सूत्रेष्वेव हि तत्सर्वं यदुक्तं समुदाहृतम् ॥ ६ ॥
 विस्तरोक्तं मतिं हन्ति समासोक्तं न गृह्यते ।
 समासविस्तारौ हिता वक्तव्यं यद्विवक्षितम् ॥ ७ ॥
 अपार्थं व्याहृतं चैव पुनरुक्तं तथैव च ।
 तथा विभिन्नसंस्थानं युक्तिहीनं निवर्त्तयेत् ॥ ८ ॥
 क्रमभेदो विभक्तश्च गुरुसूत्रं तथैव च ।
 अभिधानस्य चान्यत्वं नतानि स्युरकारणात् ॥ ९ ॥
 सः पूर्य कृत्वा पदच्छेदं समासं तदन्तरम् ।
 समासे तु कृते पश्चादर्थे ब्रूयाद्विचक्षणः ॥ १० ॥
 सूत्रार्थश्च पदार्थश्च हेतुश्च क्रमश्च तथा ।
 निरुक्तमथ विन्यासो व्याख्या योगस्य पङ्क्तिः ॥ ११ ॥

१ V B C omit ॐ २ V A B C चैवाथवाक्याथ ३ A B प्रज्ञाहेतुं
 सट्पात C प्रज्ञाहेतुषु दृष्टान्तमुप— ४ C चोदक ५ V यदुक्त ६ A विस्तरोक्ति
 ७ B नैवानि

प्रत्यक्षमनुमानं च तथासवचनं भवेत् ।

त्रिभिः प्रमाणैस्संयुक्तं तन्त्रं प्रामाण्यमर्हति ॥ १२ ॥

प्रत्यक्षाभासमप्युक्तं तथा वै मृगतृष्णिक् ।

आभासमनुमानस्य बाप्परेणुचयौ यथा ॥ १३ ॥

धूमशङ्का जनयतो न च वह्न्युपलब्धये ।

आप्तत्वं दर्शयित्वा तु यदनाप्तेन भाषितम् ॥ १४ ॥

तदासप्तचनाभासं वदन्ति नृपसत्तम ।

रागद्वेषविनिर्मुक्त आप्त इत्यभिधीयते ॥ १५ ॥

नैरुक्तं द्विविधं विद्धि सिद्धमौत्पत्तिकं तथा ।

निर्वक्तव्यं तु तत्सिद्धमर्थसिद्धिस्तु सर्वदा ॥ १६ ॥

तत्र त्वौत्पत्तिकं सर्वं गौरश्च पुरुषो यथा ।

दशधा तु गुणोद्गीतं तद्वक्ष्यामि यथागतम् ॥ १७ ॥

ग(१ गौ)णो नैमित्तिको भाक्त सगद कार्तिक(१ र्तक)स्तथा ।

उ(१ औ)पचारश्च साधन्ध [सयोग क्रैयिकादयः] ॥ १८ ॥

गुणात्तु गौणं पश्यामो महदित्येवमादयः ।

निमित्ततस्तु नैमित्तं खण्डमा(१ मु)ण्डादिकं यथा ॥ १९ ॥

भक्त्या [भा]क्तं नृसिंह स्यादमातरि च मातृवत् ।

सुसवदन्ति यस्मिन्स सगदो जित्वरी यथा ॥ २० ॥

कार्तिकं स्यात्तु कृतको देवदत्तादिको यथा ।

उपचारा(१ चौ)पचारस्तैलपात्रं तुला यथा ॥ २१ ॥

१ C adds one sloka more after slo II

उपोद्घातः पदमथ पदार्थं पदविग्रहः ।

अथमथ प्रत्ययस्था व्याख्या तन्त्रस्य पट्टिधा ॥

- २ V स्तयुक्तैस्सन्त्री ३. A B रागद्वेष विनिर्मुक्त आप्त C रागद्वेषविनिर्मुक्तमाप्त.
 ४ V A. उद्गीतमौत्पत्तिक B निद्रिमौत्पत्तिक ५ B C drop सर्वदा. ६ A त्वौत्पत्तिक
 B तद्गोद्गीतपत्तिर ७ V नैमित्तिकोऽन्यत् C नैमित्तिको भाक्त. ८ A B C क्रौयिको
 योगिहेन्दुर्गौ V. गौणिको योगिहेन्दुर्गौ. ९ A B नृसिंहस्य अमातरि V. नृसिंहस्य अमातरि
 १०. V समं वदन्ति यस्मिन्स सगदो जित्वरी यथा । C समं वदन्ति ११ C उपचाराधो-
 पचारास्तैलपात्रं V. उपचारास्तैलपात्रं

सम्बन्धतस्तु सम्बन्धशुद्धी मीमांसको यथा ।
 संयोगादपि संयोग क्रियाया 'कैयिक' स्मृत ॥ २२ ॥
 पटवृत्तगुडच्छेद्यो ज्ञेयः आकृतिकस्तथा ।
 एव परेषा च पर म्यात्वेगमनिघण्टुम् ॥ २३ ॥
 'साध्योऽर्थो' न प्रसिद्धश्चेत्साधनानां विधिं शृणु ।
 यद्विपन्नं तु दृश्येत तत्साध्यं साधनैरिति ॥ २४ ॥
 आत्मेन्द्रियमनोर्धानां संयोग उपदिश्यते ।
 ज्ञा [नं] देशादिसिद्धिं प्रत्यक्षमिति तद्ववेत् ॥ २५ ॥
 बुद्ध्या शरीरभूतात्मा यश्च युक्तोऽनुमीयते ।
 सोऽभिर्धूमाद्यथा 'विद्यादनुमानं' तदिष्यते ॥ २६ ॥
 वेदविद्याऽविरुद्धं यत्सा स्मृतिं शिष्टसम्भता ।
 अप्रत्यक्षफलं विद्यात्साधनं शास्त्रसंज्ञितम् ॥ २७ ॥
 द्वयोः सदृशयोरेकं निर्दिष्टं साधयेत्परम् ।
 गवयादिना 'गोसिद्धिरुपमानं' तदिष्यते ॥ २८ ॥
 'साध्योऽर्थश्चेदनुक्तोऽर्थो' वाक्ये यस्मिन्प्रकल्प्यते ।
 सार्थापत्तिर्दिवा मुङ्क्ते 'देवदत्त इतीति' यत् ॥ २९ ॥
 निपातनाद्योगविभागदर्शना
 द्रूपपदेऽद्यादनुगतिरिहादपि ।
 स्वतन्त्रसिद्धे परतन्त्रदर्शना
 त्पसाधयेत्क्षणतोऽथ पट्टिधम् ॥ ३० ॥

इति श्रीत्रिष्णुधर्मोत्तरे तन्त्रगुणदोषाध्यायो नाम ॥ ५ ॥

१ V कयिक २ V —नित्यकम् ३ V सुखाया C सख्योया ४ C drops
 from विद्यादनुमान to अप्रत्यक्षफल ५ V. गो ६ B साध्यर्थं भवदनुक्तोर्थो C साध्यो
 र्थं चेदनुक्तोर्थो V सा योर्थं देवदत्तस्या ७ V B C देवरात ८ V —दृश्यतश्च

षष्ठोऽध्यायः

मार्कण्डेय -

अथ तन्त्रयुक्तयो भवन्ति । अधिकरण योग पदार्थो हेत्वर्थ उद्देशो निर्देश [^१ उपदेश अपदेश] प्रदेशोऽतिदेश अपरगो वाक्यशेषोऽर्थापत्ति प्रसङ्ग ^१ एकान्तोऽनैकात पूर्णपक्षो निर्णयो विधानं [वि] पर्ययोऽतिक्रान्तावेक्षणं ^२ अनागतावेक्षण ^३ सशयोऽति व्याख्यानमनुमतं स्वसज्ञा निर्वाचन दृष्टान्तो वि [^४ नि] योगो निरूप समुच्चय उद्घमिति । ^५ तत्र यमर्थमधिकृत्योच्यते तदधिकरणम् । येन वाक्यार्थो युज्यते ^६ स योग । योऽर्थो वि [^७ ऽधि] कृत 'सूत्रपदे स पदार्थ ।' यदन्यद्युक्तिमदर्थस्य साधन स हेत्वर्थ । समास-वचनमुद्देश । मिस्तरवचन निर्देश । एवमेवेत्युपदेश । अनेन कारणेनेत्युपदेश । ^८ प्रकृतम्यानागतेन साधन ^९ प्रदेश । अति क्रमेण अतिदेश । अभिप्रायानुकर्षणमपरग । येनार्थ परिसमाप्यते पदेनाहार्येण स वाक्यशेष । यदकीर्तितं ^{१०} मर्यादापथते सार्थापत्ति । प्रकरणा ^{११} मिहितोऽर्थ केनचिदुपोद्धातेन ^{१२} पुनरुच्यमान प्रसङ्ग । सर्वत्र ^{१३} यथा तथा स एकान्त । क्वचित्तथा क्वचिदन्यथा ^{१४} सावनेकान्त । प्रतिषेधवचन ^{१५} पूर्णपक्ष । उत्तमवचन निर्णय । प्रकरणानुपूर्व विधानम् । तस्य प्रातिलोम्यं विपर्यय । द्रव्युक्तमति-क्रा ^{१६} न्तावेक्षणम् । परत्र वक्ष्यामीत्यनागतावेक्षणम् । उभयतो हेतु दर्शन सशय । तत्रातिशयवर्णनातिव्याख्यानम् । परमतमप्रति पिद्धमनुमतम् । परेरसगत शब्द स्वसज्ञा । लोके प्रतीतमुदा-हरणं निर्वाचनम् । तद्युक्तिनिर्दर्शन दृष्टान्त । एवेति नियोग ।

१ V निर्देश २ A B C V drop उपदेश अपदेश ३ A B नोस्तान् मेस्तान् C एकान्त मेस्तान् ४ C. सनागतावेक्षण ५ V C मशया व्याख्यानमनुमति ६ V drops तत्र यमर्थमधिकृत्योच्यते ७ V मयोग ८ V. सूत्रपद ९ V. यदयथा युक्ति BC यदन्यद्युक्ति- १० A B प्राहृत ११ A B प्रदेश V. प्रदेशोऽ विनामनेन सति देश १२ V. मर्यादापथते १३ V C —मिहित १४ V पुनरुच्यमान १५ V यथा १६ A B मौनघट C सनेष्टात १७ V drops पूर्वपक्ष उत्तरपक्ष while A B C पूर्वपक्ष १८ V शाकान् भाम्

इदं वेदं वेति विस्मयः । इदं चेदं चेति ^१समुच्चयः । अत्र यद-
निर्दिष्टं युक्तिगम्यं तद्वृद्धमिति ॥

प्रयोजनं सशयनिर्णयौ च व्याख्याविशेषो ^२गुणलाघवश्च ।
^३कृतव्युदासः] वृत्तशासनश्च ^४सावर्तिको धर्मगुणोऽष्टकश्च ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयविरचिते तन्त्रसुद्धिर्नाम ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेयः—

अथातः संप्रवक्ष्यामि तव प्राकृतलक्षणम् ।

ऋ ऌ लृ न सन्त्यत्र 'नोप्मा न [णौ] च' [श] पावुभौ ॥ १ ॥

'भकारहीना च (श्च) तथा नासिक्याश्च तथा नृप ।

रेफश्च 'सयवो राजन्संयोगे नाम्ति कर्हिचित् ॥ २ ॥

'ऐकारश्च तथौकारः पदमध्ये महाबल ।

'दृढ[! डग] योगे[ड]'कारोऽत्र दगयोगे तथैव 'च ॥ ३ ॥

'गय योगे यकारोऽत्र लोपमायाति नित्यदा ।

'पणौ युक्तौ पृथक्कृत्वा सणौ कार्यौ विचक्षणैः ॥ ४ ॥

दमौ युक्तौ पृथक्कृत्वा दुमौ कार्यौ तथैव च ।

'तनौ युक्तौ पृथक्कृत्वा यणौ कार्यविसंशयम् ॥ ५ ॥

'[तय] योगे [त]कारस्य चकारस्त्वभिधीयते ।

ककारः पदमध्योऽत्र वक्तव्यो हलिवर्जितः ॥ ६ ॥

नकारस्य णकारः स्यात्क्षकारस्य ख इप्यते ।

'[स्त] कारस्य त्थकारश्च जकारस्य ण एव च ॥ ७ ॥

'कचि [त्त] कारश्च [स्य] तथा [थ] कार [म्य] तथा कचित् ॥

'[ध] कारस्य तु 'वक्तव्यः '[भ] कारस्य ह इप्यते ॥ ८ ॥

'[त्स] कारस्य छकार [स्माच्च]कारे हल्वच लुप्यते ।

युक्ते '[प्] कारे 'तद्धीने फकारोऽपि विधीयते ॥ ९ ॥

१. V. नप्मा २. A.C.V. मपावुभौ B. सपावुभौ. ३. A. मकरहीना. V. ससारहीना
४. C. सयवो. A.B.V. शयवा. ५. A.V. एकारश्च ६. A.B.C.V. दृढयोगे ७ V.
यकारोऽत्र A.B.C. दकारोऽत्र. ८. A.B. तः ९. A.B. गययोगे शसारोऽत्र. १०. V.
drops s'lo. 4 C.D. ११. V. drops s'lo. 5 C.D. १२. V. दानयोगे दसारस्या-
त्तकारस्त्वभिधीयते. A B C. दानयोगे दकारस्य चसारस्त्वभिधीयते १३. V. तसारश्च थसारश्च
शसारश्च. B.C. तकारश्च. १४. A.B.C. कचिन्कारश्च तथा हकारश्च तथा कचिन्. V.
कचिन्कारस्यात् तदा हकारश्च तथा कचिन्. १५. A.B.C.V. धसारस्य १६. V. वक्तव्यं
१७. A.B.C.V. वांकारस्त्वस्य. १८. A.B.C.V. चकारस्य छकारस्याप्युसारे. १९. V.C. पसारं
A.B. पसारं. २०. V. तद्धीने दकारोऽपि.

चतुर्थीं नात्र विज्ञेया न च द्विवचनं कचित् ।
 पदादौ यो गुरुः सोऽत्र लघुरेव विधीयते ॥ १० ॥
 'दिङ्मात्रमेतदुद्दिष्टं मया प्राकृतलक्षणम् ।
 'प्रयोगादनुगन्तव्यो विस्तरो ह्यतिविस्तरः ॥ ११ ॥
 देशेषु देशेषु पृथग्विभिन्नं
 न शक्यते लक्षणतस्तु वक्तुम् ।
 लोकेषु 'यत्स्यादपभ्रष्टसंज्ञं
 ज्ञेयं हि तद्देशविदोऽधिकारम् ॥ १२ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे प्राकृतभाषालक्षणं नाम ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः

मार्कण्डेयः—

देवा दिवौकसो दिव्या गीर्वाणास्त्रिदशाः सुराः ।

हरिर्जनार्दनो विष्णुर्वासुदेवस्त्वधोक्षजः ॥ १ ॥

नारायणो हृषीकेशश्चक्री 'गरुडवाहनः ।

वलः सङ्कर्षणोऽनन्तः शेषस्तालध्वजो हली ॥ २ ॥

प्रद्युम्नः कामदेवश्च चापी मकरकेतनः ।

खड्गायुधोऽनिरुद्धश्च तथा वै ऋष्य (? इय) केतनः ॥ ३ ॥

लक्ष्मीः 'करीपिणी श्रीश्च तथा देवी विभावरी ।

चक्रः सुदर्शनः प्रोक्तः शार्ङ्ग 'चापं तु वैष्णवम् ॥ ४ ॥

'माहेश्वरं पिनाकाख्यं वारुणं गाण्डिवं भवेत् ।

शाक्रमाजगधं प्रोक्तं वज्रः कुलिश उच्यते ॥ ५ ॥

वैष्णवी तु गदा प्रोक्ता तथा कौमोदकी नृप ।

हलो ललाम इत्युक्तः 'सुनन्दं मुसलं स्मृतम् ॥ ६ ॥

पाञ्चजन्यः स्मृतश्शंखो यं विभर्ति जनार्दनः ।

करेऽस्य कमलं प्रोक्तं तथाऽस्त्रालोक्य (? क) संक्षितम् ॥ ७ ॥

भूमिर्वसुंधरा पृथ्वी क्षमा क्षोणी धरा मही ।

नभः खं गगनं चैव तथाकाशं 'हरेः क्रमम् ॥ ८ ॥

तार्क्ष्यस्सुपर्णो गरुडो हरिकेतनवाहनः ।

'नागान्तको हलधरः शेषस्तालध्वजो हली ॥ ९ ॥

ब्रह्मा पितामहश्शंभुः स्वयंभूर्भूतभावनः ।

महादेवो भवः शंभुः त्र्यम्बकः पार्वतीपतिः ॥ १० ॥

उमा सती पर्यंतजा 'मेनजा च तथोच्यते ।

भद्रकाली स्मृता दुर्गा गणाश्च 'प्रमथाः स्मृताः ॥ ११ ॥

१. C. गरुडकेतनः २. A.B. करीपणी ३. A.B. चापस्तु ४. A.B. माहेश्वरो
५. V.C. सानन्दं ६. A. हरेकमम् ७. V.B. नागानंतो C. नागेनंतो ८. V. -ध्वजी
९. V. मेनकाजा A. गीनजा च C. मेनसा च १०. C. प्रथमाः

विनायको गणपति कुमार स्कन्द द्रव्यते ।
 इन्द्रश्चन कौशिकश्च पुरुहत्त पुरन्दर ॥ १२ ॥
 अग्निर्विधानरो वह्निर्जातयेज्ञ हुताशन ।
 वैवस्वतो यमश्चेय कीनाश प्रेतनायक ॥ १३ ॥
 निरूपाक्षो निर्ऋतिश्च तथा रात्रिचराधिप ।
 सादसामीश्वरो देव प्रचेता वरुणोऽम्बुप ॥ १४ ॥
 तोषमम्बु जल चाऽऽप पानीय सलिल पय ।
 वायु समीरणो वात पवन सर्वगोऽनिल ॥ १५ ॥
 राजराजो घनाध्यक्षस्तथैवैडम्बिष्ठ मृत ।
 ईशान शङ्कर शर्वस्तथा पशुपति शिव ॥ १६ ॥
 नासत्यावश्विनौ प्रोक्तौ वसन्तो वसुसज्जिता ।
 तथैवाङ्गिरसो नागा विश्वसत्राग्रभोजिन ॥ १७ ॥
 वृषभाङ्गमारुद्धा भृगवो मरुतो मता ।
 साध्या धर्मसुता प्रोक्ता आदित्या कश्यपात्मजा ॥ १८ ॥
 मरुतो मातरिश्वानो ग्रहास्त्रिमुनेधरा ।
 नक्षत्राणि तथा भानि ऋक्षाणि च उड्ढानि च ॥ १९ ॥
 आदित्यो भास्कर सूर्य मन्त्रिता रविरर्यमा ।
 चन्द्र शीतकर सोम शशाङ्को मृगलाञ्छन ॥ २० ॥
 वक्र क्षितिसुतो भोमो बुधो ज सोमनन्दन ।
 बृहस्पतिर्गुरुर्नीच शुक्र आस्फुजिदेव च ॥ २१ ॥
 सारण पञ्चम प्रोक्तो मन्मथेषु विचक्षणैः ।
 असुरा दानवा दैत्या गधर्मा देवगायना ॥ २२ ॥

१ V - जातयेज्ञो २ V विवस्वतो ३ B प्रीतनायक ४ V रात्रिचराधिप
 ५ C वरुणाम्बुप ६ V पवन ७ A B C - वैडम्बिष्ठ ८ B C नाका
 ९ V विश्वसत्रा- १० A B ऋषयोऽङ्गमारुद्धा V वृषभाङ्गमारुद्ध ११ V
 कश्यपात्मजा १२ A मरुतो १३ V, C मन्मथेषु विचक्षण १४ V देवनायका

यक्षाः पुण्यजनाः प्रोक्ता यातुधानाश्च राक्षसाः ।
 अदृश्याश्च तथा भूताः पिशाचाः 'पिशिताशनाः ॥ २३ ॥
 किन्नराख्याः किंपुरुषाः नागाः कद्रुसुता मताः ।
 सिद्धा विद्याधराः प्रोक्ता देवरामास्तथाऽप्सराः ॥ २४ ॥
 महर्षयो भूतकृतः तथा ब्रह्मर्षयोऽमलाः ।
 प्रोक्ताः सप्तर्षयो लोके तथा चित्रशिखण्डिनः ॥ २५ ॥
 ध्रुवः स्थास्नुस्तथा प्रोक्तः कृकलासस्तथैव च ।
 आशा दिशस्तथा काष्ठा भचक्रं भगणं स्मृतम् ॥ २६ ॥
 कृतानि शास्त्राणि नरेन्द्र पूर्वेः
 स्मृतिस्तथोक्ता श्रुतिरेव वेदः ।
 सम्यक्सदाचारमिति प्रदिष्टं
 वृत्तं हि यच्छास्त्रविदां नरेन्द्र ॥ २७ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे अभिधानकोश [१ शे] प्रथमः परिच्छेदः ॥ ८ ॥

१. A. पिशिताशिनः C. पिशिताशनः . २. A.B. विद्विलासस्तथैव C. वृद्विलासस्तथैव.
 ३. V. इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे तृतीयखण्डे मा. व. संवादे देवादिशब्दपर्यायवर्णनं नामाष्टमोऽध्यायः ॥८॥

नवमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय —

सवत्सरोऽब्दो वर्षं च 'समा हायन एव च ।
 दिवसो वासरश्चैव दिनं चाहस्तथैव च ॥ १ ॥
 दोषा विभावरी रात्रिं शरीरी यामिनी 'क्षमा ।
 सधिं प्रोक्ता तथा सध्या अन्धकारं 'तम स्मृतम् ॥ २ ॥
 चन्द्रिका च तथा ज्योत्स्ना चेत्रो मधुरिति स्मृत ।
 वैशाखो माघश्च प्रोक्त 'शुचिर्ज्येष्ठ उदाहृत ॥ ३ ॥
 शुक्लं प्रोक्तस्तथाऽऽषाढो नमः श्रावण इष्यते ।
 पौष्णपादो नमस्यश्च इष्यथाऽप्युन स्मृत ॥ ४ ॥
 ऊर्जाख्यं कार्तिकं प्रोक्तो मार्गशीर्षं सहस्तथा ।
 सहस्य 'षोष इत्युक्तो माघ स्यात्तप एव च ॥ ५ ॥
 फाल्गुनश्च तपम्याख्यो मासो यदुकुलोद्बुध ।
 'तुलामेपगते 'भानौ विषुवदिनमुच्यते ॥ ६ ॥
 'धन्वन्तो मिथुनान्तश्च अग्ने 'सौम्यदक्षिणे ।
 मेघान्ते च तुलान्ते च 'युगादिदिवसौ स्मृतौ ॥ ७ ॥
 तथा विष्णुपदं प्रोक्तं कुलीरमकरान्तयो ।
 कन्यामिथुनमीनानां प्रवेशे धनुषस्तथा ॥ ८ ॥
 षडशीतिमुखं नाम ज्ञेयं दिनचतुष्टयम् ।
 रश्मिर्गर्भस्ति'भद्रौ च करो दीपितिरिव च ॥ ९ ॥
 सूर्योदयास्तमययोः स दीर्घं परिधिर्भवेत् ।
 तिर्यग्गता मेघराजीं तदेव परिधौ भवेत् ॥ १० ॥
 तदेव दण्डसंस्थानो मेघो दण्डोऽभिधीयते ।
 शक्रचापं शक्रधनुस्तद्दीर्घं रोहितं 'भवेत् ॥ ११ ॥

१ C समो २ C क्षमा ३ C तम ४ B शुचि ज्येष्ठा ५ B ऊर्जाख्य
 ६ C पौष्य ७ B तुलामेपगमे ८ A B C भानोर्बिषु ९ B C V धन्वन्तो १० V C सौम्य
 ११ C युगादिदिवसौ १२ V -भद्रा १३ C मतम्

तदेव दण्डसंस्थानो मेघो दण्डोऽभिधीयते ।
 पीतमथारूपं तदेव चोपा[रुपं] प्रतिसूर्यकम् ॥ १२ ॥
 चन्द्रार्कयोर्मैघराजीपरिवेशस्तु मण्डलात् ।
 'स्वर्गाच्छुभफले क्षीणे पतन्नुल्केति कथ्यते ॥ १३ ॥
 अनित्यः सशिखो दृष्टस्तारकः केतुरिष्यते ।
 'अग्निवर्णा चिरदृष्टा दिग्दाह इति विश्रुतः ॥ १४ ॥
 नगरं शून्यतो दृष्टं गंधर्वनगरं स्मृतम् ।
 निर्घातं स्तनितं प्रोक्तं विना मेघनिदर्शनात् ॥ १५ ॥
 'यतो यतो '[अतोये तो] यवद्दृष्टिः कथिता मृगतृष्णिका ।
 मेघो घनं वारिदं च जीमूतं च बलाहकम् ॥ १६ ॥
 स्तनितं गर्जितं विद्याद्दृष्टिः प्रोक्ता 'प्रवर्षणे ।
 आसारो वेगतद्वर्षं पृषतो गन्द उच्यते ॥ १७ ॥
 दृश्यमाने तथा सूर्ये दिव्यं प्रोक्तं 'च वर्षणम् ।
 दृश्यमाने तथा चन्द्रे सामृतं 'वर्षणं स्मृतम् ॥ १८ ॥
 वान्या वातसमुत्था स्यान्नीहारं तम उच्यते ।
 शीकराख्यमवश्यायं 'तुषारस्तुहिनं हिमम् ॥ १९ ॥
 विद्युत्तडित्ता लोला 'चञ्चला च शतहदा ।
 समुद्राश्चाम्बुनिधयः सागरा लवणोदकाः ॥ २० ॥
 नद्यः कुटिलगामिन्यो निम्नगाः सरितस्तथा ।
 गङ्गा विष्णुपदी प्रोक्ता जाह्नवी त्रिपथा तथा ॥ २१ ॥
 कालिन्दी यमुना प्रोक्ता रेवा प्रोक्ता च नर्मदा ।
 विपाशा च 'सनन्दाख्या शनन्दुः 'शौरिसंज्ञिता ॥ २२ ॥
 वाणी तथोक्ता च 'सरस्वतीति मनस्तथोक्तं नृप चन्द्रसंज्ञम् ।
 बुद्धिस्तथा सूर्य इति 'प्रदिष्टा भूतानि चोक्तानि तथेन्द्रियाणि ॥ २३ ॥

इति ध्रुविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे अग्निधानमोशे द्वितीयः परिच्छेदः ॥ ९ ॥

१. V. -मैघराजितपरि- २. A. स्वर्गाशुभफले ३. V.C. अग्निवर्णानु दिष्टदृष्टा दिग्दाह
 ४. A.B.C. अतोयतो ५. V. यवद् दृष्टिः यवद्दृष्टिः ६. C. प्रवर्षणे ७. C. प्रवर्षणम्
 ८. V.C. परिधी तिताम् ९. A.B. तुषारं तु १०. A.B.C. चञ्चला ११. A.B. सदाभ्याम्
 १२. V. शौरिसंज्ञिता C. शौरिसंज्ञिताः १३. V.B.C. सरस्वती च १४. V.B.C. प्रदिष्टो.

दशमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय —

^१मनुष्यो मनुजश्चेन पुरुष ^२पुद्गलमस्तथा ।

रामा योषित्तथा स्त्री च रत्नता च तथा स्मृता ॥ १ ॥

वरारोहा पुरन्धिश्च श्रेष्ठा सा ^३मत्तकाग्निनी ।

ब्राह्मणश्च तथा विप्रो राजन्य क्षत्रियो ^४मत ॥ २ ॥

कीनाशश्च स्मृतो वेश्य शूद्रश्चान्त्यज उच्यते ।

चण्डाल ^५पुष्य प्रोक्तो मातङ्गश्च तथोच्यते ॥ ३ ॥

हस्ती द्विप इभो दन्ती मातङ्ग कुजरो गज ।

अश्वश्च तुरग सप्तिर्हयो वाजी हरिस्तथा ॥ ४ ॥

गोरुक्षा छागलोऽजश्च उरभ्रोऽविस्तथोच्यते ।

असिर्विशसन खड्गस्तीक्ष्णधारो दुरासद ॥ ५ ॥

श्रीगर्भो विजयश्चैव धर्माधारस्तथाष्टम ।

सुवर्ण कनक रुक्म हेम कार्तम्वर तथा ॥ ६ ॥

जाम्बूनद तद्देवाना ^७रूप्य रजतमिष्यते ।

^८उदुम्बर स्मृत ताम्रमयो लोह प्रकीर्तितम् ॥ ७ ॥

आरकूट तथा रीती रत्न माणिक्यमुच्यते ।

आतपत्र स्मृत छत्र कम्बु गङ्गा ^९उदाहृत ॥ ८ ॥

पङ्कज कमल पद्म पुण्डरीक प्रकीर्तितम् ।

तथा तामरस चैव शतपत्र ^{१०}तदेव तु ॥ ९ ॥

इन्दीवर चोत्पल स्यात्कल्हार शुद्धमेव तत् ।

सङ्ग्राममानि युद्ध च जन्यमाहव एव च ॥ १० ॥

१ B धनुष्या २ A पुङ्गव V पूर्यस्तथा ३ A B सत्तकाग्निनी C मत्तकामिनी
 ४ C गत ५ A B पुष्य V पुष्प C पुष्प (in Śarada Script ५ is like Nagari
 प So पुष्य may be the appropriate reading) ६ A अस्तिर्वपुमन खड्गस्तीक्ष्ण वर्मा
 दुरासद । B अस्तिवपुरान खड्ग स्तीक्ष्ण वर्मा दुरासद ॥ ७ B रूप्य ८ A B उदुम्बरं
 ९ V उदाहृत १० V तु दैवतम्

दानं संवननं प्रोक्तं विवाहो विनिवेशनम् ।
 पत्नी भार्या तथा जाया सुतः पुत्रस्तनुद्भवः ॥ ११ ॥
 माता जनित्री जननी जनिता जनकः पिता ।
 क्षयं च भवनं प्रोक्तं मन्दिरं गृहमेव च ॥ १२ ॥
 भाण्डागारः स्मृतः कोशो धन्वनं गुप्तिरिष्यते ।
 वाहनं पत्रसंज्ञं^१ स्यादमत्रं पात्रमुच्यते ॥ १३ ॥
 वर्धमानं^२ शरावं^३ स्याच्चापं च धनुरुच्यते ।
 सायकश्च शरः प्रोक्त इपुर्वाणः शिलीमुखः ॥ १४ ॥
 हस्तमोच्यः स एवोक्तो बृहन्तश्चैव^४ तोमरः ।
 पुष्पप्रकरमित्युक्तमुपकारं नराधिप ॥ १५ ॥
 वालव्यजनमप्युक्तं तथा^५ चामरसंज्ञितम् ।
 मृजा शोभा विनिर्दिष्टा^६ अलङ्कारो विभूषणम् ॥ १६ ॥
 प्रसाधनं मण्डनं स्याद्बलस्सार उदाहृतः ।
 अर्भकश्च स्मृतो बालो बालश्चाश्वः किशोरकः ॥ १७ ॥
 हस्ती कलभ इत्युक्तो वत्सश्चोक्षा प्रकीर्तितः ।
 सर्वथा (हा) केसरी सिंहः शार्दूलो व्याघ्र इष्यते ॥ १८ ॥
 विपिनं निर्जनं प्रोक्तं अजिरं स्याद्गृहाङ्गनम् ।
 उपनीय ददद्वेदमाचार्यः स उदाहृतः ॥ १९ ॥
 एकदेशमुपाध्यायो ऋत्विग्यज्ञकृदुच्यते ।
 सांवत्सरो ज्योतिषविद्वृत्तो भवति भूभुजा ॥ २० ॥
 तस्यैव यज्ञकृद्यस्तु स पुरोहित इष्यते ।
 अमात्यश्च स्मृतो मन्त्री देशो विषय उच्यते ॥ २१ ॥

१. स्यादपत्रं. २. V. शरावै. ३. V. तोमरः A. तोमराः ४. V. चारमसंज्ञितम्.
 ५. A.B.C. अलङ्कारं. ६. V. प्रसाधन. ७. V. उच्यते. ८. V. देशोनिचय. B. देशं
 विषय.

राजा नरेन्द्रो नृपतिस्तथैव

सिंहासन तस्य तथाऽऽसन म्यात् ।

क्षरा प्रतीहार इति 'प्रदिष्ट-

स्तद्वस्तदण्ड कथित तु वै [१ वे] ब्रम् ॥ २२ ॥

इति श्रीत्रिपुण्यधर्मोत्तरे भार्कण्डेयब्रह्मसंवादे अग्निप्रधानश्लोके तृतीय परिच्छेद ॥ १० ॥

एकादशोऽध्यायः ।

मार्कण्डेयः—

कीर्तिर्लक्ष्मीर्धृतिर्मैधा मतिः पुष्टिः सरस्वती ।

स्मृतिः श्रद्धा रतिश्चैव धृतिर्नीतिः स्थितिः श्रुतिः ॥ १ ॥

रात्रिः प्रभा क्षपा दीप्तिः शाला माला निशा स्पृहा ।

दोला^१ हेला च लोला च यामिनी^२ क्षणदा चरा ॥ २ ॥

यात्रा भस्त्रा द्युतिर्मात्रा दंष्ट्रा सेना^३ वचा तथा ।

कुटिः खोरी दया ज्योत्स्ना सीमा वेणिस्तथैव वाक् ॥ ३ ॥

तनुर्धूलिः शलाका च ग्रीवा भ्रूश्च शरत्तथा ।

दरद् प्रावृट् च धमनी स्थूणा चूडा सिरा वसा ॥ ४ ॥

कक्ष्या सटा सुरा जङ्घा जटा घण्टा कशा तथा ।

विद्युत्कक्षा सरिद्धल्लिरिपीका रज्जुरिष्टका ॥ ५ ॥

दिग्भूर्भूमिर्मही क्षोणी क्षपा (मा) चैव वसुन्धरा ।

छाया चमूर्वालुका च तथा विद्युद्विपत्सरित् ॥ ६ ॥

द्रा संपदवापश्च (थापश्च) लीला वेला तुला शिला ।

कला च मेखला ज्वाला सेना दद्रूर्वली समा ॥ ७ ॥

ज्या च ग्लानिस्तथा हानिशशी स्वाहा तथैव गीः ।

धीर्वृद्धिर्धू^४ क्षमा बुद्धिः क्षुद्र [चृ ?] ण्णाशीम्सवालुका ॥ ८ ॥

विशतेर्नवतिर्यावत्कोडा खट्वा शिरोधरा ।

माया च शङ्कुली जिह्वा घटोत्का स्नायुरेव च ॥ ९ ॥

१. C. रतिश्चैव. २. A. हीला च लोला V. C. हेला तथा लोला ३. A.B.C. क्षणदायरा. ४. A. B. वचास्तथा ५. A. गुरी. B. गरी. ६. V. दरःप्रावृट् चाचमनी B. दरं C. दरःप्रावृट् ७. V. C. सता सुरा B. मध्य सुरा. ८. A. कशास्तथा. ९. A. B. चरःप्रावृट् १०. A. B. विद्युद्विपत्सरित् C. विद्युद्विपत्सरित्. ११. V. तला. १२. ग्लानिस्तथा. १३. A.B. क्षपा. १४. V. खट्वा शिरोधरा A.C. गङ्गाशिरोधरा.

लैम्बा जरा तथा पंक्तिखेता ^१प्रावृद्ध रोचका ।

लाक्षा कण्डूः प्रियङ्गुश्च ^२मण्डीका कटिरौपधि ॥ १० ॥

ऋक्स्फुलिङ्गा कलिश्शय्या कोटिः कन्था च नालिका ।

नि श्रेणि पृतना दीप्तिनिद्रा तन्द्रा गुहा रुचि ॥ ११ ॥

^३साम्ना साम्ना तथा ^४वीथी ^५नीविधारा तथा कृपि ।

मञ्जूपा ^६पर्यदधैव पताका ^७काकिनी कृपा ॥ १२ ॥

पेरा चैव समञ्जिष्ठा भेरी नेमिर्मन शिला ।

दर्विः स्याली सभा वीचि ^८स्थली चैव समञ्जरी ॥ १३ ॥

बह्वरी मन्दुरा लाक्षा सूची ^९चाधिपणा शमी ।

मक्षिका ^{१०}विवृतिर्यूका शिखा शाखा तथाटपी ॥ १४ ॥

स्त्रीवृत्तयस्ते कथिता मथैते शब्दा समासस्त्वयमत्र राजन् ।

इ^{११}(ई)दन्तमादन्तमुशन्ति सर्वे स्त्रीवाचकं शब्दमुशन्ति धीरा ॥ १५ ॥

८

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवत्सखादे श्रीलिङ्गनिर्देशे चतुर्थः परिच्छेदः ॥ ११ ॥

१. V. प्रावृद्धरोचना. २. A मण्डीका कटिरौपधि B पण्डिका कटिरौपधि. ३. V C. साम्ना साम्ना. ४. A, B. वीथी. ५. A नीवीधारा C. नीवीताता. ६. C मपेदधैव. ७. A, B, C. काकिनी. ८. A, B. चाधिपणा. ९. V. समासस्त्वयमुशन्ति

द्वादशोऽध्यायः ।

मार्कण्डेयः—

अतः परं प्रवक्ष्यामि यदुवंशविवर्धनम् ।

तव पुंवाचकान् शब्दान् शृणुन्तान् गदतो मम ॥ १ ॥

राजा क्षचाक्षमूर्धात्मा पायुः श्लेष्माश्मपूरणः ।

मज्जा प्लीहा च काथिता नातायस्काः (? नान्ता व्यक्ताः) न्

पुमर्थकाः ॥ २ ॥

वृत्रः पुत्रस्तथा मन्त्रस्तथैवामन्त्र इष्यते ।

पुंसि राशिर्मुहूर्तश्च मासः पक्षोऽब्दवत्सरौ ॥ ३ ॥

ऋतुः कालो गिरिः शैलः शिलोच्चयनगाचलाः ।

सुरासुराणां संज्ञाश्च याश्च प्रोक्ता महोदधेः ॥ ४ ॥

संवत्सरश्च दिवसो ग्रहो वासर एव च ।

पर्यायः पङ्कशरयोररिनिस्त्रिंशयोरपि ॥ ५ ॥

पुत्रपर्यायशब्दाश्च पितृपर्यायसंयुताः ।

कण्ठबाह्वोस्तथा संज्ञाः स्तनकेशरदस्य च ॥ ६ ॥

गुल्फनामानि कर्णश्च हनुः प्रश्नो विधिर्निधिः ।

कपोलनामानि तथा निर्धोके (? पे) क्षुककेलयः ॥ ७ ॥

कलिर्विघ्नो घटो जूटः पटः पायुः कुशोऽङ्कुशः ।

विन्दुः स्वरः कुठारश्च पणशाणौ पटः कटः ॥ ८ ॥

घटो वण्टः पुटोमृत्युर्मन्युः शोणः क्रिणः पणः ।

गुणधूर्णो गणः पन्था अध्वाङ्कः पूग एव च ॥ ९ ॥

कमण्डलुः पलाण्डुश्च मण्डः स्थूलश्च कङ्कटः ।

प्रस्थः शङ्खो रथश्चैव रसो वर्गस्तुपो वुसः ॥ १० ॥

यवो मापस्तथा शब्दः स्पर्शो गन्धः शठो वणिक् ।

करीपस्तरलो मेदो रथो मण्डप एव च ॥ ११ ॥

१. N.C. वृत्ताद्य. २. A.B. प्रपद्येद्यः ३. B. गेपाद्य. ४. A.B. निपापेपिधकेत्यः
C. निपापेपिधुकेत्यः ५. A.B. गुरः ६. V. च पपटः ७. V. कन्धः ८. A. पनः
९. B.C.V. वृषः

नरको नृपुरश्चैव ^१समुद्री लोके एव च ।

^३कपाय कोणमुसलो घुसूल शर्पदुरो ॥ १२ ॥

पञ्च पिण्याश्शर्पाश्च यातदण्डाङ्कुराङ्कुरा ।

कुणय प्रोथयूधौ (^२पो) च कुन्तदर्षणवेणुका ॥ १३ ॥

ध्वजो वशस्तथा वेणु त्रिमि (^२वृमि) म्लक्षर्षि^४कन्दरा ।

पुस्तकश्चा^५ध्वरो व्रीहिरम्बुदोऽञ्जन एव च ॥ १४ ॥

स्तम्भ पशुर्धर्मनिदाघकुम्भा कटाहयूपस्तवका सफेता ।

नितम्ब^५पण्डक्षप (^२य) सूपयूषा पुसि मृता यादववधमुत्थ ॥ १५ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसदाये पुनर्गन्ति^२दो पञ्चम परिच्छेद ॥ १२ ॥

त्रयोदशोऽध्यायः ।

मार्कण्डेयः—

अन्त्यलिङ्गेऽथ वर्तन्ते ये शब्दा नृपसत्तम ।

तानहं संप्रवक्ष्यामि शृणुष्व गदतो मम ॥ १ ॥

जलनामानि सर्वाणि विनाऽऽपो यदुसत्तम ।

शब्दाश्च पूर्व ये नोक्तास्ते नपुंसकवृत्तयः ॥ २ ॥

द्यचो नान्तास्तथा ये च नोक्तास्ते च यदूत्तम ।

असन्तं [च] द्यचं सर्वं जरसोऽन्यत्र यादव ॥ ३ ॥

नपुंसके च वर्तन्ते शब्दा लोचनवाचका ।

सर्वाणि पुष्पनामानि कथितानि नपुंसके ॥ ४ ॥

शरीरमस्थि दधि च सक्थ्यन्त्रगुदजानुनी ।

श्मश्रुकूले कुलं पर्णं लोहनामानि यानि च ॥ ५ ॥

अहर्निशं शकृत्सक्विध धनुः शोणित दारुणी ।

क्षीरं विषामृते पण्डं फलमूलम (? व)लानि च ॥ ६ ॥

पुरं मधु खलं नालं चीवरं चीरमम्बरम् ।

गगनं घनमाकाशं सुखदुःखपदानि च ॥ ७ ॥

रूपवर्जिते (? च) पल्लं तल्पसन्नं शवानि च ।

निमित्तचित्तपिचौघतक्रं शुक्रभयानि च ॥ ८ ॥

तीर्थपञ्जरं चेलानि फलद्वन्द्वाक्षराणि च ।

धान्यश्मशानरत्नाग्रं शुल्करत्नयुगानि च ॥ ९ ॥

गोप [? पुरं] पत्तनं मैत्र्यं [न्यं] मङ्गलयुधयानि च ।

नगरं हरितालं च निमिरं पलितं विषम् ॥ १० ॥

१. C. -लिङ्गे. २. A.B. तान्यहं. ३. V.B.C. भ्रान्ताय. ४. A. द्योचो
५. V.C. यदुसत्तम. ६. V. अमयं च धमे. ७. A.B. जरमन्योत्र. ८. A. सक्थ्य
९. A. अहर्निशं. १०. A.B. विपट्टे. ११. V. नृपसत्तेऽथ. १२. A. शिमानि. १३. A.B.
-गुहभयानि. १४. A.B. -क्षीर. १५. V.C. तन्त्ररत्न-.

श्मशान मिथुन 'तत्तम त्रिलिपि विदल हिमम् ।
 वृन्द कुतूहल ग्रीष्म शराव शिखर पलम् ॥ ११ ॥
 वृत्त च मुकुट 'पण्य मलमशुस्मेव च ।
 इन्द्रिय युगल कूट कपाल शूलशेखरे ॥ १२ ॥
 पाताल विवर रन्ध्र छिद्रमाकाशमेव च ।
 तृण शुभ्रमिर चेत् कुङ्कुम शुष्क 'चीवरम् ॥ १३ ॥
 मणालम'जिर 'खम् तुहिने द्वारमास्पदम् ॥ १४ ॥
 राष्ट्र 'तल त्रिष्टुके तथायु म्थूल खलीन पलल पलालम् ।
 काष्ठ रण पार्श्व कुकुन्दरे च सन्देहक चेव नपुसक स्यात् ॥ १५ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसत्रादे अभिधानकोश नपुसकविधौ त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

चतुर्दशोऽध्यायः ।

मार्कण्डेयः—

ॐ एकैकस्य तु वर्णस्य विन्यासो यः पुनः पुनः ।
 अर्थगत्या तु संख्यातमनुप्रासं पुरातनैः ॥ १ ॥
 अत्यर्थं तत्कृतं राजन् ग्राम्यतामुपगच्छति ।
 शब्दाः समाना मित्रार्था यमकं कीर्तितं पुनः ॥ २ ॥
 आदौ मध्ये तथैवान्ते पादस्य तु तदिष्यते ।
 संदष्टकसमुद्रा (? द्वा) रूयौ तथैव यमकौ मतौ ॥ ३ ॥
 समस्तपादयमकं दुष्करं परिकीर्तितम् ।
 उपमानेन तुल्यत्वमुपमेयस्य रूपकम् ॥ ४ ॥
 रूपकाभ्यधिकं नाम तदेवैकगुणाधिकम् ।
 गुणानां व्यतिरेकेण व्यतिरेकमुदाहृतम् ॥ ५ ॥
 उपमानविरुद्धैश्च गुणैस्तदपरं मतम् ।
 द्विव्यर्थवाचकैः शब्दैः श्लेष इत्यभिधीयते ॥ ६ ॥
 अन्यरूपस्य चार्थस्य कल्पना याऽन्यथा भवेत् ।
 उत्प्रेक्षास्यो हलङ्कारः कथितः स पुरातनैः ॥ ७ ॥
 उपन्यासस्तथान्यः स्यात्प्रस्तुताद्यः कचिद्भवेत् ।
 ज्ञेयः सोऽर्थान्तरन्यासः पूर्वार्थानुगतो यदि ॥ ८ ॥
 उपन्यासेन चान्यस्य यदन्यः परिकीर्त्यते ।
 उपन्यासमलङ्कारं तत्ररेन्द्र प्रकीर्तितम् ॥ ९ ॥
 हेतुं विना विततता प्रोक्ता सा तु विभावना ।
 प्रोक्ता चातिशयोक्तिस्तु ह्यतुल्यरूपमागुणैः ॥ १० ॥
 यथास्वरूपकथनं स्वभावोक्तिः प्रकीर्तिता ।
 भूयसामुपदिष्टानां निर्देशः क्रमशस्तथा ॥ ११ ॥

१. B.C.V. omit ॐ. २. V. समानानुपूर्व्या. ३. A.B.C. उत्प्रेक्षास्यमलङ्कारं कथितं
 पुरातनैः ४. V.C. वान्यस्य. ५. V. प्रचक्षते. ६. V. प्राप्ता. ७. A. विभावना ८. A.B.C.
 रूपने वर्तते परिकीर्तितम्.

अथासंख्यमिति 'प्रोक्तमलङ्कार पुरातनैः ।

विशेष'प्रथनादुक्ता विशेषोक्तिस्तथा नृप ॥ १२ ॥

या क्रिया चान्यफलदा विशेषस्तु स इष्यते ।

स्तुतिरूपेण या निन्दा निन्दास्तुतिरिहोच्यते ॥ १३ ॥

निन्दास्तुतिस्तथैवोक्ता निन्दारूपेण या 'स्तुति ।

'वस्तुतस्तूपमानेन दर्शनं तन्निदर्शनम् ॥ १४ ॥

विना तथा स्यादुपमा तु यत्र तेनैव तस्यैव भवेन्नृपीर ।

'अनन्यथाख्य कथितं पुराणैरेतावदुक्तं तत्र लेशमात्रम् ॥ १५ ॥

ति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मातृण्डेयवज्रसवादे अलङ्काराध्यायो नाम ॥ १६ ॥

पञ्चदशोऽध्यायः ।

मार्कण्डेयः—

धर्मार्थिकाममोक्षाणां शास्त्रं स्यादुपदेशकम् ।

पूर्वैराचरितं सद्भिर्धर्मकामार्थसाधकम् ॥ १ ॥

मोक्षस्य यत्रोपन्यास 'इतिहासः स उच्यते ।

तदेव 'काव्यमित्युक्तं चोपदेशं विनाकृतम् ॥ २ ॥

एकस्य चरितादेव तथा काव्यं प्रकीर्तितम् ।

'निबद्धौ यत्र राजेन्द्र नायकप्रतिनायकौ ॥ ३ ॥

प्रयाणोद्यतसंप्रेषयुद्धयुक्तं तदेव तु ।

नायकाभ्युदयोपेतं महाकाव्यं तदिष्यते ॥ ४ ॥

'वर्णयेच्च महाकाव्ये देशपत्तनपार्थिवान् ।

ऋत्वद्रिनिम्नगाश्चैव तथा 'नारीश्च पार्थिव ॥ ५ ॥

वर्णनीयौ तथैवात्र नायकप्रतिनायकौ ।

नायको धर्मविजयी सतां पन्थानमाश्रितः ॥ ६ ॥

तथा च 'लोकविजयी विज्ञेयः प्रतिनायकः ।

'प्रतिनायकघातस्तु 'वक्तव्यो नेतरस्य तु ॥ ७ ॥

नायकस्य महाराज मरणं नैव वर्णयेत् ।

सशरीरस्य यस्य 'स्यात्स्व [:] प्राप्तिं तस्य वर्णयेत् ॥ ८ ॥

छन्दोविरहितं गद्यं शब्दशास्त्रविरोधि च ।

कष्टाक्षरपदन्यासमश्लीलवचनान्वितम् ॥ ९ ॥

तस्माद्दुर्लक्ष्यवाक्यार्थमप्रसिद्धाभिधानवत् ।

काव्यबन्धं न कर्तव्यं पुनरुक्तं च यद्गवेत् ॥ १० ॥

१. A. B. C. इतिहासं तदुच्यते २. C. काव्यमित्युपदेशविना- ३. B. C. V. निषद्धा. ४. A. B. वर्णनेन यन्महा- ५. A. C. नारी च ६. A. B. C. लोभविजयी. ७. C. प्रतिनायकघातस्तु. ८. A. C. वक्तव्ये- ९. A. B. स्यान्मुस्याति V. स्यात्प्रसिद्धस्तस्य.

निस्मये 'चाभ्यसूयायां भयशोकत्वरामु च ।
 'हर्षे च वीप्सा कर्तव्या पुनरुक्तं न तद्विदुः ॥ ११ ॥
 दूतवाक्ये तथा स्वप्ने कार्यगत्या तथागते ।
 पुनर्वचननिर्देशे पुनरुक्तं च [१ न] तद्विदुः ॥ १२ ॥
 स संशयं न वक्तव्यं प्रतिज्ञारहितं तथा ।
 पूर्वापरविरुद्धं च यच्च लोकविगर्हितम् ॥ १३ ॥
 शृङ्गारहास्यकरुणा[१ न] रौद्रवीरभयानकैः ।
 बीभत्साद्भुतशान्तास्यैः रसैः कार्यं समन्वितम् ॥ १४ ॥
 काव्यं कलाकौशलसंप्रयुक्तं धर्मेण चार्थेन तथोपपन्नम् ।
 धर्मेण युक्तस्य च नायकस्य कार्यं तथा 'चाभ्युदयान्तमेव ॥ १५ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे महाकाव्यलक्षणं नाम ॥ १५ ॥

षोडशोऽध्यायः ।

मार्कण्डेयः

काव्ये येऽभिहिता दोषाः कैश्चित्तेभ्यः प्रहेलिकाः ।

कर्तव्याश्च तथैवान्यास्तासां वक्ष्यामि लक्षणम् ॥ १ ॥

श्लोकेनैकेन वा द्वाभ्यां 'कर्तव्यास्तु नरोत्तम ।

न कर्तव्याश्च ता राजन्बहुश्लोकनिबन्धनाः ॥ २ ॥

यस्यां 'मात्रावशादर्थो गोप्यते सा समात्रता ।

पर्यायवचनाद्यस्यां 'वन्दि(वञ्चि)ता सा प्रकीर्तिता ॥ ३ ॥

'विक्रान्तगोपिता या तु 'पदैर्व्यवहितैर्भवेत् ।

अप्रसिद्धैस्तु 'पर्यायैर्मुपिता नाम सा स्मृता ॥ ४ ॥

कल्पनागोपितार्थास्तु कथिता परिहासिका ।

'समानरूपतुल्यार्था शब्दैरन्यैः प्रकीर्तिता ॥ ५ ॥

दुर्वोधाक्षरबन्धा च परुषा नामतः स्मृता ।

संख्यामात्रसमानत्वात्संख्याताख्या तथोच्यते ॥ ६ ॥

'अर्थान्तराकल्पनया कल्पिता च तथोच्यते ।

'अन्यस्य संज्ञाव्यामोहानामांतरितसंज्ञिता ॥ ७ ॥

अर्थव्यामोहतः प्रोक्ता निभृता च महानृप ।

समानशब्दा कथिता तुल्यशब्दनिबन्धना ॥ ८ ॥

अर्थानुलोमदुर्वोधा 'व्यामूढेति तथोच्यते ।

'गूढाख्या कथिता वृत्ते नानाबन्धनिबन्धना ॥ ९ ॥

एकोभयवहुच्छले 'यथार्थपरिगोपिते ।

संकीर्णा 'संभवोपेता या तदर्थकरी भवेत् ॥ १० ॥

१. A.B. कर्तव्यास्ता नरोत्तम C. कर्तव्यास्ताऽनरोत्तम २. B.C. मंत्रिवशादर्थ A. यस्यां
मंत्रवशादर्थ ३. काव्यादर्श- वञ्चिता अ. ३ श्लो. १८. ४. V. वृत्तान्तगोपितान्ताया ५. A.B. पदैर्वि-
वहितैर्भवेत् ६. V. पर्यायैर्मुपिता नाम सा स्मृता C. पर्यायैर्मुपिता नाम स्मृता. ७. V.
समानरूपतुल्यार्थो ८. V. अपरान्तराकल्पनया ९. A. अन्यसंज्ञा व्यामोहा- B. अन्धनज्ञान
व्यामोहा-१०. A. व्योमोदेति ११. V. गुच्छाद्या. १२. A. तथार्थपरिगोप्यते. B. यथा परि-
गोपिते. १३. A. संभवोपेता B.C. संभवोपेता.

तदर्थकारी यत्रार्थो ज्ञायतेऽन्यार्थकारकः ।

राजन्शब्दवशात्सा च कथिता व्यभिचारिणी ॥ ११ ॥

उक्तेऽर्थे वृत्तमन्धेन मात्राभि रव्यापिता तु या ।

नष्टार्था बा[क्]च सा प्रोक्ता वृत्तमन्धनिदर्शिता ॥ १२ ॥

नष्टाक्षरा तु कथिता विनैकेन तदर्थदा ।

^१अन्यार्थता तथैवोक्ता वर्णभ्रष्टा नरेश्वर ॥ १३ ॥

कालस्य रूपरूपाणा व्याख्यानानेन तदर्थदा ।

बीजमात्रेण लेशास्या मृमिपाल प्रकीर्तिता ॥ १४ ॥

अक्षीलमेतास्वपि नैव कार्यं तद्वर्ज्यमाहुः कनयो नरेन्द्र ।

^२उद्वेजनीय तु सता तदुक्त ^३अक्षीलमध्य ^४मुखद हि काव्यम् ॥ १५ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे प्रहलिका लक्षण नाम ॥ १६ ॥

सप्तदशोऽध्यायः ।

ॐ वज्र उवाच— मन्त्रा स ब्राह्मणा प्रोक्तास्तदर्थं ब्राह्मणं स्मृतम् ।
 कल्पना च तथा कल्प कल्पश्च ब्राह्मणस्तथा ॥ १ ॥
 'कथितान्यथार्पाण्याहु [१ कथितानि तथार्पाणि] पुराणं च तथा द्विज ।
 प्रक्रिया प्रथम पाद कथावस्तुपरिग्रह ॥ २ ॥
 उपोद्धातानुपङ्गैश्च तथा सहार एव च ।
 चतुष्पाद हि कथितं पुराणं भृगुनन्दन ॥ ३ ॥
 सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशो मन्वन्तराणि च ।
 'वंश्यानुवंश्यचरित पुराणं पञ्चलक्षणम् ॥ ४ ॥
 'तत्र वा [चा १] विदितं सर्वं तत्रो [१ न्त्रो]क्तं गीतलक्षणम् ।
 'वृ [१ नृ]त्तस्य लक्षणं चैव नाटकाख्यानलक्षणम् ॥ ५ ॥
 तस्मादहं त्वा पृच्छामि द्विज 'नाटकलक्षणम् ।
 समेद तन्ममाचक्ष्व सर्वजोऽसि यत प्रभो ॥ ६ ॥
 इतिहासानुसारेण पुराणाना समीक्षितम् ।
 चरितं त्रिदशाना वा नाटकं 'तत्र कीर्तितम् ॥ ७ ॥
 एकनायकसयुक्तं नायकप्रतिनायकै ।
 सयुक्तमथवा कार्य कान्ये चै तत्र नायक ॥ ८ ॥
 सर्वास्तु वृत्तयस्तत्र तत्र सर्वे तथा रसा ।
 कालप्रयोगं च तथा युनत्या सदृश्येनृप ॥ ९ ॥
 पञ्चावराङ्कं तत्प्रोक्तं तथा दशपरं शुभम् ।
 'एकदैवसिकं वृत्तमङ्के राजन्प्रदर्शयेत् ॥ १० ॥
 तदन्ते सर्गपात्राणा निष्क्रमश्च विधीयते ।
 युन्युपन्याससयुक्तं तथा निष्क्रमणं मतम् ॥ ११ ॥

१. V. कथितानि तथार्पाणि पुराण २. B. भृगुमत्तम. ३. यशानुचरित चैव पुराण
 ४. A, B C. तत्तथा विदितं. ५. A B, C, V. give दृष्ट but the context requires
 दृष्ट ६. V. नाट्यस्य लक्षणम्. ७. C. तत्कीर्तितम्. ८. V. एकदैवसिक

मरण राज्यविभ्रंशो नगरस्योपरोधनम् ।

एतानि दर्शयेन्नाङ्के तथा युद्धं च पार्थिव ॥ १२ ॥

प्रवेशकेन कर्तव्यं 'तेषामार्यानां कर्तव्यं' ।

'पात्रद्वयेन कर्तव्यं तथा नित्यं प्रवेशम् ॥ १३ ॥

पात्रे परिजने तत्र कर्तव्यं नायके न तु ।

भिन्न पात्रद्वयं यत्र तत्र निष्कम्भक स्मृतम् ॥ १४ ॥

तयोरन्ते तु कर्तव्या तथा रङ्गस्य शून्यता ।

'अङ्कान्ते च तथा कार्या न कार्या सान्यथा भवेत् ॥ १५ ॥

'बहुदैवसिद्धं वृत्तं कर्तव्यं तु प्रवेशके ।

सक्षेपोक्तिश्च कर्तव्या कर्तव्यो न हि विस्तरः ॥ १६ ॥

प्रख्यातनायकपथं न च तत्र प्रवेशयेत् ।

तस्य प्रकाशनं 'कार्यमङ्के युक्त्या नराधिप ॥ १७ ॥

नायकाभ्युदयं कार्यो नाट्यकान्ते तथैव च ।

वह्न्योऽपि 'नायिका यत्र तासामपि तथा भवेत् ॥ १८ ॥

एवविधा सगृहारा चतुरङ्गा तु नाटिका ।

कृत प्रकरणं तद्वत्स्वयमुत्पाद्य वस्तुना ॥ १९ ॥

ब्राह्मणो नायकस्तत्र 'वणिग्ना नृपसत्तम ।

एव प्रकरणी कार्या 'चतुरङ्गापि सा भवेत् ॥ २० ॥

इतिहासानुबन्धो वा स्वयमुत्पाद्य वा कृत ।

भारती करुणप्रायो निवृत्त 'समनन्तरम् ॥ २१ ॥

'उत्सृष्टकाङ्क कर्तव्यो दिव्यनायक' वर्जितः ।

इतिहासानुसारेण 'भाणश्रौकाहिक' स्मृतः ॥ २२ ॥

१ C तेषामार्यानां २ B माप्रद्वयन ३ V. अङ्कान्ते ४. V बहुदैवसिद्धं.
 ५ V. कार्यमङ्केष्वेव नराधिप ६ V C. नायका. ७ V. वणिक्च ८. C चतुरङ्गापि.
 ९ A.B C समनन्तरा. १० B C तत्सृष्टकाङ्क V चतुरङ्गापि ११ V.—वर्जित
 १२ B V. प्राण-

एकाङ्को युद्धबहुलः स्वात्मशंसापरस्तथा ।
 आकाशकथनैर्युक्तस्त्वेकपात्रकृत^१क्रियः ॥ २३ ॥
 प्रोक्तस्समवता[? का]राख्यस्त्रिदशामुरनायकः ।
^२त्रिशृङ्गारस्त्रिकपटस्तथा द्वादशनायकः ॥ २४ ॥
^३ईहामृगोऽथ बहुङ्गस्तथा गन्धर्वनायकः ।
 शृङ्गारबहुलः कार्योऽतृप्तयोनि^४रसाश्रयः ॥ २५ ॥
 ऐकाहिको ^५दृ[? दी]प्त रसो व्यायोगश्चैकनायकः ।
 वीथी त्रयोदशाङ्का[ङ्गा] स्यात्तथा नायकवर्जिता ॥ २६ ॥
 डिमाख्यश्च तथा प्रोक्तो रसस्तु सुरनायकः ।
 तथा सौद्रसप्रायः प्रख्यातविषयान्वित ॥ २७ ॥
^६एकाङ्को हास्यबहुलस्तथैवोदात्तनायकः ।
 कार्यः प्रहसनाख्यस्तु वेश्याविटसमन्वितः ॥ २८ ॥
 सूत्रधारस्य वाक्येन काव्यवस्तुनिबन्धनम् ।
 सर्वं प्रकाशयेदादौ सर्वेष्वेतेषु ^७वस्तुमत् ॥ २९ ॥
 संस्कृतं नायकवचो लिङ्ग[? ङि]श्रोत्रियभूभुजाम् ।
 द्विजन्मनां सुराणां च ^८दैत्यगन्धर्वभोगिनाम् ॥ ३० ॥
 नायिकादेवरामाणां व्याजलिङ्गवतां तथा ।
 विदूषकानां च भवेत्प्राकृतं वचनं नृप ॥ ३१ ॥
 बालस्त्रीनीचशण्डानां ये चान्ये नानुकीर्तिताः ।
 तेषां वाक्यमपभ्रष्टं तच्च ज्ञात्वा प्रयोजयेत् ॥ ३२ ॥
 स्वयमुत्पादितानां मे ^९नाम्नां त्वं शृणु लक्षणम् ।
^{१०}शर्मवर्मधनान्यन्ते वर्णानां दासवत्तथा ॥ ३३ ॥
 राज्ञां विक्रमसंयुक्तममात्यानां तथा भवेत् ।
 स्त्रीणां मुग्धोद्यमदूरं ^{११}नायिकानां मनोहरम् ॥ ३४ ॥

१. B.-विद्याः २. B. drops. Slo. No. 24 C. D. ३. B. drops
 Slo. 25 A.B. ४. A रसाश्रयः ५. A.B. drop. Slo. 28 ६. V. पशुपदः, ७. B.C.
 शेषगंधर्व- ८. V. नानावर्गः, ९. A.B.C. शर्मवर्मधनान्यत्र वर्णानां, १०. A.B. नायिकानां,

राजीपरिजनस्त्रीणा कलाकोशलसमुत्तम् ।
 राज्ञ परिजनस्त्रीणा विजयोत्तरमिष्यते ॥ ३५ ॥
 सावत्सराणा माङ्गल्य शक्तिप्राय पुरोधसाम् ।
 शूरप्रायममात्यानामायुष्य मियजामपि ॥ ३६ ॥
 विद्याना भूषणप्राय 'दासाना कुसुमाधिन्म् ।
 ऋषिगोत्रधरो कार्या कक्षुकीयविदूषको ॥ ३७ ॥
 दत्ता मित्रा तथा सेना वैश्या नाम ततो भवेत् ।
 अधिकारानुरूपाणि तथा चेवाधिकारिणाम् ॥ ३८ ॥
 अत पर प्रवक्ष्यामि येन वाच्यस्तु यो तथा ।
 देवेति राजा वक्तव्यो भृत्ये प्रकृतिभिस्तथा ॥ ३९ ॥
 राजेति 'विप्रेर्वक्तव्यो ऋषिभिर्नामगोत्रत ।
 अपत्यप्रत्ययाद्देवैर्वयस्येति समो जन ॥ ४० ॥
 विदूषकोऽपि वक्तव्यो वयस्य इति नायके ।
 आयुष्मानिति सूतेन रथी वाच्यस्तथा भवेत् ॥ ४१ ॥
 भगवन्निति वक्तव्या ऋषयो 'गुरव सुरा ।
 'पुत्र वत्सेति शिष्यस्य तथा वा नामगोत्रत ॥ ४२ ॥
 आर्यपुत्रेति वक्तव्य स्त्रिया भर्ता नराधिप ।
 नाम्ना भार्या तु वक्तव्या राज्ञी देवीति नायिका ॥ ४३ ॥
 पिता तातस्तथा वाच्यो मातुश्चेत्यार्यः पिता ।
 युवराज कुमार स्यान्मान्यो भाव समीरित ॥ ४४ ॥
 'मान्यमानस्तथा भामो मर्तृदार कुमारक ।
 'हलेति तु समाना स्त्री वक्तव्या समयी तथा ॥ ४५ ॥
 'हञ्जेत्यामन्त्रयेजारी [२ री] 'हण्डे परिजने स्वके ।
 स्वसेति भगिनी वाच्या लिङ्गस्था व्रतिनी 'मता ॥ ४६ ॥

१ V दासीनां कुसुमादिहम् २ A विप्रेर्वक्तव्य ३ B C V गुरव ४ A पुत्रवत्स्येति
 ५ C भावप्रतीति ६ A B C नायमानस्तथा मायो-reading is meaningless
 ७ A B हलीति ८ A B हञ्जीया ९ C तथा instead of हण्डे A B हण्डी
 १० V C तथा

आर्येति ब्राह्मणी वाच्या 'शेषा लिङ्गार्थस्तथा ।

अतः पुरश्चरो यस्तु स्त्रीभोगपरिवर्जितः ॥ ४७ ॥

स तु 'वर्षवरो ज्ञेयस्तदध्यक्षस्तु कञ्चुकिः ।

ब्राह्मणः स 'भवेद्दृढो मान्यश्च वसुधाधिपैः ॥ ४८ ॥

विदूषको ब्राह्मणः स्यान्नायकस्य रहस्यवित् ।

'नटप्रधानश्च भवेत्सूत्रधारो नराधिप ॥ ४९ ॥

ज्ञेया बीजसमुत्पत्तिमुखं नानारसोद्भवः ।

मुखोप्तबीजो 'द्वटनस्तथा प्रतिमुखं स्मृतम् ॥ ५० ॥

'प्राप्यप्राप्तिधुतो गर्भस्तस्यैवोद्भेदसंज्ञितः ।

तदेवोद्भिन्नबीजार्यो 'विमर्शो व्यसनान्वितः ॥ ५१ ॥

मुखादीनां निर्वहणं तथा 'निर्वहणं भवेत् ।

नाटके सप्रकरणे कर्तव्याः पात्र[? पञ्च]संध्यः ॥ ५२ ॥

दिमे समवकारे च 'विमर्शं नैव कारयेत् ।

व्यायोगेहाभृगौ कार्यौ तथा गर्भविवर्जितौ ॥ ५३ ॥

'उत्पृष्टाङ्गं प्रहसनं वीथी 'भाणकमेव च ।

एतेषां नैव कर्तव्यं तथा प्रतिमुखं नृप ॥ ५४ ॥

औदार्यं सत्पथं शौर्यं नायकस्तु न संत्यजेत् ।

नायिकापि तथा राजन्य [? न्य] जेद्वा 'प्रतिनायकम् ॥ ५५ ॥

अतः परं प्रवक्ष्यामि 'नायिकाष्टकलक्षणम् ।

'निजापराधात्स्वगृहे 'वाससज्जा तु नायिका ॥ ५६ ॥

विरहोत्कण्ठिता सैव या 'त्वनागतनायि[? य]का ।

स्वाधीनभर्तृका प्रोक्ता या स्यात्स्वाधीनभर्तृका ॥ ५७ ॥

१. A.B. मेया. २. V.B. वर्षवरो. ३. B.-दृढो साप्यथ. ४. V.B.C. नट-
प्रधानः स. ५. V.B.-द्वटनं तथा. ६. C.V. प्राप्यप्राप्ति-B. प्राप्यप्राप्ति.-७. V. विमर्शो.
B. विमर्शो. ८. V. निर्वहणं. ९. V.C. विमर्श. १०. V.C. उत्पृष्टाङ्ग. ११. A.B.
व्यायोगे च. १२. A.B. प्रतिनायकम्. १३. A.C. नायिकाष्टकं लक्षणम्. १४. A.B.C.
यथा. १५. A. पातमशा; B. पातवशा. १६. A. या तु नाशिननायिका.
१७. ५

कलहान्तरिता प्रोक्ता कल्हाहृत'नायका ।
 सण्डिता या च नव्यैर्युतमेति 'प्रगे पतिम् ॥ ५८ ॥
 विप्रलब्धा तु सा ज्ञेया सकेते कान्तमर्जिता ।
 प्रवासगतकान्ता तु तथा प्रोषितमर्तुम् ॥ ५९ ॥
 'एतासा चेष्टितामारलीलामिर्मन्धन घनम् ।
 'नाटकादिषु रम्येषु 'कर्तव्या द्वादशम्वपि ॥ ६० ॥
 शृङ्गारहास्यमरुणवीररौद्रभयानका ।
 वीभत्साद्भुतशाताह्या न च नान्यरसा स्मृता ॥ ६१ ॥
 बधो रसानुग कार्य 'सर्वेव्येतेषु यत्नत ।
 रसप्रधानमेवैतत्सर्वनाट्य नराधिप ॥ ६२ ॥
 एते कला'बोशलसप्रयुक्ता कार्यास्तथा लोकप्रधानयुक्ता ।
 धर्मार्थकामाद्युपदेशाश्च हिताय लोकस्य नरेन्द्रचन्द्र ॥ ६३ ॥

इति श्रीत्रिष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसवादे द्वादशरूपो नाम ॥ १७ ॥

—

अष्टादशोऽध्यायः

मार्कण्डेय —

अथ गीतलक्षणं भवति । तस्य त्रीणि स्थानानि—उर कण्ठ शिरश्च, तेभ्यो मन्द्रमध्यतारोत्पत्तिः । त्रयो ग्रामाः—पङ्कजमध्यम गान्धारा । सप्त स्वराः—पङ्कजर्षभगाधारमध्यम^१पञ्चमधैवतनिषादवन्तः । 'एकविंशतिर्मूर्च्छना सप्त सप्त प्रतिग्रामाश्रिता, तद्यथा, आसा नामानि—सोवीरी, हारिणाश्वा, 'कलोपनता, शुद्धमध्यमा, मार्गी, पौरवी, 'ऋ[ह]प्यका च, एतास्सप्त मध्यमग्रामिण्यः । [उत्तरमन्द्रा, रजनी,] उत्तरायता, शुद्धपङ्कजा, मत्सरीकृता, अश्वकाता, 'उद्गता च, एतास्सप्त पङ्कजग्रामिकाः । '(आलापा), कुन्तिमा, 'शुद्धा, उत्तरा, पङ्कजा, पञ्चायता, 'उद्गता (च), एता सप्त 'गान्धारग्रामिकाः । अथैकौनपञ्चाशत्ताना—अग्निष्टोमिक 'अत्यग्निष्टोमिक 'वाजपेयिक, 'पौण्डरीक, आश्वमेधिक, राजसूयिक, बहुसुवर्णिक, गोसविक, महानतिक, ब्रह्मतान, 'प्राजापत्य, 'नागाश्रय, यज्ञाश्रय, गोदानिक, हयकान्त, अजकान्त, विष्णुकान्त, अरण्य, मत्तकोकिल, उज्जीविकश्चेति, एते विंशतिर्मध्यमग्रामिकाः । 'प्रस्वापन, पैशाच, जीवन, सावित्र, अर्धसावित्र, सर्वतोभद्र, सुवर्ण, निष्णु, जिष्णु, 'विष्णुनर, शारद, विजय, हस्त, ज्येष्ठ इति, एते चतुर्दश पङ्कजग्रामिकाः । तुम्बुरुप्रिय, महालक्ष्मण, गधरांनुमत, अलम्बुसप्रिय, नारदप्रिय, भीमसेनप्रिय, 'विन्त, 'मातङ्ग, भार्गवप्रिय, अभिराम, सश्राव्य, किन्नरप्रिय, पुण्य, मनोहर, कल्याणरश्चेति, एते पञ्चदश

१. V—पञ्चमनिषादधैवता C—पञ्चमधैवतनिषादवक्तु २ V A B C एङ्कविंशति मूर्च्छना ३ B कलोनापता ४ V ऋप्यका चोत ५ V उत्तरा सप्ता ग्रामिना A उत्तरा मन्द्रारिजनी B उत्तरा मन्द्रारिजनी उत्तरायुता C उत्तरासप्तारिजनी ६ N S & S R अमिहृता ७ A B C आषोत्रा V आषोत्रा S R आलापा. ८ V धदा ९ V C drop उद्गताद A B उद्गताद १० A B गान्धार — ११ A B. C. drop अत्यग्निष्टोमिक १२ V omits वाजपेयिक C वाजपेयिक १३ V पौण्डरीक १४ C प्रजापत्य B प्राजापति १५ V नागाश्रय C नागाश्रय यज्ञाश्रय १६ A. B C प्रदान १७ V C विष्णुनर १८ V विन्तान

‘गा-धारग्रामाश्रिता । एतच्चतुर्विध, ‘म्बरपदल्यावधानप्रयोगात् ।
 मूर्च्छनास्वादिमध्यान्ते ‘चादिसमाद्य(तु)मादिसनान्तिस्त्रो
 वृत्तयः । पूर्वोक्ताश्च नन रसा । तत्र हास्यशृङ्गारयोर्मध्यम
 पञ्चमौ, वीररौद्राद्भुतेषु ‘पद्म(र्पमौ), कण्ठे निपादगान्धारः,
 वीभत्सभयानरयोर्धरत, शान्ते मध्यमम् । तथा लया-हास्य
 शृङ्गारयोर्मध्यम, वीभत्सभयानरयोर्विलम्बित, वीररौद्राद्भुतेषु द्रुत ।
 चोक्षाप्रयोग ‘सुराराधने रूपरेषु प्रसरणानुगत मन्यु व्यपदेशेन
 ‘त भवति । भवन्ति चात्र श्लोका -

ग्रहाशस्तरमन्द्रे च न्यासो(सा)पन्यास एव च ।

अल्पत्व च बहुत्व च ‘पाडवोऽविते तथा ॥ १ ॥

एवमेव सुषैर्ज्ञेया जातयो दशलक्षणा ।

अलङ्काराश्च चत्वारो भवन्ति वसुधाधिप ॥ २ ॥

प्रसन्नादि प्रसन्नान्त प्रसन्नाद्यन्त एव च ।

प्रसन्नमध्यश्च तथा क्रमेणैव विनिर्दिशेत् ॥ ३ ॥

अपरान्तऋसु(ह्यो)प्य ‘मद्रुमप्रफरी तथा ।

“(वैष्णव चैव) रोविंदमुत्तम गीतकानि तु ॥ ४ ॥

ऋग्माथा पाणिना दक्षविहिता ब्रह्मगीतिका ।

गीतमेतत्त(द)भ्यास कारणाच्चोक्षसजरु ॥ ५ ॥

सक्षेपेण मया प्रोक्त सुराराधनकारणात् ।

गीतज्ञो यदि गीतेन नाप्नोति परम पदम् ।

देवस्यानुचरो भूत्वा तेनैव सह मोदते ॥ ६ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयपञ्चसवाद् गीतलक्षण नाम ॥ १८ ॥

१ गा-धारग्रामाश्रिता २-वधानयोगात् ३ A B C V -सकाय-सवाद्-४ A B C
 घडजभाषाया V पञ्चपञ्चमौ ५. V -मयमा C -मध्यमे ६ A सुराराधेन B मरा
 राधेन C स्वरराधेन V स्वरराधने ७ A B C मन्यव्यपदेशेन तं भवति । भवात् चात्र
 and pmt श्लोका V मन्यव्यपदेशेन ते भवति ८ A B -मध्ये ९ A पा-वौडवडे
 B पाडवौडविते V पाडवौडवित १० V मद्रुम मन्त्री तथा ११ A B C सवर्णक
 रोविन्दुत्तम V उवैष्णव सरोविन्दुत्तम

नवदशोऽध्यायः ।

मार्गण्डेय —

अथातोऽधिविधानम् । चतुर्विधमातोद्य-तत 'सुपि' घनमवनद्ध च । ततं वीणादि, सुपि वशादि, घन 'तालादि, अवनद्ध मुरजादि' । तत्र स्वरास्तुल्या शारीरा^१वैणवाश्च । तद्वद्वंशा — किन्तु यथा 'शारीराणामारोहावरोहणे तथा वैणवाना वगाना विपर्ययात् । ताल कालप्रयोज्य पञ्चलघ्वक्षरोच्चारणाकला मात्रा । तिस्रो वृत्तय — चित्रा वृत्ति दक्षिणा 'चेति । द्विकलामात्रा चित्रे, चतुर्मात्रा वृत्तो, 'अष्टमात्रा 'दक्षिणायाम् । अवया 'निष्क्रामो विक्षेप प्रवेश — 'श्यामताल सन्निपातश्च भेदा कलासमूहो (प)' 'युक्ता । चपुटस्थ । अयुञ्चञ्चत्पुटल प्लुतान्त पञ्चपाणि 'पट्पितापुत्राक्षरस्थ । तत्र 'ल्या — द्रुतमभ्यविलम्बिता । लयवत्ताल । प्रमरण 'द्विविध-कुलक छेद्यक च । अथावनद्ध-तत्र 'पोष्करवत्करणावितम् । तत्र षोडशाक्षराणि क ख ग घ ङ ट ठ ड ढ त थ द ध य र ल ह । टति ।

तत्र क ट र (थ) 'तगादि दक्षिणमुखे, घघ, वामे, 'गदकारमूर्ध्वे, ठ ण ल हा आलिङ्गे । (तत्र) अ आ इ (ई) उ (ऊ) ए (ऐ) ओ 'अ च (औ अ) (इति स्वरा) यथायोग (व्यञ्जने सह सयोगं गच्छन्ति) । 'खगथाना रेफेण योग । 'कहभदाना 'णलथैव । समहस्तनिपातादङ्गुलि 'प्रचलनोर्ध्ववा मैकथो समहस्तनिपातप्रदेशिनी 'चैतद् नल्लाना योग समवाण्यर्धपाणिर्धार्धपाणिरैकपाणि । द्विहस्तप्रदेशिनी प्रहतानि

१ A. omits from सुपि to वीणादि २ A B C तात्र ३ A तत्र-
V -वैणवाश्च NS वैण शारीराद्य ५ A C शारीराणामारोहणे V शारीराणा-
V. drops चेति ७ A drops अष्टमात्रा दक्षिणायाम् ८ A B दक्षिणे आवया
दक्षिणो आवयो ९ V निष्क्रयो १० V श्यामताल सन्निपातभेद C श्यामताल ११
V -युक्त १२ V ख इति ता पुत्रा यथाप्रवरय १३ C लय १४ C द्विविधमात्रुत्तं
१५ B पौष्करवत्करणावितम् १६ B उगा दक्षिणमुख V उगादि दक्षिणमुखे १७ V
दक्षारामूर्ध्वे टण्टट्टा १८ V अइ च ओ १९ V खगथाना २० C कहभदाना २१ V
ल य ध घ २२ C प्रचलनोर्ध्ववामेभ्यो V. प्रचलनोर्ध्ववामेभ्यो २३ V तद्वत् इत्यादि ।

समपाणिप्रहृतो (म) कार । घ थ ग ड रा अर्धपाणौ ।
 कथकारा अर्धार्धपाणौ । ठणलहा द्विहस्ते प्रदेशिनीप्रहृते ॥
 अङ्कितवितस्तालिप्तगोमुखीमार्गा । शृङ्गारहास्ययोर्द्विहता । वीररौद्रा-
 द्भुतेषु रितस्ता । कण्ठशान्तयोर्ललिप्ता । वीभत्सभयान
 कथोर्गोमुखी । दर्दुरपणवयोर्मृदङ्गानुगमनं भवति ।

भवन्ति चात्र—

नेपथ्यभयनद्वारसमानं (सम) रङ्गाभिर्वीक्षणम् ।

सुरजा पृष्ठतन्तेषा तद्वन्मार्जनिका भवेत् ॥ १ ॥

वामतस्तस्य रिज्ञेयो दर्दुर पणस्तथा ।

उत्तराभिमुखो रगातातथा दक्षिणतो भवेत् ॥ २ ॥

वामतो रैरिकस्तस्य दक्षिणे वज्रवादकौ ।

गातुरेवाभिमुख्येन गायकानां निवेशनम् ॥ ३ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसवादे आतोद्यविधिर्नामाध्याय ॥ १९ ॥

१ V -रचित C रचित २ V वितस्त ३ -V रलिप्त ४ V -गोमुख
 ५ A C B भवति ६ V -द्वारा ७ C -वीरण ८ A सुरज ९ C V वामतस्तस्य
 १० B गता ११. A रैरिकस्तस्य १२ गायकानां

विंशमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेयः—

परस्यानुकृतिर्नाट्यं नाट्यज्ञैः कथितं नृप ।

तस्य संस्कारकं नृत्तं भवेच्छोभाविवर्धनम् ॥ १ ॥

‘नृत्तं तु द्विविधं प्रोक्तं नाट्यलास्याश्रयं सदा ।

द्वैविध्यं द्विविधस्यापि पुनरुक्तं नराधिप ॥ २ ॥

‘आभ्यन्तरं च बाह्यं च बाह्यं लक्षणवर्जितम् ।

‘आभ्यन्तरं लक्षणवन्मङ्गल्य तत्प्रयोगतः ॥ ३ ॥

लास्यं म्वच्छन्दतः कार्यं मण्डपे यदि वा बहिः ।

‘नाट्यं मण्डप एव स्यान्मण्डप द्विविधं भवेत् ॥ ४ ॥

आयतं चतुरस्रं तु द्वात्रिंशद्वस्तसम्मितम् ।

चतुरस्रं तु कर्तव्यमायतं द्विगुणायुतम् ॥ ५ ॥

हीनाधिकं न कर्तव्यं दृष्टादृष्टशुभप्रदम् ।

हीने भवति सम्मर्दो विस्तीर्णो नाट्यगेययोः ॥ ६ ॥

व्यक्तिर्नैवोपपद्येत तस्मात्तौ परिवर्जयेत् ।

आदावेव तु कर्तव्यं त्रिदशाना तु पूजनम् ॥ ७ ॥

पूजनं जर्जरस्यापि वास्तुदैवतपूजनम् ।

एवं कृत्वा ततो नाट्यं नान्दीपूर्वक्रमिष्यते ॥ ८ ॥

ततो जवनिकाक्षैः प्रतिपात्रप्रवेशनम् ।

प्रवेशनिर्गमौ कार्यौ कृत्वा कार्यस्य सूचनम् ॥ ९ ॥

पुष्पाञ्जलिः प्रदातव्यो नान्यन्ते ब्रह्मपूजनम् ।

पाठ्ये गीते समासक्त पात्रतुल्य परिक्रमः ॥

चतुष्कलो नायकानां मध्यानां त्रिकलो भवेत् ॥ १० ॥

१. V नृत्य. २. A.B.C द्वैविध ३. NS ताण्ड्य instead of नाट्य
४. B.C.V अभ्यन्तरं. ५. B.C.V अभ्यन्तरं. ६. A नाट्य. ७. A.B.C. चतुरस्र
instead of चतुरस्र. ८. B. वास्तुदैवतपूजनम्. ९. A. प्रदातव्य नाट्यन्ते ब्रह्मपूजनम्
C. विधातव्यो नाट्यन्ते ब्रह्मपूजनम् V. प्रदातव्या नाट्यन्ते वास्तुपूजनम् १०. A. गीतसमाका-

द्विकल^१श्चाधमाना स्यान्मन्त्रमे नृप कर्मणि ।

‘एकाभिन्नो^२ सर्वेषा^३ कर्तव्य^४ कार्ययोगत ॥ ११ ॥

देवी(१ वा) वी(२ वी) रोद्धता ज्ञेया उद्धता दानराट्य ।

नृपाश्च^५ ‘धीरललिता^६ धीरास्तदनु^७ जीविन ॥ १२ ॥

प्रशान्तधीरा ऋषय प्रशान्तास्तत्पदानुगा ।

धीरोदात्तामन्तथा विप्रा उदात्ता वर्णिनो मता ॥ १३ ॥

एवविधाश्च कथिता एतेषामेव योगत ।

‘आहार्यं सात्त्विकश्चैव^८ वाचिकोऽङ्गिक एव च ॥ १४ ॥

चतुष्प्रकारोऽभिनय कर्तव्यो नाट्यकर्मणि ।

आहार्यं प्रतिशीपादि^९ द्विं कृतो वेश उच्यते ॥ १५ ॥

‘धीरोद्धताना वेश म्यात्र चात्यर्थसमुत्पण ।

उद्धतश्चोद्धताना स्याद्राज्ञा ललित द्रप्यते ॥ १६ ॥

‘प्रतिनायकवेशस्तु कर्तव्यश्च तथोद्धत ।

अन्येषा सदृशो वेशो देशकर्माश्रयो भवेत् ॥ १७ ॥

अन्धायश्च कर्तव्याश्चर्मकाष्ठादिभि समा ।

अत पर प्रवक्ष्यामि सात्त्विकाभिनय तव ॥ १८ ॥

अथुप्रपातरोमाश्च^{१०} म्वेदम्पन्दनतस्तथा ।

तथा च वर्णविन्यासे सात्त्विकाभिनयो भवेत् ॥ १९ ॥

वाचिको वाचया प्रोक्तो वक्ष्या^{११} म्याङ्गिकमुत्तरे ।

‘नाट्यवृत्त तु कर्तव्यं हर्षम्याने सदा बहु ॥ २० ॥

शौरस्थाने न कर्तव्य किञ्चिद्वा^{१२} कारयेत्तथा ।

चतुर्धा^{१३} रेचक प्रोक्त कटिपादाङ्गिकाश्रमम् ॥ २१ ॥

१ C -आधमान २ AB एकादि कोण ३ A कर्तव्य ४ C वीरललिता
५ B -जीवत ६ B उदात्ता (in Sarada Script it is written as उ) ७ V
आहार्य which is miswritten ८ VC वाचिकेन्द्रिक ९ BV द्विकृतो १० C
धीरोद्धताना ११ AB प्रतिनायकवेश स्यात्कर्तव्य १२ V स्वेदन स्पर्शन तथा १३ B
C V -म्याङ्गिक- १४ AB नातिवृत्त C नाट्योद्गम १५ V कारयेत्तत

^१चातकान्या महाचारी चारी च द्विविधा मता ।
 सुकुमाराङ्गवाक्चेष्टा चारी भवति यादव ॥ २२ ॥
^२एतैरभ्युत्थितैर्जया महाचारी नरेश्वर ।
 मण्डलानि ^३दशैव स्युश्चारीसयोगजानि तु ॥ २३ ॥
 अतिक्रान्त विचित्र च तथा ललितसञ्चरम् ।
^४सूचीविद्धं दण्डपाद विद्धुः^५ तालातसञ्ज्ञिते ॥ २४ ॥
^६वामचन्द्रं सललित क्रान्तं चाकाशगामि तु ।
 मण्डलानि दशान्यानि शृणु भौमानि पार्थिव ॥ २५ ॥
 भ्रमरास्कन्दिते स्यातामार्दवं^७ (तामावर्त) च तत परम् ।
^८समासरितमित्याहुरेडकाश्रीडित यथा ॥ २६ ॥
 अङ्कित ^९शक्रटास्य च ^{१०}तथाह्य^{११} (ध्व) र्धमिति स्मृतम् ।
^{१२}पिष्टकुट्टं च विज्ञेय तथा ^{१३}चापगत पुन ॥ २७ ॥
 अथाङ्गहारान्वक्ष्यामि नामतस्तात्रिभोऽय मे ।
 स्थिरहस्तोऽङ्गहारस्तु तथेवाक्षिप्तक स्मृत ॥ २८ ॥
 उद्धादित^{१४} स्तुतीय स्यात्तथा चान्योऽपराजित ।
^{१५}मत्ताक्रीडोऽथ त्रिष्कम्भस्तथा स्वस्ति^{१६} करेचित ॥ २९ ॥
 वृश्चिकापसृतश्चैव तलमन्दा^{१७} वसर्पित ।
^{१८}मत्तलीस्ललितश्चैव भ्रमर पार्श्वस्वस्तिक ॥ ३० ॥
 मदनिलसितश्चैव विक्षिप्तो गतिमण्डल ।
 वैशाखरेचितश्चैव परिवृत्तकरेचित ॥ ३१ ॥
 उद्धर्तक परिच्छिन्नो रेचकोऽथ बलाहक ।
 सभ्रान्तो वाङ्गिकश्चैव ^{१९}रतिक्रीडो ^{२०}ह्यलतक ॥ ३२ ॥

१ A B चातकान्या C चान्यकान्या २ V B C एतैरभ्युत्थितैर्जया ३ V दशैवास्य
 चारी ४ A drops सूचीविद्ध सञ्ज्ञिते ५ C वामाश्व NS (C. & N) वामचन्द्र,
 'विद्ध (GOS) ६ A समा सरितमित्याहुरेडका- ७ V शक्रटास्य ८ V तथाह्यार्धमिति.
 ९ AB पिष्टकुट्ट, C 'कुट्ट १० V C चापगत ११. A -स्तुतीयस्य तथा C -स्तुतीयस्य
 तथा १२. B मत्ताक्रीडो १३ AB रेचक १४. A वसर्पिता B. वसर्पिता V. च
 सापत १५ V. मत्तली A. मत्तली स्मृतिताश्चैव. B मत्तली स्ललितश्चैव. १६. B C. V. इति
 १७ AB दिगतक.

विद्युद्भ्रान्त परावृत्त पार्श्वच्छेदसमन्वित ।
 आक्षिप्तो रेचितश्चैन सोम्योऽथ करितमनया ॥ ३३ ॥
 सूवीविद्धोऽपविद्धश्च विहापोऽन(' ध) निरुद्धिन ।
 'पट्रिंशदेते सप्रोक्ता ह्यङ्गहारा यदुत्तम ॥ ३४ ॥
 एतेषा सप्रक्षयामि 'करणानि यथाक्रमम् ।
 हस्तपादप्रचारश्च यथा योज्य प्रयोक्तृभि ॥ ३५ ॥
 सर्वेषामङ्गहाराणां निष्पत्ति का(' क) रण भवेत् ।
 ता'यह सप्रक्षयामि नामभि कर्मभिस्तथा ॥ ३६ ॥
 हस्तपाद'समायोगो नृत्तस्य करण भवेत् ।
 द्वे 'नृत्तरुणे चैव भवेता नृत्तमातृका ॥ ३७ ॥
 त्रिभि कलापरश्चैव चतुर्भि 'खण्डक स्मृत ।
 पञ्चैव करणानि स्यु 'संघातक इति स्मृत ॥ ३८ ॥
 पञ्चिर्वा सप्तभिर्वापि 'अष्टभिर्नमिस्तथा ।
 करणैरिह सयुक्ता अङ्गहारा इति स्मृता ॥ ३९ ॥
 एतेषा चैव वक्ष्यामि नामान्यहमत परम् ।
 तत्पुष्पापनिद्धे द्वे लीन स्वस्तिकरेचितम् ॥ ४० ॥
 मण्डल स्वस्तिक चन ' उतरुत्त "निकुट्टकम् ।
 सूवीविद्ध करिच्छिन्नमर्धरेचितमेव च ॥ ४१ ॥
 वक्ष स्वस्तिकमु पक्ष(' न्मत्त) स्वस्तिक पृष्ठग पुन ।
 दिक्स्वस्तिकम्'लाताग्न्यमर्धसूचि कटिसमम् ॥ ४२ ॥
 आक्षिप्तरेचित क्षिप्रमर्धस्वस्तिक"संज्ञितम् ।
 भुजङ्गनामित चेय ऊर्ध्वजानु निकुञ्जितम् ॥ ४३ ॥

१ NS gives ३२ अङ्गहारः २ V कारणानि ३ V समाधुक्तो ४ V
 नृत्तकरणे ५ VC दृपमातृका ६ B -खण्डका स्मृता ७ C संघात V संज्ञायात्
 ८ A चाष्ट— ९ A हेन B द्वैतेन १० A तुष्टरुत्त ११ A निकुट्टकम् CV
 निकुट्टकम् १२ C गताग्न्यास्य १३ BC V -संज्ञितम्

^१मत्तली त्वर्धमत्तली स्याद्रेचक^२निकुट्टकम् ।
^३पादविद्धं तडिद्भ्रान्तं वलितं ^४धूर्णितं तथा ॥ ४४ ॥
 ललितं दण्डपक्षं च भुजङ्गत्रस्तरेचितम् ।
 नूपुरं रेचितं चैव भ्रमरं चतुरं तथा ॥ ४५ ॥
 मुजङ्गाश्चितमन्यत्स्याच्छिन्नं वृश्चिकरेचितम् ।
^५लतावृश्चिकमन्यत्स्याच्छिन्नं वृश्चिकरेचितम् ॥ ४६ ॥
 वृश्चिकं व्यसितं चैव सूचीविद्धकमेव च ।
 ललाटतिलकं चैव ^६कुञ्चितं चक्रमण्डलम् ॥ ४७ ॥
^७ततो (? उरो) मण्डलमाक्षिप्तं लता^८लसितमार्गलम् ।
 विक्षिप्तं भ्रमितं चैव विलासं वानरप्लुतम् ॥ ४८ ॥
 परिवृत्तं निवृत्तं च पार्श्वक्रान्तं निकुञ्चितम् ।
 अतिक्रान्तमवक्रान्तं ^९दोलापादं विवर्तितम् ॥ ४९ ॥
 नागप्रकीडितं चैव ^{१०}विप्लुतं गरुडप्लुतम् ।
 गण्डसूची परिक्षिप्तं पार्श्वजानुकमेव च ॥ ५० ॥
^{११}गृद्धावलीनकं लीनं विष्णुक्रान्तमजप्लुतम् ।
 आक्रान्तं मण्डितं चैव ^{१२}मयूरललितं नतम् ॥ ५१ ॥
 सर्पितं ^{१३}दोलापादं च हरिणप्लुतमेव च ।
^{१४}प्रेङ्खोलितं नितम्बं च स्वलितं ^{१५}करिहस्तकम् ॥ ५२ ॥
^{१६}प्रसर्पिततलं चैव सिंहविक्रीडितं तथा ।
 वृषभक्रीडितं चैव गङ्गावतरणं तथा ॥ ५३ ॥
 अष्टोत्तरशतं ^{१७}क्षेतत्करणानां प्रकीर्तितम् ।
^{१८}सुकुमारं तथाविद्धं वृ(? नृ)त्तं द्विविधमुच्यते ॥ ५४ ॥

१. A. मातुली त्वर्धमत्तली. V.B. मत्तली त्वर्धम मत्तली. २. V. निकुट्टकम्. A. निकुट्टकम्.
 ३. V. पारविद्धं C. पादं विद्धं ४. V. धूर्णितं. ५. तालवृश्चिक-. ६. B.V. कुण्डल. ७. B.V.
 तरोर्मण्डल-† N.S. तलविलास्तितम्. ८. V. दोलापादविवर्तितम्. ९. B. विष्णुत्तं. १०. B.C.V.
 गृद्धावलीनकं. ११. V.A.B. मयूरललितं. १२. V.C. चोलापादं. १३. V. प्रेङ्खोलितं. १४. V.
 परिहस्तकम्. १५. V. अक्षपिततलं. १६. V. दं व करणानां. * cf N.S. Ad. 13, Slo. 53.

'उद्धत पुरुषप्राय स्त्रीप्राय सुकुमारकम् ।
 देवबिह्वृताकारा पिण्डी भवति पार्थिव ॥ ५५ ॥
 भारती सात्त्वती चैव^१ कैशिक्यारभटी तथा ।
 'चत्तलो वृत्तय प्रोक्ता वाक्प्रधाना तु भारती ॥ ५६ ॥
 तथा वीररसप्राया विज्ञेया सात्त्वती नृप ।
 तथा रौद्रप्रचारा च भयत्यारभटी सदा ॥ ५७ ॥
 शृङ्गारहास्यबहुला तथा भवति 'केशिनी ।
 आवन्ती^२ दाक्षिणात्या च तथा चेनात्र मागधी ॥ ५८ ॥
 'पञ्चालमध्यमा चेति प्रवृत्तिस्तु^३ चतुर्विधा ।
 वेशभाषानुकरण तथाचारप्रवर्तनम् ॥ ५९ ॥
 प्रवृत्तिरिति 'विख्याता वृत्तीनामा' श्रयाम्नु ता ।
 नाट्यलौकाश्रया 'धर्मिधमाश्च द्विविधा मता ॥ ६० ॥
 सिद्धिश्च द्विविधा नाट्ये "द्वैविकी मानुषी तथा ।
 व्यायामा-मानुषी^४ 'तत्र दैवी देवप्रसादजा ॥ ६१ ॥
 रसेन भावेन समन्वित च
 ताटानुग कायरसानुग च ।
 गीतानुग नृत्तमुशन्ति धन्य
 सुखप्रद धर्मविवर्धन च ॥ ६२ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसत्त्वादे सामान्याध्याय ॥ २० ॥

१ B C V उद्धत २ V कौशिक्यारभटी ३ A चतुर्मा ४ V कौशिकी ५ A
 दाक्षिणात्या ६ C चैवोत्र ७ V B पञ्चाली ८ V वृत्ति सा तु ९ A व्याख्याता
 १० A.C धयस्तुता B.—धयस्तत ११ A B C धर्मी धर्मो च १२ A दैविकी १३ C
 तत्र देवप्रसादजा

एकविंशोऽध्यायः ।

मार्कण्डेयः—

समाकुञ्चितकं चैव प्रसारित^१विवर्तिते ।
 उद्धाहितं नतं षोढा शय्यास्थानानि निर्दिशेत् ॥ १ ॥
 उत्तानितं मुखं चैव ^२सस्तमुक्तकरं तथा ।
 समं *नाम प्रसुप्तस्य स्थानकं तु विधीयते ॥ २ ॥
 सर्वैराकुञ्चितैरङ्गैः शय्याविद्धे च जानुनी ।
 स्थानमाकुञ्चितं नाम ^३शीतार्तानां प्रयोजयेत् ॥ ३ ॥
 एकं भुजं ^४समाधाय संप्रसारितजानुकम् ।
 स्थानं प्रसारितं नाम सुखसुप्तस्य कारयेत् ॥ ४ ॥
 अधोमुखे स्थितं चैव विवर्तितमिति स्मृतम् ।
 शस्त्रक्षते मृते क्षिप्तं(?) प्ते) मत्तोन्मत्तेषु तद्ववेत् ॥ ५ ॥
 अंसोपरि शिरः कृत्वा ^५कूर्परं क्षोभमेव च ।
 उद्धाहितं तु विज्ञेयं ^६लीलासंवेशने ^७प्रभोः ॥ ६ ॥
 तस्या यदेतत्प्रसृतं तु ज^७ सस्तौ करौ तं नतमुद्दिशन्ति ।
 आलस्यस्वेदश्रममोक्षणेपु कार्यस्तु तस्याभिनयप्रयोगः ॥ ७ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे शय्यासनस्थानं नाम ॥ २१ ॥

१. A B. विवर्तने. २. V. सास्तमुक्तकरं. * A.B.C.V. वाम. N.S. -नाम.
 ३. V.C. गीतान्तानां. N.S. शीतानां तु. ४. A.B. समाधाय. ५. B.C.V. दुर्गुरक्षो—
 ६. V. लीलायाः संवेशने. ७. V. प्रभो.

द्वाविंशोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय —

स्थ(१ स्थ) मन्दालस्य त्रा(१ त्रा)न स्वस्था(१ स्वस्था)लसमथापि च ।

विष्कम्भितत(१ तप्तु)रुद्रुक मुक्तजानु तथा समम् ॥ १ ॥

जानुगत निमुक्त च स्थानकान्मुपवेशने ।

विष्कम्भिताश्चिनौ पादौ वय मिश्रितसमुन्नतम् ॥ २ ॥

हस्तो कटयूरुविन्यस्तो स्वस्थो स्वस्थोपवेशने ।

एक प्रसारित पादस्ववन्यश्चेनासनाश्रित ॥ ३ ॥

पार्श्वे नत तथा कार्यं स्थान मन्दालम् तु तत् ।

चिन्ताया तु तथोत्सुनये निर्वेदे विरहे तथा ॥ ४ ॥

विपादेषु सदादेय स्थानमेत प्रयोक्तृभि ।

चिबुकापाश्रितो हस्तौ बाहुशीर्षादित शिर ॥ ५ ॥

सर्वा(१ बाष्पा)मिन्यत चैव विज्ञेय इन्तमासनम् ।

बलिना निगृहीतस्य रिपुणा खण्डितस्य च ॥ ६ ॥

शौकलानस्य च तथा स्थानमेतद्विनिर्दिजेत् ।

ग्रहौ(१ सन्तौ)हस्तौ विमुक्त च शरीरमलम् तथा ॥ ७ ॥

खेदालस तथा चक्षुर्यत्र स्वस्था(१ स्वस्था)लस तु तत् ।

अग्ने प्लालौ अग्ने चैव मूर्च्छार्थं च्यविते तथा ॥ ८ ॥

मोहे प्राणभये चैव स्थानमेतत्प्रयोजयेत् ।

विष्कम्भिताश्चिनौ पादौ 'उरू' मिश्रितसमुन्नतौ ॥ ९ ॥

निमीलित तथा चक्षु स्थाने विष्कम्भनामनि ।

स्ववक्षोगतया दृष्ट्या योगे ध्याने विधीयते ॥ १० ॥

१ B C V —मन्दालस्य २ A B प्रस्थाल— ३ A B मुक्तजानु— ४ B न्युपवेशनम्

५ A तप्तु ६ V बाहुशीर्षादित ७ C V क्वातमानसम् V क्वातनायकम् ८ A मध्ये

९ B C V उरू १० V throughout चिबुकापाश्रितौ instead of चिबुकापाश्रितौ

११ V चिबुकापाश्रितौ सति C विष्कम्भनामनि

स्वभावसंस्थया चैव सभ्यानामुपवेशने ।

समौ पादौ समाधाय समं 'यदुपदिश्यते ॥ ११ ॥

अस्पृष्टभूतलं चैव ज्ञेयमुत्कटकासनम् ।

'पिच्ये' समाधौ जप्ये च होमादिकरणेषु च ॥ १२ ॥

एतत्स्थानं विधातव्यं यथागमनकर्मणि ।

एकं 'जानु यदास्यैव महीपृष्ठे विधीयते ॥ १३ ॥

ज्ञातव्यं भूमिपथेष्ट 'मुक्तजानुक्रमासनम् ।

एतत्कृतव्यलीकानां प्रियाणां 'सम्प्रसादने ॥ १४ ॥

'मज्जने कुटिलानां (? मार्जने कुट्टिमानां) च तथा भूम्यनुलेपने ।

महीगताभ्यां जानुभ्यां स्थानं 'जानुगतं भवेत् ॥ १५ ॥

राज्ञां विज्ञापने कार्यं सुराणां चैव पूजने ।

भूमौ यदूर्ध्वपतनं 'तद्विमुक्तमिति स्मृतम् ॥ १६ ॥

प्रहारतः प्र(? रे तत्प्र) योक्तव्यमावेशे(? रे) क्रन्दने तथा ।

भद्रासनं तु देवानां राज्ञां सिंहासनं भवेत् ॥ १७ ॥

रूप्यासनं तु दातव्यं सांवत्सरपुरोधसोः ।

'वेत्रासनममात्यानां मन्त्रिणां तु तथा भवेत् ॥ १८ ॥

'मण्डासनं तु दातव्यं सेनानीयुवराजयोः ।

मुनीनां च द्विजानां च तथा सन्नस्रचारिणाम् ॥ १९ ॥

वृत्ती देया महाराज ये चान्ये नियमे स्थिताः ।

स्थानीयाः पुरुषा ये च मुख्याः पौगन्ध ये तथा ॥ २० ॥

'वणिजश्च तथा मुख्यास्तेषां 'देया तु पीठिना ।

वेश्मनीणां तुमाराणां तथा भृत्यजनस्य च ॥ २१ ॥

१. A. यदुपदिश्यते. २. A.B. वैभ्ये. ३. V जानु यदास्ये च. ४. A. मुपुष्टानु-
सनागमम्. B. मुपुष्टजानुसमानम्. C. मुपुष्टजानुगमागमम्. ५. A. मज्जमाग्ने. ६. A. मज्ज
कुटिलानां च. B. सज्जकुटिलानां च. ७. A. जानुगते. ८. B. तद्विमुक्तमिति ९. A.B. वेत्रासनं
मुमान्यानां. १०. V. क्रन्दनम्. ११. A. वणिजश्च. १२. B.C.V. भवति पीठिना.

मसूरकं तु दातव्यं शोषे भूयासनं भवेत् ।

सिंहासनं त्रिना 'राजन् गृहे' स्वच्छन्दमासनम् ॥ २२ ॥

नैकासनं स्याद् गुरुणा तु 'राजन् गजे रथे वापि शिलातले च ।

नैकासने स्याद् गुरुणा तु 'दोषोऽथवातिदीर्घे' फलके च नित्यम् ॥ २३ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे आसीका (? सना) ध्यायो नाम ॥ २२ ॥

१. A. राजं गृहे २. V.C. स्वच्छमानसम् ३. A. राजगजे रथे नापि. B. राजन्
रथे गजे नापि. ४. A.B.C. दोषेऽथ.

त्रयोविंशोऽध्यायः ।

मार्कण्डेयः—

वैष्णवं समपादं च वैशाखं मण्डलं तथा ।

प्रत्यालीढमथालीढं पट् पुंसां स्थानकानि तु ॥ १ ॥

स्वभासंश्रितं पादं व्यथ पक्षगतोऽपर ।

किञ्चिदञ्चित्तजङ्घश्च वैष्णवं स्थानमुच्यते ॥ २ ॥

स्थानेनानेन कर्तव्यस्सलापस्तु स्वभावतः ।

समपादं तु विज्ञेयं समैस्तालान्तरे पदै ॥ ३ ॥

‘स्वभा[व]सौष्ठवोपेत रुद्रब्रह्मादिदैवतम् ।

अनेन कार्यं स्थानेन *विप्रमण्ड(१ इ)लकारणम् ॥ ४ ॥

‘वल्लग्न पक्षिणा चैव +वरकौतुम्भेव च ।

स्वस्थान (१ ना) स्यन्दनस्थाना विमानस्थायिनामपि ॥ ५ ॥

लिङ्गस्थाना व्रतस्थाना स्थानमेतत्प्रयोजयेत् ।

द्वौ तालावर्धतालं च पादयोरन्तरं भवेत् ॥ ६ ॥

अञ्चिते यत्र जङ्घे तु ‘पादौ पक्षस्थितौ तथा ।

वैशाखं नाम तत्स्थानं रुद्रश्चैवात्र ‘दैवतम् ॥ ७ ॥

स्थानेनानेन कर्तव्यं अथाना वाहनं बुधै ।

व्यायामो निर्गमश्चैव प्रवेशो धनुषस्तथा ॥ ८ ॥

अतः परं मण्डलं स्यात् त्रींस्ता(१ त्रिता)लान्तरमेव च ।

कटी जानुसमा यत्र पादौ पक्षस्थितौ यथा ॥ ९ ॥

धनुर्गजप्रहरणं मण्डलेन प्रयोजयेत् ।

वाहनं युजराणां तु नृचे चोद्धनक्रिया ॥ १० ॥

१ A. स्वभासंश्रितं रुद्र- V. स्वस्वभामौष्ठवोपेत. B C. स्वभामौष्ठवोपेत च.

* N. S. विप्रमण्डलकारणम् + N. S. परं. २. A. B. V. लकारा. ३. V. पदी.

४ V. दैवता.

'अस्येय दक्षिण पाद पञ्चताल प्रसारयेत् ।
 आलीढ नाम तत्स्थान रुद्रफाल्यत्र देवतम् ॥ ११ ॥
 अनेन काया स्थानेन सन्निधौद्धरणत्रिया ।
 रौद्रपाद^१प्रचारस्तु सङ्ग्रामस्य निरूपणम् ॥ १२ ॥
 'सिंहाद्यभिनय चैव शत्रुसन्धानमेव च ।
 खड्गयुद्धे नियुद्धे च मण्डलग्रमणे तथा ॥ १३ ॥
 उत्तरोत्तरसञ्चल्य रोपामर्षसमुद्भवे ।
 महाना चैव संस्फोटे शत्रूणां च^२ निरूपणे ॥ १४ ॥
 तथाभिद्रवण चैव शस्त्राणां च शिमीक्षणम् ।
 अश्रित दक्षिण कृत्वा वाम पाद प्रसार्य च^३ ॥ १५ ॥
 आलीढ^४ परिवर्त तु प्रत्यालीढमिति स्मृतम् ।
 प्रत्यालीढ तु विज्ञेय^५ 'स्नान दानदेवतम् ॥ १६ ॥
 आलीढेनोदित^६ शस्त्र^७ प्रत्यालीढेन मोचयेत् ।
 अतः परं प्रयक्ष्यामि स्त्रीणां स्थानत्रयं नृप ॥ १७ ॥
 आयत^८ चावहित्य च हयक्रान्तमथापि च ।
 'एक^९ स्वभावो यत्र न पाद विरचितः सम ॥ १८ ॥
 'तालमात्रान्तरन्यस्त^{१०} यश्च (१ श्र) पक्षगतोऽपर ।
 प्रसजमाननसुर सम^{११} यत्र समुन्नतम् ॥ १९ ॥
 ललानितम्भगो हस्तौ स्थानं ज्ञेयं तदायतम् ।
 रङ्गांतरणे ह्येतच्चथा पुष्पाञ्जलौ भवेत् ॥ २० ॥

१ B अपेक्ष AV आदौ च २ A -प्रचारश्च ३ AB सिंहाद्याभिनय ४ B
 CV शक्त ५ A निरूपणे ६ V B शस्त्राणां ७ C तु ८ VC परिवर्तने
 ९ V स्थानं च नवैवतम् १० V अस्त ११ V प्रत्यालीढ १२ V चावहित्यं
 १३ V एक-गानुयुतो यत्र पादौ AB एव स्वभावो यत्रैव पादौ १४ A तालमात्रान्तर-
 यस्त B तालमात्रान्तर यश्च १५ A, C नय.

१पादो विरचितस्त्र्यश्रस्तदन्योऽपसृत सम ।

२पादस्तलान्तरन्यस्त^३स्त्रिकमीपासमुन्नतम् ॥ २१ ॥

अवहित्थं समाख्यातं ४स्थानमेतन्नरोत्तम ।

विलासलीलालावण्यशृङ्गारात्मनिरूपणे ॥ २२ ॥

स्थानमेतत्प्रयोक्तव्यं वरमार्गावलोकने ।

५सम स्थितो यत्र पादस्तदन्य पाद^६स्तुलाञ्छितः ॥ २३ ॥

तालैरनियतैरेष स्थानको हि विधीयते ।

सूचिविद्धमविद्धं वा तदश्चक्रान्तमिष्यते ॥ २४ ॥

७शाखावलम्बे स्तवकोच्चये च

विघूर्णनेत्रासनसम्प्रलापे ।

स्वभावसंलापविधौ च कार्यं

स्थानं त्विदं यादववंशमुख्य ॥ २५ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयचक्रसंवादे उत्तिथि[१पुत्री]स्थानकं नाम ॥ २३ ॥

१ A B C. पादौ २ V. पादास्तलान्तर. C. पादास्तालान्तर A. पादस्तुलान्तर.
३ A. B C-त्रिभुमेपत् - ४. B. स्थानमेतन्नरोत्तम ५ C V. समस्थितो ६ V पाद
स्तलाञ्छित B C पादस्तलाञ्छित. ७ B C V. शाखावलम्ब-

चतुर्विंशोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय —

शिरस प्रथम कर्म गदतो मे 'निबोध तत् ।

'स्वभावाद्भुजोर्ध्वापक्षेपेणाकम्पितं सट्टत् ॥ १ ॥

सज्जोपदेशपृच्छासु स्वभावाभापणे भवेत् ।

बहुश *कथि(१ ग्मि)तं यच्च तदा कम्पितमिष्यते ॥ २ ॥

रोपतर्जनतर्केषु 'प्रतिज्ञासु च दृश्यते ।

शिरसो रेचनं यत्तु शनेस्त'द्रुतमिष्यते ॥ ३ ॥

विषादे विम्मये चैत्र प्रतिषेधे तदिष्यते ।

विधुत नामत प्रोक्त तथा पार्श्वविकम्पने ॥ ४ ॥

शीतग्रस्ते 'ज्वरार्ते च मत्ते च उग्ररिते भवेत् ।

'मण्डलग्रमणाच्चैत्र भवेत्तु 'परिगर्हि(१ वाहि)तम् ॥ ५ ॥

साधने विम्मये हर्षे लीलाया च तदिष्यते ।

सट्टदुद्वाहित चोर्ध्वं तदुद्वाहितमिष्यते ॥ ६ ॥

उच्चङ्गाये दर्शने गर्वे तत्तथोर्ध्व'निरीक्षणे ।

आक्षिप्त सट्टदेव स्यादर्धन×(१ वधू)तमधोगतम् ॥ ७ ॥

'सदेशालापसजासु तत्तथावाहनादिषु ।

त्रिङ्क्षित्पार्श्वगतधीनं शिरो 'विज्ञेयमश्चितम् ॥ ८ ॥

मूर्च्छिते व्यथिते चैव सचिन्ते दुःखिते भवेत् ।

उत्क्षिप्त'बाहुशिखर तथाञ्चितशिरोधरम् ॥ ९ ॥

* निवृद्धितं च तद्गर्वे मिलासे च प्रयोजयेत् ।

परावृत्त(१ ते) परावृत्तं कार्यं पृष्ठनिरीक्षणे ॥ १० ॥

१ A B N S निबोधत २ A B C स्वभाव भुजो- * A B C V कथितं N S कम्पितं ३ A. श्रव्यज्ञासु ४ V A B -स्तदुत्त- ५ V ज्वरार्ते ६ V मण्डलग्रमण ७ N S परिवाहितम् A B C V परिगर्हितम् ८ A निरीक्षणे × N S अरधूत- ९ V स देशालाप- १० B विज्ञेयमश्चितम् ११ C -वधू- * N S निदायत

उत्क्षिप्त चापि 'विज्ञेयमुन्मुखावस्थितं शिर ।

'प्राशुदिव्यार्थयोगे च कार्यं तच्च प्रयोक्तृभि ॥ ११ ॥

अधोमुखस्थित चापि बुधा प्राहुरधोगतम् ।

लज्जाया च 'प्रणामे च दुखे तच्च प्रयोजयेत् ॥ १२ ॥

सर्वतो लोलनाच्चैव परिलोलितमुच्यते ।

व्याधिते मूर्च्छिते मत्ते भवेत् 'परिलोलितम् ॥ १३ ॥

एतत्तु शिरस कर्म' कथितं 'तन्नराधिप ।

अञ्चितं रेचितं मुक्त विवृत्त चतुर तथा ॥ १४ ॥

प्रसारितं तथा स्तब्ध ग्रीवाकर्म(१ मा)णि निर्दिशेत् ।

अञ्चितं किञ्चिदेकाश लोलनाद्रेचितं तु तत् ॥ १५ ॥

रेचितं भ्रमणान्मुक्त विवृत्त वलितं च तत् ।

मधुर चतुर प्रोक्तमायतं स्यात्प्रसारितम् ॥ १६ ॥

स्तब्ध स्तब्धतथा(१ स्तब्धतया) प्रोक्त शिर' कर्मानुगामि च ।

अञ्चितं स्याद्विलासादौ रेचितं मण्डलेक्षणे ॥ १७ ॥

मुक्त मूर्च्छादियोगेषु विवृत्त ललितादिषु ।

सौम्यभावे तु चतुर दृष्टौ कार्यं प्रसारितम् ॥ १८ ॥

स्तब्ध 'शीते तथा व्याधो अविकारी स्वभावत ।

विबु(१ रु)द्ध विनिवृत्तं च निर्मुग्न भुग्नमेव च ॥ १९ ॥

निवृत्तं च तथैवर्जु' कर्माण्य(१ ण्या)स्यवि(१ स्य) निर्दिशेत् ।

व्यावृत्तं स्याद्विबु' (१ रु)द्धाख्य निवृत्तं पिहितं भवेत् ॥ २० ॥

"अवाङ्मुखमवाभुग्न निर्मुग्नं चोर्ध्वं तु तत् ।

भुग्न म्यादानत किञ्चिन्निवृत्तं विवृत्त(१ त)भवेत् ॥ २१ ॥

१ A विज्ञेय चो-मुखा- २ V आशु ३ V A प्रमाण ४ C परिलोलित
५ A B कथिते ६ V C ते नराधिप ७ A कर्मानुगामि च ८ V शीतेऽथवा
व्याधौ ९ V कर्मणस्य १० A -बुद्धाद् ११ A B अत्रात्मारुमवा

ऋजु स्वभावसस्थ च तयो ('तेषा) कर्माणि चक्षते ।

'विरुद्धवारणे कार्यं मैवमित्येवमादिषु ॥ २२ ॥

विनिवृत्तमसूयायागीर्ष्यामोषट्तेषु च ।

त्रिभु (' निर्भु) अ चापि विज्ञेय गम्भीरालोकनादिषु ॥ २३ ॥

भुम तु रज्जिते योज्य यतीना तु म्भावत ।

'विवृत्त चापि कर्तव्य हाम्यशोकमयादिषु ॥ २४ ॥

ऋजु स्वभावसस्थाने कर्तव्य यदुनन्दन ।

आभुग्नमथ निर्भुग्नं तथा चैव प्रकम्पितम् ॥ २५ ॥

उद्वाहित सम चैव पञ्चधोर प्रकीर्तितम् ।

धार्यते यच्च निर्भुग्न (' ग्नोर्भु) तदाभुग्नं प्रकीर्तितम् ॥ २६ ॥

शस्त्रक्षते विघाते च हृद्रोगे च तदिष्यते ।

स्तब्ध च निम्नपृष्ठ च निर्भुग्न नाम तत्सम्युतम् ॥ २७ ॥

स्तम्भे सविम्भये माने पिपादे च तथेष्यते ।

'उरसस्तूर्ध्वनिक्षेप प्रकम्पितमिहोपयते ॥ २८ ॥

हसिते रुदिते कार्ये श्रमे व्याधिभये तथा ।

उद्वाहित यदूर्ध्वं तु तदुद्वाहितमुच्यते ॥ २९ ॥

ऊर्ध्वं निगमि (' श्रमि) ते कार्ये जृम्भितेषु प्रयोगत ।

चतुरस्र सम नाम विज्ञेय सोष्ठवेपु तत् ॥ ३० ॥

समुन्नत नत चैव प्रसारितविवर्तिते ।

तथाप' सृतमेव हि पार्श्वयो कर्म पञ्चधा ॥ ३१ ॥

कदिपार्श्वभुजासान्ते (' सैस्तै) रुच्यते " स्यात्समुन्नतम् ।

कटी यत्र" तु निर्भुगना पार्श्वं तद्विन्नत भवेत् ॥ ३२ ॥

१ A B C चक्षते २ A विरुद्ध वारणे कार्यं चैव ३ V A B निवृत्त
४ A B प्रकीर्तितम् ५ V पञ्चधोर ६ B उरसस्तूर्ध्व- ७ A C V रुचिते ८ A, B,
तदूर्ध्वं ९ A B उ योगत C प्रयोगत १० A -पमृतमेवैहि ११ V इव स
सुन्नतम् १२ V C यत्र तु निर्भुगा

प्रसारणादुभयतः पार्श्वयोः स्यात्प्रसारितम् ।
परिवर्तनात्त्रिवस्यापि विवर्तितमिहे'प्यते ॥ ३३ ॥

अस्य चैवो(? वा)पगमनाद्भवेदपसृतं पुनः ।
नतं त्वपसृते कार्यं चोन्नतं'तूपसर्पिते ॥ ३४ ॥

प्रसारितं प्रहर्षादौ त्रासे चापसृते(? तं) पुनः ।
विवर्तितं विवर्ते च कारणं पार्श्वमुच्यते ॥ ३५ ॥

क्षामं निम्नं च पूर्णं च संप्रोक्तमुदरं त्रिधा ।
क्षामं तु हसिते कार्ये तथा चैव विजृम्भिते ॥ ३६ ॥

व्याधिते तपसि श्रान्ते क्षुधाते निम्नमेव च ।
पूर्णं निश्चसिते चैव 'ह्यारोग्ये ललितेषु च ॥ ३७ ॥

प्रकम्पिता 'च विच्छिन्ना निवृत्ता रेचिता तथा ।
उद्वा'हिता चैव कटिर्नृत्ते पञ्चविधा स्मृता ॥ ३८ ॥

तिर्यग्गतागता क्षिप्रं विज्ञेया व(? वि)प्रकम्पिता ।
मध्य'स्य बलनाच्चैव छिन्ना संपरिकीर्तिता ॥ ३९ ॥

पराङ्मुखस्याभिमुखी निवृत्ता परिकीर्तिता ।
'सर्वतो भ्रमणाच्चैव रेचितेत्यभिधीयते ॥ ४० ॥

+ निश्चितोद्वा(? तम्बोद्वा)हनाच्चैव तथैवोद्वाहिता मता ।
नीचवामन'कुब्जानां गतौ कार्या प्रकम्पिता ॥ ४१ ॥

व्यायामे त्वथ संप्राप्ते व्यावृत्तप्रेक्षितेषु च ।
छिन्ना कार्या कटिस्तज्ज्ञैर्निवृत्ता वर्तितेषु च ॥ ४२ ॥

रेचिता रेचिते कार्या अन्या 'लीलागतं स्त्रियाः ।
कम्पनं बलनं चैव स्तम्भनोद्धर्तने तथा ॥ ४३ ॥

१. C. -मिहोप्यते. २. B. हपसर्पिते. ३. A.B.C. ह्यारोग्यं V. ललितं तथा. ४. V. च
च्छिन्ना च. ५. A.B. उद्वाहिता. ६. B.C.V. मध्यस्थ- ७. A.B. सर्वत्रभ्रमणाच्चैव. + N.S.
नितम्बोद्वाहना- ८. A.B. कुब्जाभ्यां. ९. V. लीलागतं त्रिधा. C. लीलागतं त्रिधा.

विवर्तन च पञ्चेन ऊर्जो 'कमाणि कारयेत् ।
 नमनोन्नमने पारन्त्यो^(१)र्महीष्टेष्टु^(२)ष्टे यदा ॥ ४४ ॥
 'स्थित्वा पादतलाग्रेण 'कम्पित तु तदिष्यते ।
 गच्छेद्भ्यन्तरं जानु अनेर्यद्वलितं तु तत् ॥ ४५ ॥
 स्तम्भन चापि विज्ञेय अपवृत्तं^(३) 'त्रियाकुम् ।
 बलिताविद्धभाव स्यादुद्धर्तनमथापि च ॥ ४६ ॥
 पार्णिरभ्यन्तरं गच्छेद्यत्र तत्र नि^(४)वि^(५)वर्तितम् ।
 गतिष्वधमपात्राणां कम्पित सप्रयोजयेत् ॥ ४७ ॥
 धरुन चेन्न कर्तव्य स्त्रीणां स्त्रैरपरिणमे ।
 'भीमोर्ध^(६) (हीसा^(७)) सत्रिपादेषु स्तम्भन सप्रयोजयेत् ॥ ४८ ॥
 व्यायामे ताण्डने चैव कार्यमुद्धर्तनं तथा ।
 'विवर्तनं च कर्तव्यं 'सत्रमादिपरिक्रमे ॥ ४९ ॥
 आवर्तितं नतं 'क्षिप्तं चोद्धाहितमथापि च ।
 परिवृत्तं तथा पञ्च जङ्घाकर्माणि निर्दिशेत् ॥ ५० ॥
 आवर्तितं तु व्यत्यासाद्वामदक्षिणजङ्घयो ।
 'जान्वोराकुञ्चनाच्चैव नतं ज्ञेयं प्रयोक्तृभिः ॥ ५१ ॥
 विज्ञेयपादैश्च जङ्घायां क्षिप्तमित्यभिधीयते ।
 उद्धाहितं तु विज्ञेयमूर्खद्वान्मर्मणा ॥ ५२ ॥
 प्रतीपनयनं यत्र परिवृत्तं तद्विष्यते ।
 आनर्तनं प्रयोक्तव्यं विदूषकपरिक्रमे ॥ ५३ ॥
 नतं चापि हि कर्तव्यं स्थानासनगतादिषु ।
 क्षिप्तं व्यायामयोगेषु 'ताण्डवेषु प्रयोजयेत् ॥ ५४ ॥

१ V कमाणि निर्दिशेत् x NS पाण्डे २ VB स्थिता ३ VC कम्पित
 तद्विष्यते † NS अपविद्ध (GOS) x B कुलजियाम् NS साध्वसे च विपादे
 च ५ A भीमोर्ध्वपिपादेषु B भीमोर्ध्वमपिपादेषु ६ AB निवर्तन ७ V सत्रमादि-
 ८ C त्रिपादोद्धाहित- ९ AB वि-यासा- १० A चा नन कुयनाधिव C जानुर बुयना
 धिव ११ C ताण्डवे च

तथा चोद्धाहित कार्यमाविद्धगमनादिषु ।
 ताण्डवादौ प्रयोक्तव्य परिवृत्ते प्रयोक्तृभिः ॥ ५५ ॥
 उद्धादितसमश्चैव 'पार्ष्णिरेचित'सञ्चर (? पादो रेचितसंज्ञित) ।
 अञ्चितं कुञ्चितश्चैव पाद पञ्चविध स्मृतः ॥ ५६ ॥
 स्थित्वा पादतलाग्रेण पार्ष्णिभूमौ 'निपात्यते ।
 यस्य पादस्य करणात्स 'उद्धादित उच्यते ॥ ५७ ॥
 'कार्योऽनुरक्तकरणे प्रचारे ललिते तथा ।
 स्वभाववचिता भूमौ समस्थान सम स्मृत ॥ ५८ ॥
 एष कार्यं सदा पाद स्वभावाभिनयाश्रय ।
 उक्षिप्ता तु भवेत्पार्ष्णि पादेऽग्रतलसञ्चरे ॥ ५९ ॥
 'निक्षिप्ते रेचिते आन्ते पादे 'यस्ताडिते भवेत् ।
 ललितश्चायमेव स्यात्पादो रेचितसंज्ञित ॥ ६० ॥
 एष 'प्रचारसञ्चारे 'ललितोद्धातिते भवेत् ।
 उक्षिप्ताग्रतल पाद कथितस्तु तथाञ्चित ॥ ६१ ॥
 नानाभ्रमणकालेषु (? रक्ते चैव) कार्यं पादोऽयमञ्चित ।
 पाद कुञ्चित'मध्येऽयं भवेत्कुञ्चितसंज्ञित ॥ ६२ ॥
 अतिक्रान्ताभिगमने पादमेतत्प्रयोजयेत् ।
 एकपादप्रचारो यस्स चारीत्येव संज्ञित ॥ ६३ ॥
 द्विपादक्रमणं यत्र 'करणं नाम तद्वेत् ।
 'करणानां समायोगं खण्ड इत्यभिधीयते ॥ ६४ ॥
 द्वाभ्यां त्रिभिर्वा यदि वा चतुर्भिः—
 र्युक्तं भवेन्मण्डलमेव नाम्ना ।

१ B C drop पार्ष्णिरेचितसञ्चर । There is a lacuna here in B & C

२ A सञ्चरौ ३ B निपात्यते ४ V तद्वदित ५ A कार्योऽनुरक्तकरणे ६ V निक्षिप्त
 रेचिते ७ V यस्ताडितो ८ V प्रदानसञ्चारे ९ V ललितोद्धाहित १० B मध्येय

११ A कारण १२ A कारणानां

इत्यङ्गकर्माभिहितं ब्रवीमि

निबोध राज्ञस्त्वमुपाङ्गकर्म ॥ ६५ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे माकण्डेयवज्रसंवादे अङ्गकर्माध्यायो नाम ॥ २४ ॥

पञ्चविंशोऽध्यायः ।

मार्कण्डेयः—

*कान्ता भयानका हास्या करुणा ह्यद्भुता तथा ।

रौद्रा वीरा च बीभत्सा विज्ञेया [? शान्ता च] रसदृष्टयः ॥ १ ॥

रिग्गन्धा हृष्टा च जिह्वा च क्रुद्धा ^१भीताथ लज्जिता ।

तृ (? दृ)प्ताथ विस्मिता सौम्या स्थायिभावेषु दृष्टयः ॥ २ ॥

मलिनाऽऽकेकरा श्रान्ता चाभितप्ताथ विप्लुता ।

विपण्णा शङ्किता चैव ^२त्रस्ता शोका निमीलिता ॥ ३ ॥

विभ्रान्ता कुञ्चिता शून्या ^३मुकुला तु वितर्किता ।

मदिरा ललिता ग्लाना इत्येवं ^४दृष्टिसंग्रहः ॥ ४ ॥

पद्त्रिंशद्दृष्टयो ह्येता नामतोऽभिहिता मया ।

सम्ब्रूक्षेपक्षया तु कान्ता ज्ञेया ^५समन्मथा ॥ ५ ॥

उद्बृत्तपुटपक्षमाग्रा चलत्तारा भयानका ।

किञ्चिदाकुञ्चितपुटा हास्य(? स्या) विभ्रान्त^६तारिका ॥ ६ ॥

पतितोर्ध्वपुटा ^७साला करुणा नष्टतारिका ।

किञ्चित्कुञ्चितपक्षमाग्रा किञ्चिदुद्बृत्ततारिका ॥ ७ ॥

समा विकसिता चैव साद्भुता दृष्टिरिष्यते ।

^८उद्बृत्ता कथिता रौद्रा भ्रुकुटिः कुटिला तथा ॥ ८ ॥

उत्फुल्लमध्या वीरा तु कथिता समतारिका ।

बीभत्सा कथिता दृष्टि^९पाङ्गा क्षिप्ततारिका ॥ ९ ॥

ध्यानादनिमिषा शान्ता ^{१०}हृद्योभागविचारिणी ।

व्याकोशमध्या मधुरा स्निग्धा ^{११}प्रहसिता मता ॥ १० ॥

* Slo. 1 completely agrees with N.S. Chap. 8. slo. 38, Nirṇaya Sāgar edition.

१. V. क्षान्ता. २. C. रौद्री. ३. V. भीता च लज्जिता. ४. A. रुद्धा त्रस्ता निमीलिता. ५. V. मुक्कला च. ६. A.B. दृष्टिसंग्रहाः. ७. V. समञ्जसी. ८. V. तारका instead of तारिका. ९. A. सामा. १०. V. उद्भूता. ११. A. दृष्टिपात्रधित- १२. V. हृद्योभाग- १३. A.B. प्रहसिता शया. C. प्रहसितो मया.

उत्फुल्लमध्या प्रचला हृष्टा पर्यन्तकीक्षिणी ।

जिह्वाधोगततारा च 'गूढं मग्ना निरीक्षिणी ॥ ११ ॥

शुटुदीकुटिला कुद्धा तथा निष्टब्धतारका ।

आकुञ्चितपुटा भीता रूक्षा व्यावृत्ततारका ॥ १२ ॥

'सत्त्वमुद्गिरतीनेष्टा (१) दृष्टि) दृष्टा विरुसिता भवेत् ।

समा विरुसिता 'पाङ्गा विम्बिता सा निगद्यते ॥ १३ ॥

समा सौम्या विनिर्दिष्टा तथा च समतारका ।

आकुञ्चिता लज्जिता स्यात्तथा निश्चल (२) व्यावृत्त) तारका ॥ १४ ॥

पुथै प्रस्फुरितौ यस्या मलिना सा 'निगद्यते ।

आकुञ्चितपुटा या तु दृष्टिराकेकरा भवेत् ॥ १५ ॥

किञ्चिदुन्नमितपुरा 'भ्रा (३) श्रा) ता सा तु विधीयते ।

अमितपता तथा मन्दा मन्दतारापुटा तु या ॥ १६ ॥

निप्लुता विप्लुता प्रोक्ता 'खस्ता विस्फुरिता च या ।

किञ्चिद्विष्टवस्तारा तु निपण्णा दृष्टिरुच्यते ॥ १७ ॥

अनवस्थिततारा च शङ्किता परिकीर्तिता ।

रूक्षा ललिततारा च त्रस्ताख्या समया भवेत् ॥ १८ ॥

उत्फुल्ला तु विशोकास्या तथा च निमिपेशणा ।

अनवस्थितनेत्रा च मिश्रान्ता आन्ततारका ॥ १९ ॥

कुञ्चिनाकुञ्चिता दृष्टि किञ्चिद्विष्टतारिका ।

'स्थिरतारापुटा शून्या संकुञ्चा समदर्शना ॥ २० ॥

प्रस्पन्दमानपक्षमाग्रा 'मुकुला मुकुला भवेत् ।

उद्वृत्तपुटपक्षमा तु विनर्का स्वब्धतारिका ॥ २१ ॥

१ A गूढमग्ना B V गूढा मग्ना २ A सत्त्वमुद्गिरती B V सत्त्वमुद्गिरती
३ A.B -पणा ४ C विधीयते ५ V C शान्ता ६ A B तन्वा प्रस्फुरिता तु या
C तन्वा प्रस्फुरिता च या ७ V च प्रताडया C तु नस्ताडया C V B स्थिततारापुण
९ V. मुकुला मुकुला भवेत्.

उत्फुल्ला मदिरा नाम तथा वलिततारिका ।
 फुलितान्ता सलावण्या सस्मिता ललिता मता ॥ २२ ॥
 प्रलूनपक्ष्मा सा 'साक्षा ग्लानाख्या मुकुलीकृता ।
 कान्ता दृष्टिः 'कटाक्षे तु घातने तु भयानका ॥ २३ ॥
 'हास्या हास्ये च विज्ञेया करुणा 'करुणे रसे ।
 स्वद्भुते चाद्भुता कार्या 'रौद्रा रौद्रे विधीयते ॥ २४ ॥
 वीरा वीरे च कर्तव्या बीभत्सा च जुगुप्सिते ।
 शान्ता शान्ते तु निर्दिष्टा स्निग्धा स्निग्धावलोकने ॥ २५ ॥
 हृष्टा हृष्टे तु कर्तव्या जिह्वा 'कार्याभ्यसूयिते ।
 क्रुद्धा क्रुद्धे तु निर्दिष्टा भीता भीते तथा भवेत् ॥ २६ ॥
 लज्जिता लज्जिताख्या स्या[त्] 'दृप्तोत्साहगतेषु सा ।
 विस्मिता विस्मये दृष्टिः सौम्या सौम्यावलोकने ॥ २७ ॥
 मलिना विरहे कार्या संभोगे केकरा भवेत् ।
 श्रान्ता श्रान्तस्य कर्तव्या निर्वेदे त्वमितप्तका ॥ २८ ॥
 विप्लुतारख्या तु दैन्ये स्याद्विषादे तु विपणिक्का ।
 शङ्किते शङ्किता चैव त्रस्ते त्रस्ता विधीयते ॥ २९ ॥
 ज्ञाने 'विशोका च तथा स्पर्शे कार्या निमीलिता ।
 विभ्रान्ता विभ्रमे कार्या कुञ्चिता सूक्ष्मदर्शने ॥ ३० ॥
 चिन्तान्वितस्य शून्या 'स्यान्मुकुला घ्राणकर्मणि ।
 वितर्के तु वितर्का 'स्यात्समदे मदिरा भवेत् ॥ ३१ ॥
 स्त्रीणां हेलसु ललिता ग्लाने ग्लाना विधीयते ।
 उत्सेध(?) न्मेष)श्च निमेषश्च प्रसारितविवर्तिते ॥ ३२ ॥

१. A.V. साप्रा. २. C. drops कटाक्षे तु. ३. C. हास्य हास्ये च. ४. C. करुणा रसे.
 ५. V. रौद्री रौद्रे. ६. A C कार्याभिसूचिते B. कार्याभिसूचते. ७. A.—दृष्टोत्साहगतेषु सा. C.
 ता. B. दृष्टोत्साहगतेषु सा. V. —दृष्टोत्साहगतेषु च. ८. A. विज्ञेया. ९. V.B. स्यान्मुत्कल्या.
 १०. V.—स्यान्मदे तु मदिरा.

आकुञ्चितं सम चैव स्फुरितं 'वि(१ पि)हितं तत ।
ताडितं पुट्यो कर्म नमथा परिकीर्तितम् ॥ ३३ ॥

'समागम पुटाना य स निमेष इति स्मृत ।
विश्लेषश्चैव यस्ताभ्या स उन्मेष प्रकीर्तित ॥ ३४ ॥

प्रसारितो पुटौ यत्र भवेच्च द्वि विवर्तितम् ।
आकुञ्चिताभ्या ताभ्या तु ज्ञेयमाकुञ्चितं बुधै ॥ ३५ ॥

स्वभावपुटसस्थान सम तद्धि प्रकीर्तितम् ।
पुटौ प्रस्फुरितौ यत्र स्फुरितं तदिहोच्यते ॥ ३६ ॥

पुटावभि(१ पि)हितौ यत्र पिहितं नाम तद्भवेत् ।
स्रस्तमूलो पुटो यत्र तद्धि ताडितमुच्यते ॥ ३७ ॥

गन्ध'(१ न्धे) स्पर्शे तथानिष्टे ज्ञेयमाकुञ्चितं 'बुधै ।
विस्मयार्थं तथा वीरे तच्च कार्यं प्रसाधि (१ रि)नम् ॥ ३८ ॥

शृङ्गारे तु समं कार्यमभिघातेऽवताडितम् ।
स्त्रीणा प्रणयरोषेषु स्फुरितं तदिहेष्यते ॥ ३९ ॥

'शीतपातोष्णवर्षेषु वि(१ पि) हित कार्यमेव तु ।
क्रोधे विवर्तितं कार्यं निमेषोन्मेषयो 'स्फुरौ ॥ ४० ॥

चलन भ्रमण चैव चलन सप्रणा(१ वे)शनम् ।
'विवर्तन पातन च विज्ञेयं निष्क्रम तथा ॥ ४१ ॥

उद्धर्त प्रावृत्त चैव 'तारकाकर्म चेप्यते ।
मण्डलावर्तन मध्ये पुटयोर्भ्रमणं स्मृतम् ॥ ४२ ॥

चलन गमन 'तिर्य्यगचलनाचलन भवेत् ।
आभ्यन्तरत आकर्षं प्रवेशात्प्रवेशनम् ॥ ४३ ॥

१ V C विहित A B विहित २ A, C समागम ३. A यत्र स्पर्श ४ B बुध . ५ A, B C -वताडितम् ६ B C तदिहोच्यते. ७ V. शीते ८ V. समम्. ९. V. विवर्तित पातन तु विज्ञेयं विस्मृतं तथा. १० A. तारक कर्म ११ V तिर्य्यगचलनाचलितं.

तथा चापाङ्गस'ध्वारादुद्ध(१ द्विव)र्तितमुदाहृतम् ।

पातनं १ सस्तभावश्च १ निष्क्रामान्निष्क्रमं तथा ॥ ४४ ॥

उद्धर्तना(१ नं)त्परावृत्ति.(१ नं परावृत्तेः) प्राकृतं तु स्वभावतः ।

हास्ये तु चलनं कार्यं मदे भ्रमणमेव च ॥ ४५ ॥

वीरे रसे स्याच्चलनं वीभत्से संप्रवेशनम् ।

विवर्तितं तु शृङ्गारे पातनं करुणे रसे ॥ ४६ ॥

भयानके निष्क्रमणं वीरे चोद्धवर्तनं तथा ।

प्राकृतं १ शेषभावेषु यथायोगं प्रयोजयेत् ॥ ४७ ॥

समं साचीकृतं च स्यादनुवृत्तमतः परम् ।

आलोकितं १ चोल्लोकितमवलोकितमेव (१ आलोकितोल्लोकितव-

लोकितविलोकितं)च ॥ ४८ ॥

समतारं च सौम्यं च दृष्टिकर्म समं भवेत् ।

पक्ष्मान्तर्गततारं च साचीकृतमिहोच्यते ॥ ४९ ॥

रूपनिर्वर्तनायुक्तमनुवृत्तमिति स्मृतम् ।

सहसा दर्शनं यत्स्यात्तदालोकितमिष्यते ॥ ५० ॥

ऊर्ध्वमुल्लोकितं ज्ञेयं सर्वतो १ लोकितं तथा ।

विलोकितं तु पार्श्वाभ्यां पृष्ठतश्चावलोकितम् ॥ ५१ ॥

दृष्टीनामनुगं चैव भ्रुवो कर्म प्रयोजयेत् ।

यथा नेत्रं प्रसर्पेद्धि नानाभावरसाश्रयम् ॥ ५२ ॥

नेत्रस्यानुक्रमेणैव भ्रुवोस्तु चलनं भवेत् ।

उत्क्षेपः १ पातनं चैव भ्रुकुटी चतुरं तथा ॥ ५३ ॥

निकुञ्चितं १ रेचितं च तथा स्वाभाविकं भवेत् ।

भ्रुवोरुद्धममुत्क्षेपः पातनं पतनं भवेत् ॥ ५४ ॥

१. V. सध्वारादुद्धर्तितम्— २. A C. सस्तभावाथ, ३. V. निष्क्रामा— ४. V.C. शेष-
भावे तु. ५. A. लोल्लोकितम्— B. लोल्लोकितम्— C. लोल्लोकितम्— ६. A. लोच्यते, C. लोकिते.
७. N.S. पातनं, ८. V. कुञ्चितं.

'द्वयोर्मूलोर्ध्वविक्षेपाद्भुवुटी परिकीर्तिता ।

चतुरं त्रिजिह्वुच्छ्वासान्मधुरायतया मुना ॥ ५५ ॥

एकस्या उभयोर्वापि 'मृदुभङ्गाच्चिह्नचितम् ।

एकस्या 'ललितोक्षेपाद्रेचित नाम कीर्तितम् ॥ ५६ ॥

यथास्थिते स्वभावस्थे भुवो कर्म निगोध मे ।

समुत्क्षेपस्तु लीलाया कारुण्यात्पा('स्प)तन भवेत् ॥ ५७ ॥

क्रोधे च भुवुटीर्ज्या 'शृङ्गार('रे) चतुरं तथा ।

*क्षाम वृथा तु विज्ञेय फुल्ल त्रिजितं भवेत् ॥ ५८ ॥

सपूर्णं पूर्णमित्युक्त कम्पित 'परिधूतितम् ।

'सुखाभिन्न कुञ्चितरु सरोमाञ्च तथाग्रिधम् ॥ ५९ ॥

प्राकृत तु स्वभावस्थ 'मन्द('गण्ड) प्रोक्त मनीषिभि ।

क्षाम दुःखे तु कर्तव्य फुल्ल 'हर्षे प्रयोनयेत् ॥ ६० ॥

पूर्णं तुष्टे तु कर्तव्य तथा रोषे च कम्पितम् ।

हास्ये त्वाकुञ्चित स्पर्शे सरोमाञ्च विधीयते ॥ ६१ ॥

प्राकृत तु स्वभावस्थ त्वर्थयोगेन योजयेत् ।

नता मन्दा विकृष्टा च सोच्छ्वासा 'कुणितानना('सविकृणिता) ॥ ६२ ॥

स्वाभाविके('की) च कर्तव्या प्रयोगे नासिका बुधै ।

नतानता तु विज्ञेया मन्दा नतपुटा भवेत् ॥ ६३ ॥

१ V द्वयोर्मूलोर्ध्व— २ V स्याद्भुवुत्तम त्रिजितम् ३ V ललितोक्षेपाद्रेचित ४ A शृङ्गारं चतुरं VB शृङ्गारं चतुरं C शृङ्गा च तु and drops र ५ A B C परिकीर्तितम् ६ V C सुखाभिन्न ७ A B C च ८ A मन्द ९ C हर्षे तु योजयेत् १० V कुणिता नता

* मोहाग्निरे दुःखमिरे विलासे किलकिञ्चिते ।

निजुमित तु कर्तव्यं मूल्ये योज्य तु रेचितम् ।

अनादिदेषु भावेषु विद्यास्वाभाविकं बुध ॥

N S Ad 8, N Sagara edition

† N.S सावर्णिता Ms of G O S

विकृष्टा कुञ्चिता चोर्ध्वं सोच्छ्रुता वायुपूरिता ।
 'संकुणनात्कुणिता स्यात्स्वभावस्था स्वनामिका ॥ ६४ ॥
 नता तु रुचिते कार्या मन्दा शोके विधीयते ।
 'तीव्रे गन्धे विकृष्टा तु सोच्छ्रुता तु तथा प्रिये ॥ ६५ ॥
 विकूणिता जुगुप्साया शोषा स्वाभाविकी मता ।
 'कूण(? कुट्ट)नं खण्डनं च्छिन्नमु'(? च्चु)विकृतं समता तथा ॥ ६६ ॥
 'जिह्वाधरौष्ठमर्दं वै 'दन्तमर्मणि कारयेत् ।
 'कुट्टनं 'बलमर्च्छेदं खण्डनं तु विघट्टनम् ॥ ६७ ॥
 छिन्नं निरुतमेव स्याच्छ्रु'(? च्चु)कितं विद्वमेव च ।
 व्याधौ तु कुट्टनं कार्यं 'उत्सादे खण्डनं भवेत् ॥ ६८ ॥
 छिन्नं क्रोधे परं हास्ये सम शोषेषु कारयेत् ।
 विवर्तनं तथा कम्पो विमर्शो(? सर्गो)ऽथ विगूहनम् ॥ ६९ ॥
 'सदृष्टश्च समुद्रश्च 'कर्माण्यवरजानि तु ।
 'सृक्कासु वक्रकरणं विवर्तितमिति स्मृतम् ॥ ७० ॥
 'वेपनं चापि निज्ञेयमधरस्य तु 'कम्पनम् ।
 यो निष्क्रमोऽधरस्याथ स विसर्ग इति स्मृत ॥ ७१ ॥
 अन्तःप्रवेशनं चैव विनिगूहितमुच्यते ।
 दन्तौष्ठपीडनाच्चैव सन्दृष्टकमिति स्मृतम् ॥ ७२ ॥
 पिण्डिताभ्युद्धतश्चैव समुद्रगः इति 'स्मृत ।
 विवर्तितमसूयाया रोपे कम्पितमिच्यते ॥ ७३ ॥
 भयानके विसर्गश्च 'कर्षणेऽथ 'विगूहनम् ।
 त(? र)तोन्मादविमारेषु सन्दृष्ट वीररौद्रयो ।

१ A सङ्कणना- २ C शोक ३. V. तोत्रगन्धे. ४ A C शोषे ५ A B कूणा.
 ६ V B. -कुचित C -सुकित SR gives कुट्टन and कुचित ७. B C -धरोष्ठमन्द
 ८ A. B वृत्तकर्मणि, C वृत्ते कर्मणि ९ A B C कुट्टन १०. V. भक्तमर्च्छेद ११ C.
 -च्छ्रुकिते १२. B V उत्सहे १३. V. सदृष्टश्च समुद्रश्च १४. A C. कर्माण्यवरजानि तु.
 V. कर्माण्यवरजानि च १५. A B सृक्कासु वक्रकरण C सृक्कासु वक्रण. १६. C. वेपन.
 १७. V. कम्पने. १८. B स्मृता. १९. C कथमेव. २०. A B V. निगूहनम्.
 V. १०

समुद्रमनुकम्पायां शोषे कार्यं स्वभावजम् ॥ ७४ ॥

उपाङ्गकर्माभिहितं तथैत-

न्मया समासेन नरेन्द्रचन्द्र ।

कार्यः प्रयत्नोऽत्र सदा बुधेन

यस्मादुपाङ्गाश्रयमेव नृत्तम् ॥ ७५ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे उपाङ्गिकाध्यायो नाम ॥ २५ ॥

षड्विंशोऽध्यायः ।

मार्कण्डेयः—

पताकस्त्रिपताकश्च तथा वै कर्तरीमुखः ।

अर्धचन्द्रो 'खरालश्च गुरु' (? शुक्र) तुण्डस्तथापरः ॥ १ ॥

मुष्टिश्च शिखराख्यश्च कपित्थः 'खटका' मुखः ।

सूच्यर्धः (? च्यास्य.) पद्मकोशश्च मृ (? श्वोर) गशीर्षो मृगस्य च ॥ २ ॥

छा (? का) झूलः 'कोलपद्मश्च चतुरो भ्रमरस्तथा ।

'हंसास्यो हंसपक्षश्च संदंशो मुकुलस्तथा ॥ ३ ॥

असंयुताः करा ह्येते द्वाविंशतिरुदाहृताः ।

अथ संयुक्तो हस्तान्गदतस्तान्निबोध मे ॥ ४ ॥

अङ्गलिश्च कपोतश्च कर्कटः स्वस्तिकस्तथा ।

खटको (? का) वर्धमानश्च उत्सङ्गो 'निपधस्तथा ॥ ५ ॥

दोलः पुष्पपुटश्चैव तथा मकर एव च ।

गजदन्तोऽवहितश्च वर्धमानस्तथैव च ॥ ६ ॥

एते वै संयुता हस्ता मया प्रोक्तास्त्रयोदश ।

'नृत्तहस्तान्पुनश्चैव भूयो नाम निबोधत ॥ ७ ॥

चतुरस्रस्तथावृ (? थोद्वृ) त्तस्तथा लघुमुखौ स्मृतौ ।

तथा चैव तु विज्ञेयौ खरालखटकामुखौ ॥ ८ ॥

आविद्धवक् 'संव्याख्यौ (? सूच्याख्यौ) रेचितावर्धरेचितौ ।

अवहित्यः पल्लवितो नितम्बः केशवर्धनौ ॥ ९ ॥

लताख्यौ करिहस्तौ च प'क्षोद्योतीर्थवर्धितौ (? तावथाञ्चितौ) ।

ज्ञेयौ गरुडपक्षौ च दण्डपक्षौ तथैव च ॥ १० ॥

१. V. छत्रालथ २. N.S. & S.R. शुक्रतुण्ड. ३. A.B.C. कट्टामुखः. ४. V. काल-
पद्मश्च. ५. B. हंसासो. ६. C. -निबोधत. ७. V. निपधस्तथा. A. निपदस्तथा. ८. V.
नृत्तहस्तार्थपद्मश्च. A.B. नृत्तहस्तान्पुनश्चैव ९. C. विज्ञेयान्खराल-. १०. A.B.C. संव्याख्यौ.
V. -संव्याख्यौ. ११. V. पक्षोद्योतीर्थवर्धितौ.

ऊर्ध्वमण्डलौ चैव पार्श्वमण्डलानपि ।
 'पार्श्वोर्ध्वमण्डलौ चैव उरोमण्डलौ तथा ॥ ११ ॥
 'मुष्टमस्त्रिफलायौ तथा वै 'पद्मरोशको ।
 'अल्पहस्तौ च तथा क्षीरसजितौ ॥ १२ ॥
 रलितौ वलितौ चैव ज्ञेया 'नृत्तरा सदा ।
 अत पर प्रयद्यामि कराणा र्मलक्षणम् ॥ १३ ॥
 'प्रसारिताया सहिता यस्याङ्गुल्यो भगन्नि हि ।
 वृज्विथ तथाङ्गुष्ठ स 'पताक 'इति स्मृत ॥ १४ ॥
 एष प्रहारमहणे रोमने श्याप्रताप ('पात)ने ।
 चलितङ्गुलिरप्येष वायुवृष्टिरूपेण ॥ १५ ॥
 ऊर्ध्वमण्डलौ तथो साहे छायादिप्यधोमुख ।
 पुष्करप्रद्वितस्तले सम प्रचलिताङ्गुलि ॥ १६ ॥
 *पक्ष्मो 'क्षो) क्षेप रेचिक्त उक्षिप्तश्चैव धारणे ।
 'अभ्येयानामिका वक्रा 'त्रिपताकस्तथा भवेत् ॥ १७ ॥
 आनाहने प्रयुज्जीन 'मुकुगभिनये यत ।
 'प्रचराङ्गुलिरप्येष लुपक्षिन्निरूपेण ॥ १८ ॥
 'तथानामिकया कार्यं तथैवाश्रुप्रमार्जनम् ।
 'मङ्गल्यस्पर्शनं कार्यं शिरसश्च निवेशनम् ॥ १९ ॥
 श्रोत्रसरणं चैव कार्यं भूमिमुखेन तु ।
 भुजङ्गानामभिनय (') अमराणां तथैव च ॥ २० ॥
 'त्रिपताके यदा हस्ते भवेष्ट्याम्लोकिनी ।
 तर्जनी तु 'यदा ज्ञेय वर्तरीमुख 'सजक ॥ २१ ॥

१ B पार्श्व- C पार्श्व- V पार्श्व- २ A V इ- ३ V पद्मरोशिकी
 ४ V अल्पहस्तौ AB अल्पहस्तौ ५ V नृत्तरा सदा B नृत्तरासदा
 ६ BC V प्रसारिता सहिता ७ A पताक ८ A इति स्मृता B इति स्मृतौ ९ A
 पुष्करप्रद्वितास्तले १० V अभ्येयानामिका ११ AB V त्रिपताक तथा १२ C मुष्टमि
 नये युत V मुकुगभिनयेयुत १३ V अचल इति शेष C प्रचल इति शेष १४ VC
 तथा नामिकया १५ V मङ्गल्यस्पर्शन BC मङ्गल्यस्पर्शन १६ V त्रिपताका १७ V तथा
 १८ AB -सजक *NS पक्षो क्षेप-

कार्योऽयं' परिवा(?) थि चा)रेषु भिन्नश्च(?) ने च) पतनेषु च ।

अनामिका तु साङ्गुष्ठा अर्धचन्द्रे करे भवेत् ॥ २२ ॥

'बालचन्द्रोऽभिनेयः स्यात्तालाश्च तरवस्तथा ।

मेखलां जघनं चैव कुर्याच्चानेन कुण्डलम् ॥ २३ ॥

'खण्डा प्रदेशिनी कार्या अङ्गुल्य(?) छ.) कुञ्चिता(?) त)स्तथा ।

'शेषा भिन्नोर्ध्ववलिता 'अरालेऽङ्गुलयः करे ॥ २४ ॥

गाग्भीर्यसत्त्व शौण्डीर्यकेशसङ्ग्रहणादिषु ।

स्वेदस्य चापनयने 'रोपे 'चैव करो भवेत् ॥ २५ ॥

'अरालः शुक्रतुण्डश्च वक्रितानामिकाङ्गुलिः ।

'नाहंत्वमित्यथैतेन नित्यं चाभिनयेद् बुधः ॥ २६ ॥

अङ्गुल्यो यस्य हस्तस्य 'तलमध्येऽग्रसंस्थिताः ।

तासामुपरिता(?) चा)ङ्गुष्ठः स मुष्टिरिति संज्ञितः ॥ २७ ॥

एष प्रहारे व्यायामे निर्दयस्तनपीडने ।

संधारणेऽसिय'ष्टयोश्च ग्रहणे 'कुन्तदण्डयोः ॥ २८ ॥

'ऊर्ध्वङ्गुष्ठोऽयमेव स्यात्करः शिखरसंज्ञितः ।

एष रश्मिग्रहे 'कार्यश्चापाङ्गुशधनुर्ग्रहे ॥ २९ ॥

मुष्टिमध्य'गताङ्गुष्ठः कपित्थ इति कीर्तितः ।

अनेनाभिनयः कार्यो मध्ये चक्रे शरे तथा ॥ ३० ॥

उत्क्षिप्तवका तु यदानामिका सकनीयसी ।

अस्यैव तु कपित्थस्य ततः स्यात्खट्वाकमुखः ॥ ३१ ॥

होत्रे छत्रग्रहे चैव कर्पणे 'व्यजने तथा ।

'स्रग्दामधारणे कार्यः बुधैः सङ्केतसङ्ग्रहः ॥ ३२ ॥

१. A. परिचारेषु २. V. बालचन्द्राभिनयने बालस्यात्तरवस्तथा । A. B. बालचन्द्रोऽभिनेयः स्यात्तालाश्च तरवस्तथा । C. बालचन्द्रोऽभिनेयः स्युत्तालाश्च तरवस्तथा. ३. V. C. खण्डप्रदेशिनी. ४. A. शेषाभिन्नोर्ध्ववलिता ५. V. अरालेऽङ्गुलयः. B. अरालेऽङ्गुलयः. ६. A. B. -शौण्डीर्य. ७. C. V. शेषे ८. V. A. B. चैव. ९. V. अरालः. १०. A. B. नाहंत्वमित्यथैतेऽपि नित्यं चाभिनयन्बुधः । ११. A. ताल- १२. A. यद्वाच. १३. C. दन्तबुण्डयो. १४. A. C. ऊर्ध्वङ्गुष्ठो- १५. A. कार्याश्च- १६. V. -गतोऽङ्गुष्ठः. १७. A. B. विज्ञाने. १८. V. स्रग्दामधारणे कार्योऽश- सङ्केतोऽस्यसंग्रहः । C. स्रग्दामधारणे कार्यः. B. स्रग्दामधारै कार्यः.

प्रसूना तर्जनी चात्र यदा सूचीमुखस्तदा ।

'निशादिनं 'चाभितयेत्नेत्रे 'शङ्कमहेशयो ॥ ३३ ॥

अस्याङ्गुल्यस्तु 'विरलाम्सहाङ्गुणेन कुञ्चिता ।

ऊर्ध्वा हसन(?) मु) 'खन्येन स भवेत्पद्मशोभक ॥ ३४ ॥

'श्लिष्टाङ्गुष्ठो निम्नमध्य पताभोऽहिमिरो भवेत् ।

सलिलस्य प्रदाने तु 'कार्यान्ते(?) र्य ते)न च 'सूचनम् ॥ ३५ ॥

अधोमुखीना सर्वासामङ्गुलीनां यदा भवेत् ।

'कनिष्ठाङ्गुष्ठौ 'चोर्ध्वौ तदा स्थान्मृगशीर्षक ॥ ३६ ॥

सूचिते छेदिते कार्यं शक्या(?) स्ते) स्वो (?) चो, चालने तथा ।

त्रेतानिसंस्थिता 'मध्या तर्जन्यङ्गुष्ठयोर्व्यदा ॥ ३७ ॥

'काङ्गूलेऽनामिका वक्रा तथा चो र्त्रा कनीयसी ।

अनेन खलु कर्तव्यं फलानां तु निरूपणम् ॥ ३८ ॥

आप्त्यन्ते करतले यस्याङ्गुल्य करस्य वै ।

पार्श्वगतविक्रीर्णाश्च 'कोरपन्न इति स्मृत ॥ ३९ ॥

प्रतिषेधकृते योज्यो नास्ति शून्येषु चाप्यथ ।

तिस्र प्रसारिताङ्गुल्यस्तथा चो र्त्रा कनीयसी ॥ ४० ॥

तस्या मध्याश्रितोऽङ्गुष्ठ कर स चतुर स्मृत ।

वचसा विनियोगे च 'पाठ्ये चैव प्रयोजयेत् ॥ ४१ ॥

अनेनैव तथा कार्यं वर्णानां तु निरूपणम् ।

'ऊर्ध्वस्थेन भवेच्छ्रेण रक्ते स्यादधर्मण्डलम् ॥ ४२ ॥

'मण्डलेन भवेत्पीत नील च मृदितं (?) ते) भवेत् ।

स्वभावस्थेन 'कृष्ण च शेषा वर्णास्तथैव च ॥ ४३ ॥

१ V. निष्पादने C निपादिन २ A. B. चाभितये नेत्र ३ B --चक्रमहेशयो
४ A B V विपुला. ५ V हसनरस्यैव ६ V B श्लिष्टाङ्गुणे ७ V कार्यान्ते ८. A B
सूचनम्. ९ V. कनिष्ठाङ्गुष्ठस्य १० A चोर्ध्वो V चोर्ध्वो ११ C मध्ये १२. A B
काङ्गुल्ये. १३ V (f) कलेपस्य C केलपस्य १४. A B पाठ्ये चैव. C. पाठ्ये चैव.
V. माध्ये चैव १५ V. B. ऊर्ध्वस्थे च तवे धेत १६ V. मण्डलं न. १७. V. कर्तव्यं च

मध्यमाङ्गुष्ठ^१सन्दंशो वक्रा चैव प्रदेशिनी ।
 ऊर्ध्वमन्याः प्रकीर्णाश्च भ्रमरश्च तदा भवेत् ॥ ४४ ॥
 पद्मादिग्रहणे कार्यं कर्णपूरे तथाप्ययम् ।
 तर्जनीमध्यमाङ्गुष्ठास्त्रेतान्निस्था निरंतरम् ॥ ४५ ॥
 भवेद्युर्हसवक्रस्य शोषा ह्यन्याः प्रसारिताः ।
 श्लक्ष्णलाघवनिस्सारमार्दवेषु प्रयोजयेत् ॥ ४६ ॥
 तिर्यक्पिण्डीकृता यस्मिन्नुन्नता च कनिष्ठिका ।
 अङ्गुष्ठः कुञ्चितस्त्वेवं हंसपक्ष इति स्मृतः ॥ ४७ ॥
 गण्डसंश्रयमेतेन भोजनः सपरिग्रहः ।
 स्पर्शं चैवानुलेपार्थं कार्यसंवाहने तथा ॥ ४८ ॥
 तर्जन्यङ्गुष्ठसंदंशस्त्वरालस्य यदा भवेत् ।
 निर्मुग्नतलमध्यश्च ससंदंश इति स्मृतः ॥ ४९ ॥
 संदंशस्त्रिविधो ज्ञेयस्त्वग्रजो मुखजस्तथा ।
 तथा पार्श्वकृतश्चैव तस्य कर्माणि मे शृणु ॥ ५० ॥
 संदंश(श्चो) ग्रहणे कार्यश्शल्योद्धारो तथाग्रजः ।
 *आलेखरज्जने चैव स्तनज(स्य) पीडने तथा ॥ ५१ ॥
 यज्ञोपवीती पार्श्वस्थः शिरःसंदर्शने तथा ।
 समागताग्राङ्गुलिको मुकुलः पद्मकोशकः ॥ ५२ ॥
 देवार्चाकरणे कार्यो बलो(लौ) पद्मनिरूपणे ।
 असंयुताः करा ह्येते यथावत्कीर्तिता मया ॥ ५३ ॥
 पताकाभ्यां तु हस्ताभ्यां संपुटोऽङ्गुलिरुच्यते ।
 देवतानां गुरुणां च पितॄणां ज्ञेयते पुनः ॥ ५४ ॥

१. A. B.V. —सन्दंशो. २. B. भवेद्युर्हसस्य. ३. B.C.V. यस्मिन्नुन्नता. ४. V. चैवानुलेपार्थं कार्यं संवाहने. ५. V.C. ज्ञेयस्त्वग्रजो. ६. V.B. आलेखरज्जने A. आलेखरज्जने. ७. A.C.B.V. तर्जनीपीडने ८. V. मुकुलः ९. V. सङ्कुटोन्नतिः. A.B. संपुटोन्नतिः—

* The Śloka describing the use of मुग्नसंदंश is missing in our text. I have given it from N.S.:—

* श्रुतात्पुष्पोद्धरणं वर्तिशलाकादिपूरणं चैव । धिमिति च घचनं रोपान्मुग्नसंदंशस्य कर्माणि ॥

'अन्योऽय'पार्श्वसक्ताभ्या कराभ्या स्पात्नपोतक ।

शीते भये च कार्योऽय 'विनयोपगमे तथा ॥ ५५ ॥

अङ्गुल्यो यस्य हस्तस्य अङ्गुल्यन्तर्निम्सृता ।

स फर्कट इति ज्ञेय कर्तव्यस्तु विजृम्भिते ॥ ५६ ॥

मणिबन्धनमिन्यस्ताग्रालौ वर्धमानक (१ कौ) ।

उत्तानौ नतपार्श्वस्थौ स्पष्टिक परिकीर्तित ॥ ५७ ॥

विस्तीर्णं सर्वमेतेन ऋतयो गगन घनम् (१ न) ।

'समुद्रश्चाभिनेयस्याद्भूमिश्च 'मनुजेश्वर ॥ ५८ ॥

खटक खटके न्यम्य खटकावर्धमानक ।

'शृङ्गारार्थे प्रयोक्तव्य प्रणामकरणेषु च ॥ ५९ ॥

'अरालो तु विपर्यस्तावुत्तानौ वर्धमानकौ ।

उत्सङ्ग इति विज्ञेय स्पर्शस्य ग्रहणे 'कर ॥ ६० ॥

'मुकुल तु यदा हस्त 'कपिस्थ परिवेष्टयेत् ।

स विज्ञेयस्तदा हस्तो निषधो नाम नामत ॥ ६१ ॥

सक्षिप्ते 'चैव निक्षिप्ते तथा कार्यं प्रपीडिते ।

पताकौ लम्बितौ हस्तो दोलेति परिकीर्तिता ॥ ६२ ॥

ध्यानदिदाने कर्तव्यो भक्ष्यादिकरणेषु च ।

*द्वितीयपार्श्वसङ्क्षिप्तं पूर्वं पुष्पपुटं स्पृष्ट ॥ ६३ ॥

पूर्वाणि चाभिनेयानि 'करणानेन (१ न्येन) पार्थिव ।

पतानो तु यदा हस्तो मूर्त (१ र्ध) हस्तावधोमुखौ ॥ ६४ ॥

१ C अतो-य २ A B -पावसुक्ताभ्या ३ V ।वानयागगमे B विनयोपगमे
४ A समुद्राश्च- ५ A मनुजेश्वर ६ A B 'शृङ्गाराथयु योक्तव्य ७ A अरालो ८ V
पर ९ V मुकुल १० A कपिथ ११ A B चैव १२ B V करणानव

* The first line in our Mss is missing I have supplied it from the corresponding Sloka from NS —

* यस्तु सपक्षिरा श्रेष्ठस्तरयाङ्गुलधरेर तर ।

उपर्युपरि विन्यस्तौ तदा स मकरः करः ।
 सिंहव्याधमृगाद्यानां कर्तव्योऽभिनयो भवेत् ॥ ६५ ॥
 अञ्चितौ 'कूर्परांसौ तु यदा स्यात्सर्पशीर्षके ।
 गजदन्तस्तदा नाम्ना कार्यः शैलनिवर्हणे ॥ ६६ ॥
 शुक्रतुण्डौ करौ कृत्वा वक्षस्यभिमुखाञ्चितौ ।
 'शनैरधोमुखाविद्धावबहिरथ इति स्मृतः ॥ ६७ ॥
 'दौर्बल्यश्चसिते कार्यो गात्राणां च निदर्शने ।
 ज्ञेयो वै वर्धमानस्तु हंसपक्षौ पराङ्मुखौ ॥ ६८ ॥
 जालवातायनादीनां प्रयोगस्तेन चेप्यते ।
 संयुतानां कराणां तु लक्षणं कथितं मया ॥ ६९ ॥
 एवं 'ज्ञेयाः कराः सर्वे नानारससमुद्भवाः ।
 अत 'ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि 'नृत्तहस्त(? हस्तं नृत्त)समाश्रयम् ॥ ७० ॥
 वक्षसोऽष्टाङ्गुलस्थौ तु प्राङ्मुखौ खटकामुखौ ।
 समान'कूर्परांसौ तु चतुरस्रौ प्रकीर्तितौ ॥ ७१ ॥
 'हंसपक्षौ स्मृतौ हस्तौ व्यावृत्तौ तालवृन्तवत् ।
 उद्धृत्ताविति ' विज्ञेयावथवा तालवृन्तकौ ॥ ७२ ॥
 'चतुरस्रीकृतौ हस्तौ हंसपक्षीकृतौ तथा ।
 तिर्यङ्मुखावूर्ध्वतलौ ज्ञेयौ लघु(? तल)मुखाविति ॥ ७३ ॥
 तावेव 'मणिधन्व (? ग्रन्था)न्तावरालकचि(? विच्यु)तौ करौ ।
 ज्ञेयावभिनये 'त्वेतावरालखटकामुखौ ॥ ७४ ॥
 'भुजांसकूर्पराग्नेस्तु कुटिलावर्तितौ करौ ।
 अधोमुखतलाविद्धावाविद्धाविति कीर्तितौ ॥ ७५ ॥

१. V. कूर्परासा. २. V.B. -स्तथा ३. B.V. शनैरधोमुखौ. ४. V. दौर्बल्यं शक्तिरे. ५. A. ज्ञेयः करः. ६. A. ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि. ७. A. नृत्तहस्तमुपाधयम्. B. नृत्तहस्तमुपाधयम्. V. लघुहस्तमुपाधयम्. ८. V. -कूर्परांसौ. ९. B. हेमपक्षा. १०. A. विज्ञेया एव. ११. A.B. पदार्थे कृतौ. १२. B.V. मणिधन्वांतावराल-. C. मणिधन्वान्तेवरालौ-. १३. A.B.V. त्वेनो कराल-. १४. A B.C.V. भुजौ सङ्परासौ तु ।

सर्पशीर्षो यदा हन्तौ 'भजेता स्वस्तिकस्थितौ ।

तिर्यक्प्रसारिताभ्यो च ज्ञेयो सूचीमुखाविति ॥ ७६ ॥

* रेचितो चापि विज्ञेयो 'हसपत्नौ द्रुतग्रमौ ।

प्रसारितोच्चानतलौ रेचितावेव सजितौ ॥ ७७ ॥

'चतुरस्रो भजेद्वाम सज्यहस्तश्च रेचित ।

विज्ञेयो 'नृत्ततत्तज्ञेरेव (' र्ध) रेचितसजित ॥ ७८ ॥

'अञ्चितो कूर्पराम्ना तु त्रिपताकौ यदा करौ ।

निञ्चितिर्यग्गता वेतावहित्य प्रकीर्तित ॥ ७९ ॥

मणिवन्धननिमुक्तो शिथिलौ पङ्क्तौ स्मृतौ ।

'बाहुशीर्षविनिष्क्रान्तौ नितम्बौ परिकीर्तितौ ॥ ८० ॥

* असदशे प्रवृत्तो तु परिपार्श्वोत्थितो तथा ।

विज्ञेयो 'केशवन्धाख्यो करावाचार्य'सम्मतौ ॥ ८१ ॥

तिर्यक्प्रसारितावेव पार्श्वसंस्थो तथैव च ।

लताख्यौ तु करौ 'ज्ञेयो नृत्ताभिनयन प्रति ॥ ८२ ॥

'समुन्नतो लताहस्त 'पाश्चात्पार्श्व' विलोडित ।

द्वितीय 'खटकाख्यश्च करिहस्त प्रकीर्तित ॥ ८३ ॥

कटिशीर्षनिनिष्ठाग्रौ त्रिपताकौ यदा करौ ।

पक्षावञ्चितनौ 'नाभ तदा ज्ञेयौ प्रयोक्तृभि ॥ ८४ ॥

'तावेव तु परावृत्तो 'पक्षोद्योतौ कराविति ।

अधोमुखतलाविद्धौ ज्ञेयो गरुडपक्षकौ ॥ ८५ ॥

तथा प्रसारितभुजौ 'दण्डपक्षाविति स्मृतौ ।

'तौ चोर्ध्वमण्डलौ ज्ञेयौ गुरु (' यावूर्ध्व 'देश' विवर्तनात् ॥ ८६ ॥

१ VB भवता २ A हसपत्नौ द्रुतग्रमौ BV हसपत्नौ द्रुतग्रमौ ३ A चतुरस्रौ
 ४ ABCV give नाभ- but NS gives वृत्त- ५ NS gives अञ्चितौ कूर्पराम्ना
 ६ V -वेतावहित्य B वेतावहित्य ७ B CV बाहु ८ A केशवन्धाग्रौ ९ A
 -सम्मतौ १० C ज्ञेया ११ V समुन्नता १२ A पार्श्वपार्श्व १३ NS विलोडित
 १४ C कटकाख्यश्च १५ ABV नाभे १६ C तावयौ तु परावृत्ता १७ A अधोपातौ
 V पक्षापातौ १८ AC दण्डपक्षाविति १९ A ऊर्ध्व- C ततोश्च- २० C विवर्तनात्
 * NS केरादेशादि-

* तावेव पार्श्वविन्यस्तौ विज्ञेयौ पार्श्वमण्डलौ ।

'वेष्टितावे(? तोद्रे)ष्टितौ हस्तौ तयोर्म(? स्तावुरोम)ण्डलकौ स्मृतौ ॥ ८७ ॥

तावेव 'मणिबन्धान्ते स्वस्तिका'कृतिसंज्ञितौ ।

स्वस्तिकाविति विख्यातौ [विच्युतौ] च प्रकीर्णकौ ॥ ८८ ॥

द्वावेव पद्मकोशभौ पद्मकोशाविति स्मृतौ ।

'करावुद्वेजि(? ष्टि)ताम्रौ तु विज्ञेया'वलपल्लवौ ॥ ८९ ॥

ऊर्ध्वप्रसारितौ विद्वौ 'विज्ञेयाबुल्लणाविति ।

पल्लवौ तु 'शिरोदेशे संप्राप्तौ ललिताविति ॥ ९० ॥

कूर्परस्वस्तिकन्यस्तौ ललिता(? तौ) वलितौ स्मृतौ ।

संयुता 'वियुताश्चैव नृचहस्ताः प्रकीर्तिताः ॥ ९१ ॥

नानार्थरससंयुक्तं प्रयोगं कालसंश्रयम् ।

विज्ञेयं नृचहस्तानां तेन नामिहितं मया ॥ ९२ ॥

'व्याधिग्रस्ते 'जरार्ते च नियमस्थे जरा(? मया)र्दिते ।

मत्ते प्रमत्ते चिन्तायां नाभिनेयः करो भवेत् ॥ ९३ ॥

उद्वेष्टं समवेष्टं च 'विवेष्टितविवर्तिते ।

कर्मेदं नृचहस्तानां विज्ञेयं च चतुर्विधम् ॥ ९४ ॥

कार्या ललितसञ्चारा 'नृचहस्तास्सदा बुधैः ।

लालित्यमेव विज्ञेयं नृचस्य प्रतिबोधनम् ॥ ९५ ॥

देशं कालं प्रयोगं च 'द्वर्थयुक्तिमवेक्ष्य च ।

'हस्ता एते 'प्रयोक्तव्याः स्त्रीणां नृणां च 'नर्तकैः ॥ ९६ ॥

१. A. वेष्टितौ वेष्टितौ. २. A. तरोर्मण्डलौ. B. तरोर्मण्डलौ. C. तरोर्मण्डलौ.
३. B.V. मणिबन्धान्तौ. ४. C. -हृतसंज्ञितौ. ५. V. (f₁) -युद्वेजिताम्रौ. (f₂) -उद्वेजिताम्रौ.
६. A. -वद्विपल्लवौ. V. -वल्लिपल्लवौ. ७. A. विज्ञेयाबुल्लणाविति. B. विज्ञेयावल्लणाविति. ८. A.
शिरोदेशे. ९. B. वियुतश्चैव नृचहस्तः प्रकीर्तिताः १०. V. आधिग्रस्ते. ११. B.C.V. जरान्ते.
१२. V. विवेष्टित- १३. V. नृचहस्तापरा- C. नृचहस्तापरा- १४. C. द्वर्थयुक्त- १५. C.
हस्ता एते. १६. V.C. प्रयोक्तव्या. १७. V.B. नर्तकैः.

* The Śloka describing पार्श्वमण्डलौ and मुष्टि are missing. So I have given them from N.S. (Nirnaya Sagara edition).

अशालपल्लवकरावुद्वेजिताम्रमण्डलाः । पार्श्वमण्डलौ विज्ञेयावुल्लणाविति ।
हस्तौ तु मणिबन्धान्ते बुधिताविति यदा । नृचहस्तापरा स्त्रीणां मुष्टिस्वस्तिका तदा ॥

हस्ता मयैते कथिता नृवीर

‘सर्वे कारयन्मिदं हि नृचक्षुः ।

यत्नश्च कार्यस्तु करेषु तस्मा-

द्यातुर्यलास्याभिनयोऽपन्नम् ॥ ९७ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे हस्ताध्यायो नाम ॥ २६ ॥

सप्तविंशोऽध्यायः ।

मार्कण्डेयः—

वाचिकश्च तथाहार्यस्त्वाङ्गिकस्सात्त्विकस्तथा ।
चतुष्प्रकारोऽभिनयः कीर्तितो 'नाट्यकोविदैः ॥ १ ॥
वाचिको वचसा प्रोक्तः 'शृण्वाहार्यं नराधिप ।
चतुर्विधं तु विज्ञेयं 'प्र(? पु)स्तोऽलङ्कार एव च ॥ २ ॥
तथाङ्गरचना चैव ज्ञेया 'सञ्जी(? ञ्जी)वमेव च ।
'मृदा वा दारुणा वापि वस्त्रेणाप्यथ चर्मणा ॥ ३ ॥
लोहैरनुकृतिर्वापि प्र(? पु)स्त 'इत्यभिधीयते ।
देवदानवयक्षाणां गजाश्वमृगपक्षिणाम् ॥ ४ ॥
कार्याणि प्रतिशीर्षाणि नाट्यज्ञैः प्र(? पु)स्तकर्मणा ।
अलङ्कारस्तु विज्ञेयो माल्याभरणवाससाम् ॥ ५ ॥
नानाविधः 'समायोगो ह्यङ्गोपाङ्गविनिर्गतः ।
तच्च कार्योऽनयोर्बुद्ध्वा नियोगं जातिमेव च ॥ ६ ॥
'आधिपत्यं तथा स्थानं 'देशं च नृपसत्तम ।
अतोऽङ्गरचनां तुभ्यं वक्ष्यामि नृप 'वर्णजाम् ॥ ७ ॥
श्वेतो रक्तस्तथा पीतः कृष्णो हरितमेव च ।
मूलवर्णाः समाख्याताः पञ्च पार्थिवसत्तम ॥ ८ ॥
एकद्वित्रिसमायोगाद्भावकल्पनया तथा ।
'संख्यैवान्तरवर्णानां लोके कर्तुं न शक्यते ॥ ९ ॥
अत्यर्थसमयोगित्वालोकेऽहं नृपपुङ्गव ।
विभागं संप्रवक्ष्यामि वर्णयोः श्यामगौरयोः ॥ १० ॥

१. A. नाट्यकोविदैः २. V. शृणु हार्यं. C. शृण्व हार्यं. ३. N.S. पुस्तो. ४. N.S. सञ्जीव & सञ्जीव ५. C. मृद वा दारुणा. ६. A. इतिभिधीयते. ७. V. समायोगे. ८. C. आधिपत्यं. ९. V. देशे. १०. C. वर्णजाम्. ११. A. B.C. सांख्यै—

त्रिविधा मुकुटा ज्ञेया देवपार्थिवसश्रया ।
 देवाना पार्थिवाना च कर्तव्यास्तु 'किरीटका ॥ ३३ ॥
 देवाना सप्तशिखरा पञ्चभिर्भूता तथा ।
 त्रिमिथ्य शिखरै काया महिषीयुरराजयो ॥ ३४ ॥
 सेनाध्यक्षश्च कर्तव्य तथैकशिखरो नृप ।
 दैत्यदानवयक्षाणा 'पद्मगाना' सरक्षसाम् ॥ ३५ ॥
 एकपट्टास्तु विस्तीर्णा कर्तव्या मुकुटा शुभा ।
 विद्याधराणा सिद्धाना 'वग्नराणा तथैव च ॥ ३६ ॥
 ग्रन्थिमन्तस्तु कर्तव्या मुकुटास्तु प्रयोत्तृमि ।
 देवदानवगधवा कृष्णपक्षा प्रकीर्तिता ॥ ३७ ॥
 दैत्यदानवयक्षाश्च पिशाचा नागराक्षसा ।
 हरिश्मश्रुकचा कार्यास्तथा पिङ्गेक्षणा नृप ॥ ३८ ॥
 कञ्चुकीयाश्च कर्तव्यास्तथा शुक्रशिरोरुहा ।
 अमात्यकञ्चुकीयाना तथा श्रेष्ठपुरोधसाम् ॥ ३९ ॥
 वेष्टनापट्ट बद्धानि प्रतिशीषाणि कारयेत् ।
 'पिशाचोन्मत्तभूताना तापसाना तथैव च ॥ ४० ॥
 अनिस्तीर्णप्रतिज्ञाना लम्बकेश भवेच्छिर ।
 बालानामपि कर्तव्य 'शिखण्डक'विभूषणम् ॥ ४१ ॥
 जटाजूटयुत कार्यं मुनीनामपि पार्थिव ।
 चेदानामपि कर्तव्य 'त्रिशिर' खण्डमेव च ॥ ४२ ॥
 विदूषकस्य खलतिस्स्यात्कारुण्यमेव वा ।
 शेषाणामथयोगेन शेषजाति' समाश्रयम् ॥ ४३ ॥

१ A B C किरीट्य २ A C पद्मगाना ३ A C सरक्षसाम् ४ NS
 चारणाना ५ B V पिशाच- ६ A -ब धानि ७ V (f) पिशाचो मतु (f 2)
 पिशाचोर्भूतु ८ V शिखण्ड- ९ C विभूषितम् १० A C त्रिशिर ११ A B C
 खण्डमेव वा १२ A B C समाश्रयम्

‘सज्जी(? सज्जी)व इ(? मि)ति यत्प्रोक्तं तस्य वक्ष्यामि लक्षणम् ।
प्रवेशस्तु तिरश्चां वै सज्जी(? ज्जी)व इति संज्ञितः ॥ ४४ ॥

तेषां ^१पुस्तेन कर्तव्या प्रकृतिः पुरुषान्तरा ।
तथैवायुधहस्तानां कर्तव्या हेतवः(? यः) शुभाः ॥ ४५ ॥

एवं लोकोपचारेण स्वबुद्ध्या विभवेन च ।
नाट्योपकरणा^१नीह यथावत्परिकल्पयेत् ॥ ४६ ॥

हेति^१प्रमोक्षो न तु रङ्गमध्ये कार्यो भवेत्पार्थिववंशमुख्य ।
आहार्यमेतत्कथितं समासाद्वक्ष्याम्यतश्चान्निकमेव तुभ्यम् ॥ ४७ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे आहार्याभिनयो नाम ॥२७॥

—

१. N.S. सज्जीव २. V.A.B. प्रस्तेन. ३. A. —नीह. ४. A.B.C.—प्रमोक्ष.

५. A.—पार्थिव.

V. १२

अष्टविंशोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय —

अतः परं प्रपद्यामि सामान्याभिनयं तव ।

तस्मिन्कार्यं प्रयत्नस्तु नाट्यान्तरं (१ टम तत्र) प्रतिष्ठितम् ॥ १ ॥

शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गन्धस्तथैव च ।

इन्द्रियाणीन्द्रियार्थास्तु भावेनाभिनयेद् बुधः ॥ २ ॥

वृत्त्या साचीकृता दृष्टिर्गिरि किञ्चिन्नत भवेत् ।

तर्जनी कर्णदेशे तु शब्दं त्वभिनयेद् बुधः ॥ ३ ॥

किञ्चिदाकुञ्चिते नेत्रे हृत्तोः फुल्ला तु नासिकाम् ।

एकश्चासौ भयेद्यापि गन्धमेव विनिर्दिशेत् ॥ ४ ॥

इन्द्रियार्थास्तु पञ्चेते त्रिभिधा परिकीर्तिताः ।

इष्टान्तथा ह्यनिष्टाश्च मध्यमथा नृपसत्तम ॥ ५ ॥

गात्रप्रहादनेनेह तथा पुलङ्गितेन च ।

नितान्तास्त्रय्याभिश्च सर्वमिष्टं निरूपयेत् ॥ ६ ॥

परावृत्तेन शिरसा तथा चानेन चक्षुषा ।

नेत्रनासात्रितत्वेन ह्यनिष्टमिति निर्दिशेत् ॥ ७ ॥

मध्यस्थेनेव भावेन मध्यम्यकरणं भवेत् ।

आत्मानुभावी योऽर्थम्यादात्मस्थ इति सङ्गितः ॥ ८ ॥

परार्थयुगेन यच्च परस्येति च कीर्तितम् ।

उचानौ तु करौ वृत्त्या स्वस्तिकौ पार्श्वसंस्थितौ ॥ ९ ॥

उद्वाहितेन शिरसा तथा चोर्ध्वनिरीक्षणात् ।

प्रभातं गगनं रात्रिं प्रदोषं दिवसं तथा ॥ १० ॥

१ A - येस्तु २ C भावेनाभिनये- ३ A वृत्तोः फुल्ला B वृत्तोः फुल्ला तु नासिकाम्.
CV त्वनासिकाम्. ४ C शिरसा ५ VB चक्षुषा A चाक्षुषा C चक्षुष ६ AB
ह्यनिष्टमिति- ७ AB मध्यस्थे चैव ८ AB आत्मानुभावे ९. V चोर्ध्वनिरीक्षणम्

१ ऋतून्धनान्धरांचैव (? कारांश्च) २ विस्तीर्णांश्च जलाशयान् ।

३ दिशो ग्रहान्सनक्षत्रान्यच्चान्यत्स्व(? स्व)गतं नृप ॥ ११ ॥

तस्य त्वभिनयः कार्यो नानादृष्टिसमन्वितः ।

एभिरेव करैर्भूयः स्तनैश्च शिरसा तथा ॥ १२ ॥

अधोनिरीक्षितेनाथ ४ भूमिष्ठान्संप्रयोजयेत् ।

चन्द्रं ज्योत्स्नां सु(? सु)खं वायुं स्पर्शेनाभिनयेद् बुधः ॥ १३ ॥

वस्त्रा(? क्रा)व ५ गुण्ठनात्सूर्यं रजोधूमानलांस्तथा ।

भूमितापमथोष्णं च ६ कुर्याच्छायाभिलापतः ॥ १४ ॥

ऊर्ध्वैकेकरदृष्ट्या तु मध्याह्न्यं दिवाकरम् ।

उदयास्तगतं चैव विष्मयार्थं प्रदर्शयेत् ॥ १५ ॥

चन्द्रं विस्मितया दृष्ट्या तथा ताराश्च दर्शयेत् ।

७ सुख(? खे) स्पृश्यानि सर्वाणि(? गात्राणि)रोमाञ्चं न तु दर्शयेत् ॥ १६ ॥

दुःखानि च ८ तथोद्वेगैर्मुखस्य तु विकृण्वतः ।

९ गम्भीरोदात्तसंयुक्तानर्थान्सौष्टवसंयुतान् ॥ १७ ॥

(साटोपैश्च सर्वाणि(? गर्वै)श्च गात्रे सौष्टवसंयुतैः ।)

यज्ञोपवीतदेशस्थमवा(? रा)लं हस्तमादिशेत् ।

हारावहारयोगेषु लग्नदामस्य च दर्शने ॥ १८ ॥

भ्रमरेण प्रदेशिन्या दृष्टे परिगमेन च ।

१० अलपद्मा(? द्वा)कपीडायास्तर्वाग्रग्रहणं भवेत् ॥ १९ ॥

११ अथ्यं श्रवणयोगेन १२ दृश्यं दृष्टिविलोकनैः ।

आत्मसंस्थं परस्थं वा मध्यस्थं वा विनिर्दिशेत् ॥ २० ॥

१. N.S. ऋतून्धनान्धरांचैव. २. A. विस्तीर्णां च जलाशयान्. B. विस्तीर्णां च जला-
शयान्. ३. A.B. दिशो ग्रहान्सनक्षत्रान्यच्चा—V.C. दिशो ग्रहान्सनक्षत्रान्यच्चा—N.S. दिशो ग्रहान्-
सनक्षत्रा[न्?]—दृश्यं ४. A. भूमिष्ठा. ५. V. (f.)—गुण्ठनात्सूर्यं. ६. V. कुर्याच्छायाभिलापतः;
७. B. सुख—. ८. V. तथोद्वेगं मुखस्य. B. तथोद्वेगं मुखस्य. ९. A. गम्भीरोदात्त. १०. A.B.V.
अलपद्मा. ११. B. द्रव्य. C. धन्य. १२. A.B. दृष्टं.

विद्युदुल्का घनरवौ 'विष्फुलिङ्गार्चिपस्तथा ।

'स्रस्ताङ्गाक्षिनिमेष(१पै)श्च 'तेऽभिनेषा प्रयोक्तृभि ॥ २१ ॥

मुखावगुण्ठन कार्यं अमरादिनिगारेणे ।

वृत्वा स्वस्तिकसंस्थानो पद्मकोशावधौमुखौ ॥ २२ ॥

सिंहर्क्षवानरादीना कर्तव्यं तु निरूपणम् ।

स्वस्तिकौ त्रिपताकौ तु गुरुणा 'पादवन्दने ॥ २३ ॥

खट्वाकास्वस्तिको चापि प्रतोदग्रहणे भवेत् ।

'एकाद्याना दशान्ताना सरया त्वङ्गुलिभिर्भवेत् ॥ २४ ॥

दशारया च शतारया च स्थानसंख्या तत परम् ।

पताकाभ्यां तु हस्ताभ्यां वाचा चाभिनयो भवेत् ॥ २५ ॥

छत्रध्वजपताकाश्च विज्ञेया दण्डधारणात् ।

नानाप्रहरण चेत् विज्ञेयमिह वा(१घा)रणे ॥ २६ ॥

एकचित्तो ह्यधोदृष्टि शिर किञ्चिन्नत भवेत् ।

सव्यहस्तश्च सदशो स्मिते 'ध्याने वितर्किते ॥ २७ ॥

उद्धाहित शिर वृत्वा हसपक्ष प्रदक्षिणम् ।

अपत्यरूपणे 'कार्यमुच्छ्रय च प्रयोक्तृभि ॥ २८ ॥

अराल च शिर स्थाने 'समुद्धाद्या(१ह्य) च वामत ।

गते निवृत्ते धाम्ने च 'श्रान्ते वाक्य(१क्ये) नियोजयेत् ॥ २९ ॥

जितेन्द्रियतया युक्त प्रसन्नरदन तथा ।

विचित्रकुसुमालोका शरद तु निरूपयेत् ॥ ३० ॥

गात्रस्य 'कम्पनात्तज्जैस्तथा 'चान्यमिलापत ।

हेमन्तस्त्वभिरेयम्यात्पुरुषैर्मध्यमाधमे ॥ ३१ ॥

१ V विष्फुलिङ्गविपरतथा २ A B स्रस्ताङ्गाक्षिनिमेष ३ V प्रतोदोऽक्षिनिमेष ४ वाम नीशा ५ A यादवन्दने ६ C स्रस्ताङ्गाक्षिनिमेष ७ A एकास्याना ८ CV ध्याने वितर्किते ९ V कार्यमुच्छ्रय C अपत्यरूपण १० V (१)समुद्धाद्यात् ११ A B V आहत १२ V (१) कम्पनात् तज्जैस्तथा १३ V चान्यामिलापित C चान्यमिलापन

शिरोदन्तौष्ठकम्पेन गात्रसङ्कोचकेन च ।

कूजितैश्च 'ससीत्कारैः' शीतस्याभिनयोऽधमे ॥ ३२ ॥

^१अवस्थान्तरसंप्राप्तैर्मध्यमाधिरूपोस्तथा ।

शीतस्याभिनयेनैव शिशिराभिनयो भवेत् ॥ ३३ ॥

प्रसादजननारम्भैरुपभोगैः ससम्भ्रमैः ।

वसन्तस्त्वभिनेतव्यो नानापुष्पप्रदर्शनात् ॥ ३४ ॥

स्वेदापमार्जनाच्चापि 'भूमिपातोपजीवनैः' ।

उष्णस्य वायो स्पर्शश्च ग्रीष्मस्याभिनयो भवेत् ॥ ३५ ॥

गम्भीरनादश्रवणात्प्रावृष्यभिनयो भवेत् ।

वचसाभिनयः कार्यो ऋतूनां सुखदुःखयोः ॥ ३६ ॥

स्वभावाभिनये स्थानं पुंभिः कार्यं तु वैष्णवंम् ।

^१आयतं चावहित्यं च स्त्रीभिः कार्यं स्वभावतः ॥ ३७ ॥

धैर्यशीलाङ्गसम्पन्न पुरुषाणां विचेष्टितम् ।

^२मृत('दुः)शीलाङ्गहारैस्तु स्त्रीणां कार्यं विचेष्टितम् ॥ ३८ ॥

आलिङ्गनं तु कर्तव्यं स्मितरोमाञ्चसयुतम् ।

रोमाञ्चेन तु 'हर्ष' स्यात्क्रोधमुद्वृत्तचक्षुषा ॥ ३९ ॥

ईर्ष्याक्रोधस्तु कर्तव्यो माल्याभरणार्जितम् ।

शिरसः ^३'कम्पनाच्चैव मर्मभङ्गैस्तथैव च ॥ ४० ॥

अधोमुखः सनिध्यासो दुःखं सदृश्येन्नरः ।

भूमिहस्ताभिघातेन स्त्रीणां ^४'स्याद्भुदितेन तत् ॥ ४१ ॥

^५'आनन्दान्ति(!ति)समुद्भूतं रुदितं द्विविधं मृतम् ।

दृष्टेन ^६'चाप्यदृष्टेन ^७'तन्मुखेन निरूपयेत् ॥ ४२ ॥

१. V. (f.) ससीत्कारैः. २. C. शीतस्याभिनयो धमे V. शीतस्याभिनयो भवेत् ।
३. V. omits अवस्थान्तर .. भवेत् । ४. V. भूमिपातोपजीवनम् ५. A B वैष्णवं ६. V. B
आयुगे चावहित्ये ७. A. गृत्तशूलान् ८. A B C. हर्षं ९. A B C क्रोधं तु १०. A. B. V.
कम्पनम्. ११. A. स्याद्भुदिते तु तत् १२. A. आनन्दान्ति B. V. आनन्देति १३. B.
चापिदृष्टेन. १४. B. C V. तं मुगेन

सम्भ्रमावेगचेष्टाभि पुरुषाणा भयं भवेत् ।
 आतुरन्वेषणादेव उच्चैराक्रन्दितेन च ॥ ४३ ॥
 नरालिङ्गनतश्चैव भय कार्यं भवेत्त्रिय ।
 त्रिपताकाङ्गुलीभ्या तु चलिताभ्यां प्रयोजयेत् ॥ ४४ ॥
 शुक्रश्च शारिका चैव सूक्ष्मा ये 'चेन पक्षिण ।
 शिम्भिसारसहंसाद्याम्य*(१ म्यू)रा ये च स्वभागतः ॥ ४५ ॥
 पक्षाङ्गहोरैर्द्विविधैस्तेषामभिनयो भवेत् ।
 भूता. पिशाचा यक्षाश्च दानवा राक्षसास्तथा ॥ ४६ ॥
 अङ्गहरैर्विनिर्देय्या. प्रत्यक्षा न भवन्ति ये ।
 प्रत्यक्षा अभिनेया स्युस्तथोद्वेगैस्सविम्मयैः ॥ ४७ ॥
 देवान्प्रणामकरणैः प्रत्यक्षे तु नराधिप ।
 परोक्षे विविधैश्चिह्नेस्तथानुकरणैः शुभैः ॥ ४८ ॥
 सत्र्योत्थितेन हस्तेन त्वरालेन शिरः सृशेत् ।
 नरेऽभिगान्दं ह्येतत्क्रपोतेन तथा खिया ॥ ४९ ॥
 महाजन 'सम्बीर्य' विटधृतंजनं तथा ।
 परिमण्डलसंज्ञेन हस्तेनाभिनयेद् बुध ॥ ५० ॥
 प्रवृत्ता(२ पर्वता)न्प्राशुयोगेन वृक्षाश्चैव 'समुच्छ्रितान् ।
 प्रसारिताभ्या बाहुभ्यां चोत्क्षिप्ताभ्या प्रदर्शयेत् ॥ ५१ ॥
 समूहं सुमहत्सेना बहुविम्तीर्णमेव च ।
 पताकाभ्या तु हस्ताभ्या चोत्क्षिप्ताभ्या प्रदर्शयेत् ॥ ५२ ॥
 शौर्यं च 'धैर्यं दर्पं च गर्वमौदार्यमुच्छ्रयम् ।
 ललाटस्थानसन्धेन त्वरालेन प्रदर्शयेत् ॥ ५३ ॥
 'प(३ व)क्षोदेशपदाविद्धो करी तु मृगशीर्षमौ ।
 विम्तीर्णप्रटुतोक्षेपौ योज्यौ यस्यादुपावृणम् ॥ ५४ ॥

१ C. चापि. २ C V. हस्तसंज्ञेन. ३. V. सखिवर. ४ V C. समुच्छ्रितान्. ५ B.
 बाहुभ्यां तु हस्ताभ्यां ६. B C V. धैर्यं दर्पं. ७. V. प्रजो देहपदाविद्धो. C. पक्षो देहपदाविद्धो.
 * N S स्थान

अधोमुखोत्तानतलं हस्तं किञ्चित्प्रसारितम् ।

कृत्वा 'चाभिनयेद्व च(? द् ध्वान्तं)' विलग्राहं गृहं गृह(? गुहा)म् ॥ ५५ ॥

कामार्ताञ्ज्वरिताँश्चैव आपोपहतचेतसः ।

तेषामभिनयः 'कार्ये उच्छ्वासैः कम्पनैस्तथा ॥ ५६ ॥

'प्रत्यक्षोऽभिनयः कार्यो दोलयाः परिदोलने ।

आकाशर(? व)चनानीह वक्ष्याम्यात्मगतानि 'तु ॥ ५७ ॥

अपवारितकं चैव जनान्तिकमथापि च ।

परसंभाषणं यत्स्यात्तदाकाशवचः स्मृतम् ॥ ५८ ॥

अन्यैरश्रवणीयं तु जनान्तिकमिहोच्यते ।

अपवारितकं कर्णे पुनरुक्तं प्रचक्षते ॥ ५९ ॥

हस्तमन्तरितं कृत्वा त्रिपताकं प्रयोक्तृभिः ।

जनान्तिकं प्रयोक्तव्यमपवारितकं तथा ॥ ६० ॥

'स्वप्नायिते चाभिनयं वाचा गद्गदया भवेत् ।

वृद्धानां 'योजयेत्पाठ्यं गद्गदस्सल्लिताक्षरम् ॥ ६१ ॥

असमाप्ताक्षरं चैव बालानां तु 'कलस्वनम् ।

दीर्घोच्छ्वासयुतं ग्लानं व्याधितानां तु योजयेत् ॥ ६२ ॥

उच्छ्वासेन तु दीर्घेण मृत्युकालं तु नाटयेत् ।

'गात्रनिस्पन्दभावेन मृतस्याभिनयो भवेत् ।

सात्त्विकाभिनयं 'वक्ष्ये रसभावेपु पार्थिव ॥ ६३ ॥

एतावदेवाभिनये तु तुभ्यं

शक्यं मया पार्थिवमुन्य वक्तुम् ।

१. B.C.V. चाभिनयो. २. C.V. विग्रहं गृहं गृहम्. A.B. विग्रहाहं गृहं गृहम्.

३. A. कार्योच्छ्वासैः. ४. B.C.V. प्रत्यक्षोऽभिनयः. ५. V. च. ६. V.B. स्वप्नायिते चाभिनये.

७. V. योजयेत्पाठ्यं. ८. B. कलस्वनम्. ९. A. गात्रनिस्पन्दभावेन. १०. A. योजयेत् रसम वेत्.

नाट्यं हि विश्वस्य यतोऽनुकारं

कृत्स्नं ततो वक्तुमशक्यमीश ॥ ६४ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे सामान्याभिनयो नाम ॥ २८ ॥

एकोनविंशोऽध्यायः ।

मार्कण्डेयः—

अतः परं प्रवक्ष्यामि 'गतीनां लक्षणं तव ।

'स्वभावेनोत्तमगतौ कार्यं जानु कटीसमम् ॥ १ ॥

युद्धचारी'प्रचारेषु जानु स्तनसमं न्यसेत् ।

'ज्वराते च क्षुधार्ते च तपःश्रान्ते रुजान्विते ॥ २ ॥

विकृ(? स्मि)ते चावहित्ये च तथौत्सुक्यसमन्विते ।

शृङ्गारे चैव शोके च स्वच्छन्दगमने तथा ॥ ३ ॥

एतेष्वेव तु सर्वत्र स्थिरा कार्या गतिर्बुधैः ।

अस्वस्थे 'कम्पिते चैव भये वित्रासिते तथा ॥ ४ ॥

आवेगे चैव हर्षे च 'कार्ये चातिव्रतान्विते ।

अनिष्टश्रवणे चैव क्षेपे चाद्भुतदर्शने ॥ ५ ॥

अपि चात्ययिके कार्ये तथा चैवारिमार्गणे ।

"अपराधा(? द्वा)नुसारेण(! सरणे) श्वापदानुगतौ तथा ॥ ६ ॥

एवंविधेषु कार्येषु गतिं शीघ्रं प्रयोजयेत् ।

गतिः शृङ्गारिणी कार्या स्वस्थकामितसम्भवे ॥ ७ ॥

दूतीदर्शितमार्ग(' र्गै)स्तु 'ह्ययवेशपरिक्रमे ।

'ससौष्ठवसमायुक्तैर्लयतालव'जानुगैः ॥ ८ ॥

पादयोरनुगौ चापि हस्तौ कार्यौ प्रयोक्तृभिः ।

प्रच्छन्नकामिते "गच्छेन्न चात्यर्थं विभूषितः ॥ ९ ॥

"कृष्णवासाः पदैर्मन्दैः शब्दाग्रङ्गी मुहुर्मुहुः ।

वेपमानशरीरश्च शक्तिः प्रस्वलन्मुहुः ॥ १० ॥

१. V.A.B गीतानां. २ V.C. स्वभावेनोत्तमगतौ. N.S. स्वभावोत्तमगतौ. N.S. (f) स्वभावैरुत्तमगतौ. ३. A.—प्रचारीषु. N.S. प्रयोगेषु ४. V.B.C. ज्वरान्ते च क्षुधान्ते ५. A. कम्पिते. N.S. कामिते. ६. V.C. कार्ये यद्यन्वराग्नितम्. B कार्ये यद्यन्वराग्नितम्. ७. N.S. अपराधानुसरणे N.S. (f.) अपराधानुसरणे. ८. V. ह्ययवेशपरिक्रमे. V. (f.) युद्धवेष-परिक्रमे. ९. A. 'मुषौष्ठव'— १०. B.C.V. —रगोनुगैः ११. V.B गच्छेन्न. १२. V.A. शब्दाग्रङ्गीः. V. १३

अङ्गम्यभाव^१नेपथ्यो रौद्रस्तु त्रिविधो मत ।
 रुधिरहि नदेहस्तु ^२पद्मान्त्राङ्गधरस्तथा ॥ ११ ॥
 बह्वायुधधरो रौद्रो नेपथ्येन प्रकीर्तित ।
 बहुबाहुमुखो रौद्रो नानाप्रहरणाकुल ॥ १२ ॥
 स्थूलाङ्गो विवृत प्राशुरङ्गरोद्र प्रकीर्तित ।
 रूक्षो त्रि^३वी^४भस्सनकथो निर्गुणस्तु स्वभावत ॥ १३ ॥
 विविधस्यापि रौद्रम्य चतुस्तालान्तरा गति ।
 अह्वा तु मही यत्र श्मशानरण^५सकुला ॥ १४ ॥
 आसना च विवृष्टा च तत्र बीभत्सिका गति ।
 गतिरीरे च कर्तव्या पादविक्षिप्तसयुता ॥ १५ ॥
 विम्पये चेन हर्षे च विक्षिप्तपदन्निष्मा ।
 गति स्थिरपदा प्रोक्ता तथेन ^६करुणे रसे ॥ १६ ॥
 न तत्र सोष्ठ्य कार्यं न प्रमाण तथाविधम् ।
 विधूर्णितशरीरा च स्तब्धा च शिथिला गति ॥ १७ ॥
 गाढप्रहारिते काया गति पिण्डितविप्रहा ।
 द्रुता भयानके कार्यं स्तब्धा कार्यनशादथ ॥ १८ ॥
 सत्त्वे तु विवृते दृष्टे ^७गतिर्विम्फारितेक्षणा ।
 तापसाना भवेन्मन्दा युगमात्रेक्षणा गति ॥ १९ ॥
 हस्तसम्पर्शना^८न्मन्दा त्र्यधकारे गतिर्भवेत् ।
 रथस्थस्यापि कर्तव्या ^९गतिर्मन्दपदेरथ ॥ २० ॥
 समपाद ^{१०}बुध स्थान कृत्वा रथगतिं व्रजेत् ।
 धनुर्गृहीत्वा हस्तेन तथा चैकेन कूर्वरम् ॥ २१ ॥

१ A C - नेपथ्य २ B पद्मान्त्राङ्गधरस्तथा ३ A omits बहुबाहुमुखो कुल ।
 V omits बहुबाहुमुखो प्रकारित । ४ A B V रूक्षा निर्भयमनकथो ५ A, B - रणमन्त्रा
 ६ A B V करुणा ७ V B गतिर्विम्फारितेक्षणा ८ V - मन्दाप्यधकार ९ A, B गति
 रथपदैरथ १०. V C बुधस्थान

सूतश्चास्य भवेदेव प्रतोदग्रहणाकृति ।
 विमानस्थस्य कर्तव्या 'गतिरान(१ र्या स्य)न्दिनी भवेत् ॥ २२ ॥
 आरोहाश्चवरोहाश्च 'ऊर्ध्वाधोवीक्षणैर्गतै ।
 मण्डलावर्तनै 'कार्य चाकाशगमन तथा ॥ २३ ॥
 ऋज्वा'गतोन्नतै 'पादैर्भ्रंशमानस्तु खाद्ववेत् ।
 उच्चिद्रूतारोहण 'कार्यमपक्रान्तपदैरथ ॥ २४ ॥
 तथावतरण कार्य शङ्कितैरिव सहैतै ।
 उल्लिप्तपदसञ्चारा सलिले च गतिर्भवेत् ॥ २५ ॥
 उल्लिप्तहस्तसञ्चारा पादपारोहणे भवेत् ।
 सूचीविद्वैरपक्रान्तै 'पदै पार्श्वगतैरथ ॥ २६ ॥
 अङ्कुश'ग्रहणान्नाग खलीनग्रहणाद्वयम् ।
 प्रग्रहग्रहणादेव अन्येषा कारयेद्व्रतिम् ॥ २७ ॥
 'अध्याने गति कार्या वैशाखस्थानकेन ह ।
 पन्नगाना गति कार्या 'पादे स्वस्तिकसयुतै ॥ २८ ॥
 विटस्यापि तु कर्तव्या गतिर्ललितविक्रमा ।
 कञ्चुकीयस्य कर्तव्या कम्पिता स्खलिता गति ॥ २९ ॥
 विष्टम्भन'गतिप्राणा कृशस्यापि गतिर्भवेत् ।
 व्याधिग्रस्तस्य च तथा तप श्रान्तस्य चैव हि ॥ ३० ॥
 'दीर्घाध्वनि गतम्यापि शनैर्मन्दपरिभ्रमा ।
 मत्तस्य तु गति कार्या स्खलिता पार्श्वयोर्द्वयो ॥ ३१ ॥
 उन्मत्तस्यापि कर्तव्या गतिस्त्वभिनय(१ नियत)क्रमा ।
 असम्बद्धप्रलापी म्यान्मलिनो लोमशस्तथा ॥ ३२ ॥
 विकलाना गति कार्या यथाकार्यानुरूपत ।
 स्थूलदेहस्य कर्तव्या गतिर्देहानुकारिणी ॥ ३३ ॥

१ A गतिरानिश्चिते २ A कार्या ऊर्ध्वाधोवीक्षणैः BC. कार्या ऊर्ध्वाधोवीक्षणैः ३. VC कार्यमाकाशगमन ४ C -गतोन्नतो पादे- ५ -पादैर्भ्रंशमानस्तु ६ C कार्यमप क्रान्ते पदैरथ. ७ VB सहिते A संस्तं ८ A पादे ९ B प्रहणाद्वय. १० B अध्याने ११ V. पदे १२ A. -गति प्राणा १३ A.B.C दंपाप्तान-

विदूषन्स्य कर्तव्या गतिर्दाम्यप्रदा तथा ।
 स्वभावात्तत्तु विन्यस्य दुष्टिर्ल वामके करे ॥ ३४ ॥
 गतो र(१ न)मेत चेदना 'दृष्टिश्चार्ध(२ र्ध)विचारिणी ।
 नानादेशैः समुत्थाना पुरुषाणां स्वभावतः ॥ ३५ ॥
 श्वापदानां पशूनां च गतिः कार्यं नराधिप ।
 शेषाणामर्थयोगेन स्थानानि प्रयोजयेत् ॥ ३६ ॥
 धैर्योपपन्ना गतिरुत्तमाना
 मध्या गतिर्मध्यमसमितानाम् ।
 दृता गतिश्च प्रचुराधमाना
 लयत्रय सत्स्वप्नेन योज्यम् ॥ ३७ ॥
 रज्जे विहृता तु नृपप्रधान
 गतागतौ 'पादगतिप्रचारे ।
 'काथा वशादेव गृह्ण्य नित्य
 समीक्ष्य रज्जुं तु यथानुरूपम् ॥ ३८ ॥
 स्त्रीणां गतिः म्याललिनप्रचारा
 धीरा नराणां च तथोद्धता स्यात् ।
 गतिप्रचारोऽर्थवशेन योज्य
 श्वेतावदुक्तं तत्र राजसिंह ॥ ३९ ॥
 वयोनुरूपं प्रथमस्तु वेशो
 वेशानुरूपश्च गतिप्रचारः ।
 गतिप्रचारानुगतं च 'पाठ्य
 पाठ्यानु रूपोऽभिनयश्च कार्यः ॥ ४० ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसवादे गतिप्रचारो नाम ॥ २९ ॥

१ V दृष्टिश्चार्धविचारिणी २ VC -समुद्भूता ३ C शेषामर्थयोगेन स्थानानि
 ४ ACV पादगतिप्रचार ५ AC कार्यं ६ V नात्र नाव्यानुरूपो-Compare NS
 Ad 13 Slo 64

त्रिंशोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय .—

हास्यशृङ्गार^१ करुणवीररौद्रभयानकाः ।

वीमत्साद्भुतशाताख्या नव^२ नाट्ये रसाः स्मृता ॥ १ ॥

शान्तो रस स्वतन्त्रोऽत्र पृथगेव^३ व्यवस्थितः ।

शृङ्गाराद्धि भवेद्भाम्यो रौद्राच्च करुणोदय ॥ २ ॥

वीराच्चैवाद्भुतोत्पत्तिर्वीमत्साच्च^४ भयानकः ।

‘एतेषामङ्गवर्णाश्च [देवताश्च नराधिप] ॥ ३ ॥

शान्तः स्वभाववर्णस्तु रस प्रोक्तो नराधिप ।

शृङ्गारस्तु भवेच्छ्यामो रक्तो रौद्रः प्रकीर्तित ॥ ४ ॥

सितो हास्यश्च विज्ञेय कृष्णश्चैव भयानकः ।

गौरो वीरस्तु विज्ञेयः पीतश्चैवाद्भुत स्मृत ॥ ५ ॥

‘कापोत करुणश्चैव नीलो^५ वीमत्स एव च ।

‘हास्य प्रमथदेवस्तु शृङ्गारो विष्णुदैवत ॥ ६ ॥

रौद्रो रुद्राधिदेवश्च करुणो यमदैवत ।

वीमत्सस्य महाकाल कालदेवो भयानक ॥ ७ ॥

वीरो महेन्द्रदेवस्याद्भुतो ब्रह्मदैवत ।

शान्तस्य देवो विज्ञेय परः पुरुष एव च^६ ॥ ८ ॥

शान्तस्य तु समुत्पत्तिर्नृप वैराग्यतः^७ स्मृता ।

स चाभिनेयो भवति लिङ्गग्रहणतन्मथा ॥ ९ ॥

सर्पभूतदयाध्यानमोक्षमार्गप्रवर्तनैः ।

नान्ति यत्र सुखं दुःखं न द्वेषो नापि मत्सर ॥ १० ॥

१. V. -शृङ्गार- २. A B नाट्यरसाः ३. C. विवस्थित ४. A भयानकाः
५. A B C V. एतेषामङ्गवर्णानि सात्त्विकोऽभिनयस्समृतः ।

N S. एषा रसाना उत्पत्तिर्नृपदैवतानिदर्शनानि अभिव्याख्यास्यामः ।

६. A.B कपोत. ७. V.C. वीमत्समेव च. ८. C. हास्यप्रमथदेवस्तु. ९. A B C. रौद्राधि-
देवत. १०. A.B.V. तु. ११. C. स्मृतः.

सम सर्वेषु भूतेषु स शान्त प्रथितो रस ।
 हाम्यस्य तु समुत्पत्तिर^१सम्बद्धप्रलापत ॥ ११ ॥
 असम्बद्धा^२त्तथा वेशाद्भवतीति निनिश्चय ।
 आत्मस्थश्च परस्थश्च द्विविध 'स च कीर्तित ॥ १२ ॥
 आत्मस्थश्च स्वय हासात्परम्य परहासनात् ।
 उत्तमाधममुख्या^३(^४मध्या)ना त्रिविध स भवेत्तदा ॥ १३ ॥
 'इषद्विरुसितैर्गण्डै कटाक्षैस्सोष्ठवान्विते ।
 अलक्षितद्विज चेत् उत्तमाना स्मित भवेत् ॥ १४ ॥
 तथा दर्शितदन्त^५स्तु मध्यमाना प्रकीर्तितम् ।
 सास्त्र तदधमाना स्यात्सस्वन च 'महाभुजा^६म् (^७महीभुज) ॥ १५ ॥
 शृङ्गारो द्विविध प्रोक्त सम्भोगाद्विरहात्तथा ।
 विप्रलम्भकृतस्यात्र निर्वेदोऽभिनयत्रिय ॥ १६ ॥
 विप्रलम्भे तु निर्दिष्टा कामासस्थान्तथा दश ।
 चक्षु प्रीतिर्विनिर्दिष्टा प्रथमाया नराधिप ॥ १७ ॥
 मनसश्च तथा सज्जो द्वितीयाया प्रकीर्तित ।
 स्मरण च तथा प्रोक्त तृतीयाया निरन्तरम् ॥ १८ ॥
 'निद्रामेदश्चतुर्थ्यां तु पञ्चम्या तनुता तथा ।
 व्यावृत्तिर्विषयेभ्यस्तु षष्ठ्या प्रोक्ता नराधिप ॥ १९ ॥
 लज्जाप्रणाश 'सप्तम्यामुन्मादस्तदनन्तरम् ।
 नरम्या तु 'तथा मूच्छा दशम्या मरण भवेत् ॥ २० ॥
 द्वयोरुज्ज्वलयोस्तत्र सम्भोगाभिनयो भवेत् ।
 सुख^८ प्रायेष्टसम्पन्नो यत्र माल्यानुलेपक ॥ २१ ॥
 पुरुषप्रमदायुग्म शृङ्गार इति सञ्ज्ञित ।
 शोकाद्भवति राजेन्द्र तथैव 'करुणो रस ॥ २२ ॥

१ C — संबद्ध— २ B — तथैवेशा ३ C परिकीर्तित ४ VC इषद्वि
 कम्पितै— ५ V दन्तु ६ A महाभुजम् V महीभुजम् ७ AB निराक्षेद— ८ C
 सप्तम्यां चो माद— ९ B तदा १० B प्रायेष्ट— ११ A B C करुणा

१स्तगात्रत्वनिःश्वासपरिदेवितरोदनैः ।
 मुखवैवर्ण्यशोषैश्च तस्येहाभिनयो भवेत् ॥ २३ ॥
 *क्रोधाद्भवति रौद्रस्य रसस्य तु समुद्भवः ।
 रक्तत्वेनेत्रभ्रुकुटिकोधामर्षः ससाहसैः ॥ २४ ॥
 पीडनैः १श्लक्ष्णसम्पातैस्तस्येहाभिनयो भवेत् ।
 १भयाद्भयानकस्येह रसस्य तु समुद्भवः ॥ २५ ॥
 †मुखवैवर्ण्यसन्त्रास १शोषैरभिनयो भवेत् ।
 जुगुप्सया च भवति वीभत्सस्य समुद्भवः ॥ २६ ॥
 नासा १विकृण्णनात्तस्य चोद्वेगेन तथैव च ।
 आश्चर्येण समुत्पत्तिरद्भुतं तत्प्रकीर्तितम् ॥ २७ ॥
 प्रस्फुरिताक्षि १रौमाञ्चैरङ्गुलीभ्रमणादिभिः ।
 स्वेदेन चाभिनेयस्यादद्भुतस्तु तथा रसः ॥ २८ ॥
 नाट्यस्य मूलं तु १रसः प्रदिष्टो
 रसेन हीनं न हि १नृत्तमस्ति ।
 तस्मात्प्रयत्नेन रसाश्रयस्य
 १नृत्तस्य यत्नः पुरुषेण कार्यः ॥ २९ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे रसाध्यायो नाम ॥ ३० ॥

१. V. प्रस्तगात्राद्विनिःश्वास- C. प्रस्तगात्रद्विनिःश्वास- २. V.B. श्लक्ष्णसम्पातै- ३. V. omits. भयाद्भयानक...भवेत्. ४. V. -शोषै- ५. V.C. विकृण्णनात्तस्य. A. -विकृण्णनात्तस्य.
 ६. A. रोमाञ्च अङ्गुली. ७. A.B.C. रसं प्रदिष्टं. ८. V. नृत्तमस्ति ९. V. नृत्तस्य यत्नं.

* उष्माहाध्ययमायादविषादिनादविरमयान्मोहाः । विविधादर्धविशेषोपाद्वाररसो नाम संभवति ॥ ६८ ॥
 रिपतिर्धैर्यवीर्यवीर्यमाह्वराकमप्रभावेध । वाक्प्रेमाधोपटनं वाङ्मनः मन्मथमभिनयः ॥ ६९ ॥

† विटनरयमत्त्वदर्शनमात्रमारण्यगूणगदगमनाः । गुणवृत्तोरपगपाटनकथं भयानको शेषः ॥ ७० ॥

गायत्र्युत्तरादिभेदैरस्मिन्भाषिणीधनोद्देशः । सप्तमुरोपद्रव्यस्यन्दनरोनोद्देशे भयम् ॥ ७१ ॥
 ना. शा. अ. ६ 'निर्दय सागर'

एकत्रिंशोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय —

भावाध्यायमतो वच्मि तन्मे निगदत शृणु ।
 'हासाया कथिता भागा पञ्चाशच्चेन्वर्जिता ॥ १ ॥
 परचेष्टानु'करणाद्भास समुपजायते ।
 स्मितहासामि(१ति)हसितैरभिनेय स पण्डितै ॥ २ ॥
 इष्टार्थविषयप्राप्तो रतिरित्युपजायते ।
 सौम्यत्वादभिनेया सा बाह्याधुर्यादिमिस्तथा ॥ ३ ॥
 इष्टवन्धुविशेगेन धननाशेन पार्थिव ।
 शोको भवति तस्य स्यादृदिताभिनयत्रिया ॥ ४ ॥
 क्रोधश्चतुष्प्रकारश्च कर्तव्यो नान्यथोक्तुभि ।
 रिपुजो गुरुजश्चैव भृत्य च प्रणयोद्धव ॥ ५ ॥
 निर्यन्त्रितस्त शत्रूणा गुरुणा स्वेदसंयुत ।
 भृत्याना च दयालु'स्यात्सानु'स्यात्प्रणयोद्धव ॥ ६ ॥
 कर्मातिशयनिर्वृत्तौ विसयो हर्षसंभव ।
 'सिद्धिस्थाने त्वसौ साध्यो रोमाञ्चहमनादिभि ॥ ७ ॥
 'असम्मोहाभिनिर्वृत्तौ व्ययसायनयात्मक ।
 उत्साहस्यभिनेयस्याटप्रमादक्रियादिभि ॥ ८ ॥
 स्वापराधसमुद्भूत भय नामेह जायते ।
 वेपथुत्रासपतनैर'भिनेयस्यसम्प्रमै ॥ ९ ॥
 बीभत्सदर्शनाच्चैस्तु जुगुप्सा नाम जायते ।
 उद्वेजनै स हृल्लेपेरभिनेयो विकूणनै ॥ १० ॥
 दारिद्र्येष्टविनाशे च निर्वेदो नाम जायते ।
 परस्परविनिश्चासै'स्तस्याभिनयनत्रिया ॥ ११ ॥

१ A B हास्याया २ V C -करणाद्यद्भास्यमुपजायत ३ B -स्यात्सास- V
 C -स्यात्श्रीणा च प्रणयोद्धव ४ A सिद्धिस्थाने ५ V असौ मोहामि- ६ V C -भिनेयस्य
 सम्प्रमै ७ C स्तथाभि-

१वान्ते विरक्ते श्रान्ते च ग्लानिः स्यात्तपसा तथा ।
मन्दाक्रमणकम्पाद्यैः क्षामत्वेन च दर्शयेत् ॥ १२ ॥

चौर्यादिभिर्गृहीतस्य शङ्का नामेह जायते ।
आकारावरणं तस्याः कार्यं दिगवलोकनम् ॥ १३ ॥

परापराधसंभूता असूया नाम जायते ।
गुणनाशनविद्वेषैः साभिनेया तथा बुधैः ॥ १४ ॥

मद्योपयोगेन मदो जायते च त्रिभिस्तु सः ।
उत्तमाधममध्यमत्वात्पुरुषाणां स्वभावतः ॥ १५ ॥

दृग्भ्रमेणोत्तमानां स्यान्मध्यानां वाक्प्रलापतः ।
अधमानां च पतनैरसम्बद्धपरिक्रमैः ॥ १६ ॥

आयासेनाध्वना चैव श्रमो नामेह जायते ।
गात्रमर्दनवि(?)निः)ध्वासञ्जृम्भणैस्तत्प्रयोजयेत् ॥ १७ ॥

गर्वे(?)भे)ण खेदाद्रोगेण ह्यालस्यं स्यात्स्वभावतः ।
तस्य प्रयोगः कर्तव्यः शयनासनसेवनात् ॥ १८ ॥

दौर्गत्येन मनस्तापादैन्यं नामेह जायते ।
हृदयस्य वितर्केण तस्य त्वभिनयो भवेत् ॥ १९ ॥

अस्थाने तत्स्करान्दृष्ट्वा त्रासनैर्विविधैस्तथा ।
तत्प्रतीकारशून्यस्य मोहस्त्वमुपजायते ॥ २० ॥

व्यसनेनाभिघातेन वैरानुस्मरणेन च ।
सर्वेन्द्रियाणां मोहेन स तु कार्यः प्रयोक्तृभिः ॥ २१ ॥

स्मरणात्पूर्ववृत्तानां स्मृतिर्नामेह जायते ।
भृशमु(?)श्रुव उ)त्क्षेपणासस्याः प्रयोगः कार्यलोलनात् ।

१. C. दान्ते. २. A.B. सपो- ३. V. त्रिभिस्तथा. ४. A. -सम्बन्ध. ५. V. आ-
यासेनाधमनाद्य. ६. V. अस्थाने. ७. A.B.C. omit this verse. * सर्ववृत्ता परिहारै-
र्विविधोऽभिनयो भवेत्तस्य । * ना. शा. (चौ. सं. नि.) अ. ७. श्लो. ४९.

(लोभः^१ क) वृत्तान्तनिजानाद् धृतिः^२ धृतिः^३ नमिह जायते ॥
प्रयोज्यो^४ ज्या) लब्धभोगेन^५ त्वलब्धस्य^६ निवर्जनात् ॥ २२ ॥

व्रीडा नामेह भवति चापरयाद्धर्मसम्भवा ।
व्रीडनेन^७ प्रयोज्या सा गुरुनाम्यप्रतिभमे ॥ २३ ॥

वृत्ताकार्यस्य राजेद्र व्रीडा नामेह जायते ।
अधोगुरवेन सा कार्या^८ भूलेखाकरणेन च ॥ २४ ॥

ज्ञेया चपलता राजत^९ निचार्यक्रियात् ।
अयमेव प्रयोगस्य तथैव समुद्राहृत ॥ २५ ॥

मनोरथाना^{१०} लाभेन हर्षो नामेह जायते ।
मुखप्रसादरोमाञ्चप्रस्वेदेर्दक्षयेद् बुध ॥ २६ ॥

सम्भ्रमाज्जायते राजन्नावेग इति सर्वदा ।
आ शब्दसहस्रोत्थानेर्दक्षीनीयो बुधेस्तु स ॥ २७ ॥

*विषादस्य समुत्पत्तिः^{११} कार्यनाशेन जायते ।
निद्रानि श्वसि^{१२} तव्याजे साग्निनेया तथा भवेत् ॥ २८ ॥

उत्कण्ठा^{१३} कारणे सर्वरो^{१४} मुञ्च्य नाम जायते ।
आलस्यगुरुनात्रत्वे ध्यानेनाभिनयेश्च^{१५} (येच्च) तत् ॥ २९ ॥

रात्रिजागरणात्सम्यग्दर्शनेन^{१६} जायते ।
नेत्राभिमर्दनात्कार्या जृम्भणा गात्रगोरवात् ॥ ३० ॥

अपस्मारस्तु भवति देवादीनां प्रकोपत ।
नि सज्जत्वं समु^{१७}त्थान तम्पेहाभिनयो भवेत् ॥ ३१ ॥

१ ABV अल-धस्य २ V विवर्जितम् ३ C प्रयोज्य ४ BV भूले स्वीकरणेन
५ CV विचार्या क्रियावता ६ CV लाभे तु ७ CV मुख- ८ V शब्दै सहस्रानर्था
दर्शनीया बुधेस्तु ते ९ ABC -यापे १० ABV -करणे ११ CV समुद्धान

*इष्ट जानिष्टं वा सुसदु ख वा न वेत यो माहान् । कृष्णीक परचरागो भवतिस जडसज्जित पुरुष ॥ ६६ ॥

विद्यायौवनरूपादैश्चर्यादिषु धनागमाद्व्यापि । सव खलु नाचाना दृश्यद्वयचालने कायः ॥ ६७ ॥ अ ७

ना शा (जो सं सि)

निद्रासमुत्थं सुप्तत्वं स्वपनं तत्र योजयेत् ।

'निद्राच्छेदाद्विबोध(१ धे) तु जृम्भणं तत्र योजयेत् ॥ ३२ ॥

विद्याशौर्यं धनैश्वर्यैरमर्षो नाम जायते ।

शिरस कम्पनैस्तस्य कार्यस्त्वभिनयो बुधै ॥ ३३ ॥

धाण्ड्यजैह्वादिसम्मूलो ह्यनहित्यो भयात्मकः ।

सर्वाङ्गगोपनात्कार्योऽभिनयो नर्तनस्य च ॥ ३४ ॥

चौर्यादि जातमुग्रत्वं कार्यं निर्भर्त्सनेन तत् ।

'मतिश्शास्त्रोद्भवा ज्ञेया कार्या शिष्योपदेशतः ॥ ३५ ॥

व्याधिदो(१ दो)पसमुत्थस्य (१ श्व) ग्लानि कार्या प्रयोक्तृभिः ।

वातप्रायस्तथोन्मादो यथा ज्ञेयो वियोगजः ॥ ३६ ॥

असच्चेष्टाप्रलापेन तस्याभिनयकारणम् ।

व्याधिभिर्वा प्रहारैर्वा मरणं नाम जायते ॥ ३७ ॥

कर्तव्योऽभिनयस्तस्य मूढेन्द्रियं विचेष्टितैः ।

महाभैरवनादाद्येस्त्रासस्तमुपजायते ॥ ३८ ॥

सक्षिप्ताङ्गप्रकम्पाद्यैस्तस्य त्वभिनयो भवेत् ।

'विचारणार्थं सदेह कार्या ब्रूक्षेपकम्पनैः ॥ ३९ ॥

क्रोधोऽपराधाद्भवति क्रोधाभिनयदर्शनः ।

भयोऽपराधजो ज्ञेयो ह्यभयाभिनयात्मकः ॥ ४० ॥

मनोरथाप्तिजो हर्षो रोमाञ्चेन प्रदर्शयेत् ।

'शीतक्रोधश्चमभयै रोमाञ्चस्य समुद्भवः ॥ ४१ ॥

स्वरभेदो भयाद्रोक्ष्यात्स्वरभेदेन दर्शयेत् ।

शोकानन्दसंमुद्भूतमश्रु म्याद्रोदनेन तु ॥ ४२ ॥

१. B.V. निद्राच्छेदादि २ V. धनादिशैरमर्षो A.B धनाधैर्यं अमर्षो. ३. V. -त्कार्यं प्रदानाक्षोभतस्य च ४ V. जातमर्षस्य ग्लानि कार्या प्रयोजकभिः. ५ V. omits मतिः .. प्रयोक्तृभिः । ६ C -ज्ञेयो. ७. V. विचेष्टितैः. ८ A B C. विचारणार्थं ९. C V. शीत-
क्रोधश्च उभये १०. A. समुद्भूत अस्य.

वर्णावरत्नाद्विज्ञेयं वैमर्ष्यं नाट्ययोक्तृभिः ।

वैमर्ष्यं नाभिनेतव्यं प्रयत्नात्तद्धि ^१दुष्करम् ॥ ४३ ॥

ग्लानिं शङ्काभ्यसूया च श्रमश्चपलता तथा ।

रोमाञ्चटपे निद्रा च उन्मादो मद एव च ॥ ४४ ॥

^२स्वेदश्चेवावहित्यं च भागा हास्यरसे स्मृता ।

^३आलस्यौग्र्यजुगुप्साभिर्भावा हि परिवर्जिता ॥ ४५ ॥

उद्गावयन्ति शृङ्गार रसमास्वा(^४सा)य सङ्ग(^५क्षित)म् । *

^६निर्वेदस्यै(^७श्चै)न चिन्ता च ^८दैर्घ्यालान्यश्रुभिस्तथा ॥ ४६ ॥

जडता मरणं चैव व्याधिश्च कष्टे रसे ।

^९असम्प्राप्तस्ततोत्साह आवेगो मद एव च ॥ ४७ ॥

^{१०}क्रोधश्चपलता हर्षो ह्युग्रतारौद्रसम्भवा ।

अपस्मारस्तथोन्मादो विषादो मद एव च ॥ ४८ ॥

मृत्युर्व्याधिर्भयं चैव भावा बीभ सप्तश्रयाः ।

स्तम्भ स्वेदश्च ^{११}मोहश्च रोमाञ्चो विस्मयस्तथा ॥ ४९ ॥

^{१२}आवेगो जडता हर्षोऽसूया ^{१३}चैवाद्भुते रसे ।

स्वेदश्च वेपथुश्चैव रोमाञ्चो गद्गदस्तथा ॥ ५० ॥

मतिश्चैव तथोग्रत्वममर्षो मद एव च ।

रोमाञ्चस्त्वरभेदश्च क्रोधोऽसूया धृतिस्तथा ॥ ५१ ॥

गर्वश्चैव वितर्कश्च वीरे भावा भवन्ति ^{१४}हि ।

ये चान्ये सात्त्विका भावा नानाभिन्नययोनिजा ॥ ५२ ॥

रसेष्वेतेषु ते सर्वे विज्ञेया ^{१५}नाट्ययोक्तृभिः ।

बहूना समवेतानां रूपे यस्य भवेद्बहु ॥ ५३ ॥

१ A दुष्करम्. २ VC स्वेदश्चैव बहित्यश्च ३ V आलस्यौग्र्यजुगुप्साभिर्भावा-
B आलस्याग्रजुगुप्साभिर्भावा- ४ V वेदस्यैव च चिन्ता च * ना शा (FN) cf उद्गावयन्ति
शृङ्गारं रसमास्वाय सङ्गितम् । ५०९ अ ७ य पुरतस्ते नि सा ed ५. V दैर्घ्यालान्यश्रुपातनम्
A.B दैर्घ्यालान्यश्रु एव च ६ V omits असम्प्राप्तो. एव च ७ V omits क्रोध
सम्भवा ८ V रोमाञ्चो जुगुप्सा विस्मयस्तथा ९ V प्रवेगो १० V देवादभुते ११ V
वे १२ V. नाट्ययोक्तृभिः

स मन्तव्यो रसः स्थायी शेषास्स^१ञ्चारिणः स्मृताः ।
 शृङ्गारं त्रिविधं^२ विद्याद्वाङ्मनेपथ्यक्रियात्मकम् ॥ ५४ ॥
 अङ्गनेपथ्य^३भावैश्च^४ हास्यरौद्रौ प्रकीर्तितौ ।
 धर्मार्थबन्धुधातेन करुणस्त्रिविधः स्मृतः ॥ ५५ ॥
 युद्धवीरं दयावीरं दानवीरं तथैव च ।
 रसं^५ वीरमिति प्राहुस्तज्ज्ञास्त्रिविधमेव च ॥ ५६ ॥
 व्याजत्रासापराधैश्च त्रिधा विद्याद्भयानकम् ।
 न ह्येकरसजं काव्यं किञ्चिदस्ति प्रयोगजम्
 भावो वापि रसो वापि प्रवृत्तिवृत्तिरेव च ॥ ५७ ॥
 एकोनपञ्चाशदिमे समग्रा
 भावास्त्रयवस्था गदिता मया ते ।
 युक्त्या च ये यत्र रसे नियुक्ताः
 प्रोक्तं तदप्यत्र नरेन्द्रचन्द्र ॥ ५८ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे भावाध्यायो नाम ॥ ३१ ॥

१. A.B.C. - स्तचारिणाः २. V. विद्याद्वा नेपथ्य- ३. V. - भावश्च ४. B. हास्यरौद्रौ.
 ५. A. वीरं रिकति. ६. A.B. व्याजत्रासा- ७. V. भावव्यवस्था. * Compare N.S.
 Ad. 19. Ślo. 64. (N. Sagar edition.)

द्वात्रिंशोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय —

अथातो मुद्राहस्तान्याख्याम्याम ।

'वामस्य प्रसारिताङ्गुष्ठम्योपरि यदा 'कुठ्ठा तर्जनी भवति तदोङ्कार ।
करमध्यगतासु सवास्वङ्गुलीषु क्रमात्कुञ्जीरुताम्बङ्गुष्ठाद्यासु अ इ उ
ए ओ । प्रसारितासु आ ई ऊ ऐ औ । अ मुकुल । अ मुकुल-
निद्रोप । अङ्गुष्ठमूलगतया परहस्ततर्जन्या त्रमात्कवर्ग सत्राध, पर
रेणागतया तर्ग । तदुपरि 'प व श त ये पवर्ग । 'तर्जन्या
यस्तु प्रथमपद्मगतया प('य)वर्ग । अग्रेषु शवर्ग । मध्यमा नख
स्पर्शे र('ह)श्च इति । अ वासुदेव । आ सङ्कर्षण । अ प्रवृम्भ ।
अ अनिरुद्ध । अञ्जलिपुरुष । करयो परस्परपृष्ठलग्नयो कनीयम्या
कनीयसी चेति, तर्जन्या तर्जनी अङ्गुष्ठेनाङ्गुष्ठ इति ताक्ष्यमुद्रा । पताक
कुञ्चिताग्रस्ताल । तिर्यक प्रसारिताङ्गुष्ठो मकर । कुञ्चिताङ्गुलिर्ध
चद्र । 'दृश्यशिखरो कनीयस्यङ्गुल्यग्रलग्ना । संहताङ्गुष्ठ शङ्ख ।
अ कारौ सहता स्प('स्पृ)ष्टाङ्गुलौ पद्म । 'कुठ्ठाङ्गुष्ठो लक्ष्मी ।
मकर प्रसारिताङ्गुलिश्शेष ॥ तदुपरिशिखरे भोगशयन । अ कार
एव प्रसारितम'ध्यमाङ्गुलिर्गरुड । तत्रैव 'मध्यमाङ्गुलि शिखरगृहीता
गरुडवाहनम् । 'मध्यमिकयोरङ्गुष्ठयोश्चाभयोगे चक्र । उपर्युपरि
कपित्थयोरुपरि चिबुके "गदा । कपित्थकुब्ज 'मध्यमिको हल । कर्क
टके "मुसलम् । "कपित्थमध्यम्रष्टाङ्गुलिश्चर्म । "कपित्थपृष्ठतलाङ्गुलि
खड्ग । शिखरो मध्यम्रष्टाङ्गुलिर्धनु । तर्जनी'मध्यमिकाङ्गुष्ठाना सह
ताना विद्योगाच्छर । मुकुलसञ्चितनीनिक कौस्तुभ । द्वौ शिखरो
पृथग्गनमाला । "अ कारौ पृथग्लभौ नृसिंह । शिखरे प्रसारित'क
नीनिराधोमुखो वराह । इ ह्यशिर । ओ वामन । 'वितस्ति

- १ V वासस्य २ CV कुञ्चितनता ३ A नवशतपत्रवर्ग ४ A तर्जनीयास्तु
५ A प्रसारितोङ्गुष्ठो ६ A दृश्य ७ A कुठ्ठाङ्गुष्ठौ ८ V -मध्यमाङ्गुलिर्ग ऊड
९ B -मध्यमाङ्गुल्य १० V मध्यमानामिकयो- ११ A तदा १२ A -मध्यमिकौ
१३ V मुसलम् १४ A कपिथो १५ A कपित्थ १६ B C V -मध्यमिकोङ्गुष्ठः
१७ CV अकारौ पृथग्लभौ १८ AB कनीनेवोवो १९ V वितालाङ्गविक्रम

खिविक्रम । अर्धचन्द्रो मत्स्य । अधोमुख कुञ्जपताकः कूर्म ।
 गिखरप्रसारितकनीयानूर्ध्वमुखाङ्गुष्ठो हंस । पताक कुञ्जकर-
 मन्थो दत्तात्रेय । कपिश्च परशुराम । द्वौ गिखरौ युक्तौ
 दाशरथी । पताकः कृष्णः । त्रिपताको बलदेव । गिखरो विष्णु ।
 उत्तान पताक पृथिवी । कुञ्ज पताक 'प्रसारिताङ्गुष्ठ तोय ।
 अङ्गुष्ठाग्राङ्गुलिर्नखपरिमार्जितोऽग्नि । चलत्पताको वायु । तिर्यङ्मुष्टि-
 प्रसारिततर्जनीकोऽन्तरिक्षम् । वितस्तिद्वययोगो वर्तुलीकृतोऽर्क ।
 'अनामिकाधेन वक्रश्चन्द्र । सर्वासु मुकुलितासु प्रसारिते 'सहिते
 मन्थमातर्जनी नरनारायणौ । तत्रैव 'प्रसारिता अनामिका गुणा
 ब्रह्मविष्णुमहेश्वरा । वामस्य 'प्रसारिताङ्गुले तदुपरि तथाविध एव
 दक्षिण कपिल । 'चतस्रोऽप्यङ्गुल्य 'प्रसृतास्तन्मूले कुञ्चितोऽङ्गुष्ठ-
 श्चतुरा(? त्वार)श्च तोय (? वेदा) । प्रसारितकनिष्ठिको
 ऋग्वेद । 'सैवानामिकाया 'सह प्रसारितो यजुर्वेद । चतुरात्मा
 प्रसारिताङ्गुष्ठ सामवेद । वेष्टयमानाम्बङ्गुलीषु करमध्यगमनेन
 गायत्री । सामवेदोऽधोमुखाङ्गुलि शिक्षा । सैन दक्षिणदिशि नीता
 कल्प । 'तर्जन्यङ्गुष्ठयोगे व्याकरणम् । शिखरेऽङ्गुष्ठेन तर्जनीमध्यगेन
 निरुक्तम् । 'खट्कामुखाभ्या ज्योतिषम् । 'अधोमुखश्चन्द्रो-
 विचिति ।

एता रहस्यमुद्रान्ते मयोक्ता नृपसत्तम ।

अतः परं प्रपश्यामि सामान्यान्ताञ्जिनोप मे ॥ १ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसभादे रहस्यमुद्राध्यायो नाम ॥ ३२ ॥

१. A B V. प्रसारितोऽङ्गुष्ठः . २. A B C अनामिकाधेन वक्रश्चन्द्रम् . ३. V. B omit
 सहिते . ४. V. C प्रसारिताप्रनामिका . ५. A प्रसारिताङ्गुलिस्तदुपरि . ६. C चतस्रोऽप्यङ्गुल्य . ७. A
 B. V. प्रसारितास्तन्मूले . ८. A B - अङ्गुष्ठचतुरा मा तयो . V. - तदङ्गुष्ठचतुरात्मा तोयः .
 ९. A C - तर्जनीको . १०. B C सैवानामिकाया . ११. C. सह सह प्रसारिता B महत्प्रसारिता .
 १२. B. तर्जन्यङ्गुष्ठयोगो . १३. A B खट्कामुखाभ्या . १४. A B. C अधोमुखश्चन्द्रो विचिति .

त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ।

मार्कण्डेयः—

उत्तानं तु करं कृत्वा 'चतस्रोऽङ्गु[ल्यः] कुञ्चिताः ।
 'अङ्गुष्ठः पार्श्वतो योज्यो भस्ममुद्रा प्रकीर्तिता ॥ १ ॥
 सा तिर्यगुच्छिद्ताङ्गुष्ठा लिङ्गमुद्रा प्रकीर्तिता ।
 अङ्गुल्यस्तयः(?) तिस्रः) 'सङ्कोच्य अङ्गुष्ठोपरिसञ्चिताः ॥ २ ॥
 तर्जनीं प्रसृतां कृत्वा जटामुद्रा प्रकीर्तिता ।
 'नेत्रमुद्रा यदा तस्यां नेत्रान्ते तर्जनी भवेत् ॥ ३ ॥
 'बन्धस्यास्य प्रकुर्वीत चाङ्गुष्ठं प्रसृतं तथा ।
 उत्तानं मूर्ध्नि संयोज्यं शशाङ्कं तु विनिर्दिशेत् ॥ ४ ॥
 अङ्गुल्यः प्रसृताः सर्वा वर्तुलाः शृङ्गरूपकाः ।
 मूर्ध्नि कृत्वा तु तां मुद्रां 'गोवृषं तु विनिर्दिशेत् ॥ ५ ॥
 तिर्यक् कृत्वा तु तं हस्तं सर्वसङ्गुचिताङ्गुलिम् ।
 'अङ्गुष्ठं मध्यमावेष्ट्य पर्यस्तं तु विनिर्दिशेत् ॥ ६ ॥
 'कनिष्ठिकां सङ्गुचितामङ्गुष्ठोपरि विन्यसेत् ।
 'प्रसारयेत्ततस्तिस्रः पट्टिसंज्ञं प्रकीर्तितम् ॥ ७ ॥
 कनिष्ठा'नामिकामध्ये 'दीक्षाङ्गुष्ठं 'प्रकीर्तितम् ।
 उत्तानौ तु करौ कृत्वा अन्योन्यान्तरिताङ्गुली ॥ ८ ॥
 'कनिष्ठिकान्ते चाङ्गुष्ठं अनन्तेति 'प्रकीर्तिता ।
 उत्तानं दक्षिणं हस्तं त्वघो वामं 'तथोपरि ॥ ९ ॥

१. V. चतुराङ्गुलि. A.B.C. चतस्रोऽङ्गुलिः कुञ्चितम्. २. V. अङ्गुष्ठपार्श्वतो योज्यौ. ३. V. -च्छिद्ताङ्गुलि लिङ्ग-. ४. V. सङ्कोच्यस्याङ्गुष्ठ. A.B. -सङ्कोच्य अङ्गुष्ठो. ५. V. नेत्रमुद्रा. ६. V. बन्धस्यां तु प्रकुर्वीत. ७. A.B. गोवृष. ८. C अङ्गुष्ठं सावेष्ट्य...परस्तं...विनिर्दिशेत्. ९. A. कनिष्ठिका सङ्गुचिता अङ्गुष्ठोपरि. १०. V. omits प्रसारयेत्...प्रकीर्तितम्. ११. A. -नामिका-. १२. V. दीक्षाङ्गुष्ठं. १३. A.B.C. प्रकीर्तिता. १४. A.C. कनिष्ठिकान्ते. १५. C. प्रकीर्तितम्. १६. A.B. नतोपरि.

करजान्योन्यसंयोगाद्धर्मस्य परिकीर्तिता ।

सा चैव विपरीता तु ज्ञानस्य ^१परिकीर्तिता ॥ १० ॥

कनिष्ठिके द्वे चाङ्गुष्ठौ ^२युग्मे कृत्वा प्रसारयेत् ।

वैराग्यस्य भवेन्मुद्रा सर्वकर्मकरी शुभा ॥ ११ ॥

पृष्ठे पृष्ठं तु संयोज्य करयोरुभयोरपि ।

^३कनीन्यङ्गुष्ठयोगेन भवत्यैश्वर्यमेव च ॥ १२ ॥

^४पद्माकारो भवेद्धस्तः कनिष्ठातर्जनीयुतः ।

^५चतस्र उच्छिन्नाः कृत्वा पृष्ठेऽन्योन्यं तु योजयेत् ॥ १३ ॥

अङ्गुष्ठावेकतः कृत्वा प्रणालं चैव कारयेत् ।

सकलस्य भवेन्मुद्रा दुष्टानां शमनी शुभा ॥ १४ ॥

त्रयः सङ्कुचिता यत्र कनिष्ठाङ्गुष्ठं ^६केवलाः (?) ।

उत्तानं दक्षिणाङ्गुष्ठं वामाङ्गुष्ठेन वेष्टयेत् ॥ १५ ॥

दक्षिणाङ्गुलिभिश्चात्र वामाङ्गुष्ठं तु वेष्टयेत् ।

वामस्याङ्गुलिभिश्चात्र ^७त्वङ्गुलीः परिवेष्टयेत् ॥ १६ ॥

तर्जन्यौ कुञ्चितौ कृत्वा मुद्रा निष्कलरूपिणी ।

उत्तानौ तु करौ ^८कृत्वा अङ्गुष्ठाङ्गुलिकुञ्चितौ ॥ १७ ॥

करमध्यस्थिता ^९हेता ^{१०}नखांस्तासां तु गोपयेत् ।

पृष्ठं पृष्ठे तु संयोज्य ^{११}त्वङ्गुष्ठौ विन्यसेत्समम् ॥ १८ ॥

मालाकारं ततः कृत्वा देव्या मुद्रा प्रकीर्तिता ।

अङ्गुष्ठोऽङ्गुष्ठके योज्यः ^{१२}कनिष्ठायां कनिष्ठिका ॥ १९ ॥

करमध्ये तु ^{१३}तां(?) ताः) कृत्वा पद्मभ्यामेकतः कुरु ।

सङ्कु(?) ङ्को) च्य तु पडेतानि शक्याकारं तु कारयेत् ॥ २० ॥

१. V. परिकीर्तितम्. २. V. युग्मी. ३. V. (f.) कनीयास्याङ्गुष्ठयोगेन. C. कनीन्या-
स्याङ्गुष्ठयोगेन. ४. A.B.C. पद्माकारं भवेद्धस्तं कनिष्ठातर्जनीयुतम्. ५. C. चतस्र उच्छिन्ना.
६. A. केवलाः. ७. B.C.V. त्वङ्गुली. ८. C. कृत्वा. ९. C. हेता. १०. A. नगरतासां.
११. C. अङ्गुष्ठौ. १२. A.B.C. कनिष्ठा तु. १३. A.B. तान्तर्या.
V. १५

रुन्दस्य तु स्मृता मुद्रा अमेधा त्रिदशैरपि ।
 अधोमुख करं कृत्वा तिस्रोऽङ्गुल्यस्तु बुद्धिता ॥ २१ ॥
 त्रिताला मध्यमा तत्र किञ्चित्सङ्कुचिता भवेत् ।
 तर्जन्या 'योजयाङ्गुष्ठे दन्ताकारं तु दर्शयेत् ॥ २२ ॥
 'विघ्नराजस्य मुद्रेषा 'सर्वविघ्नप्रणाशिनी ।
 उत्तानौ प्रसृतौ हस्तौ तर्जन्यङ्गुष्ठ'संयुतौ ॥ २३ ॥
 अस्य वामो तु संयोज्य शक्रमुद्रा प्रकीर्तिता ।
 'सङ्कोच' 'करज मध्ये हस्तयोरुभयोरपि ॥ २४ ॥
 प्रसृताङ्गुष्ठ'मुत्तानं योज्या मुद्रा हुताशने ।
 अधोमुख करं कृत्वा यस्य स्यात्बुद्धिताङ्गुलि ॥ २५ ॥
 विरूपाक्षस्य मुद्रेषा भवेन्मध्या प्रसारिता ।
 उत्ताने प्रसृताङ्गुल्य करे भवति वारुणी ॥ २६ ॥
 तामेव तु यदा तिर्यक्नदा भवति मारुती ।
 निकुञ्चिताश्च तास्समा 'कौवेरी तु प्रकीर्तिता ॥ २७ ॥
 मध्ये प्रसारिता तिस्रो 'मुद्रेशानी प्रकीर्तिता ।
 'ब्रह्मण पद्ममुद्रा स्याद्भोगोऽनन्तस्य 'कीर्तिता ॥ २८ ॥
 वामासक्तस्य वामा तु दक्षिणानां 'मपक्रमे ।
 तयोरप्राणि गृहीत तर्जन्यग्रद्वयेन तु ॥ २९ ॥
 सङ्कोचयेत्पङ्केतानि स्वाङ्गुष्ठे तर्जनीं न्यसेत् ।
 वज्र "एष समाख्यात शक्तिं पूर्णमुदाहृता ॥ ३० ॥
 करौ बाहुद्वयं चैव दण्डमुद्रा "प्रसारिता ।
 कनिष्ठानामिके द्वे द्वे अतयाङ्गुष्ठकुक्षिनौ ॥ ३१ ॥

१ C V (f) बाङ्गुष्ठ २ B विघ्नराजसमुद्रेषा ३ C सर्वविघ्नप्रणाशिनी
 ४ V -संयुतौ ५ V (f₂) -सङ्कोचा (f₂) सकाश ६ A B V करजा मध्या ७ V
 -मुत्तानां ८ A बाङ्गीरा B कौवेरी ९ A मुद्रेशानी १० V पद्मणा V (f) ब्रह्मणा
 ११ A V कीर्तिता १२ A -नामुपक्रमे १३ A एष १४ A.B प्रसारिता

चत्वारः प्रसृता युग्मः खड्गमुद्रा प्रकीर्तिता ।

वर्तुलां तर्जनीं कृत्वा अङ्गुष्ठोपरि विन्यसेत् ॥ ३२ ॥

दक्षिणां तर्जनीं चैव तस्यास्ये तु नियोजयेत् ।

दक्षिणं(?) णां) कुञ्चितं कृत्वा तिस्रो वामाः प्रसारिताः ॥ ३३ ॥

मुष्टिं कृत्वा तु वामेन त्वङ्गुष्ठं तु समुच्छेयेत् ।

अङ्गुष्ठेन तु संगृह्य पताका प्रसृताक(?) प)रा ॥ ३४ ॥

तिर्यङ्करं तु कृत्वा वै सङ्कुच्य चतुरङ्गुलीः ।

अङ्गुष्ठं प्रसृतं कृत्वा गदामुद्रा तथापरा ॥ ३५ ॥

अन्योऽन्यं योजयेद्धस्तौ कनिष्ठाङ्गुष्ठयोजितौ ।

तदेव युग्मं प्रसृता शूलमुद्रा प्रकीर्तिता ॥ ३६ ॥

नित्यं प्रसारयेद्धस्तं स्वस्त्याकारं तु योजयेत् ।

मध्यमे कन्यसे द्वे द्वे प्रसृताग्रे नियोजयेत् ॥ ३७ ॥

तर्जनीद्वयं सङ्कुच्य मध्यमा पृष्ठसंस्थिता ।

द्रव्यरूपा स्मृता खेषा आत्मभावे नियोजयेत् ॥ ३८ ॥

उत्तानौ तु करौ कृत्वा पङ्क्तेऽङ्गुलयः स्मृताः ।

समानाः सुसमानाश्च योजिता वैष्णवी भवेत् ॥ ३९ ॥

तर्जन्यौ कुञ्चिते कृत्वा मध्यमापृष्ठतो न्यसेत् ।

कनिष्ठोपरि चाङ्गुष्ठौ घृतमुद्रा प्रकीर्तिता ॥ ४० ॥

उत्तानं वामहस्तं च दक्षिणं चाप्यधोमुखम् ।

मध्यमानामिके द्वे द्वे सङ्कुच्याङ्गुष्ठसंस्थिते ॥ ४१ ॥

तर्जनीकन्यका चैव मध्यमाभ्यां समाक्रमेत् ।

द्वितीया द्रव्यरूपी च गन्धमुद्रा प्रकीर्तिता ॥ ४२ ॥

उत्तानौ तु करौ कृत्वा कन्यसानामिका तथा ।

सङ्कोचयित्वा चत्वारो मध्यमे द्वे प्रसारयेत् ॥ ४३ ॥

१. C.V. दक्षिणं तर्जनी. २. C. अङ्गुष्ठ. ३. A. चतुराङ्गुलीः. ४. C. अतोऽन्य. ५. B. घृतमुद्रा. ६. B.C.V. स्वस्त्याकारं. ७. V. घृतमुद्रा. ८. A. -कन्यमा. ९. A. द्रव्यरूपा. १०. V. कनिष्ठानामिका. B.C. कन्यसानामिका.

'अङ्गुष्ठगे च तर्जन्यौ पुष्पमुद्रा प्रकीर्तिता ।
 उचानौ तु करो कृत्वा पङ्क्तुलिनिकुञ्चितौ ॥ ४४ ॥
 प्रसृते तर्जनीं कृत्वा 'चाग्रमग्रे नियोजयेत् ।
 तयोर्मूले तथाङ्गुष्ठौ 'धूपमुद्रा प्रकीर्तिता ॥ ४५ ॥
 तर्जन्या तर्जनी यत्र कनीयस्या कनीयसी ।
 चतस्र उच्छ्रिता. कृत्वा पृष्ठं पृष्ठे नियोजयेत् ॥ ४६ ॥
 अङ्गुष्ठावुच्छ्रितौ कृत्वा दीपमुद्रा प्रकीर्तिता ।
 उच्छ्रिताङ्गुलयस्सर्वा 'करोरुभयोरपि ॥ ४७ ॥
 पृष्ठं पृष्ठे तु संयोज्य अङ्गुष्ठमग्रे नियोजयेत् ।
 नैवेद्यमुद्रा कथिता फल(?) ल्य)कारकरा शुभा ॥ ४८ ॥
 अङ्गुल्य' संहताः सर्वास्तथा सङ्कुचिताश्च या. ।
 पुष्पमुद्रा विनिर्दिष्टा द्वितीया यदुनंदन ॥ ४९ ॥
 अङ्गुष्ठौ' चैकत. कृत्वा अनामा च कनीयसी ।
 मध्यमे द्वे च सङ्कोच्य अनामापृष्ठतो न्यसेत् ॥ ५० ॥
 दत्त्वा चैव तु तर्जन्यौ 'मध्यमा परिविन्यसेत् ।
 'महामुद्रा भवत्येषा सर्वद्रव्यप्रपूर्णा ॥ ५१ ॥
 अनामा मध्यमे द्वे तु अन्योन्यातरिते कृते ।
 संयोज्य मध्यमे स्वाग्रं तर्जनीद्वयमेव च ॥ ५२ ॥
 कनिष्ठाद्ये तथा 'द्वे तु स्वाग्रेऽनाम्नि नियोजयेत् ।
 'अर्धस्थितौ तथाङ्गुष्ठौ अमृताख्या प्रकीर्तिता ॥ ५३ ॥
 चण्डीशमुद्रा कथिता अञ्जलि कुञ्ज'तर्जनी ।
 अल्लमुद्रा भवेद्राजन् पद्म "स्यात्संहताङ्गुलि ॥ ५४ ॥

१. A.B.C. अङ्गुष्ठौ. २. C. अग्रमग्रे ३ V. धूपमुद्रा. ४. A.V. कनीयोऽरुभयोरपि.
 ५. B चैकतः. ६. A. मध्यमा परिवेशयेत् B. omits दत्त्वा...परिविन्यसेत्. ७. B. omits
 महामुद्रा...प्रपूर्णा ८. V. द्वे द्वे स्वाग्रे ९. B. अर्धस्थितौ. १०. A -तर्जनी ११. V.
 स्यात्संहताञ्जलि.

दक्षिणेन तु हस्तेन मुष्टिं बद्ध्वा प्रयत्नतः ।
 अङ्गुष्ठमुन्नतं कृत्वा वामाङ्गुष्ठे तु निक्षिपेत् ॥ ५५ ॥
 'दक्षिणा च तथा मुष्टिं वामाङ्गुल्या तु वेष्टयेत् ।
 सद्योजातस्य मुद्रैषा कथिता 'पापनाशिनी ॥ ५६ ॥
 इयमेव विपर्यस्ता वामदेवस्य कीर्तिता ।
 करसंपुटकं कृत्वा 'वामानासां(?) मनामां) तु कारयेत् ॥ ५७ ॥
 दक्षिणे 'मध्यमाकुञ्च्य अङ्गुष्ठौ कुञ्चयेत्तथा ।
 शूलकारं ततः कृत्वा हृदयं परिवर्तयेत् ॥ ५८ ॥
 अधोरस्य स्मृता मुद्रा सर्वविघ्नविनाशिनी ।
 उत्तानौ तु करौ कृत्वा अनामाद्वयकुञ्चितौ ॥ ५९ ॥
 तस्यामुपरि चाङ्गुष्ठौ तर्जन्यौ द्वे च' कुञ्चिते ।
 मध्याऽनामे तु' ते द्वे तु कनिष्ठामेकतो न्यसेत् ॥ ६० ॥
 मुद्रैषा वज्रसंज्ञस्य सर्वदुष्टनिवारणी ।
 कनिष्ठानामिके द्वे द्वे अंतरान्तरयोजिते ॥ ६१ ॥
 आकुञ्च्य'न्तरिते योज्ये शेषे चैव प्रसारिते ।
 ईशानस्य भवेन्मुद्रा सर्वकर्मकरी शुभा ॥ ६२ ॥
 तर्जन्यौ कुञ्चिते कृत्वा तथैव च कनीयसी ।
 अधोमुखां स्पृष्टनखा स्थितां मध्ये करस्य तु ॥ ६३ ॥
 चतस्रश्चोच्छ्रिताः पृष्ठे त्वङ्गुष्ठावेकतः कुरु ।
 नालव्यवस्थितौ द्वौ तु मुद्रा ज्योमः प्रकीर्तिता ॥ ६४ ॥
 मुष्टिं 'बद्ध्वा तु वामेन तर्जनीं संप्रसारयेत् ।
 ग्राह्या दक्षिणमुष्ट्या तु मुद्रा 'सर्वात्मनो भवेत् ॥ ६५ ॥
 वाममुष्ट्यां तथाङ्गुष्ठं दक्षिणं प्रक्षिपेद् बुधः ।
 'करजाः पृष्ठतो योज्या मुद्रैषा शिवसंज्ञिता ॥ ६६ ॥

१. C दक्षिणं तु तथा. २. C. पापनाशिनी. ३. B. नानं नाना. C. वाम नाना. ४. A. मध्यमाङ्गुलि. ५. C. -विनाशिनी. ६. C. तु ७. C. ती. ८. B. -निवारणे. ९. B. -ग्राहिणे दोषः. A. -ग्राहिणे दोषः. १०. V. दन्ता. ११. B V. तर्जनी मना. C. मनामना. १२. A.C.V. करजा.

कृत्वा चोपरि चाङ्गुष्ठं चालयेत् पुनः पुनः ।

सर्वासामेव शक्तीनां मुद्रैषा संप्रकीर्तिता ॥ ८९ ॥

दीप्ता सूक्ष्मा जया भद्रा विभूतिर्विमला तथा ।

‘अमोघा विद्युता चैव नवमा(मी) सर्वतोमुखी ॥ ९० ॥

इति नामानि शक्तीनां सरहस्यानि निर्दिशेत् ।

सम्मुखौ तु करौ कृत्वा श्लिष्टौ चैव प्रसारितौ ॥ ९१ ॥

इयं मुद्रा नमस्कारे रविसान्निध्यकारिणी ।

अनामिकाया ‘सन्दंशो रविमुद्रा प्रकीर्तिता ॥ ९२ ॥

सौममुद्रा ‘मध्यमया भौममुद्रा ह्यनामया ।

‘कनीयस्या बुधे मुद्रा ‘तन्मूले जीवसंज्ञिता ॥ ९३ ॥

अनामिकामूलगा तु शुक्रमुद्रा प्रकीर्तिता ।

मध्यमामूलगाङ्गुष्ठा शनिमुद्रा प्रकीर्तिता ॥ ९४ ॥

‘तर्जनीमूलगाङ्गुष्ठे राहुमुद्रा प्रकीर्तिता ।

तर्जनी‘चलनाज्ज्ञेया केतुमुद्रा नराधिप ॥ ९५ ॥

वामहस्तेन शिखरा क्रोधमुद्रा प्रकीर्तिता ।

संपुटौ तु करौ कृत्वा गमोच्छ्रया नराधिप ॥ ९६ ॥

एषा वराहमुद्रा तु सर्वकर्मकरी शुभा ।

वामेन वेष्टितो हस्तो ‘दक्षिणे भैरवी भवेत् ॥ ९७ ॥

हस्तावधोमुखो यत्र दृष्टिश्चाधस्तथा भवेत् ।

पातालभञ्जिनी नाम मुद्रैषा कथिता नृप ॥ ९८ ॥

‘कपिलेऽनामिका दीर्घा स्तम्भनी तु निगद्यते ।

‘करमध्यातु संप्राद्यमिव मध्येन चाहतम् ॥ ९९ ॥

१. C. अमोघा. २. C. सरहस्या विनिर्दिशेत् ३. B C, V. सन्दंशो. ४. C. मध्यमया
भौममुद्रा ह्यनामया. ५. C. कनीयसा ६. V. तन्मूले ७. C. मध्यमामूलगाङ्गुष्ठा. ८. A. चलना-
ज्ज्ञेया B. चार्जनाज्ज्ञेया. ९. A B, V. दक्षिणा. १०. V. बुधियानामिका. ११. A. ५८
मध्या तु संप्राद्यामिव.

एवं(! व)मध्येन संयुक्ता क्रोधिनी परिकीर्तिता ।

^१सहमध्या तु संग्राह्या खतमध्ये द्विधाहतम् ॥ १०० ॥

^२एवमध्येन संयुक्ता वीजमुद्रा प्रकीर्तिता ।

एवमध्येन संयुक्तं(! क्ता) भैरवी चापरा भवेत् ॥ १०१ ॥

^३क्षत्रमध्या तु ^४संग्राह्या ईरमध्येन ^५संयु[ता] ।

^६एवमध्येन ^७चाक्रान्तं स्तम्भनी चापरा भवेत् ॥ १०२ ॥

^८लसमध्या तु ^९संग्रा[ह्या चै]क्रमध्येन ^{१०}चाह[ता] ।

^{११}एवमध्येन संयुक्तं(! क्ता) वाराही चापरा भवेत् ॥ १०३ ॥

जनमध्येन संग्राह्यमेव(! व)मध्येन चाहतम् ।

पातालभञ्जनी नाम मुद्रेयमपरा भवेत् ॥ १०४ ॥

^{१२}तर्जनी मध्यमा चैव तथा चैव त्वनामिकाम् ।

मध्यमपर्वसु ^{१३}संयुक्ता पृष्ठतः कारयेत्करे ॥ १०५ ॥

शंखमुद्रेयमुद्दिष्टा पूर्वमुक्ता तथापरा ।

प्रसार्य सर्वाश्चाङ्गुल्यः करपृष्ठे च योजयेत् ॥ १०६ ॥

चक्रमुद्रा ^{१४}भवत्येषां (! पा) पूर्वमुक्ता तथापरा ।

कटिभागप्रदेशे तु मुष्टिस्तु ^{१५}सुपिरा भवेत् ॥ १०७ ॥

गदामुद्रा भवत्येषा सर्वविघ्नप्रणाशिनी ।

अन्योऽन्याभिमुखौ ^{१६}कृत्वा करौ संवेष्टिताङ्गुली ॥ १०८ ॥

सहाङ्गुष्ठेन निर्दिष्टा मुद्रा कौस्तुभसंज्ञिता ।

संस्पृश्य ^{१७}वह्निशिरसं वामदक्षिणकं स्पृशेत् ॥ १०९ ॥

इयं मुद्रा विनिर्दिष्टा ^{१८}वनमालेति पार्थिव ।

^{१९}अनामी नाशने द्रव्ये सजं द्रव्यकरद्वये ॥ ११० ॥

१. A. सहमध्या तु संग्राह्य. २. A.B. इवमध्येन संयुक्तं. C. इवमध्येन संयुक्ता. ३. V. B.C. क्षेत्रमध्या. ४. B. संग्राह्या. C. संग्राह्यं. ५. A.B.C.V. संयुक्तम्. ६. A.C. एवं मध्येन. ७. V. च स्तम्भ. ८. V. लसमध्या. ९. A.B.V. संग्राह्यमेवमध्येन. C. संग्राह्यमेवमध्येन. १०. A. B. C. V. चाहतम्. ११. V. A. B. omit एवमध्येन..... चाहतम्. १२. A.B. तर्जनी मध्यमा. १३. C. संयुक्ता. १४. V. भवत्येषां. १५. V. विपिरा. १६. A.B. भुव्या. १७. V. वह्नि शिरसं वाम दक्षिणकं. १८. C. वनमालेति. १९. V. (!) अनामे नाशने. V. ११

जह्नुमध्यगतौ(१ ते) कृत्वा चिवुक्त्रौ(१ के)ऽर्धसमायुक्तौ(१ ते) ।
मुखं विवृतकं कुर्याज्जमलजिह्वा तु लेलिहा ॥ १११ ॥

एषा मुद्रा महामुद्रा नारमिहीति कीर्तिता ।
अङ्गुष्ठं मुष्टिना ग्राह्यं हन्मुद्रा परिकीर्तिता ॥ ११२ ॥

मुष्टिं वक्ष्ये चान्गुष्ठे 'तिर्यग्' कारयेच्छिरः ।
स्पर्शः(१ मृ)ष्टा तु तर्जनी मुष्टौ 'शिखामुद्रा' प्रकीर्तिता ॥ ११३ ॥

'तर्जनीप्रानसंलभे' द्वे 'मुष्टौ' कवचं भवेत् ।
मुष्टौ वद्ध्वा तु 'हन्तौ' द्वे उभयाङ्गुलियोजितौ ॥ ११४ ॥

गदामुद्रा समाल्याता सर्वकर्महरी शुभा ।
तर्जनी तु तथाङ्गुष्ठं 'प्रातश्छिद्यौ' तु कारयेत् ॥ ११५ ॥

शेषाः 'प्रसारिताङ्गुल्या' नेत्रमुद्रा भवेद्वृष ।
'अनाम्यौ' बलिनी कृत्वा 'तर्जन्यानाम' सं(१ नीभ्या समं)श्रयात्
॥ ११६ ॥

मध्यमौ चोन्नतौ कृत्वा अङ्गुष्ठौ श्लेषितौ समौ ।
एषा मुद्रा समान्याता 'दिव्याम्ब' (१ श्व)गिरसो नृप ॥ ११७ ॥

अञ्जलि. प्रमदा मुद्रा शिप्रं देव प्रसारितम्(१ ता) ।
वन्दने हृदयासं(१ कां) पूर्वदक्षिणतो'परा ॥ ११८ ॥

'ऊर्ध्वोऽङ्गुष्ठो' वाममुष्टिर्दक्षिणोऽङ्गुष्ठबंधतः ।
सन्त्यस्य तस्य चान्गुष्ठौ यस्या ऊर्ध्वं प्रतिष्ठितम् (१ ता) ॥ ११९ ॥

वासुदेवस्य मुद्रैषा वद्ध्वा स्यात्पाप'नाशिनी ।
हस्तयोर्लभयोरेव कनीयाङ्गुष्ठगर्भतौ' ॥ १२० ॥

१. C. जलो जिह्वा तु लेलिहा. V. उज्ज्वल जिह्वा तु लोहिता. २. V. हनुद्रा ३. C. तिर्यग्.
४. V. शिखामुद्रा. A. शिखामुद्रा. ५. A. तर्जने प्रातः. ६. A.B. मुष्टे. ७. A.B.C. हस्ते द्वे
उभयोर्गुलि योजयते. ८. C. प्रातश्छिद्यौ V. प्रतिच्छिद्यौ. ९. A. प्रसारिताङ्गुल्यौ. B. 'प्रसारिताङ्गुल्यौ.
१० V. अनाम्योऽर्धलिनी. ११. A.B. तर्जन्यानां समंश्रयात्. १२. V. दिव्या च गिरसो. १३.
B; सभा. १४. A.B.C. पराम्. १५ A. ऊर्ध्वोऽङ्गुष्ठौ. C. ऊर्ध्वोऽङ्गुष्ठौ. १६. C. नाशिनी.
१७. B.Y. कनीयाङ्गुष्ठ-

'शेषाः प्रसारिताः श्लिष्टा मुद्रा सङ्कर्षणस्य तु ।
 'तर्जन्यावूर्ध्वतः 'श्लिष्टौ समाङ्गुष्ठौ तु श्लेषितौ ॥ १२१ ॥
 एषा मुष्टिं ततः कृत्वा मुद्रा 'प्रद्युम्नसंज्ञिका ।
 अङ्गुल्यौ वलितौ यत्र सूर्पाकारौ तु कारयेत् ॥ १२२ ॥
 'वेष्ट्याङ्गुष्ठावधः कार्यावनिरुद्धे तु कारयेत् ।
 'इत्युद्देशेन ते प्रोक्ता मुद्राहस्ता मया नृप ॥ १२३ ॥
 दर्शयेन्मन्त्रयुक्तानां परां 'सिद्धिमभीप्सताम् ।
 यथामन्त्रं 'यथादेवं यथाविधिरतन्द्रितः ॥ १२४ ॥
 मन्त्रेषु देवता 'युक्ता बह्व्यो 'मुद्राः प्रकीर्तिताः ।
 तासां 'मन्त्रं तु विज्ञेयं नियोगो नृप इष्यते ॥ १२५ ॥
 एतावदुक्तं नृप नृत्तशास्त्रं
 'समासतः पार्थिववंशमुत्स्य ।
 'निःशेषमेतद्वदितं महार्थं
 विस्तारतस्सर्वजगत्प्रधानम् ॥ १२६ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे नृत्तशास्त्रमुद्राध्यायो नाम ॥ ३३ ॥

१. A. शेषा प्रसारितः. V. प्रसारितः. २. V C. तर्जन्यावर्धनः ३. C. श्लिष्टौ. ४. A.C.
 प्रद्युम्न जायते. B. प्रद्युम्नो जायते. ५. C. omits वेष्ट्या... कारयेत्. A.B. वेष्ट्याङ्गुष्ठमधः ६. V.
 इत्युद्देशे तु से ७. V. सिद्धिमभीप्सताम् ८ C. यथादेवं. ९. A. युस्त्या. १०. A. मुद्रा
 प्रकीर्तिता. ११. C. समासता.

चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ।

यज्ञ —

नृत्तमुत्पादित केन ऋषिणा दैवतेन वा ।
एतन्मे संशय जिह्मिह त्व हि सर्वनिदुच्यसे ॥ १ ॥

मार्कण्डेय —

एकार्णवे पुरा लोके नष्टस्थावरजङ्गमे ।
शेषपर्यङ्कशयने सुते च मधुसूदने ॥ २ ॥
सबाह्यमानचरणे लक्ष्म्या यदुबुलोद्वह ।
नाभ्या तस्य समुत्पन्न पद्म पद्मनिमेक्षण ॥ ३ ॥

तत्र जात स्वय ब्रह्मा देव शुभचतुर्मुख ।
देवे सह महाभाग सशरीरेर्नराधिप ॥ ४ ॥

पद्मोदधिन्दुसमृत्तौ तत्रैव मधुकेटभौ ।
रजस्तमोमयो घोरी दानवौ तौ भयानकौ ॥ ५ ॥

ततो जगृहतुर्वेदान्ब्रह्मणस्तौ नराधिप ।
हृतवेदस्ततो ब्रह्मा तुष्टाय मधुसूदनम् ॥ ६ ॥

वेदा मे परम चक्षुर्वेदा मे परम बलम् ।
दानवाभ्या हृता वेदा अन्यो जातोऽस्मि शत्रुहन् ॥ ७ ॥

एवमुक्तस्तदा विष्णुर्ब्रह्मणा पुरोत्तम ।
उत्थाय सलिलात्तन्माद्ब्रह्मण सलिलाशये ॥ ८ ॥

अङ्गहारे सुललितैस्तथा पदपरिक्रमै ।
तथा भ्रमन्त त देव ददर्शयन्तलोचनम् ॥ ९ ॥

अतीव ललित लक्ष्मीनातरागा विशेषत ।
देवोऽप्यधशिरो भूत्वा पातालतलग क्षणात् ॥ १० ॥

१ V सुप्ते मधुनिपूदने AB सुप्ते मधुनिपूदने २ A पद्मनिमेक्षण ३ AV ४
५ AB — ब्रह्माण त ५ VC हृतवेद— ६ V दानवापहृता ७ A पादपरिक्रमै ८
लोचन VC लोचना

स दैत्यान् दृष्टवान् वेदाँस्त्यक्त्वाश्चशिरसस्तनुम् ।
जघान तौ महाकायौ दानवौ मधुकैटभौ ॥ ११ ॥

हत्वा वेदसहायस्तु संप्राप्तो 'ब्रह्मणोऽन्तिकम् ।
ददौ वेदांस्ततस्तस्मै देवदेवः स्वयंभुवे ॥ १२ ॥

दत्त्वा वेदांस्ततः प्राह सृष्टिं कुरु पितामह ।
'वेदप्रामाण्यतो ब्रह्मा सर्गं चक्रे ततः प्रभुः ॥ १३ ॥

'शेषस्याङ्कगतं देवं लक्ष्मीः पप्रच्छ पार्थिव ।
देवदेव जगन्नाथ शङ्खचक्रगदाधर ॥ १४ ॥

'परिक्रमन्मया तोये दृष्टः सललितः प्रभो ।
अतीवरमणीयाङ्गं किं तत्प्रब्रूहि मे प्रभो ॥ १५ ॥

श्रीभगवानुवाच— नृत्तमुत्पादितं ह्येतन्मया पद्मनिमेषणे ।
अङ्गहारैः सकरणैः संयुक्तं सपरिक्रमैः ॥ १६ ॥

नृत्तेनाराधयिष्यन्ति भक्तिमन्तस्तु मां शुभे ।
त्रैलोक्यस्यानुकरणं 'नृत्तं देवि प्रतिष्ठितम् ॥ १७ ॥

'एतावदुक्त्वा तां देवो ब्रह्माणं वाक्यमब्रवीत् ।
गृहाण नृत्तं धर्मज्ञ लक्ष्यलक्षणसंयुतम् ॥ १८ ॥

एतावदुक्त्वा ब्रह्माणं ग्राहयामास केशवः ।
तं गृहीत्वा ततो ब्रह्मा ददौ रुद्राय वेधसे ॥ १९ ॥

गृहीत्वा तच्च रुद्रोऽपि तोषयामास केशवम् ।
तेन नृत्तेन सततं देवेशं भक्तवत्सलम् ॥ २० ॥

एवमुत्पादितं नृत्तं वासुदेवेन पार्थिव ।
एकार्णवे पुरा लोके नष्टस्थावरजङ्गमे ॥ २१ ॥

ततः प्रभृति देवेशः शङ्करः शङ्करो नृणाम् ।
नृत्तेनाराधयन्नास्ते देवं चक्रगदाधरम् ॥ २२ ॥

१. V. ब्रह्मणोऽन्तिके. २. V. वेदप्रामाण्यतो ब्रह्मा. ३. C. शेषपङ्कगतं. ४. V. परिक्रमं मया. ५. A.B. नृत्तमुत्पादितमेतन्मया. ६. V. नृत्ते. ७. A. एतावदुक्त्वातां.

नृत्तेथरत्न चात्राप तुष्टान 'मधुसूदनम् ।
 सोऽपि तुप्यति नृत्तेन सम्यगाश्रयितो हर ॥ २३ ॥
 'अन्येऽपि देवास्तुप्यन्ति सम्यद् नृत्तेन तोषिता ।
 आप्यायन पर ह्येतत्कथित तु दिगौकसाम् ॥ २४ ॥
 एतदेव हि देवतन 'दीप्यता सतत त्रिवि ।
 पुप्यनैरेवदानेभ्यो नृत्तदान विशिष्यते ॥ २५ ॥
 स्वय नृत्तेन य कुयाद्देवदेवस्य पूजनम् ।
 विशेषेण महामाग तस्य तुप्यति केयव ॥ २६ ॥
 नृत्त गीत तथा वाद्य दत्त्वा देवाय विष्णवे ।
 सर्वकामसमृद्धस्य यजस्य फलमश्नुते ॥ २७ ॥
 नृत्तेन वृत्तिं य कुयात्स तु वर्ज्यं प्रयत्नत ।
 कुशीलवाद्यैर्यं कुयानृत्तविक्रयकारक ॥ २८ ॥
 देवताराधन कुयाद्यस्तु नृत्तेन धर्मवित् ।
 स सर्वकामानाप्नोति मोक्षोपाय च विन्दति ॥ २९ ॥
 धन्य यश्चस्यमायुष्य स्वर्गलोन्म्रद तथा ।
 ईश्वराणा विलास 'तदास्ताना दुःखनाशनम् ॥ ३० ॥
 मूढानामुपदेश 'तल्लोका सोमाग्र्यार्धनम् ।
 शातिक' पौष्टिक काम्य वासुदेवेन निर्मितम् ॥ ३१ ॥
 'एतत्तदुक्तं तत्र नृत्तशास्त्र
 समासतो लोकाहिताय राजन् ।
 नृत्तेन यत्न पुरेण कार्यो
 'लोन्म्रद्वय जेतुमर्भीप्सता वै ॥ ३२ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे नृत्तसूत्रं नाम ॥ ३४ ॥

पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ।

मार्कण्डेयः—

अतः परं प्रवक्ष्यामि चित्रसूत्रं तवानघ ।
 उर्वशी 'सृजता' पूर्वं चित्रसूत्रं नृपात्मज ॥ १ ॥
 नारायणेन मुनिना लोकानां हितकाम्यया ।
 प्राप्तानां 'वञ्चनार्थाय' देवस्त्रीणां महामुनिः ॥ २ ॥
 सहकाररसं गृह्य उर्व्यां चक्रे वरस्त्रियम् ।
 चित्रेण सा ततो जाता रूपयुक्ता वराप्सराः ॥ ३ ॥
 यां दृष्ट्वा व्रीडिताः सर्वा जमुस्ता देवयोषितः ।
 एवं महामुनिः कृत्वा चित्रं लक्षणसंयुतम् ॥ ४ ॥
 ग्राहयामास स तदा विश्वकर्माणमच्युतम् ।
 यथा 'नृत्ते' तथा चित्रे त्रैलोक्यानुकृतिः स्मृता ॥ ५ ॥
 'दृष्ट्यस्तु' तथा भावा अङ्गोपाङ्गानि सर्वशः ।
 कराश्च ये 'मता' नृत्ते पूर्वोक्ता नृपसत्तम ॥ ६ ॥
 त एव चित्रे विज्ञेया नृत्तं चित्रं परं मतम् ।
 नृत्ते प्रमाणं 'यन्नोक्तं' तत्प्रवक्ष्याम्यतः शृणु ॥ ७ ॥
 हंसो भद्रोऽथ मालव्यो रुचकः शशकस्तथा ।
 'विज्ञेयाः' पुरुषाः पञ्च तेषां वक्ष्यामि लक्षणम् ॥ ८ ॥
 उच्छ्रायायामतुल्यास्ते सर्वे ज्ञेयाः प्रमाणतः ।
 'स्वेनैवाङ्गुलमानेन' शतमष्टाधिकं भवेत् ॥ ९ ॥
 प्रमाणं नृप हंसस्य भद्रस्य तु पङ्कजरम् ।
 चतुर्भिरधिकं ज्ञेयं मालव्यस्य तथा नृप ॥ १० ॥

१. V.A.B.S₁. सृजतः २. V.A.B. पूर्वं. ३. S₁. वाञ्छनार्थाय. ४. S₂. नृत्ये.
 ५. A.B.V. दृष्टयश्च तथा. ६. V.A.C. महानृत्ते. ७. V. येनोक्तं. ८. B. विज्ञेयाः पुरुषः
 ९. V.B. स्वेनैवाङ्गुलमानेन.

दशत च रचकम्योक्त दशोन शशकस्य च ।
 द्वादशाङ्गुलविस्तारस्ताल इत्यभिधीयते ॥ ११ ॥
 'अङ्गु(१ आगु) लफन्त(२ लफान्त) चतुर्भाग पादोच्छ्राय प्रकीर्तित ।
 द्वौ च तालौ तथा जङ्घे पादतुल्ये च जानुनी ॥ १२ ॥
 'जङ्घातुल्यो तथा 'चोरू नामिस्ताल तु मेढूत ।
 तावच्च नामिह(१ मेहू)दय 'हृदयात्कण्ठ एव च ॥ १३ ॥
 कण्ठस्तालत्रिभाग स्यात्ताल च वदन भवेत् ।
 तालपङ्कभागमप्युक्त ललाटोपरि मस्तकम् ॥ १४ ॥
 मध्ये मेढू तु विज्ञेयमिति दैर्घ्यं प्रकीर्तितम् ।
 ताल प्रोक्त करो रात्रन्वाह सप्तदशाङ्गुलौ ॥ १५ ॥
 प्रवाह तावदेवोक्तौ वज्रसोऽर्धमथाष्टकम् ।
 एतदायामत प्रोक्त मान हसस्य पार्थिव ॥ १६ ॥
 अनेनैवानुसारेण 'शेषाणामपि कल्पयेत् ।
 आयामपरिणाहाभ्या समा सर्वे 'नराधिपा ॥ १७ ॥
 सामान्यतस्ते नृपपर्य मान
 प्रोक्त मया हसनराधिपस्य ।
 प्रत्यङ्गमान 'तु मयोच्यमान
 समासतस्त्व शृणु राजसिंह ॥ १८ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवाद चित्रसूत्रे आयामोच्छ्रायमान नाम ॥ १५ ॥

१ S₁ omits अङ्गुल तथा चोरू A अङ्गुलं तत्रतुर्भाग २ B जघातुल्यो
 ३ A B S₂ द्वौ तु ४ A S₁ S₂ हृदयारकण्ठमेव च B हृदया कण्ठमेव च ५ A शेषाणा
 मधिकल्पयेत् ६ A B V नराधिप ७ A B V च

पट्त्रिंशोऽध्यायः ।

गर्कण्डेयः—

अथ प्रत्यङ्गविभागो भवति । तत्र 'द्वात्रिंशाङ्गुलपरिणाहो मूर्धा । चतुरङ्गुलोच्छ्रायमष्टाङ्गुलं ललाटम् । शङ्खौ चतुरङ्गुलौ द्यङ्गुलोच्छ्रायौ । पञ्चाङ्गुलौ गण्डौ । 'चतुरङ्गुलो हनुः । द्यङ्गुलौ कर्णौ चतुरङ्गुलोच्छ्रायौ । 'कर्णमध्येऽङ्गुलम् तदन्ध्रमुदकाम्(?)पालिरनियमेन । 'कर्णस्य लु(?)बु-टिका पालिः) । नासा चतुरङ्गुला, अग्रे 'द्यङ्गुलोच्छ्राया त्रिकायामा च । नासापुटावङ्गुलिविस्तारौ 'द्विगुणद्विगुणायामौ । नासौष्ठमध्य-मर्धाङ्गुलम् । ओष्ठश्चाङ्गुलः । चतुरङ्गुलायाममास्यम् । अधरोऽङ्गुलम् । 'द्यङ्गुलं चिबुकम् । चत्वारिंशद्(?)चतुर्विंशतिद)न्तास्तेषु अष्टौ दंष्ट्राः । अर्धाङ्गुलोच्छ्रिता 'दन्ताः । अङ्गुलद्वादशभागिका दंष्ट्रा । 'अङ्गुल'वि-स्तृते त्र्यङ्गुलायामे नेत्रे । नेत्रत्रिभागं कृष्णमण्डलम् । पञ्चभागास्तारा । "अर्धाङ्गुलविस्तृते त्र्यङ्गुलायामे भ्रुवौ । "तयोर्द्यङ्गुलमन्तरङ्गुलमान्तरम् । चतुरङ्गुलं नेत्रान्तर्'क[र्ण]विवरम् । दशाङ्गुलविस्तृता शीवा एकविंशत्यङ्गुलपरीणाहा । षोडशाङ्गुलं स्नानान्तरम् । षडङ्गुलं "स्तनज- [ज्व]न्तरम् । षोडश बाहुमूलपरिणाहः द्वादशाग्रे । सप्ताङ्गुलं करतलं पञ्चाङ्गुलं विस्तृतम् । पञ्चाङ्गुलप्रमाणा 'मध्यमिका । "तत्पू(?)र्वदल-हीना प्रदेशिनी । तत्तुल्या चानामिका । तत्परिहीना कनिष्ठिका । सर्वाः "समत्रिभागपर्वाः । "पर्वार्धा नखाः । "त्र्यङ्गुलमङ्गुष्ठं (?) छः) द्विपर्वः । जठरपरिणाहो "द्वाचत्वारिंशदङ्गुलः । "वेद्यप्रमाणा-भ्यामङ्गुलं नाभिः । कटिरष्टादशाङ्गुला विपुला । तत्परिधिः चतुश्चत्वा-

१. A.B.V.S₂. द्वादशाङ्गुल- २. A.B. चतुरङ्गुलौ हनुः ३. V. कर्णमध्याङ्गुलं ४. C. S₁. omit कर्णस्य पालिः ५. A. द्यङ्गुलोच्छ्रायाति चायामा च. B. द्यङ्गुलोच्छ्रायाति च यामा च. C. द्यङ्गुलोच्छ्रायाति दायामा च S. omits. त्रिकायामा. ६. B. विस्तारौ द्विगुणायामौ नासाष्टम-धमर्धाङ्गुलम् । ७. C. द्यङ्गुलो. ८. B. दंतः ९. A.B.C. अङ्गुलि. १०. V. विस्तृता. ११. V. अर्धाङ्गुलिविस्तृते त्र्यङ्गुलायामे भ्रुवौ. C. अर्धाङ्गुलो विस्तृते चतुरङ्गुलायामे भ्रुवौ. १२. A. तयोर्द्यङ्गुलमांतङ्गुलमांतरम् । १३. A. कर्णं विवरम्. १४. A. स्तनजग्रन्तरम्. C. स्तनजत्वधरम्. १५. C. omits मध्यमिका ... कनिष्ठिका । १६. B. तत्सर्वदलहीना. १७. A. समित्रिभागपर्वाः. B. समित्रिभागसर्वाः. १८. A.B.C. पर्वार्ध. १९. S₁. द्यङ्गुलमङ्गुष्ठं. २०. V.C. द्वाचत्वारि-शाङ्गुलः. २१. A.B. वेद्यप्रमाणा-
V. १७

रिंशत् । चतुरङ्गुलत्रिंशत्तौ वृषणो । पङ्क्तुलं तात्रत्परीणाह मेदम् ।
तन्मध्यत ऊरु चतुरङ्गुले । 'तद्द्विगुणपरिणाहाङ्गुल'विपुले जानुनी
तन्निगुणपरिणाहे, जह्याग्र पञ्चाङ्गुल चतुर्दशपरिणाहम् । द्वादश
(^१शाङ्गुल) दीर्घा पङ्क्तुलत्रिंशत्तौ 'पादो 'त्रिसायताङ्गुष्ठौ'^१
अङ्गुष्ठतुल्या प्रदेशिनी । 'तदष्टाशोना शेषा । अङ्गुलचतुर्भागहीनो
ऽङ्गुष्ठनख । तदर्धप्रमाण प्रदेगिन्या । तदष्टभाग शेषाणाम् । 'सर्ग
पादमङ्गुलमष्टाङ्गुलोत्सेध । 'अङ्गुले पाष्णी । चतुरङ्गुलोच्छ्रयौ
इति हसप्रमाणं भवति । 'भवन्ति चात्र—

शेषाणा पार्थिवेन्द्राणा मान युस्त्या प्ररूपयेत् ।

अनेनैवानुसारेण स्वमानम्यानुसारत ॥ १ ॥

'म[ध्य]क्षश्चद्रगैरस्तु नागराजमुजो वली ।

हसगामी सुमध्यश्च हसश्च सुमुखो भवेत् ॥ २ ॥

रोमरुद्धन्पोलस्तु गजगामी महामति ।

वृत्तोपचितराहुस्तु भद्र पद्मनिभो भवेत् ॥ ३ ॥

मुद्गदयामस्तु मालव्य 'कृशमध्यस्तनुच्छत्रि ।

आजानुबाहु पीनासो दतिघोणो महाहनु ॥ ४ ॥

शरद्वोरस्तु रुचक कन्वुग्रीवो महामति ।

'सत्यस्तु रसिकश्चैव बलनाश्च प्रकीर्तित ॥ ५ ॥

रक्तश्यामस्तु शशक 'किञ्चित्कर्बुरकस्तथा ।

पूर्णगण्डश्च चतुरो 'मध्यक्षश्च प्रकीर्तित ॥ ६ ॥

इति श्रीत्रिष्णुधर्मोत्तरे माकण्डेयवज्रसूत्रादे चित्रसूत्रे प्रमाणाध्यायो नाम ॥ ३६ ॥

१ V B S₁ S₂ -गुणपरिणाह २ S₂ विपुले च जानुनी ३ B V पदी ४ A
त्रिकारयताङ्गुली B C V त्रिकारयताङ्गुली ५ A तदष्टाशोना ६ C S₁ S₂ -सर्वपादमङ्गु
मणत्रोत्सेध ७ A S₁ S₂ -अङ्गुली ८ A B S₁ S₂ -भवति ९ A B मध्यम-S₁ S₂ मध्य
CV(f) मध्यकृच्छ्र- १० A कृष्टमध्य- V(f) कृशमध्यस्तनु- ११ A सत्यस्त
रसिकश्चैव C सत्यस्त रसिकश्चैव १२ A B किञ्चित्कर्बुरकस्तथा C किञ्चित्कर्बुरकस्तथा V
(f) किञ्चित्कर्बुरकस्तथा (f) किञ्चित् १३ C मध्यक्षश्च

सप्तत्रिंशोऽध्यायः ।

• मार्कण्डेय —

अङ्गप्रत्यङ्गमानेन यथा पञ्च नरा स्मृता ।
 स्त्रिय पञ्च तथा 'ज्ञेयास्ता एव मनुजोत्तम ॥ १ ॥
 पुरुषस्य 'समीपस्था कर्तव्या 'योपिदीश्वर ।
 नरस्कन्धप्रमाणेन कार्यैका सा 'यथामति ॥ २ ॥
 अङ्गुलै द्वौ नरात्क्षाम स्त्रियो मध्य विधीयते ।
 अधिका च कटि कार्या तथैव 'चतुरङ्गुल्म् ॥ ३ ॥
 उरप्रमाणत कार्यौ स्तनौ नृप मनोहरौ ।
 नृपाश्च सर्वे कर्तव्या महापुरुषलक्षणा ॥ ४ ॥
 जालपादकरा कार्यास्तथा वै चक्रवर्तिन ।
 ऊर्ण्यं च शुभोर्मध्ये तेषा कार्यं तथा शुभम् ॥ ५ ॥
 रेखाश्च करयो कार्यास्तिस्रो राज्ञा मनोहरा ।
 शशक्षतजसंकाशा 'शस्ता वै 'क्षामकोटका ॥ ६ ॥
 'तरङ्गभङ्गिन सूक्ष्मा निजस्नेहाभ्यलङ्घिता ।
 धनेन्द्रनीलसदृशा केशा कार्यास्तथा शुभा ॥ ७ ॥
 कुतला दक्षिणावर्तास्तरङ्गास्सिंहकेसरा ।
 वर्धरा नूटसरा इत्येता केशजातय ॥ ८ ॥
 चापाकार भवेन्नेत्र मत्स्योदरमथापि 'वा ।
 नेत्रमुत्पलपत्राभ पद्मपत्रनिभ तथा ॥ ९ ॥
 'श[रा]कृति महाराज पञ्चम परिकीर्तितम् ।
 चापाकार भवेन्नेत्र प्रमाणेन 'यथास्त्रिय ॥ १० ॥

१ C ज्ञयात एव २ A समीपस्था ३ B योपिदीश्वर ४ V यथामति A यथा
 मति ५ B चतुरङ्गुलीम् ६ B C V. शम्बा ७ C क्षामकाट्य ८ A B V तदङ्गभङ्गिन
 ९ C S₁ S₂ च १० A B C V शानाकृते- S₁ शाराकृते- S शानाकृति-
 ११ V यथास्त्रिय ।

मत्स्योदराख्य कथित तथा यत्रचतुष्टयम् ।

नेत्रमुत्पलपत्राख्य प्रमाणात्पद्मव स्मृतम् ॥ ११ ॥

पद्मपत्रनिभ नेत्र प्रमाणेन यथा नम ।

'शराकृति च विज्ञेय तथैव च यत्र दश ॥ १२ ॥

स्वमानाङ्गुलमानस्य यवमान प्रकल्पयेत् ।

चापाकार भवेन्नेत्र योगभूमिनिरीक्षणात् ॥ १३ ॥

'मत्स्योदराकृति 'कार्यं नारीणा कामिना तथा ।

नेत्रमुत्पलपत्रार्धं निर्विकारस्य शम्यते ॥ १४ ॥

त्रस्तस्य रुद्रतश्चैव पद्मपत्रनिभ भवेत् ।

कुद्धस्य चेदनान्त(१ र्त)म्य नेत्र '[श]राकृति भवेत् ॥ १५ ॥

ऋषय पितरश्चैव देवताश्च नराधिप ।

स्वप्रभाभरणा कार्या द्युतिमन्तस्तथैव च ।

मुष्णन्तस्तेजसा तेन परेषा नृपसत्तम ॥ १६ ॥

सम्पद्भिर्चार्यं नृपति (१ ते) स्वाधिया 'मथोक

ह्येतत्प्रमाणमनुरूपमनिर्दिष्ट च ।

स्थानैरत्तेककिरणै स्थिरभूमिलम्भै

कार्यं तदेव 'सुकुमारम'जिह्वरेखम् ॥ १७ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयव्रज्यखादे सप्तमोऽध्यायः ॥ २५ ॥

अष्टत्रिंशोऽध्यायः ।

मार्कण्डेयः—

नेत्रमुत्पलपत्राभं रक्तान्तं कृष्णतारकम् ।

प्रसन्नं दीर्घपक्ष्मान्तं मनोज्ञं मृदुसत्तम ॥ १ ॥

देवतानां कृतं राजन्प्रजाहितकरं भवेत् ।

समे गोक्षीरवर्णाभि स्निग्धे जिह्वाग्रपक्ष्मले ॥ २ ॥

प्रसन्ने पद्मनेत्रान्ते मनोज्ञे प्रियदर्शने ।

कृष्णतारे विशाले च नयने श्रीमुखप्रदे ॥ ३ ॥

चतुरस्रं सुसंपूर्णं प्रसन्नं शुभलक्षणम् ।

अत्रिकोणमवक्रं च अधिकारमुखं भवेत् ॥ ४ ॥

दीर्घमण्डलपत्राणि त्रिकोणादीनि यानि च ।

वर्ज्यानि तानि देवानां प्रजासु शिवमिच्छता ॥ ५ ॥

कार्या हंसप्रमाणेन देवा यदुकुलोद्ब्रह् ।

तेषां च लोम कर्तव्यमक्षिपक्ष्मसु च भ्रुवोः ॥ ६ ॥

अतः शेषेषु गात्रेषु देवाः स्युर्लोमवर्जिताः ।

द्विरष्टवर्षाकाराश्च तथा कार्या दिवौकसः ॥ ७ ॥

प्रसन्नवदना नित्यं तथा च स्मितदृष्टयः ।

मुकुटैः कुण्डलैर्हारैः केयूरैरङ्गदैस्तथा ॥ ८ ॥

भूषितास्तेऽथ कर्तव्याः शुभसम्पदाधारिणः ।

श्रीणीसूत्रेण महता पादाभरणधारिणः ॥ ९ ॥

यज्ञोपवीतवन्तश्च सावतंसास्तथैव च ।

जान्वधोलम्बिना कार्याः शोभिना कटिवाससा ॥ १० ॥

१. A.C. मृदुसत्तमम्. २. V. करं. ३. B.C. जिह्वाग्रपक्ष्मले. S₁ S₂ पक्ष्माग्रजिह्वले
४. C. हृण्णाले. ५. B. भीमुखप्रदे. ६. A.B. अधिकारमुखं. ७. A. दीर्घमण्डलपत्राणि.
८. A.B. कर्तव्यमक्षिपक्ष्मसु. ९. B. स्युर्लोमवर्जिताः. १०. V. पादाभरणधारिणा.

वामे मनुजशार्दूल दक्षिण जानु दर्शयेत् ।
 अश्रुक च तथा कार्यं देवताना मनोहरम् ॥ ११ ॥
 प्रभा च तेषा कर्तव्या मूर्ध्नि मूर्ध्ने प्रमाणत ।
 मण्डलाभा महाराज देवतातोऽनुकारिणी ॥ १२ ॥
 ऊर्ध्वा दृष्टिरधोदृष्टिस्तिर्यक् तेषा 'विमर्जयेत् ।
 हीनाधिका वा दीना वा कुद्धा रूक्षा तथैव च ॥ १३ ॥
 ऊर्ध्वा तु मरणायोक्ता शोकायाध प्रकीर्तिता ।
 'तिर्यग् धनविनाशाय हीना भवति मृत्यवे ॥ १४ ॥
 अधिका शोकजननी दीना च नृपसत्तम ।
 रूक्षा धनक्षयाय स्यात्कुद्धा भयविवर्धिनी ॥ १५ ॥
 'छातोदरी न कर्तव्या न कार्या चाधिकोदरी ।
 'सक्षता च न कर्तव्या तथा यदुबुल्लोद्वह ॥ १६ ॥
 हीनाधिकप्रमाणा च रूक्षवर्णा तथैव च ।
 विवृतेन च वक्त्रेण नता च यदुनदन ॥ १७ ॥
 प्रमाणहीनैरङ्गैश्च त्वधिकैरपि पार्थिव ।
 'छातोदरी क्षुद्रयदा मरणायाधिकोदरी ॥ १८ ॥
 सक्षता मरणायोक्ता हीना 'धनविनाशिनी ।
 अधिका शोकजननी रूक्षवर्णा भयप्रदा ॥ १९ ॥
 विवृतेन च वक्त्रेण कुलनाशकरी भवेत् ।
 प्राच्याभा धननाशाय दक्षिणेन च मृत्यवे ॥ २० ॥
 पश्चिमेन 'सुतप्नी स्यादुदग् भयविवृद्धये ।
 प्रमाणहीना नाशाय अधिका 'देशनाशिनी ॥ २१ ॥

१ C विमर्जयेत् २ V तिगपयन- ३ V शातोदरी ४ ABCV सुक्षता
 ५ BV शातोदरी ६ C धनविनाशिनी ७ VA सुतप्नी च चोदग्भय- ८ CS₁
 S₂ देशनाशिनी

अलक्षणा मरणायोक्ता क्रुद्धा ^१रूपविनाशिनी ।
प्रमाणहीना प्रतिमा तथा लक्षणवर्जिताम् ॥ २२ ॥

^२आवाहितापि विप्रेन्द्रैर्नाविशन्ति दिवौकस ।
आविशन्ति तु ता नित्यं पिशाचा दैत्यदानवा ॥ २३ ॥

तस्मात् सर्वप्रयत्नेन मानहीना विवर्जयेत् ।
^३चित्रलक्षणसयुक्तं प्रशस्तं सर्वमुच्यते ॥ २४ ॥

आयुष्यं च यशस्यं च धनधान्यविवर्धनम् ।
^४तदेव लक्षणापेतं धनधान्यविनाशनम् ॥ २५ ॥

देवा नरेन्द्र कर्तव्याः शोभावन्त सदैव तु ।
^५मृगेन्द्रवृषणागाना हंसाना गतिभिः समा ॥ २६ ॥

सलक्षणं ^६चित्रमुशन्ति धन्यं
देशस्य कर्तुर्वसुधाधिपस्य ।
तस्मात्प्रयत्नेन सलक्षणं त-
त्कार्यं नैर्यत्नपरैर्यथावत् ॥ २७ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयपञ्चसंवादे प्रतिमालक्षणाध्यायो नाम ॥ ३८ ॥

१. C. रूपविनाशिनी २. V आवाहिताय. ३. S₁ S₂ चित्र. ४. A.S₁.S₂. तदेवा
लक्षणोपेतं. B.C. तदेव लक्षणोपेतं. ५. V. मृगेन्द्र. ६. A.B चित्रमुप्यति.

बाहुगण्डललाटेषु 'कलास्य' क्षयमागतम् ।
 बाहुवक्ष कटितटस्थिति'गुह्यतलेऽपि ॥ २१ ॥
 द्विस्रल द्विकल ज्ञात्वा ग्रथाभाग वृषी('क्षी)कृतम् ।
 'अनुरूपप्रमाणेन 'नातिक्षीणाङ्गमेव च ॥ २२ ॥
 एतद् गण्डपरावृत्त स्थान च परिकीर्तितम् ।
 पृष्ठतो 'यदपि व्यक्त देहवध मनोहरम् ॥ २३ ॥
 वक्रभू'तुटिसर्जसधिमधनमेव च ।
 ईषच्च 'दर्शितापाङ्ग' 'कपोले जठरे पुन ॥ २४ ॥
 प्रकाशितेरुपाध्वेन सुस्थिर 'दृष्टिहारि च ।
 '[अ]हीनमानलवण्यमाधुर्यादिगुणान्वितम् ॥ २५ ॥
 'लेख्येषु पुस्तदेशेषु पृष्ठागतमिति स्मृतम् ।
 'यस्योर्ध्वमङ्गपत्त्येन भागेन समवस्थितम् ॥ २६ ॥
 'स्थितेऽप्यभिमुखेऽधङ्गे परिवृत्तिरशाद्भवेत् ।
 विश्विच्छायागतौ 'कायावुपरिष्ठादथ पुर ॥ २७ ॥
 अर्धाधगतसारूप्य 'विरस आ'यसस्थितम् ।
 मध्येन नेत्रमध्येण यथायोग'विलोपना ॥ २८ ॥
 विज्ञेय दधत कार्यं परिवृत्त नरेश्वर ।
 समग्रदृष्टिस्त्रिगुदेश 'दृष्टिपादतल 'च यत् ॥ २९ ॥
 ऊर्ध्वत क्षीगदृष्टार्थ 'दृष्ट्या शेष कटिस्थलम् ।
 'लुप्तगदाङ्गुलितल 'दृष्ट्यारोपतलद्वयम् ॥ ३० ॥
 चतुरस्र सुसपूर्णमभयानरुदर्शनम् ।
 प्रकाशीकृतवा'हर्धमदृष्टमुखकन्धम् । ३१ ॥

१ V A B S₁ कालास्य २ A B क्षयमागतम् ३ V B C omit-ज्ञातलेष्वपि
 ४ A S₁ S₂ अनुरूप प्रमाणे च ५ A B C V नाति क्षीणाङ्गमेव च ६ A यदप्यव्यक्त
 ७ A B S₁ S₂ -अक्षय- ८ A B दर्शितापाङ्ग ९ A B C V कपोलजठरे १० S₁ S₂
 दृष्टिहारि ११ A B C V S₁ S₂ स्वर्धन- १२ A B C V लेख्येषु १३ V S₁ S₂ यस्याधर्मङ्ग
 पत्त्येन १४ V स्थितव्याभिमुखेऽधङ्गे १५ B V S₁ S₂ कायावुपरिष्ठादथ १६ A B V विरस
 प्राम्य- १७ A B V -विलोपना १८ A B V दृष्टपाद- १९ V तु २० A B दृष्ट
 २१ C S₁ S₂ लुप्तपादाङ्गुलित २२ A B C -दृष्ट्यारोप तलद्वयम् २३ C -बाहुवरसदृष्ट-
 B V बाहुस दृष्ट- S₁ S₂ -बाहुवर्धमदृष्ट-

लुप्तं जङ्घ्रुतो ज्ञेयं नाम्ना स्थानं समानत (? तम्) ।

'नवान्येतानि सर्वाणि तथोक्तैरभिराजितम् ॥ ३२ ॥

लक्षितैर्लक्षितव्यानि त्वयाऽनुक्रमशो नम ।

एषा प्रज्ञाविशेषेण विकाराणि बहून्यपि ॥ ३३ ॥

'एकैकशेन भूभागै कर्तव्यानि यथाविधि ।

त्वया संतस्समासाद्य 'सम्यक् मानं तु भूतले ॥ ३४ ॥

स्थानानीमानि मानाद्यैर्गुणैर्लक्ष्यानि यत्नतः ।

नवैवैतानि दृष्टानि 'सर्वभावेऽप्यनिन्दितम् ॥ ३५ ॥

स्थानानि 'नाधिक्रमतः परमस्ति हि 'किञ्चन ।

जीवलोकं परिक्रम्य सततं स्थाणुजङ्गमम् ॥ ३६ ॥

उत्तमाधममध्येषु प्रमाणगुणतस्सदा ।

चित्रं विचित्रं त्रिविधं प्रमाणं त्रयमेव च ॥ ३७ ॥

क्षयवृद्धौ च कात्स्न्येन मया 'तेऽभिहिते नृप ।

अतः परं प्रपक्ष्यामि 'क्षयवृद्धिविधिं क्रमात् ॥ ३८ ॥

चित्रविद्विरसज्ञेयं समासेनेतरेण च ।

त्रयोदशविधैवात्र क्षयवृद्धिरुदाहृता ॥ ३९ ॥

स्थानानां बहुसंस्थत्वादङ्गावयवसंभवा ।

स्थानं 'पृष्ठागतं पूर्वमवर्जुगतमेव च ॥ ४० ॥

मध्यार्धार्धं तथार्धार्धं साचीकृतमुखं तथा ।

नतं गण्डपरावृत्तं पृष्ठागतमथापि च ॥ ४१ ॥

पार्श्वगतं च 'विज्ञेयमुल्लेपं चलितं तथा ।

उत्तानं चलितं चेति स्थानानि तु त्रयोदश ॥ ४२ ॥

१ A B C V नीचान्येतानि २ C -लक्षितव्यानि क्रमको नच. ३. V. एकैकशश्च
४ C भूभाग S₁ S₂ भूभाग ५ V यथाविधि ६ C सम्यमानतभूतले ७. A B सर्वभावेऽप्यु
निन्दितम् V C सर्वभावेऽप्यनिन्दित ८. A B C नाधिक्रमत ९ A विचित्र. १०. V.
तेऽभिहितेऽनघ ११. C क्षयवृद्धीवर्धा S₁ S₂. क्षयवृद्धीवर्धा १२ A -उदाहृता १३. C. दृष्टगतं
S₁. S₂. पृष्ठगत १४. C. विज्ञेयमुल्लेपं चलितं.

'कर्मण्येतानि सयाणि नामसंस्थानतो नृप ।
 'मण्डलानीह वैशाखप्रत्यालीढक्रियारुमै ॥ ४३ ॥
 'समाश्चाद्धममा पादा सुस्थितानि चलानि च ।
 समासमपदस्थ च 'द्विविध स्थानक भवेत् ॥ ४४ ॥
 तद् ऋज्जापद(१ यत)भूयिष्ठ स्थान समपद स्मृतम् ।
 मण्डल च द्वितीय स्यात्स्थानान्यन्यानि यानि च ॥ ४५ ॥
 तान्येकसमपादानि त्रिचित्राणि चलानि च ।
 तत्र 'वैशाखमालीढ प्रत्यालीढ च 'धन्विनाम् ॥ ४६ ॥
 चित्रगोमूत्रक^२गत विपम खड्गचर्मिणाम् ।
 चलित खलिनायस्तमालीढैरुपदक्रमम् ॥ ४७ ॥
 शक्तोत्तमरपापाण^३भिन्दिपालादिधारिणाम् ।
 सगलित चक्रशूल^४ गदाकुणपधारिणाम् ॥ ४८ ॥
 'एकपादसमस्थान द्वितीयेन तु 'विह्वलम् ।
 शरीर च सलील^५ स्यात्सावष्टम्भै कचिद् द्रुतम् ॥ ४९ ॥
 लीला^६ विलासविभ्रान्त विशालजघनस्थलम् ।
 स्थिरैरुपादविन्यास स्त्रीरूप विलिखेद् बुध ॥ ५० ॥
 प्रमाणहीनस्तु 'जनोऽस्ति भूयान्
 कालम्य भावस्य वलात्पृथिव्याम् ।
 इति प्रचिन्त्यात्मपिया कुपेन
 कार्यं प्रमाण क्षयवृद्धियोगे ॥ ५१ ॥

इति श्रीत्रिपुण्यधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसवाद चित्रसूत्र क्षयवृद्धयध्यायो नाम ॥ ३९ ॥

१ S₁ S₂ कर्मण्येतानि २ C omits मण्डलानीह ३ A सममर्थसम पादा BC
 समाशार्द्धसम पादा S₁ S₂ सम साधसमा पादा ४ A B द्विविध स्थानके S₁ S₂ द्विविधे
 स्थानके ५ V S₁ S₂ सगुपादादि ६ A वैशाखमालीढ ७ A धन्विनाम् ८ C -शतं
 ९ A -मण्डिपाग- १० A -गदाकुणपधारिणाम् C -गदास्तरणायधारिणाम् ११ A B
 एकपादसम स्थान S S₀ एकपाद सम स्थान १२ A B V S₁ S₂ विह्वलम् १३ C
 स्यात्सावष्टके १४ -C विमात १५ A B C जनोऽस्ति भूयान्-V जनोऽनुभूयान्-

चत्वारिंशोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच— 'त्रिप्रकारेष्टका चूर्णे त्र्यंशं क्षिप्त्वा मृदस्ततः ।
 गुग्गुलं समधुच्छिष्टं मधुकुन्दरुकं गुडम् ॥ १ ॥
 कुसुम्भं तैलसंयुक्तं कृत्वा दद्यात्समांशकम् ।
 त्रिभागमग्निदग्धायास्तु धायास्तत्र चूर्णयेत् ॥ २ ॥
 विल्वजं व्यंशमिश्रं तत्प्रक्षिप्य मपकं कपम् ।
 बालुकांशं ततो दद्यात्स्वानुरूपेण बुद्धिमान् ॥ ३ ॥
 ततः शकलतोयेन प्लावयेत्पिच्छिलेन तम् ।
 परिक्लिन्नं समग्रं तत्मासमात्रं निधापयेत् ॥ ४ ॥
 मार्दवं मासमात्रेण गतमुद्धृत्य यत्नतः ।
 दद्यात्प्रलेपं निपुणः शुष्कं कुड्ये विमृष्य तु ॥ ५ ॥
 श्लक्ष्णं समं स्ववष्टब्धं निम्नोन्नतविनाकृतम् ।
 न चातिघनतां नीतं न चातितनुतामपि ॥ ६ ॥
 यदा शुष्कं भवेत्कुड्यं तत्प्रलिप्तमसत्कृतम् ।
 तया मृदा सर्जरसा तैलभागावियुक्तया ॥ ७ ॥
 श्लक्ष्णीकुर्यात्प्रयत्नेन लेपनैः श्लक्ष्णमञ्जनैः ।
 मुहुर्मुहुश्च क्षीरेण सिक्त्वा मार्जनयत्नतः ॥ ८ ॥
 सद्यः शोषमुपायातः सकुड्यो मनुजेश्वर ।
 अपि वर्षशतस्यान्ते न प्रणश्येत्तु कर्हिचित् ॥ ९ ॥
 अनेनैव प्रकारेण द्विविधैर्वर्णकैर्युताः ।
 कर्तव्याः चित्रवपुषा विविधा मणिभूमयः ॥ १० ॥

१. A, B, C. चित्रकारेष्टका. V. त्रिप्रकारेष्टिका. २. V. चूर्ण. C. चूर्णे त्र्यंशं क्षिप्त्वा मृदस्ततः
 ३. A. मधुकुन्दरुकं B. मधुकुडरुकं गुडम्. V, C. मधुकुन्दरुकं गुडम्. ४. A. दद्यात्समांशकम्.
 S₁, S₂. दद्यात्समासकम्. ५. C. त्रिभागमपि दग्धाया— ६. C. मपकं. ७. B. कपम्. ८. B. तत्.
 ९. B. परिक्लिन्नं. १०. V. चानिघनतां यातं ११. V. चातितनुतामपि १२. A, B. शुष्को.
 १३. A, B, C, S₁, S₂. कुड्यस्तदालि—. १४. C. तैलभागवियुक्तम्. १५. B. मार्जनयत्नतः
 १६. V. शोषमुपायातं कुड्यं तन्मनु— १७. A, B. प्रणश्येत्.

कुड्ये शुष्के तिथौ शस्ते ऋक्षे च गुणसंयुते ।

चित्रायोगे विशेषेण श्वेतवासा यतात्मवान् ॥ ११ ॥

ब्राह्मणान्पूजयित्वा तु स्मरति वाच्यं प्रणम्य च ।

तद्विदश्च यथान्यायं गुरुंश्च गुरुमतसल ॥ १२ ॥

प्राङ्मुखो देवताध्यायी चित्रकर्म समाचरेत् ।

श्वेतकाद्रवकृष्णाभिर्मूर्तिनाभिर्यथाक्रमम् ॥ १३ ॥

आलिख्य स्थापयेद्विद्वान्प्रमाणे स्थानके तथा ।

तत्तरतु 'रुजयेद्रुजैर्यथास्यानानुरूपत ॥ १४ ॥

श्यामा गौरी तथा तस्य 'छवी स्यात्ता प्रदर्शयेत् ।

तस्याश्च लक्षणं प्रोक्तं 'प्राङ् मया नृप विस्तरे ॥ १५ ॥

मूलरक्षा स्मृता पञ्च श्वेत पीतो विलोमत ।

कृष्णो नीलश्च रात्रेऽत्र शतशोऽन्तरत स्मृता ॥ १६ ॥

पूर्वे(१) रङ्गत्रिभागेन भागऋत्वनया 'तथा ।

'स्वबुद्ध्या 'कारयेद्रङ्ग शतशोऽथ सहस्रश ॥ १७ ॥

'नीलपीतव्यतिकृति 'पलाश इति शम्यते ।

स शुद्ध श्वेतमिश्रश्च नीलाभ्यधिक एव च ॥ १८ ॥

एकाधिकं च भवति छवीनामनुरूपत ।

श्वेताधिको वा न्यूनो वा 'समाशश्चेति स त्रिधा ॥ १९ ॥

स एकस्तम्भनायुक्तो बहुधैव 'विकल्प्यते ।

तेन दूर्वाङ्गुरापीतं कपित्थह' रिता शुभा ॥ २० ॥

मुद्रस्यामप्रकृतयः कर्तव्याश्छनयो नृप ।

नील 'पाण्डुरसंपृक्तो विरङ्गस्तोऽप्यनेकधा ॥ २१ ॥

१ C चित्रयोगे २ AB त द्वयथ ३ A मुचयेद- ४ C छवि स्मृता ५ BC V प्राप्ताया ६ AB V पूर्णरङ्ग- ७ A तथा ८ AB सजुद्धया ९ V कारयेद्रङ्गाशतशो- १० V नीलेष्वति व्यतिकृति V (f) नीलपीतकृतिभूत ११ V पालश १२ A समाशस्वे वा न या १३ VB विकल्पते १४ AB हरिता शुभा १५ A पाण्डुरसंयुक्तो B पाण्डुरसंयुक्तो

अन्योन्याभ्यधिकं न्यूनं समाशिवशकल्पना ।
 तेन नीलोत्पलनिभा मापसच्छायसुप्रभा ॥ २२ ॥
 'क्रियन्ते छवयो रम्या यथायोगविनिश्चयात् ।
 लाक्षया श्वेतया युक्ता लाक्षारोघ्रपिनद्धया ॥ २३ ॥
 रक्ता रक्तोत्पलश्यामा छविर्भवति शोभना ।
 सापि नानाविधानन्यान्वर्णान्विकुरुते बहून् ॥ २४ ॥
 रङ्गद्रव्याणि कनकं रजतं ताम्रमेव च ।
 अभ्रकं 'राजवर्तं च सिन्दूरं 'त्रपुरेव च ॥ २५ ॥
 हरितालं सुधा 'लाक्षा तथा हिङ्गुलकं नृप ।
 नीलं च मनुजश्रेष्ठ तथाऽन्ये सन्त्यनेकशः ॥ २६ ॥
 देशे देशे महाराज कार्यास्ति स्तम्भनायुता ।
 'लोहानां पत्रविन्यासं भवेद्वापि रसक्रिया ॥ २७ ॥
 संकटं लोहविन्यस्त'मग्रकं द्रावणं भवेत् ।
 एवं भवति लोहानां 'लेखने कर्मयोग्यता ॥ २८ ॥
 'अग्रकद्रावणं प्रोक्तं 'सुरसेन्द्रजभूमिजे ।
 'चर्मा(?)'काथोऽथ बहुलाभिर्यासस्तम्भनाद्भवेत् ।
 सर्वेषामेव रङ्गाणां सिंदूरक्षीर इष्यते ॥ २९ ॥
 'भातङ्गदूर्वारसपट्ट'बद्धैः
 संस्तम्भितं चित्रमुद्रारुच्छैः ।
 धौतं जलेनापि न नाशयेत्
 तिष्ठत्यनेकान्यपि वत्सराणि ॥ ३० ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे रङ्गव्यतिकरो नाम ॥ ४० ॥

१. V. क्रियते. २. B.C.V. राजवन्तं. ३. A.B. त्रिपुरेव. ४. B. लक्षा
 miswritten. ५. B. लहाना miswritten. ६. A.B. स्तम्भना V. (f.) -स्तम्भना
 ७. A. C. लेखनी. ८. A.B. अभ्रकद्रावणं. ९. S₁S₂. सुरसेन्दुजभूमिजे. १०. C. चर्मकाथ
 V. चम्माकुयो. ११. A.B. मतङ्ग. १२. A. -पट्टबंधैः.

एकचत्वारिंशोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय —

सत्य च वैणिकं चैव नागरं 'मिश्रमेव च ।
चित्र चतुर्विधं प्रोक्तं तस्य वक्ष्यामि लक्षणम् ॥ १ ॥
यत्किञ्चिन्नोक्तसादृश्यं चित्रं तत्सत्यमुच्यते ।
'दीर्घाङ्गं 'सप्रमाणं च सुकुमारं 'सुभूमिकम् ॥ २ ॥
'चतुरस्रं सुसपूर्णं न दीर्घं नोल्वणाकृतिम् ।
'प्रमाण(१०) स्थानलम्बात्वं 'वैणिकं तन्निगद्यते ॥ ३ ॥
दृढोपचितसर्वाङ्गं वर्तुलं 'न धनोल्वणम् ।
चित्रं तन्नागरं ज्ञेयं स्वरूपमाल्यविभूषणम् ॥ ४ ॥
चित्रमिश्रं समाख्यातं समासान्मनुजोत्तम ।
तिस्रश्च वर्तना प्रोक्ता 'पत्रा(१३) हैरिकविन्दुजा ॥ ५ ॥
पत्राकृतिमीं रेखाभिः 'कथिता पत्रवर्तना ।
अतीव कथिता सूक्ष्मा तथा हैरिकवर्तना ॥ ६ ॥
तथा च स्तम्भनायुक्ता कथिता विन्दुवर्तना ।
'दौर्बल्यविन्दुरेखत्वमभिभक्तत्वमेव च ॥ ७ ॥
'बृहद्गण्डौष्ठ'नेत्रस्य सनिरुद्धत्वमेव च ।
मानमाकारता चेति चित्रदोषा प्रकीर्तिता ॥ ८ ॥
स्थानप्रमाण'भूलम्बो(१४) मधुरत्वं निभक्तता ।
सादृश्यं 'क्षयवृद्धी च गुणाश्चित्रस्य कीर्तिता ॥ ९ ॥
रेखा च वर्तना चैव भूषणं वर्णमेव च ।
निज्ञेया(१५) मनुजश्रेष्ठ 'चित्रकर्मसु भूषणम् ॥ १० ॥

— १ B त्वमेव २ V दीर्घाङ्ग ३ A.B सुप्रमाण ४ C सुभूमिकम् ५ A.B चतुरस्र. ६ A.B प्रमाणस्थानलम्बादे ७ A वैष्णवाणां निगद्यते C वैणिकं तन्निगद्यते ८. V. B नोल्वणम् ९ B.C.V पत्राहैरिकविन्दुजा १० V कथिताश्च वर्तना ११ C. दौर्बल्य- १२. V बृहद्गण्डौ १३ V -नेत्रत्वमविच्छेद- १४ C -भूलम्ब- १५ A.B.C.V. पद्मवृद्धी १६ A चित्रकर्मसु भूषणा.

रेखां प्रशंसन्त्याचार्या वर्तनां च 'विचक्षणाः ।

स्त्रियो भूषणमिच्छन्ति वर्णाढ्यमितरे जनाः ॥ ११ ॥

इति मत्वा 'यथायत्नं कर्तव्यश्चित्रकर्मणि ।

सर्वस्य चित्तग्रहणं यथा स्यान्मनुजोत्तम ॥ १२ ॥

दुरासनं दुरानीतं पिपासा चान्यचित्ता ।

एते चित्रविनाशस्य हेतवः परिकीर्तिताः ॥ १३ ॥

स्वानुलिप्तावकाशा च 'निर्देशमपका शुभा ।

'सुप्रसन्नाभिगुप्ता च भूमिः स्याच्चित्रकर्मणि ॥ १४ ॥

सुस्निग्धविस्पष्टं सुवर्णरेखं विद्वान्यथादेशविशेषवेशम् ।

प्रमाणशोभाभिरहीयमानं कृतं भवेच्चित्रमतीव चित्रम् ॥ १५ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे रत्नवर्तना नाम ॥ ४१ ॥

१. A, विलक्षणाः. २. V. तथायत्नः. ३. B.V. निर्देशं मधुका. ४. S₁.S₂. सप्रसमाप्ति.

५. S₁.S₂. अजिह्वरेखं.

द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ।

मार्कण्डेयः—

यथा देवा स्तथा चित्रे 'कर्तव्याः पृथिवीधरा ।

एकैकं रूपेण लोमं कर्तव्यं पृथिवीक्षिताम् ॥ १ ॥

ऋषयश्च सगन्धर्वा दैत्याश्च सह 'दानवै ।

मन्त्रिणश्च महाराज सायत्सरपुरोहितौ ॥ २ ॥

कार्या भद्रप्रमाणेन ब्राह्मणाश्च नरेश्वर ।

ऋषयस्तत्र कर्तव्या जटाजूटोपशोभिता ॥ ३ ॥

कृष्णाजिनोत्तरासङ्गा दुर्बन्ध'स्तेजसान्विता ।

'देवताश्चापि गन्धर्वा मुकुटेन विरजिताः ॥ ४ ॥

कर्तव्यास्ते महाराज शिखरैरुपशोभिताः ।

ब्रह्मचर्यस्त्रिनो विप्राः शुक्लान्मरधरास्तथा ॥ ५ ॥

'मन्त्रिणश्च महाराज सायत्सरपुरोहितौ ।

सर्गलङ्कारसंयुक्ता नैवोत्पन्नविभूषणाः ॥ ६ ॥

मुकुटेन विहीनास्तु सोष्णीषान्कारयेच्च तान् ।

दैत्याश्च दानवाश्चैव कर्तव्या भुजुटीमुखाः ॥ ७ ॥

वर्तुलाक्षास्तथा कार्या भीमवक्रास्तथैव च ।

'तेषामप्युद्धतो वेद्य कर्तव्यं पृथिवीपते ॥ ८ ॥

रु(१)भद्रप्रमाणा कर्तव्याः तथा त्रिधाधरा नृप ।

सपत्नीकाश्च ते कार्या माल्यालङ्कारधारिण ॥ ९ ॥

खड्गहस्ताश्च ते कार्या गगने वाऽथवा भुवि ।

मालव्यपरिमाणेन किन्नरोगराक्षसाः ॥ १० ॥

— १. V. कर्तव्य. पृथिवीधर. २. A.B V. दानवा. ३. V.C --स्तेजसा युता. ४. A.B. देवताश्च सगन्धर्वा. ५. A.B. मन्त्रिण तु. ६. V --नैवोत्पन्नविभूषणान्. ७. A. तेषां मल्युद्धतो.

रुचकस्य प्रमाणेन यक्षाः कार्या नराधिप ।

शशकस्य प्रमाणेन प्रधानं मानवं लिखेत् ॥ ११ ॥

पिशाचा वामनाः कुब्जाः प्रमथाश्च महीभुजः ।

'माननियमतः कार्या रूपनियमतस्तथा ॥ १२ ॥

'स्वानुरूपप्रमाणाश्च सर्वेषां योपितः स्मृताः ।

किन्नरा द्विविधाः प्रोक्ता नृवक्त्रा हयविग्रहाः ॥ १३ ॥

नृदेहाश्चाश्ववक्त्राश्च तथान्ये परिकीर्तिताः ।

अश्ववक्त्रास्तु कर्तव्याः सर्वालङ्कारधारिणः ॥ १४ ॥

गीतवाद्यसमायुक्ता द्युतिमन्तस्तथैव च ।

उत्कृष्टा राक्षसाः कार्या 'विकृताक्षा त्रिभीषणाः ॥ १५ ॥

'देवाकाराश्च कर्तव्या नागाः फणविराजिताः ।

सालङ्काराः स्मृताः सर्वे 'यक्षास्तेऽभिहिता मया ॥ १६ ॥

सुराणां 'प्रमथाः कार्याः प्रमाणेन विवर्जिताः ।

पिशाचाश्च तथा कार्याः 'प्रमाणेन विवर्जिताः ॥ १७ ॥

नानासत्त्वमुखाः कार्या देवताना तथा 'गणाः ।

नानावेशा महाराज नानायुग्धरास्तथा ॥ १८ ॥

नानाक्रीडाभसक्ताश्च नानाकर्मकरास्तथा ।

एकरूपास्तु कर्तव्या 'वैष्णवास्तु तथा गणाः ॥ १९ ॥

तत्रापि तेषां कर्तव्या भेदाश्चत्वार एव 'च ।

वासुदेवसमाः कार्या वासुदेवगणाः शुभाः ॥ २० ॥

सङ्कपणेन सदृशास्तद्गणाश्च तथा स्मृताः ।

प्रद्युम्नेनानिरुद्धेन तद्गणाः सदृशास्तथा ॥ २१ ॥

१. V. माननियमतः कार्या रूपनियमतस्तथा. २. C. स्वानुरूपं. ३. A.B.C. योपिताः
४. V. विकृताक्षा ५. V. देवाकाराश्च. ६. S₁.S₂ य एते. ७. C. प्रमथाः ८. A.B.C.
प्रमाणेनैव वर्जिता. ९. C. गुणाः १०. V. वैष्णवानां तथा गणाः. C. वैष्णवास्तु तस्यां गताः
११. C. तु.

तत्प्रभावाः स्मृताः सर्वे तदायुधरास्तथा ।

नीलोत्पलदलश्यामाश्चन्द्रशुभास्तथैव च ॥ २२ ॥

तथा मरकताकाराः सिन्दूरसदृशप्रभाः ।

रुचकस्य तु मानेन वैश्याः कार्यास्तथा स्त्रियः ॥ २३ ॥

वैशानामुद्धतं वैशं कार्यं शृङ्गारसम्मतम् ।

मालव्यमानतः कार्या लज्जावत्यः कुलस्त्रियः ॥ २४ ॥

नात्युन्नतेन वेशेन सालङ्कारास्तथैव च ।

दैत्यदानवपक्षाणां राक्षसानां तथैव च ॥ २५ ॥

रूपवत्यस्तथा कार्याः पत्न्यो मनुजसत्तम ।

मातरः स्वेन रूपेण तेषां कार्या नराधिप ॥ २६ ॥

पिशाचानां तु पत्न्योऽपि कार्यास्तद्रूपसंयुताः ।

विमर्तृकास्तु कर्तव्याः स्त्रियः पलितसंयुताः ॥ २७ ॥

शुक्लवस्त्रपरीधानाः नानालङ्कारवर्जिताः ।

कुब्जा चामनिका वृद्धा तथा रूपवती भवेत् ॥ २८ ॥

राजस्त्रीणां परीवारे वृद्धः स्यात्कञ्चुकी पुनः ।

रुचकस्य तु मानेन वैश्यमानं विधीयते ॥ २९ ॥

शशकस्य तु मानेन शूद्रमानं तथैव च ।

यथाजात्यनुरूपेण विषेण मनुजेश्वर ॥ ३० ॥

दैत्यादियोपितां कार्याः परिचारस्त्रियस्तदा ।

महाक्षिरा महोरस्को महानासो महाहनुः ॥ ३१ ॥

पीनस्कन्धः भुजग्रीवः परिमाणेन चोच्छ्रितः ।

त्रितरङ्गललाटश्च श्येनदृष्टिर्महाकटिः ॥ ३२ ॥

१. A.B.V. वैशानामुद्धतं. S₁S₂ वैशानामुद्धतं. २. A.—सस्मृतम्. ३. V. मालव्यामानतः. ४. C. रूपवत्यस्त्रियस्य. ५. A.B.V. तथा. ६. V. च. ७. A. पलितसंयुताः. ८. V.C. सर्वालङ्कार— ९. A.B. S₁S₂ रूपेण. १०. A.B. महारस्का महानासो. ११. A. B.—भुजग्रीवाः. १२. A.B. चोच्छ्रिताः. १३. A.B.—ललाटाश्च. १४. V. श्येनदृष्टि—

दृप्तश्चित्रविदा 'कार्य' सेनाया 'पतिरुर्जित ।

योधा कार्या महाराज प्रायशो भ्रुकुटीमुग्वा ॥ ३३ ॥

किञ्चिदुद्धृ(१ द्ध)तवेशाश्च कार्याश्चोद्धतदर्शना ।

'अभ्युद्धताश्च कर्तव्या आयुधीया 'पदातय ॥ ३४ ॥

खड्गवर्मधरा कार्या कर्णाटकमपुर्धरा ।

वरबाणधरा कार्या नग्नजह्वाश्च धन्विन ॥ ३५ ॥

नात्युद्धतेन वेशेन सोमानत्कास्तथैव 'ते ।

यथोक्तलक्षणा कार्या कुञ्जरास्तु'रगादय ॥ ३६ ॥

'हस्त्यारोहास्तु कर्तव्या 'मुद्रश्यामास्तु वर्णत ।

केशैश्च 'जूटटसरै सालङ्कारास्तथैव ते ॥ ३७ ॥

उदीच्य' वेशा कर्तव्या तुरगाणा तु सादिन ।

उद्धतेन तु वेशेन कर्तव्या 'बन्दिनस्तथा ॥ ३८ ॥

सिरादर्शितरुण्ठाश्च तथैवोन्मुखदृष्टय ।

आह्वानकास्तु कर्तव्या कपिला केकरेक्षणा ॥ ३९ ॥

किञ्चिदाननसकाशा प्राशवो दण्डपाणय ।

न केकरान् न कपिलान्युद्धे द्वन्द्वान्समालिखेत् ॥ ४० ॥

नात्युन्न(१ द्ध)तेन वेशेन न च शान्तेन शस्यते ।

पार्श्ववद्धेन खड्गेन प्रतीहारस्तु दण्डवान् ॥ ४१ ॥

सवेष्टितशिरस्काश्च कर्तव्या वणिजा(१ ज)स्तथा ।

'गायना नर्तका ये च' वाद्यनादविशुद्धये ॥ ४२ ॥

उद्धतेन तु वेषेण कार्यास्ते मनुजोत्तम ।

आसन्नपलिता कार्या 'सुभूषणविभूषिता ॥ ४३ ॥

१ B कार्या २ A पतिरुर्जित C पतिरुर्जितम् ३ A अभ्युद्धताश्च ४ C पदातया ५ B च ६ A B C -स्तुरगास्तथा ७ C हस्त्यारोहाश्च ८ V B मुद्र श्यामास्तु ९ V B C जूटटसरै १० A C -वेश्या ११ V वणिजस्तथा १२ A गायनानर्तकाये B गायना न तु काये १३ V वा १४ V C स्वभूषण

पौरजानपदा श्रेष्ठा शुभ्ररत्नविभूषणा ।
 'प्रसूतप्रवणा 'प्रह्ला स्वभावप्रिय'दर्शना ॥ ४४ ॥
 'स्वकर्मोपस्करव्यग्र कार्य कर्मरुजो जन ।
 प्राशव पीनगात्राश्च पीनग्रीवशिरोधराः ॥ ४५ ॥
 'उदग्ना नीचकेशाश्च मल्ला कार्यास्तथोद्धता ।
 वृषा केसरिणश्चैव 'याश्चान्या सत्प्रजातय ॥ ४६ ॥
 यथा 'भूमिनिवेशास्ते लोक इष्ट्वा नराधिप ।
 एतद्रूपसमुद्देशमदृष्ट्वा न सवेरितम् ॥ ४७ ॥
 दृष्ट 'सुसदृश कार्य सर्वेषामविशेषत ।
 चित्रे सादृश्यकरण 'प्रधान परिकीर्तितम् ॥ ४८ ॥
 बुद्ध्या रूप यथावेश वर्णं च मनुजोत्तम ।
 देशे देशे नरा कार्या यथावत्तत्समुद्भवा ॥ ४९ ॥
 देश नियोग स्थान च कर्म बुद्ध्या च यत्नत ।
 आसन शयन यान वेश कार्यं नराधिप ॥ ५० ॥
 सरिता सशरीराणा वाहनानि प्रदर्शयेत् ।
 पूर्णकुम्भकरा कार्यास्तथा 'नामितजानत ॥ ५१ ॥
 शैलानां शिखर मूर्ध्नि दर्शयेन्मनुजोत्तम ।
 'द्वीगानां च करे कार्यं तथा भूमण्डल शुभम् ॥ ५२ ॥
 'पर्वताश्च तथा राजस्तथा शिखरपाणय ।
 रत्नपात्रकरा कार्या सागरा मनुजोत्तम ॥ ५३ ॥
 समुद्राणां प्रभास्थाने सलिलं तु प्रदर्शयेत् ।
 आयुधानां 'तु तच्चिह्नं किञ्चिन्मूर्ध्नि दर्शयेत् ॥ ५४ ॥

१ A B C प्रसूतप्रवण २ A B प्रह्ला C प्राहु ३ A B C -दर्शन ४ A
 S₁ S₂ सुकर्मो- ५ V उदग्ना ६ C गणायास्तत्प्रजातय ७ B V S₁ S₂ भूमिनिवेशास्ते
 ८ V C समदृश ९ A प्रयाण १० A नमितजानत ११ A B V द्वीगानां च करे
 १२ V B C omit पर्वताश्च तथा १३ V C च V (f) च तद्वद्भि

निधीना दर्शयेत्कुम्भं शङ्ख शङ्खस्य दर्शयेत् ।
 पद्मं पद्मस्य राजेन्द्र शेषाणामनुरूपतः ॥ ५५ ॥
 कार्यस्यावयवा कार्या सदेहास्सदृशाः पृथक् ।
 दिव्यानां दर्शयेच्चिह्नमक्षमाला च पुस्तकम् ॥ ५६ ॥
 अतः परं प्रवक्ष्यामि रूपं यद्यस्य दृश्यते ।
 आकाशं दर्शयेद्विद्वा^१न्निवर्णं खगमाकुलम् ॥ ५७ ॥
 तथैव दर्शयेद्राजस्तारकामण्डितं दिवम् ।
 भूमिं च जाङ्गलानूपमिश्रा स्वै स्वैस्तथा गुणैः ॥ ५८ ॥
 पर्वतं तु शिलाजलैः शिखरैर्धातुभिर्द्रुमैः ।
 निर्झरैर्भुजैश्चैव दर्शयेन्नृपसत्तम ॥ ५९ ॥
 वनं नानाविधैर्वृक्षैर्विहङ्गैः श्वापदैस्तथा ।
 तोयं च दर्शयेद्विद्वाननन्तैर्मत्स्यरुच्छपैः ॥ ६० ॥
^१पद्माक्षैश्च महाराज तथान्यैर्जलजैर्गुणैः ।
 देवतावेश्मभिश्चित्रैः प्रासादापणवेश्मभिः ॥ ६१ ॥
 नगरं दर्शयेद्विद्वान्राजमार्गैश्च शोभनैः ।
 वसत्या दर्शयेद्भामं किञ्चिदुद्यानभूषितम् ॥ ६२ ॥
 सर्वेषामथ दुर्गाणां कर्तव्यं दर्शनं तथा ।
^२सुभूमिविनिवेशेन वप्राष्टालरूपवर्तैः ॥ ६३ ॥
 पण्ययुक्तास्तु कर्तव्यास्तथैवापणभूमयः ।
 आपानभूमिः कर्तव्या पानयुक्ता नराकुला ॥ ६४ ॥
 उत्तरीयविहीनाश्च द्यूतसक्तान्प्रदर्शयेत् ।
 जिताञ्शोरुसमायुक्तान्हृष्टान् लब्धजयास्तथा ॥ ६५ ॥
 चतुरङ्गत्रलोपेता प्रहरद्भिर्नैर्युताम् ।
 मृतावयवरक्ताढ्या ^३रणभूमिं प्रदर्शयेत् ॥ ६६ ॥

१. A.B. यदस्य. २. A B --स्ववर्ण. S₁.S₂. --स्ववर्ण. ३. C. पद्माक्षैश्च महाराज.
 ४. V.C. स्वभूमि- B. सा भूमि- ५ B द्यूतयुक्ता- ६. C. राजभूमि.

चिताकुण्ठपसंयुक्तं श्मशानं च तथा नृप ।

युक्तं सभारैरुष्ट्राद्यैर्मार्गं सार्धं प्रदर्शयेत् ॥ ६७ ॥

सचन्द्रमहनक्षत्रां तथा दार्शितलौकिकाम् ।

आसन्नतस्करां रात्रिं दर्शयेत्सुप्तमानवाम् ॥ ६८ ॥

प्रामात्रे दर्शयेत्तत्र तथा 'चैवामिसारिकाम् ।

सारुणो म्लानदीपश्च 'प्रत्यूषो 'रुनकुक्कुटः ॥ ६९ ॥

कर्मज्यग्रजनप्रायः कर्तव्यो वा नरस्तथा ।

द्विजैर्नियम(?)मि)भिर्युक्तां रक्तां संध्यां प्रदर्शयेत् ॥ ७० ॥

तमसो दर्शनं 'कार्यं हस्तसंसर्पकैर्नरैः ।

कुमुदानां विक्रासे च ज्योत्स्नां चन्द्रे प्रदर्शयेत् ॥ ७१ ॥

दर्शयेत्सरजस्यं(?)स्या) च 'वाप्यां(?)पी) पर्णोत्करावृताम् ।

सदृष्टु(?)संवृ)त्त(?)त)मानवप्राया वृष्टिं 'वृष्ट्यां प्रदर्शयेत् ॥ ७२ ॥

प्राणिनां क्लेशतप्तानामादित्येन 'निदर्शयेत् ।

वृक्षैर्वसन्तजै फुल्लै 'कोकिलामधुपोत्कटैः ॥ ७३ ॥

प्रहृष्टनरनारीकै वसन्तं 'तु प्रदर्शयेत् ।

क्लान्तैः कार्यं नरैर्गीष्मं मृगैः श्रद्धायागतैस्तथा ॥ ७४ ॥

महिषैः "पङ्कसलीनैस्तथा शुष्क"जलाशयम् ॥

विहङ्गैर्दुमसलीनै 'सिंहव्याघ्रैर्गृ(?)गु)हागतैः ॥ ७५ ॥

तोपनप्रपनैर्युक्तं सेन्द्रचापविभूषणैः ।

"विद्युद्विद्योतनैर्युक्ता प्रावृषं दर्शयेत्तथा ॥ ७६ ॥

सप्तशृङ्गसंयुक्ता पकमस्या वसुन्धराम् ।

सहस्रपद्मसलिलां शरदं तु "तदा लिखेत् ॥ ७७ ॥

१. A.B. चैवामिसारिकम् २. A.B.C. प्रदोषो. ३. A. हस्तकुक्कुटः ४. V. कावे.
५. V. शम्बा वणोत्करावृताम्. ६. A.B. वृष्या स दर्शयेत् C वृष्यामदर्शयेत् ७. V. निद-
शोनम् ८. S₁.S₂ कोकिलैः ९. V. च. १०. B.C.V. पङ्कमलीनैस्तथा ११. A. जलाशयम्.
१२. C. सिंहव्याघ्रैस्तहागतैः १३. A B C विद्युद्विद्योतयत्युचा. १४. B.C.V. तथा.

सवाप्प^१सलिलस्थानं तथा लूतवसुन्धरम् ।

सनीहारदिगन्तं च हेमन्तं दर्शयेद् बुधः ॥ ७८ ॥

हृष्टवायसमातङ्गं गीतार्तजनसङ्कुलम् ।

शिशिरं तु लिखेद्विद्वान् हिमच्छन्नदिगन्तरम् ॥ ७९ ॥

वृक्षाणां पुष्पफलतः प्राणिनां मदतस्तथा ।

ऋतूनां दर्शनं कार्यं लोकान् दृष्ट्वा नराधिप ॥ ८० ॥

रसभावाश्च कर्तव्या यथापूर्वमुदाहृताः ।

यथायोगं तु युञ्जीत नृत्ताभिहितमत्र च ॥ ८१ ॥

शुष्कं वर्तनया^२ यस्तु चित्रं तन्मध्यमं^३ स्मृतम् ।

शुष्कार्द्रमधमं प्रोक्तं^४ चार्द्रमेव तथोत्तमम् ॥ ८२ ॥

^५यथादेयं(? हं) यथाकालं यथादेशं^६ यथावयः ।

क्रियमाणं भवेद्धन्यं विपरीतमतोऽन्यथा ॥ ८३ ॥

इति विचक्षणबुद्धिविकल्पितैः

^७करणकान्तिविलासरसादिभिः ।

लिखितमीक्षणलोचनमादरा--

द्भवति चित्रमभीप्सितकामदम् ॥ ८४ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे रूपनिर्माणं नाम ॥ ४२ ॥

१. C. -सलिलं. २. A.B.V वस्तु. ३. C. स्मृता. ४. A.B. चांद्रमेव.

५. S₁.S₂. यथादेशं. ६. C. यथावयः. ७. C. करणकीर्ति-

त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय —

शृङ्गारहास्यनृगवीररोद्रमयानरा ।

वीमत्साद्भुतशान्ताश्च नव चित्ररसा स्मृता ॥ १ ॥

तत्र यत्कान्तिलावण्यलेखामाधुर्यसुन्दरम् ।

विदग्धवेशाभरणशृङ्गारे तु रसे भवेत् ॥ २ ॥

यत्कुञ्जसामनप्रायमीपद्विकटदर्शनम् ।

'वृथा हि हस्तसङ्कोच्य' तत्प्याद्रास्यकररसे ॥ ३ ॥

'याच्याविरहसंत्यागविक्रय'व्यसनादिषु ।

अनुकम्पितकयत्प्याह्लित्वेत्'त्करणे रसे ॥ ४ ॥

पारुष्यविकृतिकोधनिष(२ श)'स्त्यर्थाक्षदूषणम् ।

'दीपसखामरणवत्कृत' रौद्ररसे भवेत् ॥ ५ ॥

प्रतिज्ञागर्भशौर्यादिपञ्च'र्थैष्वौदार्यदर्शनम् ।

समयसम्युद्विग्नवीरवीररसेऽद्भुतम् ॥ ६ ॥

दुष्टदुर्दर्श'नोन्मत्तहिंसत्रयापादकादि यत् ।

तत्प्याद्भयानकररसे प्रयोगे चित्रकर्मण ॥ ७ ॥

श्मशान'गर्हिताघातकरणस्यान'दर्शितम् ।

'यच्चित्र'चित्रनच्छेष्टतद्वीमत्सरसोद्भवम् ॥ ८ ॥

यदा विनीत'रोमाश्चचिन्ता(१ श्चाश्चित)ताश्चर्यमुखानतम् ।

प्रदर्शयति चान्योऽन्यतद्भुतरसाश्रयम् ॥ ९ ॥

यद्य'त्सौम्यावृत्तिध्यानधारणासन'ग्रन्धनम् ।

तपस्विजनभूयिष्ठतत्तु शान्ते रसे भवेत् ॥ १० ॥

१ V - हास- २ C - लेखामाधुर्य- ३ A वृथाविहस्त B वृथा विहस्त V वृथा च हस्ते ४ AB तत्प्याद्रास्यकरे रसे C तत्प्याद्रास्यकरे रसे ५ BC V याच्याविरहासन्त्याग ६ B - व्यसनादिषु ७ V - स्वरार्थान् दूषणम् ८ A दीपसखा- १० C रौद्र रसे ११ A - यष्टौदार्य- १२ A - नोद्भुत्तहिंस- BC - नोद्भुत्तहिंस- १३ V - गर्हित घ त- १४ B - दर्शनम् V - दारणम् १५ AB सञ्चिते १६ A चित्रविच्छेष्ट B चित्राव दृष्ट १७ S₁ S₂ - समाधावतातात्त्रिणमुखातम् A ताक्षमुखातम् १८ A - तसौम्यावृत्ति १९ A सजवधनम्

शृङ्गारहास्यशान्ताख्या 'लेखनीया गृहेषु ते ।
 परशेषा न कर्तव्या कदाचिदपि कस्यचित् ॥ ११ ॥
 देववेश्मनि कर्तव्या रसा सर्वे नृपालये ।
 राजवेश्मनि नो कार्या राज्ञा वासगृहेषु ते ॥ १२ ॥
 'सभावेश्मसु कर्तव्या राजा सर्वरसा गृहे ।
 वर्जयित्वा सभा राज्ञो देववेश्म तथैव च ॥ १३ ॥
 युद्धश्मशानम्^१णामृतदु खार्तकुत्सितान् ।
 जमङ्गल्याश्च न लिखेत्कदाचिदपि वेश्मसु ॥ १४ ॥
 निधिः^२शृङ्गान्धृपात्राजन्निधि^३हस्तान्तज्ञान् ।
 निधी^४न्विद्याधरान् 'राजनृपयो गरुडस्तथा ॥ १५ ॥
 'हनूमाश्च सुमङ्गल्या ये च लोके प्रकीर्तिता ।
 लिखितव्या महाराज गृहेषु सतत नृणाम् ॥ १६ ॥
 चित्रकर्म न कर्तव्य^५मात्मना स्वगृहे नृप ।
 दौर्बल्य स्थूलरेखत्नमविभक्तत्वमेव च ॥ १७ ॥
 'बृहद्गण्डोष्ठनेत्रच वकरेखत्वमेव च ।
 वर्णानां सकरश्चात्र 'चित्रदोषा प्रकीर्तिता ॥ १८ ॥
 स्थान प्रमाण^६ 'भूलम्भो मधुरत्वं विभक्तता ।
 सादृश्य क्षयशुद्धी च गुणाष्टकमिदं स्मृतम् ॥ १९ ॥
 स्थानहीन गतरस शून्यदृष्टिमलीमसम् ।
 चेतनारहित^७ 'यत्स्याच्चदशमं प्रकीर्तितम् ॥ २० ॥
 लसतीव^८ 'च भूलम्भो क्षिप्यतीव तथा नृप ।
 'हसतीव च माधुर्यं सजीव इव दृश्यते ॥ २१ ॥

१ A लेखनीय २ AB -समयसु न कर्तव्या ३ A -राजनृप- ४ AB -दस्ता
 प्रमाणज्ञान ५ ABV -विद्याधरा ६ ABC राजद्वारागणमय ७ ७ ABC हनूमा
 च मगया ८ B -मात्मन ९ V omits बृह मेव च C बृहद्गण्ड- १० V चित्रदोषा
 ११ AB. भूलम्भ मधुरत्वं १२ VC व स्थान १३ V तु भूत्वे विभक्तता १४ B. दृश्यते

सश्वास इव यच्चित्र तच्चित्र शुभलक्षणम् ।
 हीनाङ्ग मलिन शून्य वद्व्याधिभयाकुलै ॥ २२ ॥
 वृत्त प्रकीर्णकेदौश्च सुमङ्गल्ये^१रिर्जयेत् ।
 प्रतीत च लिखेद्धीमानाप्र^२तीते कथञ्चन ॥ २३ ॥
 शास्त्रजे सुमृतेर्दक्षेश्चित्र हि मनुजाधिप ।
 श्रियमावहति क्षिप्रमलक्ष्मीं चापस्पर्पति ॥ २४ ॥
 निर्णेजयति चोत्कण्ठा^३ 'नि(१ न)ग्गद्व्यागत शुभम् ।
 शुद्धा प्रथयति प्रीतिं जनयत्यतुलामपि ॥ २५ ॥
 दुःस्वप्नदर्शनं हन्ति प्रीणाति^४ 'गृहदेवताम् ।
 न च^५ 'शून्यमिनाभाति यत्र चित्र प्रतिष्ठितम् ॥ २६ ॥
 धर्मार्थकामशुभद कर्णं चाप्यनलङ्कृतम् ।
 शल्यविद्ध च वृद्ध च यः करोति स चित्रवित् ॥ २७ ॥
 'तरङ्गामिश्रित्वाधूम^६ 'वैजयन्त्य वरादिकम् ।
 वायुगत्या लिखेद्यन्तु विज्ञेय^७ 'स तु चित्रवित् ॥ २८ ॥
 'सुप्त च चेतनायुक्तं मृतं चैतन्यवर्जितम् ।
 निम्नोन्नतविभागं च यः करोति स चित्रवित् ॥ २९ ॥
 एतेषां खलु सर्वेषामानुलोम्यं प्रशस्यते ।
 सम्मुखत्वमथेतेषां चित्रे यत्नाद्विवर्जयेत् ॥ ३० ॥
 यथा चित्रं तथैवोक्तं स्वातपूर्वं नराधिप ।
 सुवर्णं^८ रूप्यताम्रादि तच्च^९ 'लोकेषु दर्शयेत् ॥ ३१ ॥
 शिलादारुषु लोहेषु प्रतिमाकरणं भवेत् ।
 अनेनैव विधानेन यथा चित्रमुदाहृतम् ॥ ३२ ॥

१ A B C -विषर्णयेत्. २ S₁S₂ -प्रतीत ३ S₁S₂ निरुण आगत ४ V. गृहदेव
 तम् C गृहदेवताम् ५ V तु ६ C omits Slo no 28 ७ A C V वैजयन्त्य
 स्वरादिकम् ८ V मत्तचित्रवित् ९ A B omit Slo no 20 १० A -रौप्य-
 ११ A B V लहेउ

तथानेन ^१विधानेन पुस्तकर्म विधीयते ।

द्विविधं तच्च कथितं धनं सुशिरमेव च ॥ ३३ ॥

धनैर्लोहैः शिलामिश्र दारुमृद्भिः सदा भवेत् ।

चर्मणा सुशिरः कार्यो दारुलोहैस्तथैव च ॥ ३४ ॥

देयो मृत्तिकया लेपः पुस्ते चर्मकृते ^२दृढम् ।

^३सूत्रेऽनेन विधानेन चित्रवस्त्रे तथालिखेत् ॥ ३५ ॥

एतदुद्देशमात्रेण यदा ते कथितं नृप ।

अशक्यो विस्तराद्वक्तुं बहुवर्षशतैरपि ॥ ३६ ॥

यदत्र नोक्तं तन्नृत्ताद्विज्ञेयं वसुधाधिप ।

^४नृत्तेऽपि नोक्तं तच्चित्रात्तत्र योज्यं नराधिप ॥ ३७ ॥

कलानां प्रवरं चित्रं धर्मकामार्थमोक्षदम् ।

मङ्गल्यं ^५परमं ^६ह्येतद् गृहे यत्र प्रतिष्ठितम् ॥ ३८ ॥

यथा सुमेरुः प्रवरो नगानां यथाण्डजानां गरुडः प्रधानः ।

यथा जनानां प्रवरः क्षितीशस्तथा कलानामिहचित्रकल्पः ॥ ३९ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे शृङ्गारादिभावयुक्तादि नाम ॥ ४३ ॥

समाप्तं चित्रसूत्रम् ।

१. A. प्रधानेन. २. V. दृढः ३. B.C. सूत्रे वा न. ४. S₁S₂ नृत्तेऽपि यन्नोक्तं तच्चित्रं. ५. V. तच्चित्रेनात्र. V.(f.) तच्चित्रात्ततो. ६. V.B. प्रपमं. ७. A.B.V. चैतद्गृहे. ८. V.C. नराणां. B. सतानां.

चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

वज्र :—

*देवतारूपनिर्माणं कथयस्व 'ममानघ ।

यन्मात्सजिहिता नित्यं शास्त्रवत् साकृताभः (ः तिर्भ)वेत् ॥ १ ॥

मार्कण्डेय :—

देवतारूपनिर्माणं वदतः शृणु पार्थिव ।

आदावेन प्ररक्ष्यामि त्रिमूर्तेस्तत्र पार्थिव ॥ २ ॥

विष्णोरमितवीर्यस्य प्रतिमालक्षणं शुभम् ।

ब्राह्मी तु राजसी मूर्तिस्तस्य सर्वप्रवर्तिनी ॥ ३ ॥

सात्त्विकी वैष्णवी ज्ञेया ससारपरिपालिनी ।

तामसी च तथा रौद्री ज्ञेया सहारकारिणी ॥ ४ ॥

ब्रह्माणं कारयेद्विद्वान्देवं सौम्यं चतुर्भुजम् ।

बद्धपद्मासनं तोष्य तथा कृष्णाजिनाम्बरम् ॥ ५ ॥

जटाधरं चतुर्बाहुं सप्तहस्तं रथे स्थितम् ।

वामे न्यस्तं करतले तम्यैकं दोर्युगं भवेत् ॥ ६ ॥

एकस्मिन्दक्षिणे पाणावक्षमाला तथा शुभा ।

'कमण्डलुर्द्वितीये च सर्वाभरणधारिण ॥ ७ ॥

सर्वलक्षणयुक्तस्य शान्तरूपस्य पार्थिव ।

पद्मपत्रदलाग्रामं ध्यानसमीलितेक्षणम् ॥ ८ ॥

अर्चाया कारयेद्देवं चित्रे वा पुम्भक्तर्मणि ।

देवदेवं तथा विष्णुं कारयेद्गरुडस्थितम् ॥ ९ ॥

कौस्तुभोद्भासितोरस्कं सर्वाभरणधारिणम् ।

सजलाम्बुदसच्छायं पीतदिव्याम्बरं तथा ॥ १० ॥

*Compare अ २ श्लो १. १ A. समान २. B. -सजिहिता. ३. B. शृणु. ४. B.C. -पालनी. ५. A B सौम्य. ६. A B.C. कमण्डलुर्द्वितीयथ ७. A B.C. -धारणः

मुखाश्च कार्याश्चत्वारो बाहवो द्विगुणास्तथा ।

सौम्यं तु वदनं पूर्वं नारसिंहं तु दक्षिणम् ॥ ११ ॥

कापिलं पश्चिमं वक्त्रं तथा 'वाराहमुत्तरम् ।

तस्य दक्षिणहस्तेषु बाणाक्षमुसलादयः ॥ १२ ॥

चर्मं चीरं धनुश्चेन्द्रचापेषू (? श्वेन्द्रं वामेषु) वनमालिनः ।

कार्याणि विष्णोर्धर्मज्ञ 'शृणु रूपं पिनाकिनः ॥ १३ ॥

देवदेवं 'महादेवं वृषारूढं तु कारयेत् ।

तस्य वक्त्राणि कार्याणि पञ्च यादवनन्दन ॥ १४ ॥

सर्वाणि सौम्यरूपाणि दक्षिणं विकटं मुखम् ।

'कपालमालिनं भीमं जगत्संहारकारकम् ॥ १५ ॥

त्रिनेत्राणि च सर्वाणि वदनं 'ह्युत्तरं विना ।

जटाकलपे महति तस्य चन्द्रकला भवेत् ॥ १६ ॥

तस्योपरिष्ठाद्वदनं पञ्चमं तु विधीयते ।

यज्ञोपवीतं च तथा वासुकिं तस्य कारयेत् ॥ १७ ॥

दशबाहुस्तथा कार्यो देवदेवो 'महेश्वरः ।

अक्षमालां त्रिशूलं च शरदण्डमथोत्पलम् ॥ १८ ॥

तस्य दक्षिणहस्तेषु कर्तव्यानि महाभुज ।

वामेषु 'मातुलुङ्गं च चापादर्शौ 'कमण्डलुम् ॥ १९ ॥

तथा चर्म च कर्तव्यं देवदेवस्य शूलिनः ।

'वर्णस्तथा च 'कर्तव्यः चन्द्राशुसदृशप्रभः ॥ २० ॥

एतन्निमूर्तेस्तव रूपमुक्तं

'महानुभावस्य जनार्दनस्य ।

१. B. वाराहमुत्तरम् २. B. धनुः ३. V. महादेवं ४. A.B. कपाल- ५. A. वृषार. ६. A. महीश्वरः ७. V.B. मातुलिङ्गं. ८. B. कमण्डलुम्. ९. V.B. वर्णास्तथा. १०. V.C. वर्णस्याधन्द्रा- ११. V. -प्रभाः १२. V. माहानुभावस्य.

^१पद्मस्य रूपं तव ^१वट्मि राजन्

यत्रार्चनं कार्यमथेश्वराणाम् ॥ २१ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे त्रिमूर्तिनिर्माणं नाम ॥ ४४ ॥

—

पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ।

मार्कण्डेयः—

सौवर्णं राजतं ताम्रमारकूटमयं तथा ।

द्विहस्तमात्रं कर्तव्यं कमलं चारुकेसरम् ॥ १ ॥

तस्याष्ट^१भागाः कर्तव्याः कर्णिका नृप वर्तुला ।

अष्टभागोच्छ्रिता चैव पत्रे न्यस्ता तु कारयेत् ॥ २ ॥

^२एकेनोत्रिपञ्चाशत्कर्णिकायां तु कारयेत् ।

वर्तुला(?) कर्णिकाच्छेदा यदमात्रं^३समन्विताः ॥ ३ ॥

पोडशांशेन कर्तव्यं तद्धि विस्तरतस्तथा ।

^४शेषं पत्रैस्तु सुस्निग्धैः पूरयेदष्टभिस्ततः ॥ ४ ॥

तत्र प्रतिष्ठा^५ कर्तव्या तत्र देवास्तु पूजयेत् ।

^६ब्रह्माणं पूजयेत्तत्र तत्र संपूजयेद्धरिम् ॥ ५ ॥

तत्र संपूजयेद्दुद्रं तत्र संपूजयेच्छ्रियम् ।

तत्र संपूजयेच्छक्रं देवराजं जगत्पतिम् ॥ ६ ॥

तत्र संपूजयेत्सूर्यं शशिनं तत्र पूजयेत् ।

यमेव मनसोद्दिश्य देवं पद्मं^७ प्रतिष्ठितम् ॥ ७ ॥

तमेव पूजयेत्तत्र नान्यं देवं^८ कथञ्चन ॥ ८ ॥

पद्मस्य रूपं कथितं तवैतत्

पद्मं समग्रा वसुधा निरुक्ता ।

तत्रार्चनं कार्यमथेश्वराणां

तत्रार्चितास्ते वरदा भवन्ति ॥ ९ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे पद्मरूपनिरूपणं नाम ॥ ४५ ॥

१. A.B. —भागा कर्तव्या. २. V.B. एकतोत्रि- ३. A.B. —समन्विता. ४. A.B. शेषपत्रैस्तु सुस्निग्धैः C. शेषपत्रैस्तु सुस्निग्धैः ५. V. स्तथा. ६. C. कर्तव्यास्तत्र. ७. B. ब्राह्मणं. ८. A.B.C. प्रतिष्ठयेत्. ९. C. कथञ्चन.

पञ्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

- वज्र — रूपगन्धरसेर्हीनं शब्दस्पर्शविनिर्जितम् ।
 'पुरुषस्तु त्वया प्रोक्तस्तस्य रूपमिदं कथम् ॥ १ ॥
- मार्कण्डेय — प्रकृतिर्विकृतिस्तस्य द्वे रूपं परमात्मनः ।
 अलक्ष्य तस्य तद्रूपं प्रकृतिः सा प्रकीर्तिता ॥ २ ॥
 साकारा विकृतिर्ज्ञेया तस्य सर्वं जगत्स्मृतम् ।
 'पूजाध्या'नादिकं कर्तुं साकारम्येव शक्यते ॥ ३ ॥
 स्वतस्तु 'देव साकारं पूजनीयो यथाविधि ।
 'अव्यक्ता हि गतिर्दुःखं देहभृद्भिरवाप्यते ॥ ४ ॥
 अतो 'भगवतात्तेन स्वेच्छया 'यत्प्रदर्शितम् ।
 प्रादुर्भाविष्यथाकारं तदर्चयन्ति दिवौकसः ॥ ५ ॥
 एतस्मात्कारणा' त्पूजा साकारस्य विधीयते ।
 हेतुमच्च तदाकारं तन्मे निगदत शृणु ॥ ६ ॥
 अरुणं रजसो वर्णं तेन पद्माग्रसन्निभम् ।
 ब्रह्मा देववरो ज्ञेयं सर्वभूतनमस्कृतम् ॥ ७ ॥
 ऋग्वेदं पूर्ववदनं यजुर्वेदस्तु दक्षिणम् ।
 गन्धर्वं सामवेदं स्या' 'दायर्वर्णमथोत्तरम् ॥ ८ ॥
 ये वेदास्ते मुखा ज्ञेयाश्चतस्रो बाहवो दिशः ।
 आप एव जगत्सर्वं स्थावरं जङ्गमं तथा ॥ ९ ॥
 ताश्च धारयते ब्रह्मा तेन हस्ते कमण्डलुः ।
 अक्षमाला विनिर्दिष्टा कालस्तु व्रज्यं करे ॥ १० ॥

१ A B पुरुषस्य २ V रूपेण- ३ A पूजा- ४ B -ध्यानाधिक ५ V C-
 देवस्याकार ६ A अविष्ठा ७ A B C भगवतात्तेन ८ V तत्प्रदर्शितम् ९ त दिशति
 १० B -पूजामाकारस्य ११ A -यर्वर्ण-

‘कलनात्सर्वभूतानां काल इत्यभिधीयते ।

‘यज्ञं चितन्वते सन्तः शुक्लाशुक्लेन कर्मणा ॥ ११ ॥

‘शुक्लाशुक्लमतो ज्ञेयं वासः कृष्णाजिनं विभोः ।

भूर्लोकश्च भुवो लोकः स्वर्लोकोऽथ महत्तथा ॥ १२ ॥

जनस्तपश्च सत्यं च सप्त ‘लोकाः प्रकीर्तिताः ।

ये लोकास्ते रथे हंसा^१ ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥ १३ ॥

विष्णुनाभौ समुत्पन्नं यत्पद्मं सा ‘मही द्विज ।

मेरुस्तु कर्णिका तस्य विज्ञेया राजसत्तम ॥ १४ ॥

‘सर्वत्र पार्थिवस्थैर्यं ध्यानबन्धमतः स्थितम् ।

पद्मासनेन भगवा^२न्निधत्ते पार्थिवेन तु ॥ १५ ॥

आत्मनः परमं धाम रूपहीनं विचिन्तयेत् ।

दृष्टयर्थं जगतामास्ते ध्यानसम्मिलितेक्षणः ॥ १६ ॥

‘तथैवोपधयो ‘राजद्वगद्धारणकारणाः ।

ब्रह्मणस्ता जटा ज्ञेयाः सर्वगस्य महात्मनः ॥ १७ ॥

प्रकाशकानि लोकस्य विद्यास्थानानि यानि च ।

तस्याभरणजातानि ज्ञेयानि परमेष्ठिनः ॥ १८ ॥

एतद्धि तस्याप्रतिमस्य रूपं

तदेरितं सर्वजगन्मयस्य ।

एवं शरीरेण जगत्समग्रं

संधारयत्येव ‘जगत्प्रधानः ॥ १९ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे ब्रह्मरूपनिर्माणं नाम ॥ ४६ ॥

१. B. कलाना- २. V. यज्ञो विस्तीर्यते सर्वः ३. C. शुक्लाशुक्लापरो ४. B. लोकः ५. C. हंस. ६. V. महीभुजः. ७. V. (f.) पर्वतं पार्थिव स्थैर्यं ध्यानमन्धमतः परम् । C. पर्वतं पार्थिव स्थैर्यं ध्यानमन्धमतस्स्थिरम् । ८. A.B. -निवदत्ते. ९. A. तथैवोपधयो. १०. A.C. राज-
जगद्धारणकारणम्. B. राजंजगद्दारेणकारणम्. ११. A. जगत्प्रधानम्.

सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय —

ॐ परस्य पुरुषस्यैषा ससारे विवृतिर्मता ।

सर्वा च विवृति कृष्णा तेन ससारपालनम् ॥ १ ॥

ॐ कृष्णरूप स भगवान्विधत्ते भूतभावन ।

ब्रह्मणैव हरे प्रोक्त सर्वाभरणधारणम् ॥ २ ॥

विमर्ति वक्षसा ज्ञान कोस्तुम विमल हरि ।

कृष्णा दीर्घा विचित्रा च वनमाला प्रकीर्तिता ॥ ३ ॥

यथा सर्वमिदं बद्धं जगद्राजश्चराचरम् ।

अविद्या वसन तस्य संसारपरिपालिनी ॥ ४ ॥

विद्या शुक्ला विनिर्दिष्टा कृष्णमज्ञानमुच्यते ।

अज्ञानविद्या मध्यस्था त्वविद्या परिकीर्तिता ॥ ५ ॥

न कृष्णा न तथा शुक्ला तेन विधेयमुत्तमा ।

अन्तराल विभक्त्यैव सुवर्णकनकौपमम् ॥ ६ ॥

मनस्तु गरुडो ज्ञेय सर्वभूतशरीरगम् ।

तस्माच्छीघ्रतर नास्ति तथैव बलवत्तरम् ॥ ७ ॥

दिशश्चतस्रो धर्मज्ञ तावत्यो विदिशस्तथा ।

बाह्व्योऽष्टौ विनिर्दिष्टास्तस्य देवस्य शार्ङ्गिण ॥ ८ ॥

बाल ज्ञान तवैश्वर्यं शक्तिश्च यदुनन्दन ।

विज्ञेय देवदेवस्य तस्य वक्त्रेचतुष्टयम् ॥ ९ ॥

वासुदेवश्च भगवास्तथा सङ्कर्षण प्रभु ।

प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्च बलाद्या परिकीर्तिता ॥ १० ॥

१ VBC omit ॐ २ B विवृति ३ VBC omit ॐ ४ कृष्णरूपस्त ५ B प्रकीर्तिता ६ ABCV यथा ७ A जगदाच- ८ ABC -परिपालिनी ९ A अज्ञाविद्या च १० C हि अविद्या ११ A सावर्णकनकौपमम् १२ B ज्ञेया

द्वौ द्वौ भुजौ तु विज्ञेयौ प्रतिवक्त्रं महात्मनः ।
 वासुदेवस्य करयोर्ज्ञातव्यौ 'सूर्यरात्रिपौ ॥ ११ ॥
 सङ्कर्षणस्य 'करयोस्तथा मुसललाङ्गले ।
 प्रद्युम्नस्य तथा 'ज्ञेयौ चापबाणौ महाभुज ॥ १२ ॥
 'अनिरुद्धस्य विज्ञेयौ चर्मखड्गौ विचक्षणैः ।
 'पुरुषप्रकृती ज्ञेयौ 'सूर्यचंद्रमसावुभौ ॥ १३ ॥
 एते च वासुदेवस्य करे चक्रगदे 'स्मृते ।
 कालं च लाङ्गलं विद्धि मृत्युं च 'मुसलं तथा ॥ १४ ॥
 ताभ्यां सङ्कर्षणो रुद्रः कर्पतीदं चराचरम् ।
 प्रद्युम्नस्य करे वहेः शार्ङ्गं चापं च यत्स्मृतम् ॥ १५ ॥
 'सांख्यं तद्विद्धि धर्मज्ञ या(? यो)गं गणं प्रकीर्तितम् ।
 'ध्येयं तु परमं 'लक्ष्यं ताभ्यां छिन्दन्ति योगिनः ॥ १६ ॥
 ब्रह्मणस्त्वनिरुद्धस्य करे चर्म महाभुज ।
 अज्ञानावरणं ज्ञेयं जगत्सृष्टिप्रयोजनम् ॥ १७ ॥
 वैराग्यं नन्दकं खड्गं छित्त्वा वै तेन बंधनम् ।
 नन्दन्ति योगिनो यस्मात्तस्मात्तन्नन्दकं स्मृतम् ॥ १८ ॥
 एतद्धि तस्याप्रतिमस्य रूपं
 'तवैरितं सर्वजगन्मयस्य ।
 एवं शरीरेण जगत्समग्रं
 विभर्ति देवः स जगत्प्रधानः ॥ १९ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे विष्णुरूपनिर्माणं नाम ॥ ४७ ॥

१. V. (f.) चन्द्रभास्करी. २. V. करयोस्तथा. ३. B. ज्ञेयो. ४. V. अनिरुद्धस्य.
 ५. B. पुरुषप्रकृते. ६. A. सूर्याचंद्रमसावुभौ. ७. V. मते. ८. V. omits सांख्यं...प्रकीर्तितम्.
 ९. C. देयं तु. १०. A. वक्ष्यं. ११. B. तवैरितं.

अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय —

सद्योजात वामदेवमधोर च महामुज ।
 तथा 'तत्पुरुष ज्ञेयमीशानं पञ्चम मुखम् ॥ १ ॥
 सद्योजात मही प्रोक्ता वामदेव तथा जलम् ।
 तेजस्त्वधोर 'विख्यातं वायुस्तत्पुरुष मतम् ॥ २ ॥
 'ईशान च तथाकाशमूर्त्यस्थ पञ्चमे मुखम् ।
 विभागेनाथ वक्ष्यामि शम्भोर्देवनपञ्चकम् ॥ ३ ॥
 महादेवमुख्य ज्ञेय पूर्वं शम्भोर्महात्मन ।
 नेत्राणि त्रीणि 'तस्याहु सोमसूर्यहुताशना ॥ ४ ॥
 दक्षिण तु मुखं रौद्र भैरव तत्प्रकीर्तितम् ।
 पश्चिम यन्मुख तस्य नन्दिवक्त्र तदुच्यते ॥ ५ ॥
 उमावक्त्र च त्रिज्ञेय तस्य देवस्य चोत्तरम् ।
 सदाशिवाख्य विज्ञेय पावन तस्य पञ्चमम् ॥ ६ ॥
 त्रिलोचनानि सर्वाणि वामदेव द्विलोचनम् ।
 'महादेवमुख 'भूमिस्तेज स्याद्भैरव मुखम् ॥ ७ ॥
 नन्दिवक्त्र तथा 'वायुरोमेयं चाप उच्यते ।
 'सदाशिवाख्य विज्ञेयमक्राश 'यदुन्नन्दन ॥ ८ ॥
 दिशो दश मुजास्तस्य ' त्रिज्ञेय वदन प्रति ।
 महादेवकरे 'ज्ञेयावक्षमालाकमण्डल ॥ ९ ॥
 सदाशिवमुखे(१ करे) ज्ञेयौ चापवाणौ महामुज ।
 माहेश्वर 'ततश्चाप पिताकमिति शब्दितम् ॥ १० ॥

१ V तं पुरुष २ V विद्यात ३ V ईशाने ४ V तस्याह ५ B महादेवं मुख
 ६ V भूमिस्तत ७ V वायुरोमेयं ८ V सदाशिव मुख ज्ञेय ९ A मुद्वनन्दन १० AB
 तद्वय ११ V ज्ञेयावक्षमाला- १२ तु तच्चापं

तेषां तु पूर्वमेवोक्तं व्याख्यानं रिपुसूदन ।
 दण्डश्च मातुलङ्गश्च करयोर्भैरवस्य तु ॥ ११ ॥
 'मृत्युर्दण्डो विनिर्दिष्टो मातुलङ्गस्तथा करे ।
 जगद्धीजस्य सर्वस्य ये राजन्परमाणव ॥ १२ ॥
 तैः पूर्णं बीजपूरत्वं भैरवस्य करे स्मृतम् ।
 चर्मशूले करे ज्ञेये नन्दिनो यदुनन्दन ॥ १३ ॥
 पूर्वमेव च ते प्रोक्तं धर्मव्याकरणे मया ।
 त्रिशूलदण्डमन्यक्तं शूलेषु व्यक्ततां गतम् ॥ १४ ॥
 सत्त्वं रजस्तमश्चैव विज्ञातव्यं नृपोत्तम ।
 दर्पणेन्दीवरे ज्ञेये तथा देव्या करद्वये ॥ १५ ॥
 आदर्शं निर्मलं ज्ञानं वैराग्यं च तथोत्पलम् ।
 महादेवस्य देवस्य व्याख्याता ब्राह्मणा जटा ॥ १६ ॥
 ऐश्वर्यं तु कला चान्द्री मूर्ध्नि शम्भो प्रकीर्तिता ।
 त्रैलोक्यशमनं क्रोधो वासुकिर्नागराद् स्मृत ॥ १७ ॥
 तृष्णा विशाला चित्रा च व्याघ्रचर्म प्रकीर्तिता ।
 वृषो हि भगवान्धर्मश्चतुष्पादः प्रकीर्तितः ॥ १८ ॥
 जगतो यदभावस्तु प्रकृतिः सा प्रकीर्तिता ।
 शुक्ला च प्रकृतिः सर्वा तेन शुक्लो महेश्वर ॥ १९ ॥
 एतद्धि तस्याप्रतिमस्य रूपं
 तवेरितं सर्वजगन्मयस्य ।
 एव शरीरेण जगत्समग्रं
 स धारयत्येव जगत्प्रधान ॥ २० ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे महादेवस्वनिर्माणं नाम ॥ ४८ ॥

१. V. मृत्युर्दण्डो विनिर्दिष्टो २ V बीजग्रन्तु ३ V. धर्मव्याकरण. ४. A, B C
 यद्गणा ५. B चान्दे ६. B त्रैलोक्यशमनो ७ V. वासुकिर्नामत ८ V. जगदुत्पादक वस्तु.
 ९. A. सदारयत्येव.

एकोनपञ्चाशोऽध्यायः ।

- वज्र उवाच — नासत्ययोर्ममाचक्ष्व रूपनिर्माणमच्युत ।
 'नासत्यरूपयोश्चैव त्वं हि सर्वविदुच्यसे ॥ १ ॥
- मार्कण्डेयः— पद्मपत्रसवर्णाभौ पद्मपत्रसमाम्बरौ ।
 द्विभुजौ देवमिपजौ कर्तव्यौ देवसंयुतौ ॥ २ ॥
 सर्वाभरणसंपन्नौ विशेषाचारलोचनौ ।
 तयोरोपधयः कार्या दिव्या दक्षिणहस्तयोः ॥ ३ ॥
 वामयोः पुस्तकौ कार्यौ दर्शनीयौ तथा द्विज ।
 एकस्य दक्षिणे पार्श्वे वामे चान्यस्य यादव ॥ ४ ॥
 नारीयुगं तु कर्तव्यं मुरूपं चास्त्दर्शनम् ।
 तयोश्च नामनी प्रोक्ते रूपसम्पत्तयाऽऽकृतिः ॥ ५ ॥
 मधूकपुष्पसंकाशा रूपसंपत्प्रकीर्तिता ।
 'आकृतिः कथिता लोके शरकाण्डनिभा तथा ॥ ६ ॥
 न तु भाण्डकरे कार्ये चन्द्रशुक्लाम्बरे तथा ॥ ७ ॥
 नासत्ययो रूपमिदं तत्रोक्तं मयाद्य मुख्यं यदुवंशमुख्य ।
 ध्यानेन सर्वमयनाशकारि संपूजितं वा भुवि मानवानाम् ॥ ८ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे नासत्यरूपनिर्माणं नाम ॥ ४९ ॥

पञ्चाशोऽध्यायः ।

वज्र :—

शक्रकीनाशवरुणधनदानां भृगूत्तम ।
सहेतुकं 'समाचक्ष्व रूपनिर्माणमच्युत ॥ १ ॥

मार्कण्डेय :—

चतुर्दन्ते गजे शक्रः श्वेतः कार्यः सुरेश्वरः ।
वामोत्सङ्गता कार्या रक्षमाणा तथा शची ॥ २ ॥

'नीलवस्त्रः सुवर्णाभः सर्वाभरणवांस्तथा ।
तिर्यग्ललाटगेनाक्षणा कर्तव्यश्च विभूषितः ॥ ३ ॥

शक्रश्चतुर्भुजः कार्यो 'द्विभुजा च तथा शची ।
पद्माङ्कुशौ तु कर्तव्यौ शक्रदक्षिणहस्तयोः ॥ ४ ॥

वामं शचीपृष्ठगतं द्वितीयं वज्रसंयुतम् ।
वामे 'शच्याः करे कार्या स्या संतातमज्जरी ॥ ५ ॥

दक्षिणं पृष्ठविन्यस्तं देवनाथस्य कारयेत् ।
ब्रह्मणैव विनिर्दिष्टं तस्याभरणधारणम् ॥ ६ ॥

तेनैव तस्य कथितं तथा बाहुचतुष्टयम् ।
त्रिनेत्रता च तस्योक्ता देवदेवेन शंभुना ॥ ७ ॥

स्वमाभवर्णता तस्य तेजसां धामकारणात् ॥
यन्नीलं वसनं तस्य तदाकाशं प्रकीर्तितम् ॥ ८ ॥

आज्ञा तस्याङ्कुशो हस्ते सर्वभूतवशङ्करी ।
पद्मस्थां सह पद्मेन विभूर्तिं भुवनाधिप ॥ ९ ॥

करेण 'धारयञ्जरीमान्मघवान् सुरसत्तमः ।
'दुष्टसंशमनः क्रोधो वज्रशक्र'करे स्मृतः ॥ १० ॥

१. B. समाचक्ष्व. २. B. नीलवर्णः. ३. B. द्विभुजय. ४. A. शच्याः. B. शिष्याः.
५. A. धारयेच्छ्रीमा-. ६. V. दुष्टसंशमन. ७. V. -करः.

वासुदेव स्मृत शत्रुस्तेन लक्ष्मी शची मता ।
 तस्या करे 'तु सतान 'जेया सतानमञ्जरी ॥ ११ ॥
 अर्थस्त्वेवानणो 'जेयो दन्तास्तम्य तु कीर्तिता ।
 'देवमन्नप्रभूत्साहशक्तयस्तु 'महानला ॥ १२ ॥
 एतद्रूपं वासुदेवम्यं शात्र
 तुभ्य प्रोक्तं देवराजम्यं राघव ।
 याम्य रूपं तेऽधुनाहं प्रवीमि
 यस्यायत्ते सुखदुःखे नराणाम् ॥ १३ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे शत्रुरूपनिर्माण नामाध्यायः ॥ ५० ॥

एकपञ्चाशोऽध्यायः ।

मार्कण्डेयः— सजलाम्बुदसच्छाय^१स्तप्तचामीकराम्बरः ।
 महिपस्थश्च कर्तव्यः सर्वाभरणवान्यतः(?) मः) ॥ १ ॥
 नीलोत्पलाभा^२ धूमोर्णा^३ धामोत्सङ्गे च कारयेत् ।
 धूमोर्णा^४ द्विभुजा कार्या यमः कार्यश्चतुर्भुजः ॥ २ ॥
 दण्डखङ्गातुभौ कार्यौ यमदक्षिणहस्तयोः ।
 दण्डोपरि मुखं कार्यं^५ 'ज्वालामाला'^६ विभूषणम् ॥ ३ ॥
 धूमोर्णा^७पृष्ठगं वामं चर्मयुक्तं तथापरम् ।
 धूमोर्णा^८दक्षिणं हस्तं यमपृष्ठगतं भवेत् ॥ ४ ॥
 वामे तस्याः करे कार्यं मातुलुङ्गं सुदर्शनम् ।
 'पार्श्वे' तु दक्षिणे तस्य चित्रगुप्तं च कारयेत् ॥ ५ ॥
 'उदीच्यवेशं' स्वाकारं द्विभुजं^९ 'सौम्यदर्शनम्' ।
 दक्षिणे 'लेखनी' तस्य वामे पत्रं तु कारयेत् ॥ ६ ॥
 वामे पाशधरः^{१०} 'कार्यः' कालो विकटदर्शनः ।
 यमं सङ्कर्षणं विद्धि तामसीं तनु'^{११} मास्थितम् ॥ ७ ॥
 मर्यादापालनार्थाय लोकसंहारकारणम् ।
 नीलोत्पलदलच्छायस्तामसत्वात्प्रकीर्तितः ॥ ८ ॥
 वसनं तस्य विख्यातं वासुदेवेन शत्रुहन् ।
 चतुर्भुजत्वं विख्यातं ब्रह्मणा^{१२} 'परमात्मना ॥ ९ ॥
 ब्रह्मणा तस्य निर्दिष्टं सर्वाभरणधारणम् ।
 यो मोहो^{१३} मरणे नृणां^{१४} 'विज्ञेयो महिपस्तु सः ॥ १० ॥
 अमोघं तु करे दण्डं मृत्युं^{१५} 'धारयते यमः ।
 अनिरुद्धेन तस्योक्तं धारणं खड्गचर्मणोः ॥ ११ ॥

१. A. -तस्य. २. B.C. धूमोर्णां. ३. V. ज्वालामाला-. ४. A. -विभूषणम्. ५. A.B. पार्श्वे. ६. C.V. उद्दिश्य. ७. B. सौम्यदर्शनम्. ८. V. लेखनी. ९. B. कार्याः. १०. V. तनु-मास्थितम्. ११. V. परमात्मनः. १२. V. मरणं. १३. C. विज्ञेयं. १४. B. दारयते.

कालरात्री तु विज्ञेया धूमोर्णा यदुनन्दन ।
 तस्यास्तु शूलिना प्रोक्त वीनपूरकधारणम् ॥ १२ ॥
 चित्रगुप्तो निनिर्दिष्टस्तथात्मा सर्वदेहग ।
 पत्र धर्ममधर्मं च कस्त्था तस्य लेखनी ॥ १३ ॥
 काल एव स्वरूपण कालो शमसमीपग ।
 तस्य पाश करे घोरो यममार्ग सुदुष्कर ॥ १४ ॥

वज्र —

सहारहेतुकी मूर्तिर्त्रिष्णो^१स्साङ्कर्षणो मत ।
 स तु देवस्तया प्रोक्तश्चन्द्रशुक्रमधुमहान् ॥ १५ ॥
 तल्पे(^२ तुल्ये) सहारकर्तृत्वे कृष्णमूर्ति कथं यम ।
 एतन्मे सशय चिडन्धि भृगुवशविमर्षन ॥ १६ ॥

मार्कण्डेय —

मूर्ति^३स्साङ्कर्षिणी त्रिष्णो रुद्रस्सहारकारक ।
 कल्पक्षये तु सहार करोति जगता हि सा ॥ १७ ॥
 प्रकृतो याति धर्मज्ञ सहत तु तदा जगत् ।
 तेन प्रकृतिवर्णस्थ करोति जगता क्षयम् ॥ १८ ॥
 कृत्नापि प्राणिसहार यमरूपी पुन पुन ।
 प्राणी(^४ णि)ना प्रकृतो योग न विधत्ते कदाचन ॥ १९ ॥
 विकारे योनयत्येव सुखदुःखात्मके तदा ।
 विकाररूपमर्णं तु तेन ^५सहते जगत् ॥ २० ॥
 रूपमिदं कथितं तव याम्य
 पापप्रिनाशकर विबुधानाम् ।
 रूपमतं कथयामि महात्म
 —स्तोयपतेर्वैष्णव्य तत्राहम् ॥ २१ ॥

इति श्रीत्रिष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसमाद यमरूपनिर्माण नाम ॥ ५१ ॥

द्विपञ्चाशोऽध्यायः ।

मार्कण्डेयः—

सप्तहंसे रथे कार्यो वरुणो यादसाम्पतिः ।
 स्निग्धवैडूर्यसङ्काशः श्वेताम्बरधरस्तथा ॥ १ ॥
 किञ्चित्प्रलम्बजठरो मुक्ताहारविभूषणः ।
 सर्वाभरणवा'न्नाजा तथा देवश्चतुर्भुजः ॥ २ ॥
 वामभागगतं केतुं 'भकरस्य तु कारयेत् ।
 छत्रं च सुसितं 'मूर्ध्नि भार्या सर्वाङ्गसुन्दरी ॥ ३ ॥
 वामोत्सङ्गता कार्या गौरी 'तु द्विभुजा नृप ।
 उत्पलं तु करे वामे दक्षिणं देवपृष्ठगम् ॥ ४ ॥
 पद्मपाशौ करे कार्यौ देवदक्षिणहस्तयोः ।
 शङ्खं च रत्नपात्रं च वामयोस्तस्य कारयेत् ॥ ५ ॥
 भागे तु दक्षिणे गङ्गा मकरस्था सचामरा ।
 देवी पद्मकरा कार्या चन्द्रगौरी वरानना ॥ ६ ॥
 वामे तु यमुना कार्या कूर्मसंस्था सचामरा ।
 नीलोत्पलकरा सौम्या नीलनीरजसन्निभा ॥ ७ ॥
 स्निग्धवैडूर्य'सङ्काशस्त्वपां वर्णो यतो 'नृप ।
 'तासामनुग्रहार्थाय तद्वर्णो वरुणस्ततः ॥ ८ ॥
 'सुरूपवर्णाः सुसितास्ता एव द्विजपुङ्गव ।
 वसनं तस्य कथितं ता 'एव सुसितं नृप ॥ ९ ॥
 वज्रः—
 'अम्भसस्तु कथं 'वर्णे सत्यासत्ये त्वयेरिते ।
 'एतत्ते श्रोतुमिच्छामि परं कौतूहलं हि मे ॥ १० ॥
 मार्कण्डेयः—
 वैडूर्याभमपां वर्णमतथ्यं यदुनंदन ।
 छायागतस्य नभसस्तद्रूपं तामु दृश्यते ॥ ११ ॥

१. B. —नाजास्तथा. २. C. मकरं तस्य कारयेत् १. B. मूर्ध्नि. ४. V. तद्विभुजा. ५. V. —संकाशस्त्वपावो वर्णो. ६. C. द्विज. ७. V. तयोरनुग्रहापांय. ८. V. स्वरूपवर्णाः ९. C. एवं. १०. C. अम्भसांतु. ११. V. वर्णः १२. V. एतत्तु.

प्रपात'पाते यद्रूपमम्भसा नृप दृश्यते ।
 शशाङ्काशुप्रतीकाश 'तत्स्वरूपे प्रतिष्ठितम् ॥ १२ ॥
 'प्रद्युम्न कामदेवस्तु वरुणो यादसाम्पति ।
 तस्य भार्या रतिर्जेया गोरी यादवनन्त ॥ १३ ॥
 सौभाग्यमुत्पल तस्या करे सुरतग निभो ।
 वरुणस्य करे पद्म 'विद्धि धर्म महाभुज ॥ १४ ॥
 शङ्खमर्थं विजानीहि पाश ससारान्धनम् ।
 रत्नपात्र करे जेष सर्वरत्नधरा धरा ॥ १५ ॥
 यशश्च सुसित छत्र सोख्य मकर एव च ।
 ब्रह्मणा कथित तस्य भुजाभरणधारणम् ॥ १६ ॥
 खणक्षीर आज्योददधिमण्डसुरोदका ।
 तथैवेक्षुरसोदश्च 'स्वादूदश्च तथापर ॥ १७ ॥
 'समुद्रा सप्त विख्याता लोके नरवरोत्तम ।
 सप्तहसा रथे तस्य वरुणस्य महा'मन ॥ १८ ॥
 'छाया तु यमुना जया सिद्धिर्भागीरथी द्विज ।
 वीर्यकालौ त्रिनिर्दिष्टौ तथा मकरकच्छपौ ॥ १९ ॥
 स्वर्गगङ्गाकरे पद्म वृद्धयामुनमुत्पलम् ॥ २० ॥
 रूप जलेशस्य तवैतदुक्त
 मया शिर पाशधरस्य तस्य ।
 अत पर वितपतेर्ग्रीमि
 रूप 'तमाह यदुवशचन्द्र ॥ २१ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे माकण्डववज्रमवादे वरुणरूपनिरूपण नाम ॥ ५२ ॥

१ V -पातैयद्रूप- २ AB तत्सुरूपे ३ V AB प्रद्युम्नो कामदेवस्तु ४ V
 विधिधर्मे ५ V आज्यादि ६ V सुरोदथ तथापर ७ V समुद्रास्त तु विख्याता A समुद्रा
 सम विख्याता ८ V जया C आया ९ तथाह

त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ।

मार्कण्डेयः—

कर्तव्यः पद्मपत्राभो धनदो नरवाहनः ।

चामीकराभो 'धनदः सर्वाभरणभूषणः ॥ १ ॥

^१लम्बोदरश्चतुर्बाहुर्वामपिङ्गललोचनः ।

^२उदीच्यवेशः कवची हारभारार्पितोदरः ॥ २ ॥

द्वे च दंष्ट्रे मुखे तस्य कर्तव्ये श्मश्रुधारिणः ।

वामेन विनता कार्या ^३मौलिस्तस्यारिमर्दिनी ॥ ३ ॥

वामोत्सङ्गता कार्या ^४ऋद्धिर्देवी वरप्रदा ।

देवपृष्ठगतं पाणिं द्विभुजायास्तु दक्षिणम् ॥ ४ ॥

^५रत्नपात्रं करं(? रे) कार्यं वामं(? मे) रिपुनिषूदन ।

गदाशक्ती च कर्तव्ये तस्य दक्षिणहस्तयोः ॥ ५ ॥

सिंहाङ्गलक्षणं ^६केतुं शिविकामपि पादयोः ।

शङ्खपद्मौ निधी कार्यौ ^७सुरूपौ निधिसंस्थितौ ॥ ६ ॥

शङ्खपद्मान्तनिष्क्रान्तं वदनं तस्य पार्श्वतः ।

अनिरुद्धस्तु विज्ञेयस्त्वया देवो घनाधिपः ॥ ७ ॥

ब्रह्मणा कथितं तस्य सर्वाभरणसाधनम् ।

सुवर्णं नाम विख्यातं धनानामुत्तमं धनम् ॥ ८ ॥

तस्यानुग्रहतो धत्ते वासः कनकसन्निभम् ।

शक्तिरेव स्मृता शक्तिर्दण्डनीतिस्तथा गदा ॥ ९ ॥

लोकयात्रा च कथिता ऋद्धिर्ज्ञेया स्वभावतः ।

तत्करे रत्नपात्रं तु गुणाधारं प्रचक्षते ॥ १० ॥

१. A. धनदः २. C. लंबोदर- ३. V. अपीच्यवेशः C. तदीच्यवेशः ४. A. मौलिस्त-
स्यारिमर्दनी. C. पालिस्तस्यारिमर्दन. ५. A. ऋद्धिर्देवी. ६. A.B. रत्नपात्रकरे. ७. A.B.V.
१०. ८. V. स्वरूपौ.

नर राज्य विजानीहि 'यत्रस्यश्च सदा विभु ।
 स्वरूपतन्तु निज्ञेयो राज्ञपद्मो तथा निधी ॥ ११ ॥
 'वित्ततोशो जयत्यस्मिस्ताभ्या 'प्रसवतेऽच्युत ।
 अथ स क्षमया 'ज्ञेय केतु सिंहाङ्गलक्षण ॥ १२ ॥
 निग्रहानुग्रहे दष्टे तस्य तात महात्मन ॥ १३ ॥
 यक्षाधिपस्येतदनन्तदष्ट
 नामे(१ म्नो) 'वने 'यक्षनदस्य राजन् ।
 अत पर कि कथयामि तुभ्य
 तन्मे वदम्बायतलोहिताक्ष ॥ १४ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे माकण्डेयवज्रसंवाद् वैश्वदेवरूपविमोक्ष नाम ॥ ५३ ॥

चतुःपञ्चाशोऽध्यायः ।

वज्रः—

सुपर्णस्य च तालस्य मकरस्य मृगस्य च ।

‘मरुतां रूपनिर्माणं श्रोतुमिच्छामि भार्गव ॥ १ ॥

मार्कण्डेयः—

‘तादर्थ्यो मारकतप्रत्ययः कौशिकाकारनासिकः ।

चतुर्भुजस्तु कर्तव्यो वृत्तनेत्रमुखस्तथा ॥ २ ॥

गृध्रोर्जुजानुचरणः पक्षद्वयविभूषणः ।

‘प्रभासंस्थानसौवर्णः कलापेन विवर्जितः ॥ ३ ॥

छत्रं च पूर्णकुम्भं च करयोस्तस्य कारयेत् ।

‘करद्वयं तु कर्तव्यं तथास्य रचिताञ्जलिः ॥ ४ ॥

‘यदास्य भगवान्पृष्ठे छत्रकुम्भधरौ करौ ।

न कर्तव्यौ तु कर्तव्यौ देवपादधराभौ ॥ ५ ॥

‘किञ्चिल्लम्बोदरः कार्यः सर्वाभरणभूषणः ।

तालस्तालाकृतिः कार्यो मकरो मकराकृतिः ॥ ६ ॥

उपरिष्ठात्तथैवास्य कार्यो(? र्थ) ‘‘ऋक्षो(? मृग)वदच्युतः ।

मनो जगत्तथा कामं कर्म चैते क्रमात्स्मृताः ॥ ७ ॥

वासुदेवोऽच्युतश्चैव प्रद्युम्नश्च महाभुजः ।

तथा चैवानिरुद्धश्च क्रमेणैते प्रकीर्तिताः ॥ ८ ॥

‘तादर्थ्यस्तालो मकरस्तथाचर्यो

‘‘देवेशकीनाशजलार्थनाथः(? थाः) ।

अग्न्यर्कतोयाधिपः पत्रिनाथः(? थाः)

त एव लोकेषु बुधैः प्रदिष्टः(? थाः) ॥ ९ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे ‘‘विष्णुध्वजरूपनिर्माणं नाम ॥ ५४ ॥

१. A.B.C. हितं हि. २. B. ताक्षो मरकतप्रत्ययः. ३. V. —स्ततः. ४. B. —चरणाः पक्षद्वयविभूषणाः. ५. C. प्रभासंस्थानसंवर्णः. ६. V. करद्वये. ७. A. रचितांजलिः. ८. V. तथास्य. ९. C. किञ्चिल्लम्बोदरः. १०. V. सर्वाभरणभूषितः. ११. A.B.C.V. ऋग्यवदच्युतः. १२. C. तादर्थ्यस्तालमकरस्तथाचर्या. १३. B. देवेशकेनाश— १४. A.B. सत्रिनाथः. १५. V. गरुडरूपनिर्माणः.

पञ्चपञ्चाशोऽध्यायः ।

वज्र :—

त्रिमस्य रूपनिर्माणं चर्ह्यै 'निर्गतेस्तथा ।
वायोश्च ब्रूहि धर्मज्ञ तत्र मे संशयो महान् ॥ १ ॥

मार्कण्डेय :—

'वामार्धे पार्वती कार्या मित्रः कार्यश्चतुर्भुजः ।
अक्षमाला (! ला) त्रिदूलं च तस्य दक्षिणहस्तयो ॥ २ ॥

दर्पणेन्द्रीयसौ कार्यौ वामयोर्यदुनन्दन ।
एकवक्त्रो भवेच्छम्भुर्वागार्धदयितातनु ॥ ३ ॥

द्विनेत्रश्च महाभाग सर्वाभरणमूषित ।
अभेदमिना प्रकृतिः पुरुषेण महामुज ॥ ४ ॥

गौरी शर्वेति विख्याता सर्वलोकनमस्कृता ।
'कारणं कथितं पूर्वं शृणुदीना मया तव ॥ ५ ॥

ईशानरूपं कथितं तवेदं
रूपं तयाम्ने शृणु धर्मनित्यम् ।
वेदा यदर्थं जगति प्रवृत्ता
मुखं च यत्सर्वसुराऽसुराणाम् ॥ ६ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयप्रसंगादे गौरीश्वररूपनिर्माणं नाम ॥ ५५ ॥

पदपञ्चाशोऽध्यायः ।

मार्कण्डेयः—

रक्तं जटाधरं वह्निं 'कुर्याद्वै धूम्रवाससम् ।
ज्वालामालकुलं सौम्यं त्रिनेत्रं श्मश्रुधारिणम् ॥ १ ॥
चतुर्बाहुं चतुर्दंष्ट्रं देवेशं वातसारथिम् ।
चतुर्भिश्च शुक्रैर्युक्तं धूमचिह्नरथे स्थितम् ॥ २ ॥
वामोत्सङ्गगता स्वाहा शक्रस्येव शची भवेत् ।
रत्नपात्रकरा देवी वह्नेर्दक्षिणहस्तयोः ॥ ३ ॥
ज्वालात्रिशूलौ कर्तव्यौ चाक्षमाला तु वामके ।
रक्तं हि तेजसो रूपं रक्तवर्णं ततः स्मृतम् ॥ ४ ॥
वातसारथिता तस्य प्रत्यक्षं 'धूमकेतुता ।
प्रत्यक्षा च तथा प्रोक्ता यागधूमाभवस्त्रता ॥ ५ ॥
अक्षमालां (? ला) त्रिशूलं च 'जटाजूटत्रिनेत्रता ।
सर्वाभरणधारित्वं व्याख्यातं तस्य शम्भुना ॥ ६ ॥
ज्वालाकारं परं धाम हुतं तेन प्रतीच्छति ।
गृहीत्वा सर्वदेवेभ्यो ततो नयति शत्रुहन् ॥ ७ ॥
वाग्दण्डमथ 'धिग्दण्डं धनदण्डं तथैव च ।
चतुर्थं वधदण्डं च दंष्ट्रास्तस्य प्रकीर्तिताः ॥ ८ ॥
'श्मश्रु. तस्य विनिर्दिष्टं 'दर्भाः परमपावनम् ।
ये वेदास्ते शुकास्तस्य 'स्थयुक्ता महात्मनः ॥ ९ ॥
आग्नेयभेतत्तव रूपमुक्तं
पापापहं सिद्धिकरं नराणाम् ।
ध्येयं तवैतन्नृप 'होमकाले
सर्वाग्नि'कर्मण्यपराजितेन ॥ १० ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे अग्निरूपनिर्माणं नाम ॥ ५६ ॥

१. A, B, C. कर्तव्यं. २. V. धूमक्षेत्रता. ३. A, B. जटाजूट. ४. A, B, C. दिग्दण्डं.
५. B. श्मश्रुस्तस्य. ६. B. दर्भा. ७. A, C. रथे. ८. A. मोहकाले. ९. B. -कर्मण्य-

सप्तपञ्चाशोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय —

‘ॐ’ विरूपाक्षो निवृत्ताक्ष प्राशुदण्डोऽञ्जलानन ।

ऊर्ध्वकेशो ‘हरिच्छमश्रुर्द्विगाहुर्भाषणानन ॥ १ ॥

वर्णेन रत्नदृष्याङ्गं कृष्णाम्बरधम्स्तथा ।

‘सर्वाभरणानुष्टू(१ष्टू)दण्डरश्मिकरस्तथा ॥ २ ॥

भार्यो च तस्य कर्तव्या देवी निर्ऋतित(२)स्तथा ।

‘कृष्णाङ्गी कृष्णवदना पाशदम्ना तु वामत ॥ ३ ॥

काल प्रोक्तो विरूपाक्षो मृत्युर्हि निर्ऋतिस्तथा ।

निर्भर्ति तामसं रूपं वासति च ततो नृप ॥ ४ ॥

मारणं तत्करे दण्डं बन्धनं चोष्टूदमय ।

महामोहस्तथैषोष्टू कथितस्तस्य ‘बाहन ॥ ५ ॥

वपुर्विरूपाक्षमिदं प्रदिष्ट

रक्षोऽधिपम्याप्रतिमस्य ‘तुभ्यम् ।

अतः परं वच्मि तत्राद्यं राजन्

वायोस्तु रूपं परमस्य धाम्न ॥ ६ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयब्रह्मवाद् निरुतिरूपनिर्माणं नाम ॥ ५७ ॥

१ B C V omit ॐ २ B निवृत्ताक्षो विरूपाक्ष A रक्षोऽधिपो विरूपाक्ष ३ A B
~ञ्जलानन ४ A हि नि रमधु- ५ V सर्वाभरणधारे च ६ B omits कृष्णाङ्गी
निरुतिस्तथा ७ V वामत C वामन ८ V C तस्य

अष्टपञ्चाशोऽध्यायः ।

मार्कण्डेयः—

वायुस्मरवर्णस्तु ^१तदाकारोऽम्बरो भवेत् ।

^२वाय्वापूरितवस्त्रश्च द्विसुजो रूपसंयुतः ॥ १ ॥

गमनेच्छा शिवा भार्या तस्य कार्यं च वामतः ।

कार्यो गृहीतवस्त्रान्तः कराभ्यां पवनो द्विज ॥ २ ॥

तथैव देवी कर्तव्या शिवा परमसुन्दरी ।

^३व्यावृत्तास्यस्तथा कार्यो देवो व्याकुलमूर्धजः ॥ ३ ॥

^४वायुराश्रयतो धत्ते गन्धवर्णादिकं यतः ।

तस्मादञ्जनवर्णस्तु ^५गगनस्य समाश्रयात् ॥ ४ ॥

तदेव वसनं तस्य गगनं परिकीर्तितम् ।

या गतिः सा शिवा देवी योऽनिरुद्धश्च सोऽनिलः ॥ ५ ॥

एतद्धि रूपं पवनस्य राजन्

तवोदितं सर्वजगन्मयस्य ।

देव्याः शिवायाश्च महानुभाव

परं पवित्रं विदितं द्विजानाम् ॥ ६ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे वायुरूपनिर्माणं नाम ॥ ५८ ॥

१. C. तदाकाराम्बरो— २. B. वाय्वापूरित— ३. V.C. व्याधितास्यस्तथा. ४. A.B. वायुराश्रयतो. ५. C. गन्धवर्णाधिकं. ६. V. गगनस्य.

एकोनपट्त्रिंशोऽध्यायः ।

मार्कण्डेयः—

अथातो रूपनिर्माणं वक्ष्यहं भैरवस्य ते ।

‘लम्बोदरं तथा कुर्याद्वृत्तपिङ्गलोचनम् ॥ १ ॥

दंष्ट्राकरालवदनं फुल्लनासापुटं तथा ।

कपालमालिनं रौद्रं सर्वतः ‘सर्पभूषणम् ॥ २ ॥

व्यालेन त्रासयन्तं च देवीं पर्वतनन्दिनीम् ।

सजलम्बुदसंकाशं गजचर्मोत्तरच्छदम् ॥ ३ ॥

बाहुभिर्बहुभिर्व्यासं सर्वायुधविभूषणैः ।

बृहत्सालप्रतीकाशैस्तथा तीक्ष्णनखैः शुभैः ॥ ४ ॥

साचीकृतमिदं रूपं भैरवस्य प्रकीर्तितम् ।

महाकालस्य कथितमेतदेव च सन्मुखम् ॥ ५ ॥

‘देवीत्रासनकक्षास्य करे कार्यस्तु पन्नग ।

न चास्य पुरतः कार्या देवी पर्वततन्त्रिणी ॥ ६ ॥

‘शुक्ला न कार्या न तथास्य रक्ता समीपतो मातृगण(१) प्रधाने(१) न ।

‘कार्यस्त्वथान्यः परिवर्हमस्य शणाश्च कार्या बहुरूपरूपाः ॥ ७ ॥

इति, श्रीविष्णुपर्वोत्तरे, मार्कण्डेयव्रतमंत्रादे, भैरवरूपप्रवृत्तकार्यरूपनिर्माणं, भाग्य ॥ ५९ ॥

१. A, B, C लघोदरे तु कर्तव्य, २. A, B, C. सर्पभूषणम् ३. A, B. देवी वामनकक्षास्य
V. देवी तु वामतः कार्या ४. C शुष्का ५. B. कार्यास्त्वथान्यः.

पष्टितमोऽध्यायः ।

वज्रः— 'ॐ विष्णुभूम्यम्बराणां त्वं ब्रह्मणश्च तथा विभो ।
रूपनिर्माणमाचक्ष्व भृगुवंशविवर्धन ॥ १ ॥

मार्कण्डेयः— एकवक्त्रो द्विबाहुश्च गदाचक्रधरः प्रभुः ।
देहविन्यासमपरं प्रागुक्तं कीर्तितं हरेः ॥ २ ॥
'गाह्वरी तु स्मृता 'माया जगद्धन्धाय वैष्णवी ।
गदा 'देवकरे नित्यं सर्वभूतवशङ्करी ॥ ३ ॥
सैव लक्ष्मीर्धृतिः कीर्तिः पुष्टिः श्रद्धा सरस्वती ।
गायत्री वेदजननी कालरात्रिस्तथैव सा ॥ ४ ॥
संसारभ्रमणं 'चक्रं चक्रं विष्णुकरे स्थितम् (? स्मृतम्) ।
धर्मचक्रं कालचक्रं भक्तं च महामुज ॥ ५ ॥
ध्रुवो हि विष्णुर्मगवा"न्द्रदिष्टः
चक्रं सदा भ्रामयते स वीरः ।
एतेन कार्येण जगत्प्रधानः
स चक्रहस्तो भगवान्प्रदिष्टः ॥ ६ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे विष्णुरूपनिर्माणं नाम ॥ ६० ॥

एकपट्टिनमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेयः—

शुक्लवर्णा मही कार्या दिव्याभरण'भूषिता ।

चतुर्भुजा सौम्यवपुश्चन्द्रांशुसदृशाम्बरा ॥ १ ॥

रत्नपात्रं सस्यपात्रं 'पात्रमौषधिसंयुतम् ।

पद्मं करे च कर्तात्र्यं भुवो यादवनन्दन ॥ २ ॥

दिङ्नागानां चतुर्णां सा कार्या पृष्ठगता तथा ।

सर्वौषधियुता देवी 'शुक्लवर्णा ततः स्मृता ॥ ३ ॥

धर्मं वस्त्रं सितं तस्याः पद्ममर्थं तथा करे ॥ ४ ॥

हेतुश्च शेषो विदितो बुधाना-

-मतो मया ते कथितोऽयं राजन् ।

'रूपं त्वरूपस्य तु वक्ष्यतोऽहं

'प्रकल्पितं यद् गगनस्य सिद्धैः ॥ ५ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे भूमिरूपनिर्माणं नाम ॥ ६३ ॥

१. B. —भूषिताः. २. C. पात्रमौषधसंयुतम्. ३. V.C. शुक्लवर्णा. ४. A. रूपं तु रूपस्य
५. V.B. प्रकल्पितं.

द्विपष्टितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेयः—

नीलोत्पलामं गगनं तद्वर्णाम्बरधारिणम् ।

चन्द्रार्कहस्तं कर्तव्यं द्विभुजं सौम्यदर्शनम् ॥ १ ॥

एतद्धि रूपं गगनस्य राजन्

प्रोक्तं मया ते परिकल्पितं यत् ।

रूपं प्रवक्ष्याम्यथ तन्निबोध

पितामहस्याप्रतिमस्य तस्य ॥ २ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे ^१आकाशरूपनिर्माणं नाम ॥ ६२ ॥

त्रिपष्टिनमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय —

पद्मपत्रासनस्थस्तु ब्रह्मा कार्यश्चतुर्मुख ।

सायित्री तस्य ऋतव्या वामो सङ्गता तथा ॥ १ ॥

आदित्यवर्णा धर्मन साश्वमालाकरा तथा ।

रूप पूर्वोदित कार्यं सर्वमन्यज्जगत्पते ॥ २ ॥

एतद्धि रूपं वरदम्य कार्यं

पितामहस्याप्रतिवस्य सौम्य ।

पूर्वोदितं वा वरदम्य तम्य

लोकं समग्रं वशागं हि वम्य ॥ ३ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तर माकण्डेयविरचिते ब्रह्मरूपनिर्माण नाम ॥ ६३ ॥

चतुःषष्टितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेयः—

देवी सरस्वती कार्या सर्वाभरणभूषिता ।

चतुर्भुजा सा कर्तव्या तथैव च समुत्थिता ॥ १ ॥

पुस्तकं चाक्षमालां(? ला) च तस्या दक्षिणहस्तयोः ।

वामयोश्च तथा कार्या 'वैणवी'(? वीणैव) च कमण्डलुः ॥ २ ॥

समपादप्रतिष्ठा च कार्या सोममुखी तथा ।

वेदास्तस्या भुजा ज्ञेयाः सर्वशास्त्राणि पुस्तकम् ॥ ३ ॥

सर्वशास्त्रामृतं रसो देव्या 'ज्ञेयः' कमण्डलुः ।

अक्षमाला करे तस्याः कालो भवति पार्थिव ॥ ४ ॥

सिद्धिर्भूतिमती ज्ञेया 'वैणवी'(? वीणैव) नात्र संशयः ।

सावित्री वदनं तस्याः 'सर्वाद्या' परिकीर्तिता ॥ ५ ॥

चन्द्रार्कलोचना ज्ञेया सा च राजीवलोचना ॥ ६ ॥

सारस्वतं ते कथितं मयैतद्

रूपं पवित्रं परमं मनोज्ञम् ।

ध्येयं च कार्यं च महीपमुत्थ

सर्वार्थसिद्धिं समर्भाप्समानैः ॥ ७ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवल्ग्वमंथादे सरस्वतीरूपनिर्माणे नाम ॥ ६४ ॥

१. C.V. वैणवी. २. A.B.C. -रसं ३. C. शयं कमण्डलुम् ४. A.B.V. वैणवी.
C. वैणवी. ५. A.B. सर्वाद्याः परिकीर्तिताः

पञ्चपट्टितमोऽध्यायः ।

वज्रः—

आचक्ष्व रूपनिर्माणं ममान्तस्य देवज ।

विष्णोरमितवीर्यस्य शेषस्य धरणीभृत ॥ १ ॥

मार्कण्डेयः—

कुर्याच्छृङ्गशक्रसङ्काशं रत्नोज्ज्वलफणान्वितम् ।

नीलमखं चतुर्बाहुं सर्वाभरणधारिणम् ॥ २ ॥

फणाश्च बहवः कार्या यत्फणं तस्य मध्यमम् ।

तत्र रूपवती कार्या वसुधा यदुर्नदन ॥ ३ ॥

पद्मं समुसलं कार्यं देवदक्षिणहस्तयोः ।

वामयोस्सीरशैलौ च करे (? कार्यः) तस्य भुराम्बुधिः ॥ ४ ॥

तालवृक्षं जगत्सर्वं कथितं ते महामुज ।

विख्यातौ सीरमुमलौ पूर्वमेव मया तव ॥ ५ ॥

वनमाला च विख्याता तथा यदुकुलोद्बह ।

पृथिवी धार्यते तेन सशैल्यनमनना ॥ ६ ॥

पृथिवी तेन कर्तव्या फणे तस्य तु मध्यमे ॥ ७ ॥

फणावलितस्य तु या प्रतिष्ठा

कामास्तु ये यादववंशसुस्थ ।

एतद्धि रूपं परमेश्वरस्य

विष्णोरचिन्त्यस्य मयेरितं ते ॥ ८ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे शेषरूपनिर्माणं नाम ॥ ६५ ॥

षट्पष्टितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय .—

कर्तव्यस्तु गुरुर्देवो मातृमध्यगतः प्रभु ।

^१उपविष्टे वृषे कार्यं गर्भवत् स चतुर्मुख ॥ १ ॥

उपविष्टस्तु कर्तव्यं स तु पार्थिवसत्तम ।

महादेवेन तस्योक्तं रूपं ते सकलं मया ॥ २ ॥

कपालं तस्य कर्तव्यं मातुलुङ्गधरे करे ।

मातुलुङ्गं च कर्तव्यं ^२त्र्यम्बकस्य ^३तदीरितम् ॥ ३ ॥

तस्य दक्षिणतः कार्यं तथा मातृद्वयं भवेत् ।

वामतस्तस्य कर्तव्यं मातृद्वितयमेव च ॥ ४ ॥

जया च विजया चैव कर्तव्या दक्षिणेन तु ।

जयन्ती वामतः कार्या तथा चैवापराजिता ॥ ५ ॥

सर्वाश्च द्विमुखा कार्याश्चतुर्वक्त्रान्तथैव च ।

सर्वासां वामहस्तेषु कपालानि तु कारयेत् ॥ ६ ॥

^४दण्डं कार्यो महाराज दक्षिणे तु जयाकरे ।

विजयायाः करे खड्गं कार्यो भिल्लाञ्जनप्रभ ॥ ७ ॥

अक्षमालाधरकरा जयन्ती नृप कारयेत् ।

मिन्दिपालकरा कार्या तथा देव्यपराजिता ॥ ८ ॥

पादपीठगतं पादं सर्वासांमेव कारयेत् ।

^५दक्षिणं यानगं वामं कर्तव्यं नृप कुञ्चितम् ॥ ९ ॥

जया पुरुषगा कार्या विजया कौशिकोपमा ।

जयन्ती तुरगारूढा ^६मेघगा चापराजिता ॥ १० ॥

१. V. उपविष्टो. २. V. त्र्यम्बकेण. ३. A.B. तदीरितम् ४. A.B. चेट्ट ५. A.B. दक्षिणे. ६. V.C. कौशिकोपमा. ७. C. मेघवा.

‘जया श्वेता तु वर्तया रक्ता तु विजया भवेत् ।

पीता वर्णेन वर्तया ‘जयन्ती यदुनदम ॥ ११ ॥

कृष्णवर्णा तथा देवी ‘भवत्येवापराजिता ।

चन्द्राशुगोरे स्तत्र्यो महादेवस्तु तुम्बुरु ॥ १२ ॥

देवीप्रियार्थं भुवनस्य गोप्ता

तासां स मध्ये भगवान्व्येय ।

भक्तेषु कामान्निवधनथास्ते

स पृजनीयस्त्रिदशारिहन्ता ॥ १३ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रपचां दशचतुष्टयसाहस्रतुम्बुररूपनिर्माणं नाम ॥ ६६ ॥

सप्तषष्टितमोऽध्यायः ।

वज्र —

प्रागुक्त रूपनिर्माण त्वया 'बह्व्यम्बुनाथयो ।
तयोरेवापर ब्रूहि रूपमर्केन्दुरूपयो ॥ १ ॥

मार्कण्डेय —

रवि कार्य शुभश्मश्रु सिन्दूरारुणसप्रभ ।
'उद्दीप्य' (' दीच्य)वेश स्वाकार सर्वाभरणसयुत ॥ २ ॥
चतुर्बाहु र्महातेजा कञ्चेनाभिसयुत ।
कर्तव्या रशना चाम्य यात्रियाङ्गेति सदिता ॥ ३ ॥
रश्मयस्तस्य कर्तव्या वामदक्षिणहस्तयो ।
ऊर्ध्वस्त्रगदामसस्थाना सर्वपुष्पाञ्जिता शुभा ॥ ४ ॥
सुरूपरूप स्वाकारो 'दण्ड' कार्योऽस्य वामत ।
दक्षिणे पिङ्गलो भागे 'कर्तव्यश्चातिपिङ्गल ॥ ५ ॥
'उद्दीप्त' (' दीच्य)त्रयो कर्तव्यो तावुभापि यादव ।
'तयोर्मूर्धनि विन्यस्तौ क्रौ कार्यो त्रिभाजयो ॥ ६ ॥
'लेख' (' खि)नीपत्रकर कार्यो भवति पिङ्गल ।
चर्मशूलधरो 'देव' (' दण्ड)स्तथा यत्नाद्विधीयते ॥ ७ ॥
सिंहो ध्वजश्च 'कर्तव्यस्तथा सूर्यस्य वामत ।
चत्वारश्चाम्य कर्तव्यास्तनयान्तस्य पार्श्वयो ॥ ८ ॥
'रेवन्तश्च यमश्चैव मनुद्वितयमेव च ।
ग्रहराजो रवि कार्यो ग्रहेर्वा परिवारित ॥ ९ ॥
राज्ञी च 'रिक्षुभा छाया तथा टेवी 'सुवर्चना ।
'चतसश्चाम्य कर्तव्या पत्न्यश्च परिपार्श्वयो ॥ १० ॥

१ V तद्राम्बुनाथ्या २ C omits माकण्डेय ३ CV तद्रामभरणम् ४ C
वहाप्य वरा V मुदीप्त वेश ५ AB -र्ग-भन ६ AB तद्रामपुत्रिभारभा ७ VC
दक्षी ८ AB कर्तव्या- ९ AB उद्दीप्यवर्गः १० V तद्रामपुत्रि ११ C रश्मये १२
A -देवारतथा १३ C कर्तव्यास्तथा १४ AB रवश्च १५ S त्रिक्षुभा १६ CV,
सुवर्चना १७ A चतुस C चतस पदस्य

‘एकचक्रेऽऽ सप्ताये षड्ररे वाङ्मे रथोत्तमे ।

उपनिष्टस्तु कर्तव्यो देवो हारुणसारथि ॥ ११ ॥

गाय युष्मिन्नुपनिष्टस्तु च बृहती पत्तिरेव च ।

त्रिष्टुप् च जगती सप्त उन्दास्यर्कस्य ह्या ॥ १२ ॥

रश्मिभिः करसम्यैस्तु धारयत्यसिह नगत् ।

मिहो ध्वजगतश्चास्य साक्षाद्धर्मं प्रकीर्तित ॥ १३ ॥

रश्नास्य जगत्सर्वं देवो धारयते तथा ।

राजी भू रिक्षुभा बोध छाया छाया प्रकीर्तिता ॥ १४ ॥

प्रभा सुमर्चता प्रोक्तास्तस्य देवस्य पत्नयः ।

रक्तवर्ण स भगवान्तेजसा धाम कारणात् ॥ १५ ॥

असह्यतेनोधारित्वाद् गूढगात्रस्तथेव च ।

एव सर्वमय धाम सूर्य एव प्रकीर्तित ॥ १६ ॥

रूप तथैतद्विवसस्य भर्तु

भवेरित सर्वजगन्मयस्य ।

तेनोनिधानस्य परोज्ज्वलस्य

सर्वाधिनाशस्य सनातनस्य ॥ १७ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तर माखण्डखवज्रमवाद आदि यरूपनिर्माण नाम ॥ ६७ ॥

१ V एकचक्र च २ BC V षड्ररेवाङ्क A षड्ररेवाङ्क ३ V हारुणसारथि
C हारुणसारथि ४ A प्रकीर्तता ५ VC सुवर्चता ६ A प्रोक्ता तस्य ७ A
रत्नवर्ण ८ A ध्वारि वा- ९ A BC पराजयस्य १० B सर्वाधिनाशस्य

अष्टषष्टितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेयः—

चन्द्रः श्वेतवपुः कार्यस्तथा श्वेताम्बरः प्रभुः ।

चतुर्बाहुर्महातेजाः सर्वाभरणवांस्तथा ॥ १ ॥

कुमुदौ च सितौ कार्यौ तस्य देवस्य हस्तयोः ।

कान्तिर्भूतिमती कार्या तस्य पार्श्वे तु दक्षिणे ॥ २ ॥

वामे शोभा तथा कार्या रूपेणाप्रतिमा भुवि ।

चिह्नं तथास्य सिंहाङ्कं 'वामपार्श्वेङ्कः (? ऽर्कः) वद्ववेत् ॥ ३ ॥

'दशाश्वो वा रथः कार्यो 'द्विचक्रोऽम्बरसारथी (? यिः) ।

सजश्च 'त्रिमनाश्चैव (? अजश्चित्रमनाश्चैव) वृषो वादी (? राजी) नरो

हयः (? याः) ॥ ४ ॥

'अथोवाक् (? अंशुमान्) सप्तधातुश्च हंसो व्योमो मृगस्तथा ।

एते ते वा (? ना) मतः सर्वे दश चन्द्रमसो हयाः ॥ ५ ॥

अथ 'चैवास्य कर्त्तव्या 'अष्टाविंशतिसङ्ख्यकाः ।

अत्यर्थरूपसंयुक्ताः पत्न्यो 'नक्षत्रसंज्ञिताः ॥ ६ ॥

अग्नीतिव्यधिकाः कार्या भावा वा देहभेदयोः ।

पुरा देवासुरे युद्धे प्राकाम्येन नृपोडुमिः ॥ ७ ॥

कृतानि स्वशरीराणि बहूनि यदुनन्दन ।

स्वनाथदेवरूपाणि 'ततस्तैर्दानवा हताः ॥ ८ ॥

नक्षत्रेण कृतं रूपं यस्य यस्य सुरस्य तु ।

'सा चैव देवता तस्य नक्षत्रस्य 'प्रकीर्तिता ॥ ९ ॥

देवासुरे ततो वृत्ते प्राकाम्येनैव यादव ।

स्त्रीरूप'धारिणो 'देवास्तावन्तस्तु ततः कृताः ॥ १० ॥

१. C.V. वामपार्श्व- २. A.B. दशाश्वे वा रथे. ३. A.B. द्विचक्रोऽम्बरसारथी.
४. A. त्रिमहादेव. ५. A. अश्वो. ६. V. चैवास्य. ७. A.B.C. अष्टाविंशतिनामुक्ताः. ८. B.
रथमसंज्ञिताः. ९. V.C. तनरते दानवा. १०. A.B.C. स एव. ११. A.B. प्रकीर्तिताः.
१२. B. -धारिणौ. C. धारिणा. १३. A.B. देवास्तावन्तस्ततः.

'तेषां च वर्णसंख्या च विदिता पूर्वमेव तु ।

वाक्ष्यामि (ऽ य) ण्यः त्रियस्त्वेताः सर्वलोकनमस्कृताः ॥ ११ ॥

सर्वलोकस्य धर्मज्ञ चन्द्रमा वै पिता 'म्भुतः ।

'तस्मिन्सृष्टे जगत्सर्वं परं 'हर्षमुपैति च ॥ १२ ॥

मौम्यमूर्तिः परा ज्ञेया सा च 'विष्णोर्महात्मनः ।

हर्षप्रसादौ विज्ञेयौ कुमुदौ चन्द्रहस्तयोः ॥ १३ ॥

'शोभाकान्ती विनिर्दिष्टे 'स्वरूपे भृगुनन्दन ।

अपां सारमयत्वाद्वि शुक्रवर्णस्तु चन्द्रमाः ॥ १४ ॥

अपां हि धामामृतमाहुराद्या

'वासस्तु 'तच्चन्द्रमसः प्रदिष्टम् ।

सिंहध्वजं धर्ममुशन्ति 'राजन्

दिशस्तुरंगाः शशिनः प्रदिष्टाः ॥ १५ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे माहर्ष्येयवज्रसंवादे सोमरूपनिर्माणं नाम ॥ ६८ ॥

१. V. omits १०. ११ २. B. -नमस्कृतः ३. A. स्मृताः. ४. A. तस्मिन्सृष्टे. ५. A. हर्षमुपैत्य च. BC. हर्षमुपैत्य च. ६. A.B. विष्णुर्महात्मनः. ७. A.B. शोभावाते. ८. V. स्वहर्षं. ९. A.B. -वर्णः स. १०. V. नवास्तु. C. वामस्तु. ११. V.C. तच्चन्द्रमसः. १२. C. राजादिश-

एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ।

वज्रः—

ग्रहाणां रूपनिर्माणं 'समाचक्ष्व महाभुज ।

अनेनैव प्रसङ्गेन सर्वज्ञस्त्वं मतो मम ॥ १ ॥

मार्कण्डेयः—

भौमोऽग्नितुल्यः 'कर्तव्यश्चाष्टाश्वे काश्वने रथे ।

विष्णुतुल्यो बुधः कार्यो भौमतुल्ये तथा रथे ॥ २ ॥

'तप्तजाम्बूनदाकारो 'द्विभुजस्तु बृहस्पतिः ।

पुस्तकं चाक्षमालां च करयोस्तस्य कारयेत् ॥ ३ ॥

सर्वाभरणयुक्तश्च तथा पीताम्बरो गुरुः ।

अष्टाश्वे काश्वने दिव्ये रथे दृष्टिमनोहरे ॥ ४ ॥

शुकः श्वेतवपुः कार्यः श्वेताम्बरधरस्तथा ।

द्वौ करौ कथितौ तस्य निधिपुस्तकसंयुतौ ॥ ५ ॥

दशाश्वे च रथे कार्यो राजते भृगुनन्दन ।

कृष्णवासास्तथा कृष्णः शनिः कार्यस्तिराततः ॥ ६ ॥

दण्डाक्षमालासंयुक्तः करद्वितय'भूषितः ।

काष्णायसे रथे कार्यस्तथैवाष्टभुजङ्गमे ॥ ७ ॥

रौप्ये रथे तथाष्टाश्वे राहुः कार्यो 'विचक्षणैः ।

केवलं मस्तकं कार्यं भुजेनैकेन संयुतम् ॥ ८ ॥

'ऊर्ध्वकेशो (? शं) विवृष्टाक्षं भुजेनैकेन संयुतम् ।

करमेकं तु कर्तव्यं तस्य शून्यं तु दक्षिणम् ॥ ९ ॥

'भौमस्य च तथा कार्यं केतो रूपं विज्ञानता ।

केवलं चास्य कर्तव्या दश'राजंस्तुरङ्गमाः ॥ १० ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे भौमादिग्रहरूपनिर्माणं नाम ॥ ६९ ॥

१. A. समाचक्ष्व. २. V. -तनयः. ३. C. कर्तव्यः त्वष्टाश्वे. ४. A.B.V. तप्त-
जाम्बूनदः कार्यो. ५. C.V. द्विभुजध. ६. A.B.C. -भूषितः. ७. V.C. विचक्षणः. ८.
V.A.B. omit ऊर्ध्वकेशो...संयुतम्. ९. C. भौमस्य तथा रूपं केतोस्त्वायं विज्ञानता । १०.
C. -राजं तु-

सप्ततितमोऽध्यायः ।

वज्रः—

मनुद्वयस्य मे रूपं कथयस्वामितद्युते ।

'देवेन्द्रस्य च धर्मज्ञ' यमस्याभिहितं त्वया ॥ १ ॥

मार्कण्डेयः—

वर्तमानो मनुः कार्यो 'राजलक्षणसंयुतः ।

भविष्यस्तु तथा कार्यः सर्वाभरणवर्जितः ॥ २ ॥

जटाधरोऽक्षमाली च कमण्डलुधरस्तथा ।

कृशोऽपि तेजसा युक्तस्तपस्यभिरतस्तथा ॥ ३ ॥

'कार्या योगेन चान्येऽपि भविष्या मनवश्च ये ।

'सावर्णिमनुतुल्येन' कार्या रूपेण यादव ॥ ४ ॥

'अतीताः मनवः कार्या राजलक्षणलक्षिताः ।

पृष्टेऽप्ये सूर्यवत्कार्यो रेवन्तश्च तथा प्रभुः ॥ ५ ॥

'इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे मनुरूपनिर्माणं नाम ॥ ७० ॥

१. A. रेवंदस्य. B. रेवंतस्य. २. C. यमस्याभिहितं. ३. A.B.C. राजलक्षण-
वर्जितः. ४. A. -स्तपसि- ५. A.C. कार्य. ६. V. सावर्ण. ७. B.V. कार्यो. ८. V.
अतीता. ९. C. omits colophon.

एकसप्ततितमोऽध्यायः ।

वज्रः—

ग्रहाणां देवताः प्रोक्ता यास्त्वया पूर्वमेव तु ।

तासां 'स्वरूपनिर्माणं कथयस्वामितद्युते ॥ १ ॥

मार्कण्डेयः—

पूर्वमेव मया प्रोक्तं रूपं पद्मयन्मुनाथयोः ।

तथा च कथितं तुभ्यं विष्णुदेवेन्द्रयोः पुरा ॥ २ ॥

चतुर्भूतैः कुमारस्य रूपं ते वच्मि यादव ।

कुमारश्च तथा स्कन्दो विशाखश्च 'गुहस्तथा ॥ ३ ॥

कुमारः पण्मुखः कार्यः शिखण्डकविभूषणः ।

रक्ताम्बरधरः कार्यो मयूरवरवाहनः ॥ ४ ॥

कुक्कुटश्च तथा घण्टा तस्य दक्षिणहस्तयोः ।

पताका वैजयन्ती च शक्तिः कार्या च वामयोः ॥ ५ ॥

स्कन्दो विशाखश्च गुहः कर्तव्यश्च कुमारवत् ।

पण्मुखास्ते न कर्तव्या न मयूरगतास्तथा ॥ ६ ॥

'चतुर्भुजो हि भगवान्वासुदेवः सनातनः ।

प्रादुर्भूतः कुमारस्तु देवसेना'निनीपया ॥ ७ ॥

अष्टादशभुजा कार्या भद्रकाली मनोहरा ।

आलीढस्थानसंस्थाना चतुःसिंहे रथे स्थिता ॥ ८ ॥

अक्षमाला त्रिशूलं च खड्गं चर्म च यादव ।

वाणचापे च कर्तव्ये शङ्खपद्मौ तथैव च ॥ ९ ॥

'सुवस्त्वौ च तथा कार्यौ तथा 'वेदीकमण्डलू ।

दण्डशक्ती च कर्तव्ये कृष्णाजिनहुताग्नौ ॥ १० ॥

१. A.B. मे रूपनिर्माणं. २. V. गुहस्तथा. ३. B. चतुरक्षादि. C.V. चतुरगता दि.
४. C. -निविषया. ५. V. पण्मुखा. ६. C. देवीमण्डल.

त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ।

- वज्र — अन्येषामपि देवानां रूपनिर्माणमेव च ।
 ऋषयस्व महाभाग त्वं हि सर्वनिदुन्यसे ॥ १ ॥
- मार्कण्डेय — प्राजापत्येन रूपेण कर्तव्यं कश्यप प्रभु ।
 अदितिर्दितिर्दनु 'काष्ठा दनायु सिंहिका मुनि ॥ २ ॥
- कद्रू क्रोधा 'तुरा 'प्राधा पिना सुरभि खशा ।
 सर्वा[] सुरूपा कर्तव्या द्विसुजा पूर्वमातर ॥ ३ ॥
- अदितिश्च दितिश्चैन 'विनता सुरभिस्तथा ।
 दृष्टिरासा तु कर्तव्या सोम्या यादवमदन ॥ ४ ॥
- अनेनैव तु रूपेण सर्वा वै देवमातर ।
 कर्तव्या यादवश्रेष्ठ रूपनिर्माणकर्मणा ॥ ५ ॥
- कश्यपस्यापरा पत्न्यं कार्यो व्याकुललोचना ।
 विष्णुरूपधर कार्यो ध्रुवो 'ग्रहगणेश्वर ॥ ६ ॥
- चक्ररश्मिकर श्रीमान्द्विभुज सौम्यदर्शन ।
 भविष्यमनुरूपेण कार्योऽगस्त्यो महामुनि ॥ ७ ॥
- रूपं तदेव कथितं भृगुादीनां महात्मनाम् ।
 'शक्रपुत्रो 'जयन्तश्च कर्तव्यो रूपसयुत ॥ ८ ॥
- चापबाणकर श्रीमान्द्विसुज सौम्यदर्शन ।
 बलो यमसुत कार्यश्चर्मशूलधर प्रभु ॥ ९ ॥
- पुष्करश्च तथा कार्यं पद्मपत्रसमप्रभ ।
 खड्गं च पुस्तकं चोभौ करयोस्तस्य कारयेत् ॥ १० ॥

चन्द्रपुत्री तु या ज्योत्स्ना रूपेणाप्रतिमा भुवि ।

वामपार्श्वे तु कर्तव्या सर्वाभरणभूषणा ॥ ११ ॥

सुरूपरूपः कर्तव्यो रत्नपात्रकरो विभुः ।

द्विदंष्ट्रायुक्तवदनो धनादिर्नलकूरः ॥ १२ ॥

धनदस्य तु रूपेण मणिभद्रं विदुर्वुधाः ।

न कार्यो शिथिका तस्य सभार्यो नरबाहनः ॥ १३ ॥

वायुपुत्रस्तु कर्तव्यो वायुरूपः पुरोजवः ।

अतीव रूपवान्कार्यो वर्चास्सोमसुतः प्रभुः ॥ १४ ॥

लीलाक्रमलपाणिस्तु वर्चस्वी येन जायते ।

नन्दी कार्यस्त्रिनेत्रस्तु चतुर्बाहुर्महामुजः ॥ १५ ॥

सिन्दूरारुणसङ्काशो व्याघ्रचर्मन्धिरच्छदः ।

त्रिशूलभिन्दिपालौ च करयोस्तस्य कारयेत् ॥ १६ ॥

शिरोगतं तृतीयं तु तर्जयन्तं तथा परम् ।

आलोकमानं कर्तव्यं दूरादागामिकं जनम् ॥ १७ ॥

अनेनैव च रूपेण वीरभद्रं विदुर्वुधाः ।

उपरिष्ठात्प्रवक्ष्यामि धर्मरूपमहं तव ॥ १८ ॥

अर्थः कार्यस्तु रूपेण धनदस्य महात्मनः ।

कामदेवस्तु कर्तव्यो रूपेणाप्रतिमो भुवि ॥ १९ ॥

अष्टबाहुः स कर्तव्यः शङ्खपद्मविभूषणः ।

चापबाणकश्चैव मृदादधितलोचनः ॥ २० ॥

रतिः प्रीतिस्तथा शक्तिर्मदशक्तिस्तथोज्ज्वला ।

चतस्रस्तस्य कर्तव्याः पत्न्यो रूपमनोहराः ॥ २१ ॥

१. B. द्विदंष्ट्रायाः. २. A.B.C. वायु पुत्रः. ३. B. लीलाक्रमलपाणिस्तु वर्चस्वी
न जायते । ४. A.B.C. आलोकमानं. ५. A.B. मदीदधितलोचनः.

चत्वारश्च वरगन्तव्य कार्या भार्यान्तनोपगा ।
 केतुश्च मन्त्र कार्य पञ्चगणमुग्रो महान् ॥ २२ ॥
 करेण वटिगेताय निद्रा वामेन कारयेत् ।
 दक्षिणे तु तथा पार्श्वे तस्या सङ्कर्षणो भवेत् ॥ २३ ॥
 बासुदेवस्तथा वामे 'मेकान च तथा 'मुत ।
 रूप लक्ष्म्या प्रपद्यामि 'उपरिष्ठात्तानव ॥ २४ ॥
 चतुर्भुजा 'तु कर्तव्या तथा देवी मरुतती ।
 अशमारा त्रिशूल च पुस्तक च 'कमण्डलुम् ॥ २५ ॥
 तस्या करेषु कार्याणि यथान्यदुनदन ।
 काया 'सरलया देवी वारुणी 'चानिसुन्दरी ॥ २६ ॥
 लम्बोदरी तु कर्तव्या रक्ताम्बरपयोधरा ।
 शूलहस्ता महाभागा भुजप्रहरणा तथा ॥ २७ ॥
 'बृहद्रथा च कर्तव्या बहुबाहुस्तथैव सा ।
 चासुण्डा कथिता सैव सर्वमन्त्रवशङ्करी ॥ २८ ॥
 'तथैव त्रिमुखी शुष्का शुष्का कार्या विशेषत ।
 बहुबाहुयुता देवी भुजैः परिवेष्टिता ॥ २९ ॥
 कपालमालिनी भीमा तथा खट्वाङ्गधारिणी ।
 शिवा दूती तु कर्तव्या शृगालमदना शुभा ॥ ३० ॥
 आलीङ्गन्थानसस्थाना तथा राजश्चतुर्भुजा ।
 अस्रवपात्रधरा देवी खड्गशूलधरा तथा ॥ ३१ ॥
 चतुर्थे तु वर तस्यास्तथा कार्यं तु सामिपम् ।
 देवतुल्येन चिह्नेन यथारूपेण मात्र ॥ ३२ ॥

- १ V मैत्रावेशा तथा B मैत्राणाशास्तथा २ A छत ३ B आविष्ता तु वानव
 ४ VC च ५ B कमण्डलम् ६ AB सरलया ७ B चापिसुन्दरी ८ A
 बृहन्नया च B बृहन्नया तु ९ ABCV तथैवात्रमुखी

कर्तव्या देवनामाङ्गा या मया ते पुरोदिता ।
असृक्पात्रकरा ^१कार्या सामिपैश्च तथा करै ॥ ३३ ॥

नृत्यमाना महाभागा यासा रूप तु नोदितम् ।
पूर्वा गजगता बाला रक्तवर्णा तु दिग्भवेत् ॥ ३४ ॥

करेणुगा बृहत्कन्या पद्माभा पूर्वदक्षिणा ।
रथस्था दक्षिणा पीता तथा स्यात्प्राप्तयौवना ॥ ३५ ॥

उष्ट्रगा कृष्णपीता च वरुणा याम्यपश्चिमा ।
यौवनाद्विच्युता (^२ता) कृष्णा (^२ष्णा) पश्चिमा तुरगस्थिता ॥ ३६ ॥

^३आसन्नपलिता नीला ^४घटना यदुनदन ।
श्वेता ^५नरगता वृद्धा तथा भवति चोत्तरा ॥ ३७ ॥

अतिवृद्धा वृषस्था च शुक्ला पूर्वोत्तरा भवेत् ।
अधस्तात्पृथिवीतुल्या चोर्न्वा गगनसंस्थिता ॥ ३८ ॥

काल करालनदनो नित्यगश्च विभीषण ।
पाशहस्तश्च कर्तव्य सर्पवृश्चिकरोमवान् ॥ ३९ ॥

ज्वरस्त्रिपाद कर्तव्यस्त्रिनेत्रैर्दन्तैस्त्रिभि ।
^६भस्मप्रहरणो रौद्रस्त्रिगुह्यैर्बुलेक्षण ॥ ४० ॥

धन्वन्तरिश्च कर्तव्य सुरूप प्रियदर्शन ।
करद्वयगत चास्य सामृत कलश भवेत् ॥ ४१ ॥

सामवेदस्तु कर्तव्य किं तु (^१त्व) धनदन प्रभु ।
अथना देवरूपेण वेदा कार्या विचक्षणैः ॥ ४२ ॥

नग्नेदन्तु मृतो नगा यजुर्वेदन्तु वासन ।
सामनेदन्तु वा विष्णु यम्भुश्चार्धणो भवेत् ॥ ४३ ॥

१ B कार्य २ A आमन्नपारता ३ A B C वदया गादनतया ४ V नरगता ५ C भस्मप्रहारिणे

शिक्षा प्रजापतिं ह्येयां कल्पो ब्रह्मा प्रकीर्तित ।
 सरस्वती व्याकरणं निरुक्तं वरुणं प्रभु ॥ ४४ ॥
 'छन्दोचिति' (१ दक्षिति) नैवेदमिज्योतिषं भगवान् रवि ।
 भीमासा भगवान्सोमो 'न्यायमार्ग' समीरण ॥ ४५ ॥
 धर्मश्च धर्मशास्त्राणि पुराणं च तथा मनु ।
 इतिहासं प्रजापक्षो धनुर्देव शतक्रतु ॥ ४६ ॥
 आयुर्देवस्तथा साक्षादेवो धान्वन्तरि प्रभु ।
 फल्गवेद मही देवी 'नृत्तशास्त्र' महेश्वर ॥ ४७ ॥
 सङ्कर्षणं पाश्चरात्रं रुद्रं पाशुपतं तथा ।
 पातञ्जलमनन्तश्च 'सायण' [श्च] ऋषिर्लो मुनि ॥ ४८ ॥
 अर्थशास्त्राणि सर्वाणि धनाध्यक्षं प्रकीर्तित ।
 कलाशास्त्राणि सर्वाणि कामदेवो जगद्गुरु ॥ ४९ ॥
 अन्यानि सानि शास्त्राणि यत्कर्तृणि प्रचक्षते ।
 'सा एव देवता' 'तस्य शास्त्रं कार्यं' 'स्वदेहवत्' ॥ ५० ॥
 रूपं तु कालावयवस्य कार्यं
 स्वदेवतारूपतमं रिपुघ्न ।
 'एतत्तवोक्तं' सुखसत्तमाना
 रूपं मया ते 'भृगुपञ्च' ॥ ५१ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे देवतारूपनिर्माणं नाम ॥ ७३ ॥

१ AB — ह्येय २ V छेदा भित्ति स्तधैवामि ३ AB 'न्यायमार्ग' ४ V
 धृत्यशास्त्रं ५ BC पञ्चरात्र ६ ABCV सायणश्च ७ V तं चैव ८ V तस्य
 शास्त्रकाव्यस्य देहवत् ९ ABC तस्य शास्त्रं कार्यं १० A स्वदेहवत् B सुभेदवत् ११
 VB एतत्तवोक्तं १२ V भृगुपञ्च

चतुर्थःसप्ततितमोऽध्यायः ।

यज्ञः—

लिङ्गस्य रूपनिर्माणं कथयस्व ममानध ॥ १ ॥

मार्कण्डेयः—

लिङ्गे हि 'पूजिते पूजा कृता तु 'जगतो भवेत् ।

'भोगोऽस्य वृत्तः कर्तव्यो भागमष्टास्रमेव तु ॥ २ ॥

चतुरस्रं तथा भागं कर्तव्यं 'भूरिदक्षिणम् ।

वृत्तं दृश्यन्तु कर्तव्यं अष्टास्रं पिण्डिकागतम् ॥ ३ ॥

'चतुरस्रं तु कर्तव्यं ब्रह्मपीठगतं तथा ।

अधस्ताद्ब्रह्मपीठस्य ब्रह्मपीठं विदुर्बुधाः ॥ ४ ॥

लिङ्गोपरिष्ठात्तु गता पुरस्तात्

लेखा सुवृत्ता 'तु तथैव कार्या ।

ऊर्ध्वायता 'च द्विगुणा तथान्या

या ब्रह्मसूत्रे 'विवुधैः प्रदिष्टा ॥ ५ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे लिङ्गरूपनिर्माणं नाम ॥ ७४ ॥

—

१. A.B. पूजिते. २. A.B. जगतो. ३. A. भोगस्य. ४. A.B. भूरिदक्षिणम्.
५. A.B. चतुरस्रे. ६. C. च. ७. V. पुद्भिगुणा ८. B. विबुधैः.

पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ।

- वज्र — व्योमरूप 'समाचक्षन् 'सर्वधर्मभृता वर ।
 'व्योम्नि तु 'पूजिते पूजा कृता स्याज्जगतो भवेत् ॥ १ ॥
- मार्कण्डेय — चतुरस्र भवे'मूले ततो वृत्त महाभुज ।
 ततोऽल्पचतुरस्र च चतुरस्र 'ततो भवेत् ॥ २ ॥
 ततोऽल्पचतुरस्रं च मेरुस्तस्थित तत ।
 भद्रपीठमिदं प्रोक्त व्योमभाग तृतीयकम् ॥ ३ ॥
 सर्वेपा भद्रपीठानामेतल्लक्षणमुच्यते ।
 स्तम्भरश्च(' च)तुरस्र तु मध्यभाग प्रकीर्तितम् ॥ ४ ॥
 भद्रपीठं ततो 'भागे तत्र पद्म निवेशयेत् ।
 'शुभाष्टपत्र तन्मध्ये 'कर्णिकास्याद्विवाजर ॥ ५ ॥
 पत्रेषु 'कल्पयेत्तस्य दिक्पालाश्च यथादिशम् ।
 भद्रपीठमधस्तात्तु पृथिवीं परिकल्पयेत् ॥ ६ ॥
 अन्तरिक्षं तथा "पद्ममूर्ध्निभागं ततो निदु ।
 'तत सन्निहिता सर्वे भवन्ति विद्रोहोत्तमा ॥ ७ ॥
 'सर्वदेवमय व्योम कथितं ते महाभुज ।
 तस्य संपूजनं कृत्वा सगन्धामानसाम्नुयात् ॥ ८ ॥
 "व्योम्न स्वरूपं कथितं मयैतद्
 'व्योम्नं संपूजाकरणात्समग्रम् ।
 'संपूजितं स्याज्जगदेक'वीर
 चराचर यादववन्दनसुख्य ॥ ९ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तर मार्कण्डेयवज्रमवाद् व्योमरूपनिर्माणं नाम ॥ ७५ ॥

१ V समाचक्ष २ B सर्वधर्मभृता ३ C व्योम्नि ४ B पूजयते ५ C तथा ६
 B V स्तम्भरश्च— ७ A C V भाग ८ C शुभाष्टपत्र ९ V कर्णिकाया दिवाकरम् १०
 V कल्पयेत्तत्र ११ V C स्तम्भमूर्ध्वभाग १२ V C तत्र १३ C सर्वदेवमया १४ C
 व्योमस्य रूप १५ V व्याम्नस्तु पूजा— C व्याम्नस्य पूजा— १६ B संपूजन १७ A B. -वीर

षट्सप्ततितमोऽध्यायः ।

वज्र :—

नरनारायणौ कार्यौ केन रूपेण संयुतौ ।

हरिः कृष्णश्च कर्तव्यः कथं वा मृगुनन्दन ॥ १ ॥

मार्कण्डेय :—

दूर्वाश्यामो नरः कार्यो द्विभुजश्च महाभुज ।

नारायणश्चतुर्बाहुर्नीलोत्पलदलच्छविः ॥ २ ॥

तयोर्मध्ये च बदरी कार्या फलविभूषणा ।

बदर्यामनु तौ कार्यावक्षमालाधरावुभौ ॥ ३ ॥

अष्टचक्रे स्थितौ याने 'भूतयुक्ते मनोहरे ।

कृष्णाजिनधरो 'दान्तौ जटामण्डलधारिणौ ॥ ४ ॥

पादेन चैकेन रथस्थितेन

पादेन चैकेन च जानुगेन ।

कार्यो हरिश्चात्र 'नरेण तुल्यः

कृष्णोऽपि नारायणतुल्यमूर्तिः ॥ ५ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे नरनारायण(हरि)कृष्णरूपनिर्माणं नाम ॥ ७६ ॥

सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ।

पञ्च :—

धर्मस्य रूपनिर्माणं ज्ञानस्य च परंतप ।

वैराग्यस्य च धर्मज्ञ तथैश्वर्यस्य 'मे वद ॥ १ ॥

मार्कण्डेय :—

चतुर्वक्त्रश्चतुष्पादश्चतुर्बाहुस्त्रिसताम्बरः ।

सर्वाभरणवाङ्मेतो धर्मः कार्यो विजानता ॥ २ ॥

दक्षिणे चाक्षमालो च तस्य वामे तु पुस्तकम् ।

मूर्तिमान्वयवसायस्तु कार्यो दक्षिणभागगः ॥ ३ ॥

वामभागगतः कार्यः सुखः परमरूपवान् ।

कार्यो धर्मकरौ मूर्ध्नि विन्यस्तौ च तथा तयोः ॥ ४ ॥

अक्षमाला स्मृतः कालः पुस्तकं चागमं स्मृतम् ।

यज्ञः 'सत्यं तपो दानं तस्य वक्त्रचतुष्टयम् ॥ ५ ॥

'देवकालौ तथा शौचं शुद्धिश्चास्य 'भुजाः स्मृताः ।

श्रुतिः स्मृतिः सदाचारः स्वस्य च प्रियमात्मनः ॥ ६ ॥

तस्य देवस्य धर्मज्ञ ज्ञेयं पादचतुष्टयम् ।

सत्त्वाधिकत्वाच्छुक्लस्तु 'ज्ञानवासश्च कीर्यते ॥ ७ ॥

अथवा चास्य कर्तव्याः 'पत्न्यश्चैव चतुर्दश ।

कीर्तिर्लक्ष्मीर्धृतिर्मेधा पुष्टिः श्रद्धा क्रिया मतिः ॥ ८ ॥

बुद्धिर्हज्जा वपुः शान्तिः सिद्धिस्तुष्टिश्च'तुर्दश ।

द्वाराण्येतानि 'धर्मस्य सर्वाणि कथितानि ते ॥ ९ ॥

कार्याः 'सुरूपा द्विभुजाश्च सर्वाः

तेजोऽन्वितास्ताश्च सुभूषणाश्च ।

धर्मः स्थितः स्याद्यदि चैक एव

भार्यान्वित'^{१०}श्चेदथ चोपदिष्टः ॥ १० ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे धर्मरूपनिर्माणं नाम ॥ ७७ ॥

१. B. मेव च २. C. सत्यस्तपो. ३. C. देवकाल. ४. V. भुजः स्मृताः. ५. A.B. ज्ञान-
वासधिधीत्येते. ६. A,B,C पत्न्यस्तु. ७. A B.V. -धतुर्दशी. ८. C. धर्मस्य कथितास्त्वै एव ते.
९. V. सुरूपा. C. कार्यास्त्वल्पा. १०. C. -श्चेदमथोपदिष्टः. B. -श्चेदथ चोपदिष्टः.

‘अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेयः—

प्रद्युम्नं विद्धि वैराग्यं कपिलीं तनुमास्थितम् ।
मध्ये न्यस्ते ^१उरः कार्यस्तस्यासङ्गतः करः ॥ १ ॥

^२दुर्यो(? दुर्यु)गं चापरं तस्य शङ्खचक्रधरं भवेत् ।
^३पद्मासनोपविष्टश्च ध्यानसंमीलितेक्षणः ॥ २ ॥

कर्तव्यः कपिलो देवो जटामण्डलदुर्दृशः ।
वायुसरोधपीनांसः पद्माङ्क^४चरणद्वयः ॥ ३ ॥

मृगाजिनधरो ^५राजन् शुभयज्ञोपवीतमान् ।
^६विभुर्मन्त्रं(? न्त्र)महापद्मकर्णिकासंस्थितः प्रभुः ॥ ४ ॥

वैराग्यभावेन महानुभावो
ध्याने स्थितः स्वं परमं पदं तत् ।
ध्यायन्नथास्ते भुवनस्य गोप्ता
साङ्ख्यप्रवक्ता पुरुषः पुराणः ॥ ५ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे ^७वैराग्यरूपनिर्माणं नाम ॥ ७८/१ ॥

१. V. omits this Adhyāya. २. B. तरः ३. C. दुर्योगं ४. C. पद्मासनो-
पविद्धय. ५. B. चरणः द्वयः ६. C. राजा शुद्धयज्ञोपवीतमान्, ७. C. वित्तमन्त्रं महापद्मं. ८. C.
कपिलरूपनिर्माणं.

‘अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेयः—

य एव भगवान्विष्णुर्नरसिंहवपुर्धरः ।

ध्यानविद्धिः स एवोक्तो ज्ञानं पल(१ २)वरा(१ ला)र्द्धनः ॥ १ ॥

पीनस्कन्धकटिग्रीवः कृशमध्यः कृशोदरः ।

सिंहासने नृ(१ स्यो नर)देहस्तु नीलवासाः प्रगान्वितः ॥ २ ॥

आलीढस्थानसंस्थानः सर्वाभरणभूषणः ।

ज्वालामालाकुलमुखो ज्वालाकेसरमण्डलः ॥ ३ ॥

हिरण्यकशिपोर्वेशः पाटयन्स्वरैः खरैः ।

नीलोत्पलाभः कर्तव्यो देवजानुगतस्तथा ॥ ४ ॥

हिरण्यकशिपुर्देत्यस्तमज्ञानं विदुर्बुधाः ।

सङ्कर्षणात्मा भगवानज्ञानस्य विनाशनः ॥ ५ ॥

बाह्वन कायसम्भूतं त्रिविधं जगतां मलम् ।

एतत्सङ्कर्षणो देवः सदा पाटयति द्विज ॥ ६ ॥

हरिः सङ्कर्षणशेन नरसिंहवपुर्धरः ।

तमसस्त्रिविधम्यापि नाशनो जगतां हरिः ॥ ७ ॥

‘हार्दमूर्तिनिभस्त्वस्य नान्यो जगति विद्यते ।

नृसिंहमूर्तिर्देवस्य सर्वाज्ञानविनाशिनी ॥ ८ ॥

सिंहासने सुखासीनः कार्यो वा भगवान्हरिः ।

गदामस्तकविन्यस्तकरद्वितयभूषणः ॥ ९ ॥

ज्वालामालाकुलमुखः शङ्खपद्मधरः प्रभुः ।

मूर्तिमत्पृथिवीहस्तन्यस्तपादोऽथ बोध्यतः ॥ १० ॥

१. A.B. omit this Adhyāya. २. C. कृशोदरः ३. C. नृदेहध. ४. V.
—भूपितः ५. C. हार्दमूर्तेनिशोक्तस्य.

शङ्खचक्रगदापद्मलाञ्छनैः शोभितः करैः ।

अग्निज्वालाकुलवर्तविभूषिततनूरुहः ॥ ११ ॥

नरसिंहोऽथ वा कार्यः प्रभामण्डलदुर्दृशः ।

सर्वाभरणसम्पन्नः कार्यो भूषणवर्जितः ॥ १२ ॥

ज्ञानं नृसिंहो जगतामधीशः

तेजोनिवासोऽम्बरसंनिकाशः ।

रूपं मयैतन्निविधं प्रदिष्टं

तस्याप्रमेयस्य जनार्दनस्य ॥ १३ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेययज्ञसंवादे नृसिंहरूपनिर्माणो(? णं) नाम ॥ ७८/२ ॥

एकोनाशीतितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय —

ऐश्वर्यमनिरुद्धस्तु वराहो भगवान्हरि ।

ऐश्वर्यशक्त्या दम्प्रासमुद्भूतसुन्धर ॥ १ ॥

नृवराहोऽथ वा कार्यं शेषोपरिगतं प्रभु ।

शेषश्चतुर्भुजं कार्यश्चाक्षरलक्षणान्वित ॥ २ ॥

आश्चर्योत्कुलनयनो देवीवीक्षणतत्पर ।

कर्तव्यो सीरमुसलो करयोस्तस्य यादव ॥ ३ ॥

सर्पभूपश्च कर्तव्यस्तथैव रचिताल्ललि ।

आलीढस्थानसस्थानस्तत्पृष्ठे भगवान्भवेत् ॥ ४ ॥

वामारलिगता तस्य योपिद्रूपा वसुन्धरा ।

नमस्कारपरा तस्य कर्तव्या द्विभुजा शुभा ॥ ५ ॥

यस्मिन्भुजे धरा देवी तत्र शङ्खं करे भवेत् ।

अन्ये तस्य करा वार्या पद्मचक्रगदाधर (२ रा) ॥ ६ ॥

हिरण्याक्षशिखण्डेदश्चक्रोद्यतकरोऽथ वा ।

शूलोद्यतहिरण्याक्षसम्मुखो भगवान्भवेत् ॥ ७ ॥

मूर्तिमन्तमनैश्वर्यं हिरण्याक्षं विदुर्बुधा ।

ऐश्वर्येण वराहेण स निरस्तोऽरिमर्दन ॥ ८ ॥

नृवराहोऽथ वा कार्यो ध्याने कपिलवत्स्थित ।

द्विभुजस्त्वथ वा कार्यं पिण्डनिर्वहणोद्यत ॥ ९ ॥

समग्रमोडरूपो वा बहुदानवमध्यग ।

नृवराहो वराहो वा कर्तव्यं द्वाविचारणे ॥ १० ॥

१ B ऐश्वर्यशक्ता २ C सर्पभोग्य ३ AB वामारत्नगतास्तस्य V सव्येऽरत्निगता
स्तस्य V (f) वामेऽरत्निगतास्तस्य ४ B नमस्कार मया ५ AB पिण्डनिर्वहणोद्यत
६ B -कोपरूपो ७ A -विचारणे

ऐश्वर्ययोगोद्धृत^१सर्वलोकः

कार्योऽनिरुद्धो भगवान्वराहः ।

रुद्धा न यस्य कचिदेव शक्तिः

समस्तपापापहरस्य राजन् ॥ ११ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे वराहरूपनिर्माणं नाम ॥ ७९ ॥

अशीतितमोऽध्यायः ।

- वज्र — अथाधशिरसो रूपं त्रिणोरमिततेजस ।
 'श्रोतुमिच्छाम्यनेनेन प्रसङ्गेन महाभुज ॥ १ ॥
- मार्कण्डेय — 'मूर्तिमत्पृथिवीपालहस्तपादस्मितच्छत्रि ।
 नीलाम्बरधर कार्यो देवो हयशिरोधर ॥ २ ॥
 विद्धि 'सङ्कर्षणाङ्ग वै देव हयशिरोधरम् ।
 कर्तव्योऽष्टभुजो देवस्तत्करेषु 'चतुष्पथ ॥ ३ ॥
 सङ्ख्यचक्रगदापद्मान्ताकारान्कारयेद् बुध ।
 चत्वारश्च कश कार्या वेदाना देहधारिणाम् ॥ ४ ॥
 देवेन मूर्धि त्रिन्यक्ता सर्वाभरणधारिणा ।
 अश्वप्रीनेन(१ ण) देवेन पुन वेदा समुद्धृता ॥ ५ ॥
 वेदा हृता दानपुङ्गवाम्ना
 रसातलाद्देववरेण तेन ।
 समुद्धृता यादववशमुख्य
 तुरङ्गमूर्ध्ना पुर्योचमेन ॥ ६ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रमवादे हयग्रीवरूपनिर्माण नाम ॥ ८० ॥

१ B श्रोतुमिच्छामि तेनेन २ C मूर्तिमत्पृथिवीपाल ३ C सङ्कर्षणाङ्गेन देव C सङ्कर्षण
 देव ४ A चतुर्षु च B चतुर्ष्व च ५. VC त्रिन्यक्ता

एकाशीतितमोऽध्यायः ।

वज्रः—

पद्मनाभस्य मे रूपं प्रब्रूहि जगताम्पते ।
यत्रास्यपद्मसम्भूतो देवदेवः पितामहः ॥ १ ॥

मार्कण्डेयः—

जलमध्यगतः कार्यः शेषः ^१पद्मगदर्शनः ।
फणपुञ्जमहारत्नं ^२दुर्निरीक्ष्यशिरोधरः ॥ २ ॥
देवदेवस्तु कर्तव्यस्तत्र ^३सुप्तश्चतुर्भुजः ।
एकः पादोऽस्य कर्तव्यो लक्ष्म्युत्सङ्गगतः ^४प्रभोः ॥ ३ ॥
तथापरश्च कर्तव्यः शेषभोगाङ्कसंस्थितः ।
एको भुजोऽस्य कर्तव्यस्तत्र जानौ प्रसारितः ॥ ४ ॥
^५कर्तव्यो नामिदेशस्थस्तथा तस्यापरः करः ।
^६तथैवान्यः करः कार्यो देवस्य तु शिरोधरे ॥ ५ ॥
सन्तानमञ्जरीधारी तथैवास्यापरो भवेत् ।
नाभीसरसि सम्भूते कमले तस्य यादव ॥ ६ ॥
सर्वपृथ्वीमये देव्याः प्राम्बत्कार्यः पितामहः ।
नाललम्बौ च कर्तव्यौ पद्मस्य मधुकैटभौ ॥ ७ ॥
नृरूपधारीणि भुजङ्गमस्य
कार्याण्यथालाणि तथा समीपे ।
एतत्तवोक्तं यदुपुञ्जवाग्र्य
देवस्य रूपं परमस्य तस्य ॥ ८ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे पद्मनाभरूपनिर्माणे नाम ॥ ८१ ॥

१. C. पद्माग- २. C. -दुर्निरीक्ष. ३. B. सप्तधतुर्भुजः ४. V.C. प्रभो. ५. A.B. कर्तव्यौ. ६. V. तथा चान्यः

द्व्यशीतितमोऽध्यायः ।

- वज्र — आचक्ष्य रूपं लक्ष्म्या मे भृगुशशिविर्धन ।
या माता सर्वलोस्य पत्नी विष्णोर्महात्मन ॥ १ ॥
- मार्कण्डेय — हरे समीप कर्तव्या लक्ष्मीस्तु द्विभुजा नृप ।
दिव्यरूपाम्बुजकरा सर्वाभरणभूषणा ॥ २ ॥
- गौरी शुक्लान्नरा देवी रूपेणाप्रतिमा भुवि ।
पृथक्चतुर्भुजा कार्या देवी सिंहासने शुभे ॥ ३ ॥
- सिंहासनेऽस्या कर्तव्य कमल चास्कर्णिकम् ।
अष्टपत्र महाभाग कर्णिकाया तु सम्स्थिता ॥ ४ ॥
- विनायकनदासीना देवी कार्या महाभुज ।
बृहन्नाल करे कार्यं तस्याश्च कमल शुभम् ॥ ५ ॥
- दक्षिणे यादवश्रेष्ठ केयूरप्रान्तसंस्थितम् ।
वामेऽमृतघट कार्यस्तथा राजन्मनोहर ॥ ६ ॥
- तथैवान्यौ करौ कार्यौ विल्वशङ्खधरौ नृप ।
आवर्जितघट कार्यं तत्पृष्ठे कुञ्जरद्वयम् ॥ ७ ॥
- देव्याश्च मस्तके पद्म तथा कार्यं मनोहरम् ।
सौभाग्य तद्विजानीहि शङ्ख विद्धि तथा परम् ॥ ८ ॥
- विल्व च सकल लोकमपा सारा (१ रोऽ) मृत तथा ।
पद्मं लक्ष्मीकरे विद्धि विषय द्विजपुङ्गव ॥ ९ ॥
- हस्तिद्वय विजानीहि शङ्खपद्मावुभौ निधी ।
समुत्थिता वा कर्तव्या शङ्खाम्बुनकरा शुभा ॥ १० ॥

१ C द्विज २ V भूषिता ३ A B C कमले शुभे ४ A B C तथास्यान्यौ
५ A विल्वशङ्खधरौ ६ V शङ्खविद्धि ७ A विदुः ८ B शङ्खभुजकरा ९ V तथा

समुत्थिता महाभाग पद्मे पद्मान्तरप्रभा ।

द्विभुजा चारुमर्वाङ्गी सर्वाभरणभूषणा ॥ ११ ॥

द्वौ च मौलिकरौ मूर्ध्नि कार्यौ विद्याधरौ शुभौ ।

कराभ्या मौलिलम्बाभ्या दक्षिणाभ्या विराजितौ ॥ १२ ॥

कराभ्यां खड्गधारिभ्या देवीवीक्षणतत्परौ ।

राजश्रीम्बर्गलक्ष्मीश्च ब्राह्मी लक्ष्मीस्तथैव च ॥ १३ ॥

जयलक्ष्मीश्च कर्तव्या तस्या देव्यास्समीपगा ।

सर्वा सुरूपा, कर्तव्यास्तथा च सुविभूषणा ॥ १४ ॥

लक्ष्मी. स्थिता सा कमले तु यस्मिंस्तां(ः स्तत्) कैशवं विद्धि

महानुभाव ।

विना कृता सा मधुसूदनेन क्षणं न संतिष्ठति लोभमाता ॥ १५ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे लक्ष्मीरूपनिर्माणं नाम ॥ ८२ ॥

१. V.C. समुत्थिता. २. V. महाभाग. ३. V. मौलिकरौ ४. C. करौ. ५. A.B. कैशवे.

अथशीतितमोऽध्यायः ।

वज्र —

रूपेण केन कर्तव्यो विश्वरूपधरो हरि ।

'एत मे सशय छिन्धि न हि सर्वमिदुच्यते ॥ १ ॥

मार्कण्डेय —

आदौ देवस्य कर्तव्याश्चत्वारो वैष्णवा मुखा ।

तेषामुपरि कर्तव्यास्तथा माहेश्वरा पुन ॥ २ ॥

ईशान(१ न) इवहीनास्ते यथा प्रोक्ता मया पुरा ।

तेषामुपरि कर्तव्या 'मुखा त्र(१ त्र) ऋ 'यथेरिता ॥ ३ ॥

'ततश्चान्ये मुखा कार्यामृतिर्ये'गृध्रं तथैव च ।

सर्वेषामपि देवानां तथान्यानपि कारयेत् ॥ ४ ॥

ये मुखा सत्त्वजाताना 'नानारूपाणि भागश ।

यावन्तो दृष्ट्य प्रोक्ताश्चित्रसूत्रे महात्मभि ॥ ५ ॥

दर्शनीयास्तु ता सर्वास्तस्य मूर्धसु भागश ।

नानाविधानि सत्त्वानि मुखैरन्यैस्तथैव च ॥ ६ ॥

प्रसभान स कर्तव्य सर्वे सत्त्वभयङ्करै ।

'कार्याण्युद्ग्रहमानानि मुखा "कार्याश्च ते शुभा ॥ ७ ॥

यथा शक्त्या च कर्तव्यास्तस्य देवस्य बाहव ।

हस्तानि यानि दृष्टानि नृत्तशास्त्रे महात्मभि ॥ ८ ॥

तानि सर्वाणि कार्याणि तस्य देवस्य बाहुषु ।

हस्ता कार्यास्तथैरान्ये सर्वायुधविभूषणा ॥ ९ ॥

यज्ञदण्डधराश्चान्ये शिल्पभाण्डधरास्तथा ।

"कलाभाण्डधराश्चान्ये वाद्यभाण्डधरा "परे ॥ १० ॥

१ AB एतमे २ V वैस्तयोमुखा ३ VC तथा ४ VC मुख्या ५ VC यथेरिता ६ V ततश्चाय ७ ABV -गृध्रं ८ V नानारूपा विभागश ९ A दृष्ट्या १० V. कार्याण्युद्ग्रहमानानि ११ V केचन त शुभा १२ V. कालभाण्ड- १३ B परा

रूपमन्यत्प्रकर्तव्यं वैकुण्ठ^१वदतोऽच्युत ।

तत्रापि^१ गात्रगास्तस्य दर्शयेच्चित्रकर्मणा ॥ ११ ॥

त्रैलोक्यं सकलं राजन्यथाशास्त्रानुसारत ।

दर्शनीयानि वर्णानि सर्वाण्येव महात्मनः ॥ १२ ॥

बहुरूपस्य देवस्य बहुमस्तकगानि तु ॥ १३ ॥

एवं हि शक्त्या जगता प्रधान

^१समग्ररूपो भगवान् हि कार्य ।

कात्स्न्येन रूपं पुरुषोत्तमस्य

वक्तुं न शक्यं कुत एव कर्तुम् ॥ १४ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे विश्वरूपनिर्माणं नाम ॥ ८३ ॥

१ V. -वदतोऽच्युते. A.B. -वदतोच्यते. २. A.B. गात्रिणस्तस्य C. गात्रयस्तस्य.
१. A. समग्ररूपी. B. समग्ररूपे.

चतुरशीतितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेयः—

ऐङ्गमूर्धनिर्माणं शृणुष्व गदतो मम ।

ऐङ्गकपूजनात्पूजा 'कृतास्य जगतो भवेत् ॥ १ ॥

भद्रपीठं बुधं कुर्यात्सोपानैः गोभनैर्युतम् ।

चतुर्मिर्यादवश्रेष्ठ यथादिशमरिन्दम ॥ २ ॥

तस्योपरिष्ठादपरं भद्रपीठं तु कारयेत् ।

तस्योपरिष्ठादपरं तादृग्निधमरिन्दम ॥ ३ ॥

तस्योपरिष्ठात्कर्तव्यं लिङ्गरूपं विजानता ।

न तु तत्रापि कर्तव्यं लिङ्गं रेखाविराजितम् ॥ ४ ॥

तस्य मध्ये ध्रुवा यष्टिं चतुरसा तु कारयेत् ।

तस्योपरिष्ठात्कर्तव्या भूमिमास्तु त्रयोदश ॥ ५ ॥

तस्योपरिष्ठात्कर्तव्यं तथैवामलसारकम् ।

तस्योपरि पुनर्यष्टिः कार्या राजन्सुवर्तुला ॥ ६ ॥

समार्धं (२ कं) चन्द्रमध्यस्य चन्द्रकेण विराजिता ।

भूमिका या मया प्रोक्ता तथैवामलसारकम् ॥ ७ ॥

भुवनान्ते त्वया ज्ञेयाः तथा राजंश्चतुर्दश ।

लिङ्गं महेश्वरो देवो वृत्ता यष्टिः पितामहः ॥ ८ ॥

चतुरसा तु या 'यष्टिमा च देवो जनार्दन' ।

गुणरूपेण विज्ञेयं भद्रपीठत्रय तथा ॥ ९ ॥

गुणाधानमिति प्रोक्तं त्रैलोक्यं सचराचरम् ।

अथस्ताद्भुवनानां तु लिङ्गोपरि तथा नृप ॥ १० ॥

१. B इतस्य. २ V. -सारकम् instead of सारकम्. ३ C ज्ञेया तु या.
४. B.C.V. मष्टिस्त

लोकपालाश्च कर्तव्याः शूलहस्ताश्चतुर्विंशम् ।

'विरूढो धृतराष्ट्रश्च विरूपाक्षश्च यादवः(?) ॥ ११ ॥

कुवेरश्च महातेजाः 'सूर्यवेशधराः शुभाः ।

सर्वे क्वचिनः कार्याश्शुभाभरणभूषिताः ॥ १२ ॥

'विरूढकं विजानीहि शक्रः(?) देवगणेश्वरम् ।

धृतराष्ट्रं विजानीहि यमं भुवननायकम् ॥ १३ ॥

विरूपाक्षं विजानीहि वरुणं यादसापतिम् ।

राजराजं विजानीहि 'कुवेरं धनदं प्रभुम् ॥ १४ ॥

ऐङ्करूपं कथितं मयैतत्

प्रजाहिताख्यं यदुवंशमुख्यम् ।

'ऐङ्कपूजानिरता लभन्ते

'सुखं मनुष्या दिवि वासमन्ते ॥ १५ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे ऐङ्करूपनिर्माणं नाम ॥ ८४ ॥

१. B. विगूढो. २. A.C.V. सूर्यवेशधरः शुभाः. ३. V. विरूपाक्ष. ४. A. कुवेरं
५. V. omits ऐङ्क...वासमन्ते. ६. B.C. सुखं.

पञ्चाशीतिनमोऽध्यायः ।

वचन .—

वासुदेवस्य देवस्य बहुरूपस्य भार्गव ।
ब्रूहि मे रूपनिर्माणं शान्ततम्य महात्मन ॥ १ ॥

मार्कण्डेय —

एकमत्रश्चतुर्बाहु सोम्यरूप सुदर्शन ।
सलिलाध्मातमेधाम सर्गभरणभूषित ॥ २ ॥

कण्ठेन शुभरेखेण कण्ठुतुल्येन राजता ।
वराभरणयुक्तेन कुण्डलोत्तमभूषिणा ॥ ३ ॥

अङ्गदी 'वद्धकेयूरो वनमालाविभूषण ।
उरसा कौस्तुभ मिश्रकिरीट शिरसा तथा ॥ ४ ॥

शिरःपद्मस्तथैरान्य 'कर्तव्य चारुकर्णिक ।
मुष्टिक्षिप्रायतभुजमन्तनुम्ता('नु ता)भ्रनग्वाङ्गुलि ॥ ५ ॥

मध्येन त्रिपल्लिभङ्गशोभितेन 'सुचारुणा ।
स्त्रीरूपधारिणी क्षौणी सार्था तत्पादम'ध्यगा ॥ ६ ॥

तत्करस्थाङ्गि'युगलो देव कार्यो जनार्दन ।
तालान्तरपदन्यास त्रिचिचिप्रान्तदक्षिण ॥ ७ ॥

'अन्तर्दृशा मही कार्या देवदर्शनविस्मिता ।
देवश्च कटिवासेन कार्यो 'जान्ववलग्निना ॥ ८ ॥

वनमाला च कर्तव्या देवजान्वलम्बिनी ।
यज्ञोपवीत कर्तव्यो नाभिदेशनुपागत ॥ ९ ॥

उत्फुल्लकमल पाणौ कुर्याद्देवस्य दक्षिणे ।
वामपाणिगत शङ्ख शङ्खाकार तु कारयेत् ॥ १० ॥

१ B बद्धकेयू वनमालाविभूषण २ B शर ३, C कर्तव्याधारकर्णिक ४ CV सुधारणा. ५, B -मध्यगा ६ V -युगला ७ AC अनदृश्या B अनदृश्या ८ A जान्वलम्बिता

दक्षिणे तु गदा देवी तनुमध्या सुलोचना ।
 स्त्रीरूपधारिणी गुग्धा सर्वाभरणभूषणा ॥ ११ ॥
 पश्यन्ती देवदेवेशं कार्या चामरधारिणी ।
 कार्यं तन्मूर्धनि विन्यस्त देवहस्त तु दक्षिणम् ॥ १२ ॥
 वामभागगतश्चक्र कार्यो लम्बोदरस्तथा ।
 सर्वाभरणसयुक्तो वृत्तविस्फारितेक्षण ॥ १३ ॥
 कर्तव्यश्चामरकरो देववीक्षणतत्पर ।
 कार्यो देवकरो वामो विन्यस्तस्तस्य मूर्धनि ॥ १४ ॥

वज्र —

किं भय तस्य देवस्य नित्यं सर्वायुधोद्यत ।
 यतस्तिष्ठति सर्वात्मा भयहा त्रिदिवौकसाम् ॥ १५ ॥

मार्कण्डेय —

नैतान्यायुधजातानि परमार्थेन यादव ।
 महाभूतान्यथैतानि हरिर्घोरयते प्रभुः ॥ १६ ॥
 ख विजानीहि देवस्य करे शङ्खो महाभुज ।
 चक्रं जानीहि पद्म गदा तेजस्तथा विभो ॥ १७ ॥
 आप पद्म विजानीहि पादमध्ये व्यवस्थितम् ।
 महाभूतान्यथैतानि त्यक्तानि हरिणा नृप ॥ १८ ॥
 क्षिप्रमेव विशीर्यन्ते तेन धारयते हरि ।
 विष्णुर्जीवस्स मास्यातस्तेन त्यक्ता शरीरगा ॥ १९ ॥
 भूतानि पश्य प्रत्यक्ष शीर्यमाणानि सर्वश ।
 भूतैर्देवधृतैर्लोको धार्यते यदुनन्दन ॥ २० ॥
 तेषा धारणशक्तिर्या सा ज्ञेया विष्णुकारिता ।
 वासुदेवस्य रूपेण कार्यस्सङ्कर्षण प्रभु ॥ २१ ॥

१. A. —गतः शक. २ V. वृत्त- A वि- ३. A.B C कार्यं देवकरं वाम विन्यस्त
 ४. B. सर्वायुधोद्यत. ५. C. —समाख्यातास्तेन. ६ A.B —कारिका

स तु शुक्रपु कार्थो नीलपासा यदुत्तम ।

‘गदास्थाने च मुमल चक्रस्थाने च लङ्गलम् ॥ २२ ॥

कर्तव्यौ तनुमध्यो तो नृरूपो रूपसंयुतो ।

वामुदेवस्य रूपेण प्रद्युम्नश्च तथा भवेत् ॥ २३ ॥

स तु दूर्वाङ्कुरश्याम सितपासा विधीयते ।

चक्रस्थाने भवेच्चाप गदास्थाने तथा शरम्(१) ॥ २४ ॥

तथाविधो तु कर्तव्यो तथा मुमललाङ्गलो ।

एतदेव तथा रूपमनिरुद्धस्य कारयेत् ॥ २५ ॥

पद्मपत्राभनपुपो रक्ताम्बरधरस्य तु ।

चक्रस्थाने भवेच्चर्म गदास्थानेऽसिरेव च ॥ २६ ॥

चर्म स्याच्चक्ररूपेण प्राशु खड्गो विधीयते ।

चक्रादीनां स्वरूपाणि किञ्चिन्मूर्धसु दर्शयेत् ॥ २७ ॥

स्याण्यायुधरूपाणि चक्रादीन्येव यादव ।

वामपार्श्वगता कार्या देवानां प्रररा ध्वजा ॥ २८ ॥

स्वपताकायुना राजन् यष्टिस्वास्ते यथेरिता ।

पीतवर्ण(१) प्रतिहार(१) वामुदेवस्य कारयेत् ॥ २९ ॥

सुभद्रसुभद्राख्यौ धीरौ प्रासकरावुभौ ।

‘आपादो यज्ञतारश्च कार्थो सङ्कर्षणस्य तु ॥ ३० ॥

नीलवर्णो महाभागौ तथा मुद्गरधारिणौ ।

प्रद्युम्नस्य प्रतीहारौ जयो विजय एव च ॥ ३१ ॥

श्वेतवर्णा महाभाग तथा गङ्गाधरावुभौ ।

आमोदश्च प्रमोदश्च महाबलपराक्रमौ ॥ ३२ ॥

१ C गदास्थान २ C चक्रस्थान ३ B ध्वज ४ A B C यथेरितम् ५ A
आपाद ६ B C V यज्ञतारश्च ७ B C V कार्थ ८ C महाभागस्तथा

अनिरुद्धस्य विज्ञेयौ प्रतीहारौ सुरेश्वरौ ।
 रक्तवर्णौ महाभाग तथोभौ शक्तिधारिणौ ॥ ३३ ॥
 सर्वे सुरूपाः कर्तव्याः सर्वाभरणधारिणः ।
 'द्विबाहवस्तु' कर्तव्यास्तर्जन्मुच्छ्रितपाणयः ॥ ३४ ॥
 'दृष्टिस्तेषां' तु कर्तव्या द्वारन्यस्ता महाभुज ।
 शक्रं सुभद्रं जानीहि वसुभद्रं हुताशनम् ॥ ३५ ॥
 आपाढं देव देवेशं यमं जानीहि यादव ।
 'यज्ञता[रं]' विरूपाक्षं विद्धि देवमनिन्दितम् ॥ ३६ ॥
 जयं जानीहि वरुणं यादोगणमहेश्वरम् ।
 पवनं च विजानीहि विजयं यदुनन्दन ॥ ३७ ॥
 आमोदं धनदं विद्धि प्रमोदं शिवमेव च ।
 एते कार्याश्च वा सर्वे 'दिङ्नागोक्तवपुर्धराः' ॥ ३८ ॥
 'एत एव तथा' प्रोक्ता भूय एव महात्मनिः ।
 'अष्टौ देवगणा' राजस्तन्मे निगदतः शृणु ॥ ३९ ॥
 वासुदेवप्रतीहारावणिमा लघिमा स्मृतौ ।
 सङ्कर्षणप्रतीहारौ महिमाप्राप्तिसंज्ञितौ ॥ ४० ॥
 प्राकाम्यं च तथैशित्वं प्रद्युम्ने कथितानुमौ ।
 वशित्वं विद्धि चामोदं यत्र कामावसायिता ॥ ४१ ॥
 'प्रमोदमथ' जानीहि सर्वलोकनमस्कृतम् ।
 एतत्ते रूपनिर्माणं चतुर्मूर्तेर्भवेरितम् ॥ ४२ ॥
 एकमूर्तिं^१ धरः कार्या(? यो) वैकुण्ठेत्यभि^२ शब्दितः ।
 चतुर्मुखः स कर्तव्यः प्रागुक्त^३ वदनः प्रभुः ॥ ४३ ॥

१. C. द्विबाहवश्च. २. B. कर्तव्यस्तर्जन्मु- ३. C. दृष्टिस्तेषां च कर्तव्याद्वारे- ४. A.B. C.V. यज्ञतात. ५. C. दिङ्नागोक्त. V. दिनगोक्त. ६. A एते. ७. C. अष्ट. ८. A.B. प्रमोदं सर्वं जानीहि. ९. C. -मेयोदितम्. १०. A.C. -धरास्कार्या. ११. A.B.V. शब्दितः १२. C. -वदनो विभुः
 V. २९

चतुर्मूर्तिः स भवति कृते मुखचतुष्टये ।

पूर्वं सौम्यमुखं कार्यं यत्तु मुख्यतमं विदुः ॥ ४४ ॥

कर्तव्यं सिंहवक्त्राभं ज्ञानवक्त्रं तु उक्षिणम् ।

पश्चिमं वदनं रौद्रं यत्तद्वैश्वर्यमुच्यते ॥ ४५ ॥

चतुर्वक्त्रस्य कर्तव्यं रूपमन्यत्तयेरितम् ।

चतुर्भुजो वा कर्तव्यस्ताक्षर्यो यादवनन्दन ॥ ४६ ॥

गरुडश्च तथा कार्यो धर्मज्ञ रचिनाञ्जलिः ।

मुखोपविष्टस्तत्पृष्ठे तत्करस्थो हि पद्मजः ॥ ४७ ॥

उपविष्टो गदाचक्रौ कर्तव्यौ ताक्षर्यपक्षयोः ।

ताक्षर्यासनस्या श्री. कार्यो वामोत्सङ्गतापि वा ॥ ४८ ॥

शेषभोगोपविष्टो वा कार्यो देवो मनोहरः ।

तत्सज्जैरेव रचिनं दुर्निरीक्ष्यं प्रभोर्मुखम् ॥ ४९ ॥

शेषभोगोपविष्टस्य शून्यं कर्तव्यं चतुष्टयम् ।

कार्यं चक्रं गदा कार्या सदेहा तत्समीपगा ॥ ५० ॥

लक्ष्मी कार्या तथा तस्य शेषभोगतापि वा ।

शेषपर्यङ्कशयने कार्यो वा भगवान्हरिः ॥ ५१ ॥

पेरावति समुद्रमेवे यथारूपो मयेरितः ।

नृसिंहरूपं कथिनं वाराहं कपिलं तथा ॥ ५२ ॥

विश्वरूपं ह्यग्नीवं पद्मनाभं तथैव च ।

ब्राह्मं रौद्रं च रामीयं पुष्करेण महात्मना ॥ ५३ ॥

कर्तव्यो वामनो देवः सङ्कटैर्गात्रपर्वभिः ।

पीनगात्रश्च कर्तव्यो दण्डी चाध्ययनोद्यतः ॥ ५४ ॥

१. A, B, वे तु मुखमल. C यत्तु मुखमल. २. A, B. यत्तद्वैश्वर्यमुच्यते. ३. B कर्तव्या-
स्ताक्षर्यो. ४. C. यादवनन्दन. ५. V. गरुडश्च. ६. C. धर्मज्ञो. ७. A, B, C. ताक्षर्यासनस्य.
८. C. नतापिवा. ९. C. प्रभोर्मुखम्. १०. V, C. समुद्रभूते. ११. C. वाराहे कपिलं. १२. C, V.
ब्राह्मं. १३. A, B, C. रामाय.

दूर्वाश्यामश्च कर्तव्यः कृष्णाजिनधरस्तथा ।

सजल्यन्मुदसंकाशस्तथा कार्येऽपि विक्रमः ॥ ५५ ॥

‘दण्डपाशधरः कार्यः शङ्खसञ्चुम्बिताधरः ।

शङ्खचक्रगदापद्माः कार्यास्तस्य स्वरूपिणः ॥ ५६ ॥

नृदेहास्ते न कर्तव्याश्शेषं कार्यं तु पूर्ववत् ।

एकोर्ध्ववदनः कार्यो देवो विस्फारितेक्षणः ॥ ५७ ॥

रूपं नरस्य कथितं तथा नारायणस्य ते ।

कृष्णस्य हरिणा सार्धं पूर्वं वरुणसुनुना ॥ ५८ ॥

हंसो मत्स्यस्तथा कूर्मः कार्यान्तद्रूपधारिणः ।

‘शृङ्गीमत्स्यस्तु कर्तव्यो देवदेवो जनार्दनः ॥ ५९ ॥

स्त्रीरूपश्च तथा कार्यः सर्वाभरणभूषितः ।

करेऽधृतघटश्चास्य कर्तव्यो भूरिदक्षिणः ॥ ६० ॥

पृथुः कार्यस्तथा राजा ‘चक्रवर्त्यन्तलक्षणः ।

कार्यस्तु भार्गवो रामो जटामण्डलदुर्दशः ॥ ६१ ॥

हस्तेऽस्य परशुः कार्यः कृष्णाजिनधरस्य तु ।

रामो दाशरथिः कार्यो राजलक्षणलक्षितः ॥ ६२ ॥

भरतो लक्ष्मणश्चैव शत्रुघ्नश्च महायशः ।

तथैव सर्वे कर्तव्याः किन्तु मौलिविवर्जिताः ॥ ६३ ॥

गौरस्तु कार्यो वाल्मीकिर्जटामण्डलदुर्दशः ।

तपस्यभिरतः शान्तो न कृशो न च पीवरः ॥ ६४ ॥

वाल्मीकिरूपं सकलं वचात्रेयस्य कारयेत् ।

‘कृष्णकृशतनुर्व्यासः पिङ्गलोऽति(? लाति)जटाधरः ॥ ६५ ॥

१. C. दण्डपाशधरः. A.B. दण्डपादधरः. २. C. drops पद्माः. ३. C. तु.
४. V. शृङ्ग- ५. C.V. चक्रवर्त्यन्त. ६. V. -लक्षिताः. ७. A.B.C. हृशः. V.
शान्ततनु-.

सुमन्तुर्जमिनि पैरो 'वैशम्पायन एव च ।
 तस्य विष्णुस्तु कर्तव्याश्चत्वार परिपार्श्वयो ॥ ६६ ॥
 'युधिष्ठिरोऽपि कर्तव्यो राजलक्षणलक्षित ।
 श्मश्रुहीनोऽतिपीनाङ्ग क्षाममध्यो वृकोदर ॥ ६७ ॥
 तिर्यक्प्रेम्ही 'संहतश्रु कर्तव्यश्च तथा गदी ।
 दूर्वाश्यामोऽर्जुन कार्य निरीटी लोहिताङ्गद्व ॥ ६८ ॥
 बाणचापधर श्रीमान्सर्गभरणभूषित ।
 नकुल सहदेवश्च कार्यावधिसमावुभौ ॥ ६९ ॥
 भङ्गचर्मधरौ कार्यौ न 'त्वेवोपधिपाणिनो ।
 नीलनीरजपद्माभा कृष्ण कायातिरूपिणी ॥ ७० ॥
 पद्मपत्राभगौरा तु कर्तव्या देवकी तथा ।
 मधूकपुष्पसच्छाया यशोदापि तथा भवेत् ॥ ७१ ॥
 एकानशापि कर्तव्या देवी पद्मकरा तथा ।
 कटिस्थवामहस्ता सा मध्यस्था रामकृष्णयो ॥ ७२ ॥
 सीरपाणिर्धल कार्यो मुसली चैव कुण्डली ।
 'श्वेतोऽतिनीलप्रसनो मदादञ्चितलोचन ॥ ७३ ॥
 कृष्णश्चक्रधर कार्यो नीलोत्पलद्रुलच्छवि ।
 इन्दीवरकरा 'कार्या तथा श्यामा च रुक्मिणी ॥ ७४ ॥
 'तार्क्ष्यस्था सा च कर्तव्या सत्यभामा सुरूपिणी ।
 'अन्याश्च देव्य कर्तव्यास्सुररूपास्सुमनोहरा ॥ ७५ ॥
 चापबाणधर कार्य प्रद्युम्नश्च सुदर्शन ।
 'राजन्दूर्वादलश्याम श्वेतवासा मदोक्त ॥ ७६ ॥

१ B वैशम्पायनमेव च २ V युधिष्ठिरोऽपि ३ C सहित श्रु ४ C रवैवोपधि
 पाणिनी ५ C श्वेताति- ६ C करा तस्य श्यामा ७ A B C तार्क्ष्यस्थस्य ८ C अन्यथ
 ९ C राजन्दूर्वादलश्याम

कर्तव्यश्चानिरुद्धोऽपि खड्गचर्मधरः प्रभुः ।

साम्बः कार्यो गदाहस्तः सुरूपश्च विशेषतः ॥ ७७ ॥

साम्बानिरुद्धौ कर्तव्यौ पद्माभौ रक्तवाससौ ।

खड्गहस्ते च कर्तव्ये स्त्रियावेपां तु पार्श्वयोः ॥ ७८ ॥

युयुधानस्तथा प्रांशुर्माणश्चापधरो भवेत् ।

वर्णेनोत्पलार्माभौ दीर्घबाहुस्सुलोचनः ॥ ७९ ॥

प्रादुर्भावा देवदेवस्य विष्णोः

वक्तुं शक्या विस्तरान्नैव राजन् ।

बुद्ध्या तेषां कर्मयोगं यथावत्

शास्त्रं दृष्ट्वा ते तु कार्या बुधेन ॥ ८० ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे देवोद्यानरूपनिर्माणं नाम ॥ ८५ ॥

॥ प्रतिमालक्षणं समाप्तम् ॥

१. V. खड्गहस्तौ च कर्तव्यौ. २. V. स्त्रियो वेगौ. ३. B. चापधर. ४. C. विस्तरान्नैव. ५. C. कार्य.

पडशीतितमोऽध्यायः ।

'ॐ'वज्र —

प्रोक्त त्वया द्विजश्रेष्ठ प्रतिमालक्षण शुभम् ।

'प्रासादलक्षण सम्यक्'धयन्मामितद्युते ॥ १ ॥

मार्कण्डेय —

'हस्तप्रमाणत प्रोक्त प्रासादानां तु लक्षणम् ।

संस्थानतो निनिर्दिष्ट हस्तमानानुकीर्तनम् ॥ २ ॥

तदह ते प्रपश्यामि नन्मे निगदत शृणु ।

प्रासादलक्षण 'श्रेष्ठ विजयारोग्यवर्धनम् ॥ ३ ॥

भाग तु जगती कार्या प्रासादो भागमेव च ।

कर्तव्या जगती मा(१ चा)त्र 'तुल्योच्छ्रायत्रिभूमिका ॥ ४ ॥

'उच्छ्रायाधेन कर्तव्या श्रेष्ठा भूमिका मा(१ य)ति ।

भद्रपीठावृति कार्या भूमिका भूमिका पुन ॥ ५ ॥

प्रासादार्ध कटि कार्या कूर्मेव तथैव च ।

कटिमूलाष्ट'भागेन 'सोपानविस्तारो] भवेत् ॥ ६ ॥

समसख्य तु कर्तव्य सोपान भूमिका प्रति ।

कूट कार्यस्त्रिधोच्छेद शुभामलरुसारक ॥ ७ ॥

चतुरस्रस्तथा राजन्मोपचयसयुत ।

विच्छेदाश्चात्र 'कर्तव्या सिंहमालाविभूषिता ॥ ८ ॥

द्वारोच्छ्रायश्च कर्तव्यो देवाश्चा(१ वोचा)ष्टाशसयुता(१ त) ।

विस्तार(१ २)द्विगुण चात्र द्वारोच्छ्रायतु(१ यात्तु) कारयेत् ॥ ९ ॥

द्वार(१ रे) शोभानती काया चन्द्रशाला समुच्छ्रिता ।

कूटप्रथमविच्छेदे "शुभामलरुसारके ॥ १० ॥

१ B C V omit ॐ २ B प्रसादलक्षण ३ B हस्तप्रमाणत प्रोक्त V हस्त
प्रमाणतप्रोक्त ४ C तत्र ५ B C V तल्लोच्छ्राय ६ V C उच्छ्राया सेन ७ A B
—भागेन ८ A C सोपानविस्तार V सोपानविस्तार ९ A B C भूमिक १० B कर्तव्य
सिंहमाला ११ C शुभामलरुसारका V शुभामलरुसारके

द्वारैश्चतुर्भिर्भग्नैस्तु न भग्नैर्वा महीपते ।
 प्रासादमेतत्कर्तव्यं 'कूटच्छेदे द्वये तथा ॥ ११ ॥
 'विच्छिन्ने चन्द्रशालामिश्र'तस्तृभिर(१२)वावृतम् ।
 हिमवान्नाम विख्यातः प्रासादोऽयं मनोहरः ॥ १२ ॥
 कूटच्छेदद्वयोपेनो माल्यवानभिधीयते ।
 एककूटस्तथैवायं शृङ्गवानिति कीर्तितः ॥ १३ ॥
 आगाराख्यो भवत्येष द्वारेणैकेन शृङ्गवान् ।
 'आगारो भवनाख्यः स्यात्प्रासादस्तु द्विमेखलः ॥ १४ ॥
 'गृहाख्यश्चैप निर्दिष्टः प्रासादश्चैकमेखलः ।
 शृङ्गवान्निपधाख्यः स्यात्प्रासादस्तु द्विमेखलः ॥ १५ ॥
 स एव नीलो भवति तथा 'चैवैकमेखलः ।
 माल्यवान्धेतसंज्ञः स्यात्प्रासादस्तु द्विमेखलः ॥ १६ ॥
 विन्ध्यनामा भवत्येष तथा 'चैवैकमेखलः ।
 'आगारभेदरहिताः सर्वे सर्वदिवौकसात् ॥ १७ ॥
 राजन्देवगृहाः कार्या यथेष्टाशामुखाः शुभाः ।
 आगारभेदाः कर्तव्याः पूर्वपश्चिमदिङ्मुखाः ॥ १८ ॥
 तेषां लिङ्गप्रतिष्ठैका शस्ता भवति पार्थिव ।
 द्विमेखला ये कथितास्तथा 'चैवैकमेखलाः ॥ १९ ॥
 'भागस्तेषां तु जगती भागस्तेषां तथा कटिः ।
 भागमेकं तथा कार्यं कूटं प्राग्वन्महीपते ॥ २० ॥
 'वलभीसंस्थितं रम्यं प्रासादं तु चतुर्दिशम् ।
 विस्तारत्रिगुणायामं तथा 'चैवैकमेखलम् ॥ २१ ॥

१. A.B.V. कूटच्छेदद्वये. २. V. विच्छिन्न. ३. V.C. -क्षतसुभिरिवावृतम्. ४. V.
 अगारो. ५. B.C.V. गृहाख्यश्चैव. ६. चैवैकमेखलाः. ७. V. आगारभेदरहितः सर्वः. ८. C.
 भागास्तेषां. ९. C. वडभी.

पार्श्वयोरेलमीष्टे चन्द्रशालायुत भवेत् ।

प्रासादे तत्र कर्तव्यास्त्रयश्चामर(१२) सारका ॥ २२ ॥

भागस्तु मेखला तत्र कटिभा(१३) गन्तथा भवेत् ।

भाग एकस्तु बलमी तथा तत्र प्रकीर्तिता ॥ २३ ॥

प्रासादस्याष्टमो भाग कर्तव्यो मेखलाग(१४)ति ।

कष्टप्रभागौ द्वौ हित्वा सोपान विस्तराद्भवेत् ॥ २४ ॥

एकस्या दिशि चैवात्र द्वार कार्यं समुच्छ्रय ।

स्वेच्छाशामिमुख कार्यो बलमीसञ्चितम्बयम् ॥ २५ ॥

प्रासादेऽर्मिस्तु कर्तव्या ब्रह्मविष्णुमहेश्वरा ।

एकानंशाय वा कार्यो मध्यगा समवृष्णयो ॥ २६ ॥

गणेशस्कन्दयोर्मध्ये कर्तव्यो वा त्रिलोचन ।

मध्येऽर्कचन्द्रयो कार्यो स्त्वष्टा वापि जनार्दन ॥ २७ ॥

एकेन दुर्गा कर्तव्या बहुबाहुभिर्भूषिता ।

तत्र कार्याथ वा लक्ष्मीर्जगत्रितयभूषणम् ॥ २८ ॥

विष्णो(१५) भोगशय कार्यं प्रासादे तत्र वा नृप ।

चतुरात्माथ वा कार्यो देवदेवो जनार्दन ॥ २९ ॥

शक्रकीनाशवरुणै सहितो वा धनेश्वर ।

अन्ये देवा न कर्तव्या ये मया नातुकीर्तिता ॥ ३० ॥

एकाशामिमुखैर्द्वारैश्चतुर्भि समुतम्बयम् ।

ब्रह्मणा(१६) वृद्धिदो नाम प्रासाद परिकीर्तित ॥ ३१ ॥

कर्तव्यस्तत्र लोकेशश्चतुरात्मा हरिस्त्वथ ।

विस्तरत्रिगुणोच्छ्रयान्द्रा(१७)न्द्रा)राम् तत्र निवेशयेत् ॥ ३२ ॥

१ A राखल २ C भागकर्तव्या ३ कष्टप्रभागौ ४ A B कार्यो समोच्छ्रया
५ A बडवी B C बडमी ६ A एकोनशाय C एकनशय ७ A B -स्त्वथवापि
८ A -भूषिणा C V -भूषणा ९ B C अन्यदेवा १० A B कर्तव्यास्तत्र लोकेशश्च-
११ V. -त्रिगुणैश्च- C त्रिगुणैश्च-

विस्तारत्रिगुणोच्छ्रयैर्द्वारैर्वा संयुतलिभिः ।
 प्रासादोऽयं भवेद्राजंलिगुणो नामतः शुभः ॥ ३३ ॥
 एकाशभिमुखद्वारगर्भमिति समन्वितः ।
 ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च प्रासादेऽत्र निवेशयेत् ॥ ३४ ॥
 आदित्यविष्णुचन्द्रार्काः (१श्च) पृथग् भूपास्सत्तम ।
 गणेशरुद्रस्कन्दान् वा प्रासादेऽस्मिन्निवेशयेत् ॥ ३५ ॥
 पार्श्वस्थवलमीहीनो बलमीसंज्ञि (१स्थितो) भवेत् ।
 प्रासादः पार्श्वसंयुक्तः शिखरो नामतो नृप ॥ ३६ ॥
 पार्श्वस्थवलमीहीनं वृत्तिदं कामदं भवेत् ।
 पार्श्वस्थवलमीहीनं त्रिगुणं नृगृहं भवेत् ॥ ३७ ॥
 कृतविस्तृतदिद्वारं प्रासादं बलमीगतम् ।
 तुरगाख्यं विनिर्दिष्टं रेतोमन्दगृहं हितम् ॥ ३८ ॥
 विनायकस्य तत्कार्यं भद्रकल्यास्तथैव च ।
 स्कन्दस्य कार्यं तद्राजंलक्ष्म्याः कार्यमथापि वा ॥ ३९ ॥
 नागानां प्रमथानां वा नान्यस्य तु विधीयते ।
 वृत्तविस्तृतदिद्वारं तुरगं कुञ्जरं स्मृतम् ॥ ४० ॥
 तुरगामिह (१हि) तानां च देवानां तत्प्रशस्यते ।
 शक्रस्य च महाभाग नान्येषां तद्विधीयते ॥ ४१ ॥
 यथेष्टसंख्यागर्भं तु प्रासादं बलमीगतम् ।
 यथेष्टानामविख्यातं यथेष्टायामसंज्ञि (१स्थितम्) ॥ ४२ ॥
 यथेष्टमानं द्वारं तद् द्वारेणैकेन संयुतम् ।
 एकगर्भं तदेवोक्तं विशालं नाम पार्थिव ॥ ४३ ॥
 यथेष्टे च विशाले च कर्तव्या मातरो यथा ।
 ब्रह्मा वा राजशार्दूल नक्षत्राण्यथ वा पुनः ॥ ४४ ॥

१. B. - समन्वितः. २. A. C. V. कृतविस्तृत-. ३. C. प्रासादो. ४. C. तथेष्टा-.
 ५. B. मातरो तथा. V.C. मातरो नृप.
 ७. ३०

आदित्या वसत्रो रुद्र^१ त्रिष्टेदेना मरुद्गणा ।
 भृगवोऽहिंससाध्या देवौ वा यदि वाग्निनी ॥ ४५ ॥
 अष्टौ बाध दिशा पाला यदि वा भूतपञ्चकम् ।
 एव देवगण कार्यो राजन् प्रासादयोन्तयो ॥ ४६ ॥
 आयता माल्यग्रष्टे वल्मी तु यदा भवेत् ।
 कर्तव्यो भद्रकाल्यर्थे प्रासादो भद्रसंजित ॥ ४७ ॥
 तिर्यक्स्था माल्यग्रष्टे वल्मी तु यदा भवेत् ।
 'द्वारशालेति सप्रोक्त प्रासादो विबुधप्रिय ॥ ४८ ॥
 'सुभद्राम्बुस निर्दिष्ट धेतारयो भद्रवृत्त ।
 वृन्तु द्वारशालात्सौम्य स्याद् गन्धमादन ॥ ४९ ॥
 सौम्य सुभद्रश्च तथा सर्वेषामेव शस्यते ।
 'अष्टा(१ष्टा)त्रि(१त्र)कृट् त्रिच्छेद शुभामलकसारकम् ॥ ५० ॥
 'अष्टा(१ष्टा)त्रिजगतीबन्ध तथा चैत्रैकमेवल्म् ।
 अष्टगर्भाष्टदिग्द्वारं कमल परिकीर्तितम् ॥ ५१ ॥
 'अष्टौ तत्र तु कर्तव्या लोफपाला यथादिशम् ।
 'अष्टौ वा तत्र कर्तव्या ग्रहा केतुर्विर्जिता ॥ ५२ ॥
 सूर्य शुक्र कुनो राहुमसौर(१रि,श्चन्द्रो बुधो गुरु ।
 क्रमेणानेन कर्तव्य तत्र राजन् ग्रहाष्टकम् ॥ ५३ ॥
 भूजलाकाशगद्दी दुदीक्षितार्जमरुत्तनु ।
 महादेवोऽथ वा कार्यस्तत्र देवो जगद्गुरु ॥ ५४ ॥
 अष्टात्मा वासुदेवो वा प्रभवे यापनेन च ।
 प्रासादेऽस्मिन्तु कर्तव्यो विधिनानेन वा हरि ॥ ५५ ॥
 चतुरात्मा तु कर्तव्यो दिग्द्वारेष्वत्र केशव ।
 अश्वशीर्षं वराहं च नरसिंहं त्रिविक्रमम् ॥ ५६ ॥

१ V C द्वारशालेति स प्रोक्त २ A B C सुभद्रायस्तु निर्दिष्ट ३ V (f) अष्टाशङ्खद
 ४ V. अष्टाशङ्खद- ५. V. omits अष्टौ यथादिशम् ६ V. अष्टौ तत्र तु कर्तव्या

ईशानादिषु कोणेषु कार्या देवा नरोत्तम ।

उच्छ्रिता जगती कार्या भद्रपीठाकृतिं विना ॥ ५७ ॥

प्राग्भागबलभीहीनं तुरगं तत्र कारयेत् ।

प्रशस्तः सर्वदेवानां प्रासादस्त्वरूपोदयः ॥ ५८ ॥

'पूर्वापराशाभिमुखः कार्योऽयं नान्यदिङ्मुखः ।

अयमेवातिदीर्घस्तु प्रासादो 'गृहसंज्ञितः ॥ ५९ ॥

प्रासादे त्वरुणे 'लम्नावल्य(?) ल्य) प्रासादकावुभौ ।

'याम्योत्तराशाभिमुखौ तद्वज्रगति बन्धनौ ॥ ६० ॥

सम्मुखौ तौ तु जगति 'वलभीच्छंदकौ भवेत् ।

शुभा जालप्रतिच्छन्ना 'सौभ(?) म) द्वारमुखा तथा ॥ ६१ ॥

'तश्च[?] च] स्याद्गुरुडो नाम प्रासादः सुमनोहरः ।

आदित्यस्य प्रतिष्ठानं प्रासादे तत्र शस्यते ॥ ६२ ॥

दण्डपिङ्गलकौ कार्यौ तत्र प्रासादयोर्द्वयोः ।

तयोर्वा नृप 'कर्तव्यौ रेतोमन्द्रयमावुभौ ॥ ६३ ॥

'कर्तव्यौ वा महाराज तथा केयवशङ्करौ ।

प्रासादे 'गारुडे वापि कर्तव्यश्चन्द्रमा बुधैः ॥ ६४ ॥

पार्श्वप्रासादयोस्तस्य कर्तव्यौ 'शिशिराम्बुपौ ।

प्रासादे 'गारुडे वापि कामदेवं तु कारयेत् ॥ ६५ ॥

पार्श्वप्रासादयोस्तस्य 'कर्तव्यौ वनमालिनौ ।

प्रासादे 'गारुडे वापि कर्तव्यौ देवराड् बुधैः ॥ ६६ ॥

पार्श्वप्रासादयोस्तस्य कर्तव्यौ वनमालिनौ ।

प्रासादे गारुडे वापि कर्तव्यश्च तथा यमः ॥ ६७ ॥

१. B. पूर्वापराशाभिमुखः. २. B. गुरुसंज्ञितः. V. गृह-. ३. A.B. लम्ने स्वल्प. ४. C. पश्चोत्तराशाभिमुखौ. ५. A.B. वलभीच्छन्नादिरा. ६. A. सामरेद्वारवत्तया. B.C. सौ....रेद्वारवत्तया. ७. B.V. तत्र स्याद्गुरुडो. ८. A. कर्तव्यो. B. कर्तव्या. ९. C. कर्तव्या. १०. B.C.V. गारुडे. ११. C. शिशिराम्बुपौ. १२. C. गुरुडो. १३. C. कर्तव्या. १४. B.C. गारुडे.

पार्श्वप्रासादयोस्तस्य 'मृत्युमारौ' निवेशयेत् ।
 प्रासादे गारुडे वापि कर्तव्यो वरुणो भवेत् ॥ ६८ ॥
 पार्श्वप्रासादयोः कार्यं गङ्गा कालिन्दिरेव च ।
 प्रासादे गारुडे वापि धनाध्यक्षं तु कारयेत् ॥ ६९ ॥
 पार्श्वप्रासादयोस्तस्य शङ्खपद्मौ निवेशयेत् ।
 प्रासादे गारुडे वापि ब्रह्माणं विनिवेशयेत् ॥ ७० ॥
 पार्श्वप्रासादयोस्तस्य कर्तव्यौ केगवेधरौ ।
 प्रासादे गारुडे वापि महादेवं निवेशयेत् ॥ ७१ ॥
 पार्श्वप्रासादयोस्तस्य कार्यौ 'विष्णुपितामहौ' ।
 'विनायककुमारौ' वा कर्तव्यौ यदुन्दन ॥ ७२ ॥
 वीरगद्रक्ष नन्दी च कर्तव्यौ वा मनोहरौ ।
 प्रासादे गारुडे वापि गारुडे विनिवेशयेत् ॥ ७३ ॥
 पार्श्वप्रासादयोः कार्यौ कश्यपो विनता ह्युभौ ।
 प्रासादे गारुडे वापि बासुदेवं निवेशयेत् ॥ ७४ ॥
 पार्श्वप्रासादयोस्तस्य कार्यौ रुद्रपितामहौ ।
 चन्द्रार्कौ वा महाराज यदि वा वरुणानिलौ ॥ ७५ ॥
 लक्ष्मीं च ('श्च) कालरात्रिच ('श्च) यदि वाप्यनलानिलौ ।
 तार्क्ष्यानिन्तौ महाराज यदि वा गारुडारणौ ॥ ७६ ॥
 प्रासादे गारुडे वापि धर्म कार्यौ महीपते ।
 पार्श्वप्रासादयोस्तस्य कार्योऽर्थ काम एव च ॥ ७७ ॥
 लिङ्गाकारं तु कर्तव्यं देववेश्म त्रिमेखलम् ।
 तस्य नाम भवेत्त्र्योके शर्वेति नरपुङ्गव ॥ ७८ ॥
 द्विमेखलस्य तस्यैव त्रैलोक्यमिति निर्दिशेत् ।
 स एव लिङ्गनामास्यात् प्रासादम्वेकमेखल ॥ ७९ ॥

१. A. मृत्युःकाळे. २. V. (f.) विष्णुपितामहौ. ३. V.C. विनायकः कुमारौ वा कर्तव्यौ.
 ४. V.C. कार्यौ कश्यपो विनता तथा.

कूटवद्वलभीयुक्तं सर्वकीर्तं प्रकीर्तितम् ।

ब्रह्माण्डमिति विज्ञेयं त्रैलोक्यं बलभीयुतम् ॥ ८० ॥

लिङ्गाख्यं बलभीयुक्तं सारमित्यभिधीयते ।

गर्वाद्याः पडिमे कार्याः पूर्वपश्चिमदिग्मुखाः ॥ ८१ ॥

लिङ्गसंस्थापनं कार्यं नित्यमेतेषु पण्डितैः ।

प्रासादं बलभीसंज्ञं चतुरस्रं विमेलम् ॥ ८२ ॥

चतुरस्रमिति स्थातं कार्यं तत्सुमनोहरम् ।

विद्वारं स्तम्भसंयुक्तं पुरस्ताद्विचित्रितम् ॥ ८३ ॥

‘शक्रं देवगणैर्युक्तं यमं वा पितृसंयुतम् ।

मातृयुक्तं महाकालं नृसिंहमथ वा पुनः ॥ ८४ ॥

दुर्गां देवीं तथा राजन् नक्षत्रं शशिनं तथा ।

ग्रहैर्दिवाकरं युक्तं नागैर्वा नृप वासुकिम् ॥ ८५ ॥

‘समेखलं तन्निर्दिष्टं तथा नृप समेखलम् ।

वि(?) द्वि)मेखलं तत्कथितं ‘राजद्वारं द्विमेखलम् ॥ ८६ ॥

त्रिमेखलं तत्कथितं मेखलादयं गृहीयते ।

सर्वेष्वेतेषु कर्तव्याः सभास्थाः सर्वकीर्तिताः ॥ ८७ ॥

अन्येऽप्यनुक्ताः कर्तव्याः सभास्थाः नरपुङ्गव ।

चतुरस्रादयस्त्वेते द्वारवन्तो गृहीयते ॥ ८८ ॥

‘धिष्यशाल्यबुधेन्द्राख्या नामतः ‘परिकीर्तिताः ।

‘यथेष्टं नृप देवानां कार्यान्ते भूतिमिच्छू(?) च्छ)ता ॥ ८९ ॥

मितिहीनाः ‘स्तथैवैते जालवन्तश्चतुर्दिशम् ।

चन्द्रमेघाम्बुदाकाशनामानः परिकीर्तिताः ॥ ९० ॥

१. V. शाकं. २. V. सुमेखलं. ३. V. राजद्वारं. ४. V. (f.) धिष्यशाल्यबुधेन्द्राख्या. ५. B. परिकीर्तितः. ६. V. omits यथेष्टं... परिकीर्तिताः. ७. B. -स्तथैवैते. C. -स्तथैवैते.

चतुरस्रो 'गु' (१ गृ) हाकार प्रासादम्वैकभूमिक ।

गृह इत्येव विख्यातो लक्ष्मीं तत्र निवेशयेत् ॥ ९१ ॥

स एव कार्यो देवाना यथेष्ट बहुभूमिक ।

बहुभूमिसंज्ञस्तु यथेष्ट नृपपुङ्गव ॥ ९२ ॥

भूमिकाद्वादशीपेत 'पडस्रो मेरुच्यते ।

चतुर्द्वारस्तु कर्तव्य सर्वेषा त्रिदिवौक्माम् ॥ ९३ ॥

शुक्तिमानामत 'सर्ग' स चेकादशभूमिक ।

मन्दो नामत प्रोक्त 'स तथा दशभूमिक ॥ ९४ ॥

नवभिर्भूमिकाभिस्तु पारियात्र प्रकीर्तित ।

अरण्यो नाम विख्यातस्तथा चैनाष्टभूमिक ॥ ९५ ॥

विमान सप्तभौम. स्यात् पद्मभौमो नन्दन स्मृत ।

पञ्चत (१ क) पञ्चभौम स्याच्चतुर्भौमश्चतुष्कक ॥ ९६ ॥

त्रिभूमिस्तु त्रिभूमिस्त्याद् द्विभूम्यास्यो द्विभूमिक ।

एकभौमस्तु निर्दिष्टस्तथा चैवैकभूमिक ॥ ९७ ॥

वृत्त प्रोक्त समुद्रा (१ द्वा) रयस्तथा वृत्तमेखल ।

मेखला चतुरसा तु भद्रपीठावृत्तिर्भवेत् ॥ ९८ ॥

कृतम्वष्टपरिच्छेदे सर्वस्वामलसारकै ।

वृत्त एव तथा नन्दी प्रासाद परिकीर्तित ॥ ९९ ॥

'दीर्घराज' गृहाकारो गृहा (१ ह) राज प्रकीर्तित ।

'भद्रकल्यास्त' कर्तव्यो विष्णो (१ ण्णु) भोग (१ गि) शयस्य वा ॥ १०० ॥

एकशृङ्गस्तथा वृत्तो वृषास्य स्याद् द्विमेखल ।

हसाकारस्तथा हसो घटाकारस्तथा घट ॥ १०१ ॥

१ A B V गृह कार्य २ V यथेष्टो ३ C पडसं ४ A B सर्वे ५ V स
तद्वादशभूमिक ६ B omits दीर्घराज प्रकीर्तित ७ V C गृहाकारो गृहारज . ८. V.B.
-स्तथा कार्यो V (f) भद्राकार स कर्तव्यो ९ C घटाकारो घटस्त

सिंहाकारस्तथा सिंहो मण्डपो मण्डपाकृतिः ।

द्वादशानिः पडस्तिस्तु तथाष्टानिर्महीपते ॥ १०२ ॥

प्रासादास्तु मया प्रोक्तास्तथा प्रोक्ताश्च (१ श्रिक) स्थितिः ।

पञ्चभिः शिखरैर्जुष्टश्चतुर्भिरपि मण्डपैः ॥ १०३ ॥

द्वारैश्चतुर्भिः संयुक्तः कैलासः परिकीर्तितः ।

त्रिमेखलस्त्रिशृङ्गश्च त्रिकूटो नाम विश्रुतः ॥ १०४ ॥

शृङ्गेणैकेन संयुक्तश्चतुर्भिरपि मण्डपैः ।

चतुर्द्वारैः स्मृतस्तौम्यः प्रासादः सुमनोहरः ॥ १०५ ॥

प्राकारे जानुदध्नाढ्या यस्यैका जगती भवेत् ।

प्रासादत्र्यंशतुल्या तु त्र्यंशतुल्या तथा कटिः ॥ १०६ ॥

शिखरः कुहरोपेती नानारूपकभूषितः ।

एकमण्डपसंयुक्तस्तादृशैः सुरमन्दिरैः ॥ १०७ ॥

स्वल्पैर्विदिक्षु संयुक्तैश्चतुर्भिर्भुवि मण्डपैः ।

सोपानमूले संयुक्तो द्वाभ्यामेव नराधिप ॥ १०८ ॥

प्रासादो राजराजाख्यो मुख्योऽयं परिकीर्तितः ।

प्रासादे राजराजाख्ये चत्वारो यदि मण्डपाः ॥ १०९ ॥

सर्वे शिखरहीनाः सुस्तस्य सोपानमूलाः ।

अष्टौ देवगृहाणि स्युः स भवेद्भरणीधरः ॥ ११० ॥

मण्डपैः शिखरोपेतैर्विमानाख्यः स वै भवेत् ।

विदिक्षु यत्र प्रासादाश्चत्वारो मण्डपान्तरे ॥ १११ ॥

मण्डपादिशिखरोपेता मध्यमाञ्जलिः (१ मञ्जरी) संयुताः ।

नवभिः शिखरैरेव प्रासादः सुरराट् (३) भवेत् ॥ ११२ ॥

१. V.B. सिंहाकारः स्मृतः सिंहो. २. A.B. प्रासादाः समस्तः प्रोक्ता. ३. V. कैलासः
४. V.C. जानुदध्ना ष्यादश्येका. ५. V. प्रासादतुल्या त्र्यंश तु. ६. A.B. -चतुर्भिस्तु
विमण्डपैः. ७. B. मण्डपः. ८. A.B.V. सुस्तया ९. A.B. सोपानमूलाः. १०. A.B.
मध्यमेजिति. V. मध्यमेजिति.

बहुवातायनोपतो बहुचालगनाशक १
 चतुरस्रोऽथ वा वृत्तस्तथैवोच्छ्रितमेगल ॥ ११३ ॥
 आनन्दनामा भवति प्रासाद सर्पतोमुख १
 मेखलाष्टभूभागात्क्रमेणामलसारकै ॥ ११४ ॥
 अविच्छिन्नै क्रमाद् द्वारैर्यहुभिर्यो विनिर्मित १
 न मुण्डो न च शूलाम प्रासाद सुसम स्मृत ॥ ११५ ॥
 'मुण्डमण्डलसयुक्त स एवोक्त प्रभञ्जन १
 चतुर्भिर्मण्डपैर्युक्तो विश्वम्मेति कीर्यते ॥ ११६ ॥
 मण्डपै सुसभाकारैश्चतुर्भिरपि सयुत १
 'महासुमन इत्येव प्रासाद परिकीर्तित ॥ ११७ ॥
 'छत्राकार स्मृत'छत्रो मृदङ्ग स्वात्तदाकृति १
 विपरीतो मृदङ्गस्तु वज्र इत्यभिधीयते ॥ ११८ ॥
 एका कटिर्भवेद्यस्य तथैका जगती नृप १
 'शिखरा श्रेणिगा पञ्च द्वारा पञ्च तथा नृप ॥ ११९ ॥
 प्रासादो लोकापालरूपो लोकापालेषु शस्थते १
 'शसन्त्यथान्य प्रासाद महाभूतगणस्य च ॥ १२० ॥
 प्रासादो वर्तुलकटिस्तथा वर्तुलमेखल १
 अष्टासि शिखरोपनो 'द्वाराष्टकविभूषित ॥ १२१ ॥
 दिग्वध इति विख्यात प्रासाद सर्पदैवत १
 'पश्चाद्गमनि('णि)कोपनो जगतीनाम मण्डप ॥ १२२ ॥
 प्रासादस्त्वेकशिखर सामान्य परिकीर्तित १
 मण्डप 'जालकोपते पश्चाद्भागो गुहा भवेत् ॥ १२३ ॥

१ AB मण्डमण्डलसयुक्त २ B महासुमन वा इत्येव ३ ABV भद्राकार ४ C
 शिखराप्रणगरपथ- ५ AB -द्वार- ६ ABC शसन्त्यथान्य प्रासादो ७ V द्वाराष्टक
 भूषित ८ VC पश्चाद्गमकोपेनो ९ V मण्डप १० B जालकोपते

विमेखलोज्य प्रासाद सुगुह परिकीर्तित ।

स एव त्रिगुणोपेतस्त्रिगुण परिकीर्तित ॥ १२४ ॥

^१हिमवान् बहुभिस्तम्भैर्युतो भवति नन्दक ।

स्तम्भवान् बलभीयुक्त प्रासादो भित्तिगर्जित ॥ १२५ ॥

आकाशनी सा भवति तत्राकाश प्ररूपयेत् ।

षोडश(^२शा)स्तिस्तु कथिन प्रासादस्तावदक्षिक ॥ १२६ ॥

प्रासादः शङ्खसङ्गः स्याच्छङ्खाकार सुशोभन ।

पद्माभशिखरोपेतो वैजयन्तो महीपते ॥ १२७ ॥

^३अनश्रि शिखरोपेतो भवेदम्बुदसजित ।

शिखरैः कुहरोपेतैर्भवेन्मङ्गलसजितः ॥ १२८ ॥

प्रासादानां गत चैतत् समासात् कथित मया ।

यथेच्छाशामुखा कार्या येषां ^४दिङ् न प्रयोजिता(^५ता) ॥ १२९ ॥

सर्वे देवगणा कार्या येषां देवो न ^६कीर्तिन ।

विष्णोर्देवस्य ^७कर्तव्यः सर्व एव विशेषतः ॥ १३० ॥

अन्यमिश्रौ न कर्तव्यौ चन्द्राकविक्रवेश्मगौ ।

^८सूर्येण सयुतश्चन्द्र क्षीण ^९कर्तुं क्षयावह ॥ १३१ ॥

परम्पराशाभिमुखौ कर्तव्यौ सूर्यरात्रिणौ ।

पूर्वापराशाभिमुखौ न तु यान्योत्तरामुखौ ॥ १३२ ॥

पूर्वापराशाभिमुखौ यदा स्याता तदा शशी ।

पूज्यो भवति धर्मत्र कर्तुः कल्याणकारक ॥ १३३ ॥

नैऋवेदमगतौ कार्यौ ग्रहौ स्कन्दप्रिनाथकौ ।

न नागगरुडौ कार्यौ न चान्तर्महेश्वरौ ॥ १३४ ॥

१. A B हिमवान्बाह्यतस्तभैर्युतो, २ V.C. अनामि ३. A B. दिव्याम योजिता .
C दिङ् स योजितः, ४. C कीर्तिताः, ५. A.B कर्तव्या ६. B. मृशेय, ७. V. कर्तुः,
१. ३१.

महानालनृसिंहो च रत्ना शुष्का 'तथैव च ।
 ब्रह्मरुद्रकृतान्तैस्तु भद्रनाल्याध वा सह ॥ १३५ ॥
 कामदेवो न कर्तव्यस्तथैव वरुणानलर ।
 देवस्यैरस्य नो 'कार्ये द्वे तथार्चे तथा नृप ॥ १३६ ॥
 प्रादुभाग्रते कार्ये ते च त्रिष्णोर्महात्मन ।
 येषामपि च देवाना द्वन्द्वयोगो विगर्हित ॥ १३७ ॥
 तेषामप्यन्यसहित प्रशस्तो नृपसत्तम ।
 'महपद्मत्वा तु सहितो कर्तव्यो सूर्यरात्रियो ॥ १३८ ॥
 महादेवसमीपस्थौ तथा स्कन्दप्रिनायकौ ।
 वासुदेवसमीपस्था शेषतार्क्ष्या तथैव च ॥ १३९ ॥
 एतन्व्य'समेताना यथायोगै पृथग्भिधै ।
 कर्तव्यस्तु विरुद्धानां देमना चापि सङ्गम ॥ १४० ॥
 प्रासादलक्षणमिदं न्यथैव समासाद
 आलोस्य पूर्वचरितं हि पितृमहोक्तम् ।
 शास्त्रं हिताय नरसत्तम मानुषाणां
 धार्यं त्वया तदतिथत्नपरेण नित्यम् ॥ १४१ ॥

इति श्रीत्रिष्णुधर्मोत्तर माकण्डेयवज्रसवाद प्रासादलक्षणं नाम ॥ ८६ ॥

सप्ताशीतितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय —

प्रासादमथ वक्ष्यामि सर्वतोभद्रसङ्गिनम् ।

चतुरात्मा हर्षित्र कर्तव्यो जगतीपते ॥ १ ॥

एक(१ का)त्र जगती कार्या चतुरस्रा मनोरमा ।

तस्या गर्भगृहा कार्या विशतिश्चतुरस्र ॥ २ ॥

‘एषा पृष्ठे जगत्पूर्व ‘प्राकार विनिवेशयेत् ।

सर्वत्र मेखलाकार तत्रापि विनिवेशयेत् ॥ ३ ॥

प्रासादका महाराज चतुर्विंशतिरेव १ च ।

चतुष्पु दिक्षु सोपान मेखलाया १निवेशयेत् ॥ ४ ॥

सोपानमथशनिस्तारो मेखलाया प्रकीर्तित ।

सोपानोभयतो राजन् प्रासादास्ते यवस्त्रय ॥ ५ ॥

भवन्ति मेखलापृष्ठे तदादौ गर्भमन्दिरम् ।

विमेखल तु सामान्य मध्ये तेषा विमण्डपम् ॥ ६ ॥

हिमयत्सङ्गितौ कार्या तस्य पार्श्वे विमेखलो ।

सोपानमूले प्रासादे द्वे द्वे कार्ये मनोरमे ॥ ७ ॥

‘दृष्टे देवकुलाख्ये ते सामान्यास्ये विमण्डपे ।

तथैव जगतीपृष्ठे सोणे देवकुल न्यसेत् ॥ ८ ॥

प्रासादो मध्यमश्चात्र कर्तव्यो मण्डपान्वित ।

चत्वारो मण्डपाश्चात्र कार्या शिखरसज्जि(१ स्थि)ता ॥ ९ ॥

मध्यप्रासादकोणेषु तथा मण्डपमन्धिषु ।

द्विद्विगर्भगृहान रम्यान् प्रासादान् विनिवेशयेत् ॥ १० ॥

ण्डकं मण्डपं चात्र द्वारत्रितयभूषितम् ।
 चतुर्थं च तथा द्वारे देवगर्भगृहं भवेत् ॥ ११ ॥
 मण्डपस्य च ये द्वाराः कार्यास्ते स्तम्भभूषिताः ।
 प्रामादस्यास्य शिखरा भवन्त्येवं नवैव तु ॥ १२ ॥
 उन्निवृत्तं तप्तं शृङ्गं तुल्यं स्यान्निष्ठवराष्टकम् ।
 मध्यमं शिखरं तत्र कार्यं शिखरार्जितम् ॥ १३ ॥
 रूपैरुर्विविधैर्युक्तं न भुण्डं न च शूलवन ।
 अष्टौ तु शिखरास्तत्र कर्तव्याः कुहरान्विताः ॥ १४ ॥
 जालागवाक्षकोपैश्च कुहरैरुप भूषिताः ।
 भवन्ति शिखरा कार्या शुभामलकरकाः ॥ १५ ॥
 सचक्रा सपताकाश्च सप्तजाश्च नराधिप ।
 खेऽभिषक्त इवाभाति प्रामादोऽयं समुच्छ्रितः ॥ १६ ॥
 क्रमतो देवतान्यास प्रामादेऽस्मिन्नित्यो ध मे ।
 वासुदेवोऽत्र कर्तव्यः पूर्वाशाभिमुखो नृप ॥ १७ ॥
 पश्चिमाशामुखो वापि न कार्यश्चान्यदिदृक् ।
 वासुदेवदिश चात्र पूर्वा राजन् प्रकल्पयेत् ॥ १८ ॥
 तम्याश्चैरानुसारेण दिश स्यात् परिकल्पना ।
 दक्षिणाशामुख कार्यो देव सङ्कर्षण प्रभु ॥ १९ ॥
 पश्चिमाशामुख कार्यं प्रद्युम्नश्चाप्यनन्तरम् ।
 उत्तराशामुखो गजत्रनिरुद्धो विधीयते ॥ २० ॥
 दिग्गभा ये मया प्रोक्ता गृहा मण्डपसधिगा ।
 प्राङ् मण्डपादक्षिणतो लक्ष्मीं तत्र तु कारयेत् ॥ २१ ॥
 दक्षिणाद्वामतो निद्रा कालरात्री तु दक्षिणे ।
 पश्चिमाद्वामतस्मिद्धि रतिं तस्यैव दक्षिणे ॥ २२ ॥

उत्तराद्वामतः कीर्तिं दक्षिणेन सरस्वतीम् ।
 पूर्वस्या वामभागे तु तथा 'पुष्टिं निवेशयेत् ॥ २३ ॥
 ऐशान्यादिक्कमाः कार्या कोणप्रासादगास्त्वमे ।
 अध्वशीर्षं वराहं च नरसिंहं त्रिविक्रमम् ॥ २४ ॥
 प्रासादकेषु कर्तव्या मेखला बन्धकेषु च ।
 चतुर्विंशतिरित्येते विबुधा विबुधोत्तम ॥ २५ ॥
 तार्क्ष्यं शङ्खं तथा पद्मं चक्रं लाङ्गलमेव च ।
 मुसलं चाप्यनन्तं च गदा तालं तथैव च ॥ २६ ॥
 त्रिशूलं च तथा शार्ङ्गं शरं मकरमेव च ।
 परशुं मुद्गरं चैव चर्मपाशं च पार्थिव ॥ २७ ॥
 पट्टिशं नन्दकं चैव शक्तिं 'मुष्टिं तथैव च ।
 वज्रं च कौस्तुभं चैव वनमाल्य च यादव ॥ २८ ॥
 दंष्ट्रा(? प्त्र)'देवगृहाणा मे चं विन्यासमिदं शृणु ।
 इन्द्राग्नी पूर्वत कार्या दक्षिणेन तथा नृप ॥ २९ ॥
 यमश्च निर्ऋतिश्चैव पश्चिमे वरुणानिलौ ।
 उत्तरेण च कर्तव्यौ धनेश्वरमहेश्वरौ ॥ ३० ॥
 ग्रहाष्टकं वा कर्तव्यं दंष्ट्रा'देवगृहेषु च ।
 आदित्यशुक्रौ पूर्वेण याम्येन च कुजासुरौ ॥ ३१ ॥
 शनैश्वरगशाङ्कौ च तथा पश्चिमतो नृप ।
 उत्तरेण च 'कर्तव्यौ चन्द्रपुत्ररुद्रहस्पती ॥ ३२ ॥
 दंष्ट्रा'देवगृहावत्र वासुदेवस्य वासुभौ ।
 वासुदेवप्रतिहारौ तयोर्जां कारयेन्नृप ॥ ३३ ॥
 सुभद्रवसुभद्रास्यौ त्रैलोक्यस्येश्वरावुभौ ।
 आपादयजताराम्यौ कार्या मद्रूपणस्य तु ॥ ३४ ॥

१ C मुष्टि. २. C. विबुधोत्तम. ३. C. पट्टि. ४. A.B.-देवगृहाणा. ५. A.
 चन्द्रोत्तम. ६. C. देवगृहेषु. ७. A. वनमाला. ८. A.B.C.V. लाङ्गली.

जय च विजय च प्रद्युम्नस्य तु कारयेत् ।
 आमोद च प्रमोद च अनिरुद्धस्य पार्थिव ॥ ३५ ॥
 प्रागुक्त देवतान्यासाद्विष्णुदेवकुलेनय ।
 प्रतीक्षारप्रतिष्ठान शम्भते बहुभिर्गुणै ॥ ३६ ॥
 त एव ज्ञेया दिग्पालास्त्र एव च तथा ब्रह्मा ।
 'एतत्तन् जगतीमघे शृणु देवान् यथाक्रमम् ॥ ३७ ॥
 गायत्री चतुस्रो वेदान् वैष्णवी चापराजिनाम् ।
 मृत्यु काल यम दण्ड कनक ग्रमेव च ॥ ३८ ॥
 'साङ्ख्य योग 'पञ्चरात्र जान पाशुपत तथा ।
 व्यासनाल्मीनिर्मारण्ड महाभूताननन्तरम् ॥ ३९ ॥
 एवमिष्टेऽत्र प्रासादे 'विस्तीर्णमजिर भवेत् ।
 तोयेरह्मत्रिमैर्दिव्येस्सुखद्वेष्टुशोमितम् ॥ ४० ॥
 द्वारपालाश्चतस्रस्तु तत कार्या विज्ञानता ।
 प्रासादो द्वार गालाख्यस्सम रूपो मनोहर ॥ ४१ ॥
 श्रेणीगताश्च 'प्राकारे कार्या गर्भगुहा शुभा ।
 'प्रादुर्भावन्यसेत्तेषु 'विष्णोरमिततेनस ॥ ४२ ॥
 अथ वा पार्थिवश्रेष्ठ सर्वाङ्ग देवगणान् क्रमात् ।
 प्रासादमेतद्विधिदय करोति महीपते ॥ ४३ ॥
 सर्वेषां देवतानां तु नित्यं विहितपूजनम् ।
 करुण(रूपे) त्रेनायुगस्यादौ चकारत्यभिधीयते ॥ ४४ ॥
 'परिवेशस्तथा कार्यं स्वर्गे वसति 'कामत ।
 'ततस्त्यायुज्यतामेति देवदेवस्य 'चक्रिण ॥ ४५ ॥

१ A एतत्तु २ C सङ्ख्ययोग ३ B पामरात्र ४ C विस्तीर्णमजिर ५ AB
 -मालाख्य ६ A -रूप मनोहर ७ CV प्राकारा ८ ACI प्रादुर्भाव-यत्तेषु ९ A
 विष्णुरमिततजस १० AB परिवेश तथा ११ AB कामत १२ VC तत्परसायोजिता
 मेति १३ C शार्ङ्गिण

फलं त्रैलोक्यदानस्य ध्रुमाप्नोति मानव ।
 प्रासादेऽस्मिन् सकृत् कृत्वा सर्वेषामेव पूजनम् ॥ ४६ ॥
 गन्धमाल्यनमस्कारधूपदीपान्नसम्पन्ना ।
 यथेष्टं काममाप्नोति नात्र कार्या विचारणा ॥ ४७ ॥
 सचक्र सपताक्रोऽयं प्रासादोऽतिमनोहर ।
 यावद्दर्शनमायाति तावन्नश्यन्त्युपद्रवा ॥ ४८ ॥
 व्याधिश्रैवापमृत्युश्च ईतयश्च तथा नृप ।
 'नाशमायान्त्यसन्देह तत्प्रविष्टस्य 'मानद ॥ ४९ ॥
 नाकालमृत्यो 'राजन् योगिन्यो यक्षराक्षसा ।
 प्रेता विनायका वापि 'प्रभवन्त्यपि कृत्यचित् ॥ ५० ॥
 अत्र सात्त्वतमुख्या ये 'सायुज्य यान्ति ते ध्रुम् ।
 ये 'देवग्रहाध्यात्र दासीदासगणाश्च ये ॥ ५१ ॥
 सर्वे ते स्वर्गमायान्ति यावदिन्द्राश्चतुर्दश ।
 यस्य राजस्तु विषये प्रासादोऽय भवत्यपि ॥ ५२ ॥
 स चापि शकलोरुस्थश्चिर मोदति पार्थिव ।
 तस्मिन्पताका यो दद्यात्तथा पापं विधूयते ॥ ५३ ॥
 ईतयश्च शमं यान्ति पुण्यमाप्नोत्यनुत्तमम् ।
 कृत्वा सितं तं प्रासादं 'चक्रवर्त्यभिजायते ॥ ५४ ॥
 एवं विधानविहिते मया देवा यथोदिता ।
 सर्वे सन्निहितास्तत्र भवन्ति वसुधाविप ॥ ५५ ॥
 तत्र यत् सलिल 'तिष्ठेत्तत्तीर्थं सततं भवेत् ।
 तत्र यात्रा'विधाने तु सर्वे देवा सवासना ॥ ५६ ॥

१. A.B.C. - न्युपद्रव २ A नाशमायाति सन्देह ३. V. यावद्. ४ A राजन्दा-
 क्षिन्यो यक्षराक्षसा ५. A.B.C. प्रभवत्यत्र ६ C सातत्त्व ७ A.B. देव ग्रहाध्यात्र. C. ये च
 देवग्राध्यात्र. ८. V. चक्रवर्त्यभिधीयते ९. A.B. तिष्ठन्तमीति सततं १०. C. विधानेन.

नृपयश्च महाभागम्बेकाल्यामल^१दर्शिन ।
 राजर्षय पुराणाश्च सर्वे समुदिता गुणै ॥ ५७ ॥
 दिविष्ठा सुमहात्मान शक्तुल्यपराक्रमा ।
 गन्धर्वाप्सरसश्चेन् शुभा भूतगणाश्च ये ॥ ५८ ॥
 सशरीरा समायान्ति द्रष्टुं देवमहोत्सवम् ।
 तत्रोत्सव नर पश्यन् ध्रुव कल्याणभाग् भवेत् ॥ ५९ ॥
 तत्र हिंसा न कर्तव्या देवद्रव्यस्य कर्हिचित् ।
 राजा वा तन्नियुक्तो वा तत्रास्यापिदृतस्तु य ॥ ६० ॥
 स याति नरक घोर सपुत्रपशुबान्धव ।
 अग्निमहोके ध्रुव तस्य स्थातनाशो भविष्यति ॥ ६१ ॥
 ये तत्र भक्ता मनुजास्सपशुद्रव्यसञ्चया ।
 नित्य वृद्धिमुपायान्ति देवदेवप्रसादत ॥ ६२ ॥
 द्रष्टव्यमेत त्रिदशैश्वेश्वरं कृत यदन्येन नरेन्द्रचन्द्र ।
 दृष्ट्वा हि पापात् सकलाद् मनुष्यो विमुच्यते पुण्यमवाप्नुयाच्च ॥ ६३ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसवादे सर्वत्र (१ तो) भद्रप्राप्तादलक्षण नाम ॥ ८७ ॥

अष्टाशीतितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेयः—

सामान्यमथ वक्ष्यामि प्रासादानां तु लक्षणम् ।

चतुष्पष्टिपदं कार्यं देवतायतनं सदा ॥ १ ॥

द्वारं च मध्यमं तस्य समदिवस्थं प्रशस्यते ।

द्वारं विस्तरतः कार्यं भूपालं द्विगुणोच्छ्रयम् ॥ २ ॥

गृहस्तम्भद्वयमुभयं द्वारं देवकुलद्वयैः ।

अविद्धं तच्च कर्तव्यं नाम्बुक्ता वि न कुक्षिमत् ॥ ३ ॥

वज्रमध्यं नतं चैव द्वारं यत्नाद्विवर्जयेत् ।

मङ्गल्यं रूपकोपेतं तच्च कार्यं प्रयत्नतः ॥ ४ ॥

द्वारमानाष्टभागानां (१ भागोना) प्रतिमा तु सपिण्डिकाम् ।

द्वौ भागौ प्रतिमा तत्र तृतीयांशश्च पिण्डिका ॥ ५ ॥

कटिरष्टमभागोनं (८ ना) द्वारे कार्यं (८ र्या) विजानता ।

तृतीयमंशं वसुधा तृतीयांशः कटिर्भवेत् ॥ ६ ॥

मञ्जरी च तृतीयांशः प्रासादस्य महाभुज ।

गर्भे पादे (८ दो) न विस्तीर्णं तथा द्वारं प्रशस्यते ॥ ७ ॥

मितिर्गर्भाष्टभागोना तथा कार्यं विजानता ।

प्रासादोच्छ्रायभागैश्चतुर्थेन च गम्यते ॥ ८ ॥

वसुधासञ्चरो राजन् कट्यंशद्वितयेन (१ शे हि तथैव) तु ।

अष्टमेन तथा हीनो मध्ये सोपानं द्रव्यते ॥ ९ ॥

समसंह्ये (१ स्थं) तु कर्तव्यं सोपानं नित्यमेव तु ।

नात्यर्थं संकटं कार्यं न विस्तीर्णं तथैव च ॥ १० ॥

१ A.B. -पदे. २. A.B. द्विगुणोच्छ्रयम्. ३. B. गृहस्तम्भद्वयमुभयद्वारदेव- C. गृहस्तम्भद्वयमुभयद्वारदेव- V. गृहस्तम्भद्वयमुभयद्वारदेव. V. (f₁) गृहस्तम्भद्वयमुभयद्वारदेव. (f₂) गृहस्तम्भद्वयमुभयद्वारदेव. ४. V. (f.) विनिष्कमत्. ५. A.B. वज्रमध्यं. ६. C. वष्टि- ७. A.B.C. द्वार. ८. A. संजरीध. ९. A.B.C. -भागैश्च, १०. V. omits. अष्टमेन...नित्यमेव तु. ११. V. न. १२.

मूलप्रमाद्यथा चोर्ध्वं तथा विस्तारवर्जितम् ।
 सोषान कारयेद्वाजन् पार्श्वयोर्मिहभूषणम् ॥ ११ ॥
 न मुण्ड न च शूलाम्र नानत कारयेत्तथा ।
 सम मनोहर कार्यं तथा माङ्गल्यरूपम् ॥ १२ ॥
 सुधासुसितशृङ्गं च विचित्रकटिभूषणम् ।
 द्वारयोः सप्रतीहार समगर्भगृह समम् ॥ १३ ॥
 देवपीठं तु कर्तव्यं मध्ये गर्भगृहस्य तु ।
 भद्रपीठनिभं सौम्यं श्लक्ष्णं घातविरजितम् ॥ १४ ॥
 एवमिधे देवगृहे निविष्टा
 शुभाग्रहा स्यात् प्रतिमा सदैव ।
 नित्यं तथा सज्जिता नृसीर
 तस्मात् प्रयत्नादिदमेव चिन्त्यम् ॥ १५ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसूक्तं सामान्यमासादलक्षणं नाम ॥ ८८ ॥

१ A मनोहरो २ A B मङ्गल्यरूपवत् ३ C वसुसज्जितशृङ्ग ४ B वट्टिभूषणम्
 ५ V omits देवपीठं तु ६ A विनिष्टा

एकोनवतितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेयः—

वनप्रवेशं धर्मज्ञ निबोध गदतो मम ।

शुभे दिवसनक्षत्रे मुहूर्ते चापि पूजिते ॥ १ ॥

दैवज्ञं पुरतः कृत्वा स्थपतिः प्रविशेद्वनम् ।

ततस्तत्र परीक्षेत छिन्वाद्भिन्वाद्वनस्पतीन् ॥ २ ॥

सफोटरान् लताबद्धान् कृमिजघान् विवर्जयेत् ।

बहिना च तथा स्पृष्टान् पातितान् पवनेन च ॥ ३ ॥

कुञ्जरेण तथा भग्नान् पक्षिणां निलयाश्च ये ।

तापसानां समीपे च सिक्ताश्च घटवारिणा ॥ ४ ॥

सत्त्वानामाश्रया ये च ये च कुब्जा नराधिप ।

सुशिरा ऊर्ध्वशुष्काश्च बालवृद्धास्तथैव च ॥ ५ ॥

श्मशानचैत्यबल्मीकदेवतायतनोद्भवा ।

उद्यानजानेकवृक्षान् सीमावृक्षांस्तथैव च ॥ ६ ॥

मार्गवृक्षान् महाराज प्रयत्नेन विवर्जयेत् ।

पलाशं कोविदारं च शाल्मलिं पिप्पलं वटम् ॥ ७ ॥

आम्रं च पुष्पकं चैव कपित्थं च विभीतकम् ।

वर्जयेद्वेतसं चैव ये चारामद्रुमास्तथा ॥ ८ ॥

नन्दनं स्यन्दनं सालं शिशपं खदिरं धवम् ।

किंशुकं पद्मकं चैव हरिद्रं चीगकं द्रुमम् ॥ ९ ॥

अर्जुनं च कद्रुं च मधुकं चाज्जनं तथा ।

देववृक्षांश्च जात्यांश्च तथा वै रक्तचन्दनम् ॥ १० ॥

१. V.C. चाभिपूजिते. २. V. (f) पावेतेन च. ३. A. सिक्ता च. ४. A.C. शन्मलं
५. C.V.-स्तथा द्रुमाः A.B. चाराराद्रुमास्तथा. ६. A.B.C. शिशपां. ७. A. सायजनं. ८. C.
देववृक्षं जात्यथ. B. जात्यथ.

एते प्रशस्ता विज्ञेया ये च सारा महीरुहा ।
 शम्भताशस्ता न ये प्रोक्तास्ते तु मध्यफलाः स्मृताः ॥ ११ ॥
 रक्तसारा नरेन्द्राणां शुद्धसारा द्विजन्मनाम् ।
 पीतसारा विशा शम्भताः शूद्राणां कृष्णमभ्यकाः ॥ १२ ॥
 छेत्तव्यं तु द्रुमं गन्धं सन्ध्याकाले तु पश्चिमे ।
 द्रुमम्याग्रे बलि कार्यो भूतानां तन्निद्रासिनाम् ॥ १३ ॥
 कुल्मापोल्लोपिकाभक्ष्यपुष्पधूपादिभिर्नृप ।
 कृत्वा चाच्यं ततो मन्त्रमिदं यदुकुलोद्वह ॥ १४ ॥
 वसन्ति यत्र भूतानि तेभ्यस्स्वस्ति नमोऽस्तु व ।
 उपहारं गृहीत्वेन क्रियता वासपर्येय ॥ १५ ॥
 भवद्विश्वाभ्यनुज्ञात पूजितैः प्रमथेश्वरा ।
 देवागारे नियोक्ष्यामि द्रुममेतममणयम् ॥ १६ ॥
 न चेद्भवन्तस्त्यक्ष्यन्ति द्रुममेत ततो मम ।
 स्वप्ने भरद्विर्वक्तव्यं यथातथ्यमनुग्रहात् ॥ १७ ॥
 एवमुक्त्वा तथा तत्र प्रत्यपेत् स्थपतिर्नृप ।
 दैवजश्च महाभाग रक्षितौ शस्त्रपाणिभिः ॥ १८ ॥
 तत स्वप्न शुभं रात्रौ तयोरेकोऽपि चेद्वदि ।
 पश्येद्राजन्न वा पश्येच्छिन्नाद् वृक्षमसंशयम् ॥ १९ ॥
 स्वप्नं वाप्यशुभं पश्येत् न त भिन्धात् कथञ्चन ।
 छेत्तव्यं छेदयेद्वृक्षं कल्यमुत्थाय बुद्धिमान् ॥ २० ॥
 मध्वाज्याक्तेन राजेन्द्र तत परशुना शुचि ।
 रेखा प्रदक्षिणं कृत्वा पातयेत् प्रयतस्ततः ॥ २१ ॥

१ B विशालहता २. V. चास्ते C. चास्य ३ B यदुकुलोद्वह. C. यदुकुलोत्तम.
 ४. A B. C भवद्विषोदमनुज्ञात ५. A. B वदद्विषनस्त्यक्ष्यन्तु. ६ B द्रुतमेनं ततो मम
 ७ C ततस्तन ८. A B पश्येद्राजन्मनाम्भ्येन्द्राणा- ९. A. स्वप्नं वापि शुभ. १०. C.
 निन्द्या ततो वृष. ११. B मध्वाज्यायेन.

पूर्वाग्रमुत्तराग्रं वा पतनं तस्य शस्यते ।
 ऐशान्यां च महाराज दिक्षु शेपासु गर्हितम् ॥ २२ ॥
 'वातप्रभग्नं न ग्राह्यं प्राणिर्हिंसाकरं तथा ।
 प्रशस्तं पतितं वृक्षं ग्राह्यं भवति यत्नतः ॥ २३ ॥
 अग्रं मूलं प्रयत्नेन कर्तव्यं तस्य चिह्नितम् ।
 अग्रं देवस्य मूर्धानं पादं मूलं तु कारयेत् ॥ २४ ॥
 अर्चा कृता विपर्यस्ता तिर्यग् वा 'मरणावहा ।
 अग्रमूलविपर्यासं स्तम्भानां च विवर्जयेत् ॥ २५ ॥
 अग्रमूलविपर्यासे कृते वेश्म क्षयं 'व्रजेत् ।
 पूर्वाग्रा चोत्तराग्रा वा द्रुमा योज्या गृहेषु च ॥ २६ ॥
 महावंशेषु वंशेषु विपर्यस्ता विगर्हिताः ।
 दक्षिणाग्राः पराग्रा वा गृह्णत्वामिविपत्तिदाः ॥ २७ ॥
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन 'चिह्नितं कारयेद् द्रुमम् ।
 अग्रे मूले च धर्मज्ञ ततः सम्यक् प्रवेशयेत् ॥ २८ ॥
 शकटेन महाराज नैर्वाप्यथ गोवृषैः ।
 'शुभे दिवसनक्षत्रे मुहूर्ते चाभिपूजिते ॥ २९ ॥
 प्रविश्य सम्यक् तं विद्वान् यथायोगं नियोजयेत् ।
 'यथोद्देशं महाराज स्थपति'लक्षणान्वितम् ॥ ३० ॥
 एवं हि कृत्वा 'वनसंप्रवेशं
 यः काष्ठमानीय गृहाणि कुर्यात् ।
 'वृद्धिर्भवेत्तस्य सदैव राजन्
 धनेन धान्येन सुतैश्च मुल्या ॥ ३१ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे दारुपरीक्षा नाम ॥ ८९ ॥

१. V. वामे प्रभग्नः. C. वाते प्रभग्नः. २. A.B. मरणावहा. ३. A. भवेत्. ४. V. विह्वलं.
 ५. V.C. आप्ते. ६. A.B. अथोद्देशं. ७. C. -लक्षणान्वितः. ८. A. वसनं प्रवेशं. ९. C.
 वृद्धिर्भवेत्तस्य.

नवतिनमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेयः—

पूर्वोक्तविधिना गत्वा शिला वाध परीक्षयेत् ।

शैले गत्वा महाराज दैवज्ञः स्थपतिस्तथा ॥ १ ॥

शुद्धा शम्भा द्विजातीनां क्षत्रियाणा च लोहिता ।

विशां पीता हिता कृष्णा शृङ्गाणा च हितप्रदा ॥ २ ॥

एकनर्णां समा स्निग्धा निमग्ना च तथा क्षितौ ।

घातातिमात्रस्फुटना दृढा मृद्धा मनोरमाम् ॥ ३ ॥

क्रोमलां सिरुताहीना प्रिया दृक्छन्नसोरपि ।

सरित्सलिलनिर्धूना पवित्रा तु जलोपिताम् ॥ ४ ॥

द्रुमच्छाद्योपगृढा च तीर्थाश्रयसमन्विताम् ।

आयामपरिणादाढ्या प्राह्वा प्राहुर्मनीषिणः ॥ ५ ॥

अप्राह्वा ज्वलनालीढा तप्ता भास्कररश्मिभिः ।

अन्यक्रमोपयुक्ता च तथा क्षाराम्बुमंयुताम् ॥ ६ ॥

अत्यन्तोपहृता रुक्षामपुण्यजनसेविताम् ।

विलै संदूषिता या तु विचित्रैर्विन्दुमिश्रिता ॥ ७ ॥

रेखामण्डलसङ्कीर्णा विद्धा विमलसयुताम् ।

विमलं त्रिविधं ज्ञेयं लोहं काम्यं च हेमजम् ॥ ८ ॥

या लोहविमलैर्जुष्टा सा जनक्षयकारिणी ।

कास्यामविमलोपेता जनमानविनाशिनी ॥ ९ ॥

हेमेन युक्ता दुर्भिक्षं तथा कुर्यादवग्रहम् ।

दर्पणे छेदने चैव मण्डलं यत्र दृश्यते ॥ १० ॥

१. A. पीता हि कृष्णा च २ C. गानादिमात्र- ३ B.C. पवित्रातर्जलोपिताम्
-४. B. प्राह्वा ५ A.C. अप्राह्वा ६. C. omits अत्यन्तोपहृता ..विमलसयुताम्. ७. V. विलै
सम्भूषिता. ८. B.C. विनाशिनी ९. A.B. हेमेन. १०. V. चर्पणे ११. V. यत्र दृश्यते.

सगर्भा तां विजानीयाद् यत्नेन 'च विवर्जयेत् ।
 मास्त्रिष्टवर्णसंकाशे गर्भे भवति 'दुर्दुरः ॥ ११ ॥
 पीतके मण्डले गोधा कृष्णे विद्याद्भुजङ्गमम् ।
 कपिले मूषके विद्यात् 'कृकल्यसं तथारुणे ॥ १२ ॥
 गुडवर्णे तु पापाणं 'कापोते 'गृहगोधिका ।
 'आपो निस्त्रिदशवर्णाभि भस्मवर्णे तु वालुका ॥ १३ ॥
 अतस्त्वेकतमेनापि युक्ता कर्तुर्विपर्यये ।
 एवं गर्भास्तु विज्ञेया बाह्यलक्षणलक्षिताः ॥ १४ ॥
 'बाह्यतो लक्षणं नास्ति तेषां लेपानि दापयेत् ।
 ब्राह्मी माहेश्वरीं शार्ङ्गीं वैष्णवीं 'लक्ष्मणपेशिताम् ॥ १५ ॥
 अजास्तन्येन संयोज्य शिलालेपं तु दापयेत् ।
 अहोरात्रे गते यत्र 'शिलशोषो न जायते ॥ १६ ॥
 सगर्भा तां विजानीयात् प्रयत्नेन विवर्जयेत् ।
 'कासीशं पीतकासीशं 'गवा क्षीरेण पेपयेत् ॥ १७ ॥
 पापाणं लेपितं तेन बहुवर्णं यदा भवेत् ।
 सा शिला न प्रशस्ता स्यात् प्राणिगर्भा तु सा स्मृता ॥ १८ ॥
 'मुस्तकं करवीरं च कुष्ठं 'तालीसपत्रकम् ।
 स्त्रीस्तन्यपिष्टैरेतैस्तु पापाणं लेपयेद् बुधः ॥ १९ ॥
 एभिर्लेपितमश्मानं यदा सिनिसिमायते ।
 कालकूटं चिपं तत्र न तं हस्तेन संस्पृशेत् ॥ २० ॥
 श्वेतश्च पद्मवर्णश्च 'कुसुमोपरसन्निभम् ।
 पाण्डुरो मुद्गवर्णश्च 'कापोतो भृङ्गसन्निभः ॥ २१ ॥

१. C. तु. २. B. दुर्दुरः. ३. A.B.C.D. -रुक्मिलासं. ४. B. कपोते. ५. A.B.C. गृहगोधिका. ६. B. omits आपो.. वालुका. D. अपो.. ७. D. बाह्यतो लक्षणं. ८. V. तल्लपो-
 चिताम्. ९. V. शिलालेपो. १०. V.C.D. कासीसं पीतकासीसं. ११. V. गन्धर्क्षीरेण. १२. A.B.-
 मस्तकं. D. पुस्तकं. १३. V. तालीसपत्रकम्. C. बाह्यसपत्रकम्. १४. V. कुसुमोपरसन्निभः
 C. कुसुमोप...सन्निभम्. D. कुसुमोपरसन्निभः १५. C. कपोतो.

ज्ञेया प्रशस्ता पापाणा अष्टावेते न सशय ।
 कृष्णपर्णा शिला या तु 'शुक्ला हीरक्समुता ॥ २२ ॥
 सा शिला श्रीमरी ज्ञेया पुत्रपौत्रविमर्धिनी ।
 सितपर्णा तु या कृष्णे 'हीरकै 'श्वलीकृता ॥ २३ ॥
 बहुदोषमरी सा तु कृष्णा वा रक्तहीरकै ।
 सर्वगणेषु शुद्धेषु प्रशस्त 'हीरक स्मृतम् ॥ २४ ॥
 सर्वेषामेव वर्णाना अन्यरणं विगर्हितम् ।
 'ब्राह्म शिला दिने गत्वा शोभने 'स्नपयेद् बुध ॥ २५ ॥
 क्षीरेण नृप गव्येन 'सक्रमायैस्तथा जलै ।
 आच्छाद्य कुसुमैर्द्रव्यैः प्राग्वत् कुर्यात्तथा बलिम् ॥ २६ ॥
 स्वप्नार्थं च स्वपेत्तत्र दैवज्ञ स्वपतिस्तथा ।
 प्राग्वद् दृष्टे शुभे स्वप्ने शिला नेया तु 'या भवेत् ॥ २७ ॥
 अदृष्टे तु तथा स्वप्ने न 'त्वदृष्टे त्वशोभने ।
 पूजनं तु द्वितीयेऽहि कृत्वा भाण्डगणस्य तु ॥ २८ ॥
 छेदकस्य तत कृत्वा समाहृतं प्रवेशयेत् ।
 प्राग्वदेव महीपाल यथा वृक्षेषु कीर्तितम् ॥ २९ ॥
 शिलानां गर्भविज्ञानं यदुक्तं नृपसत्तम ।
 तदेव सर्वं 'जानीहि द्रुमाणामपि यत्नत ॥ ३० ॥
 अनेन सम्यग्भिनिना गृहीता
 शिला भवेत् सर्वसुखावहा सा ।
 तस्मात्प्रयत्नेन यथोक्तमेतत्
 वनप्रवेशं सकलं हि कुर्यात् ॥ ३१ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवाद शिल्पापरीक्षा नाम ॥ ९० ॥

१ A शुक्लीनकसमुता २ AC -विमर्धिनी ३ AB -फनकै ४ VC सवली
 कृता B शिवलीकृता ५ VCD हीरक विदु ६ V ब्राह्मी शिला ७ D स्नपयेद्बुध
 VB (धूपयद्बुध ८ B सनपायोस्तथा ९ V सा भवेत् १० B तु दृष्टे तु शोभने
 V न दृष्टे शोभन भवेत् ११ AB ता १२ ABC जानीयात्-

एकनवतितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेयः—

अतः परं प्रवक्ष्यामि 'पकेष्टनिचयं तव' ।

ब्राह्मणानां शुभा श्वेता क्षत्रियाणां तु 'लोहिता ॥ १ ॥

मृत्पीता वैश्यजातीनां कृष्णा चैवान्त्यजन्मनाम् ।

यस्य वर्णस्य या शस्ता तां 'मृदं' ग्राहयेद् बुध ॥ २ ॥

'असङ्कीर्णाच्छुभादेशाद् गृहीत्वा शोषयेन्मृदम् ।

शोपितां तां विमृद्वीयात् 'सशैबालेन चाम्भसा ॥ ३ ॥

हस्तदीर्घेण यन्त्रेण तदर्धविस्तृतेन च ।

तदर्धमुच्छ्रितेनाथ कर्तव्या 'इष्टका' मता ॥ ४ ॥

आतपे तास्तथा शुष्का विपचेन्नृपसत्तम ।

'काष्ठैरसौरभूपाल' 'गोकरीपैस्तृणैस्तथा ॥ ५ ॥

मृदुना नृप 'पाकेन न शान्त्यर्थं पचेच्च ताः ।

अपकाश्च न संग्राह्या न विलीनाः कथञ्चन ॥ ६ ॥

तासामत्यर्थपक्वानां भङ्गो भवति रूपके ।

भवन्त्यसाराश्चापका विलीनाः 'कर्तुनाशदा ॥ ७ ॥

इष्टकानिचये वह्निं यो नरः संप्रयच्छति ।

सोमविक्रयिणा तुल्यः स तु पापः प्रकीर्तितः ॥ ८ ॥

'तस्माच्छुद्धेन मूले ('ल्ये)न तन्नामि' 'दापयेद्वरम् ।

'वर्तमानसुखासक्तं संविभज्या प्रयत्नतः ॥ ९ ॥

पक्वास्तु 'शीतलीभूताः स्वानुरूपैस्त्वरूपैः ।

सम्यक्संयोजिता योज्या यथास्थाने नराधिप ॥ १० ॥

१. A. पकेष्टानिचयं. २. B. लोहिताः. ३. C. रुदे. ४. A. असङ्कीर्णां शुभा देशाद्गृ-
हीत्वा. ५. A B.C.D. —सशैबालेन. ६. A.C. चेष्टका. B.V. वेष्टका. ७. A.B. मताः. ८. D.
काष्ठैरसौरभूपाल. ९. C.D. गोकरीपतृणैस्तथा. १०. A.B. केनाथ न. ११. V. कर्तुनाशदाः.
V. (f.) कर्तुनाशदाः. १२. A.B. तस्माच्छुद्धेन मूलेन. १३. V. दापयेन्नरः. C. दापयेन्नरम्.
१४. V. वर्तमानसुखः सत्यं संविभज्या. १५. B. शीतलभूवास्तारूपेण... रूपैः. C. शीतलीभूताः
स्वानुरूपैस्तु रूपैः. D. शीतलेभूताः स्वानुरूपेण रूपैः. A. शीतलीभूताः स्वानुरूपैस्त्वरूपैः.
१. ३३

इष्टकासङ्ख्येनेनमेकैकं रूपकं बुध ।

दर्शयेत्तु सुयुक्तेन यथास्थानमरिन्दम ॥ ११ ॥

एव रूपमिन्ध्यामं शिलास्वपि विधीयते ।

एव च युक्त्या कुर्वीत काष्ठसघातकं तथा ॥ १२ ॥

क्राष्टानामायस बन्ध सम्यकार्यं विज्ञानता ।

इष्टकानामपक्वानां पक्कमन्धो विधीयते ॥ १३ ॥

इष्टकानां तु पक्वानां शिलानां च नराधिप ।

बन्ध कार्यं प्रयत्नेन वज्रलेपकृतं शुभ ॥ १४ ॥

पक्केष्टकानां रचना मयोक्ता

सुधान्विता सैव भवेन्नरेन्द्र ।

सुधाशिलानां त्रिदसाधिपसे

सुधाशिला नैव गृहेषु देया ॥ १५ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे इष्टकापरीक्षा नाम ॥ ११ ॥

द्विनवतितमोऽध्यायः ।

गर्कण्डेयः—

अतः परं प्रवक्ष्यामि वज्रलेपविधिं तव ।

'विल्वकांश्च कपित्थांश्च आम्रान् संहृत्य यत्नतः ॥ १ ॥

'शाल्मलीनां तथा पुष्पं 'सल्लकीवीजमेव च ।

'धन्वनश्च(?) धनुश्चापि) तथा कल्कं वचां च मनुजेश्वर ॥ २ ॥

एतेषां समवेतानां 'समानां मनुजोत्तम ।

तौयमष्टगुणं काथमष्ट'भागावशेषितम् ॥ ३ ॥

ततस्तत्र क्षिपेद् द्रव्यं शृणु 'तच्च समासतः ।

'सल्लकीनां तु विन्यासं 'वकुलस्य च गुग्गुलम् ॥ ४ ॥

भल्लातकानि बिल्वानि 'कुन्दुरुं सर्जमेव च ।

'अतसी च सुतप्तोऽयं वज्रलेपः प्रकीर्तितः ॥ ५ ॥

लाक्षां च कुन्दुरुं चैव गृहधूसं तथैव च ।

कपित्थविल्वमध्यानि तथा नागफलं नृप ॥ ६ ॥

बलां च मधुकं चैव किंजापं मदनं तथा ।

मञ्जिष्ठा'भल्लके सर्जं वज्रलेपः प्रकीर्तितः ॥ ७ ॥

विषाणानि गवां राजन् महिषाणां तथैव च ।

अजानां च तथा चर्म 'महिषं गव्यमेव च ॥ ८ ॥

'रसविम्बाकपित्थास्तु वज्रलेपः प्रकीर्तितः ।

अष्टौ भागास्तु नागस्य कांस्यभागद्वयं तथा ॥ ९ ॥

१. A,B,C,V. विन्दुकांश्च. २. A,B,C,D. शल्मलीनां. ३. A,D. महकी-. ४. V. पुष्पं. B. धनुनश्च. ५. D. समानानां नृपोत्तम. ६. B. भागावशेषितम्. ७. A,B,C,D. तां च. C. V. मल्लकीनां. ८. A. मल्लस्य. V. वत्सलस्य. ९. V.C.B. कुम्भकं. १०. A,B. C,V. अतसीं नकुतप्तोऽयं. ११. A. -मलकी. V. -सदकं. १२. V. माहिष्यं. १३. V. रसविम्बाकपित्थास्तु V. (f₁) रसविम्बाकपित्था. (f₂) रसविम्बाकपित्थाणि. C. रसविम्बाकपित्थान्. D. रसं विम्बाकपित्थानां.

रीतिभाग च 'कथितो वज्रलेपस्तथैव च ।

सुधा'पक्वस्ततः क्षिप्तो गन्धचर्म'समन्विन ॥ १० ॥

'खररोमयुतो राजन्' वज्रलेपस्तथैव च ।

तेषामेनै'सस्युक्ता कथ्या 'शैलगृहा' नृप ॥ ११ ॥

पक्वेष्टक'गृहाश्चैन' म्यायिनो मनुजोत्तम ।

वज्रलेपयुता ह्येते भग्न्यपि दृढास्तथा ॥ १२ ॥

तिष्ठन्ति 'सुमहाराज' सवत्सरगतान्यपि ।

'सहस्राण्यपि धर्मज्ञ चाश्रुता' न्यर्तुशानि च ॥ १३ ॥

"सुधावर्णेन" स'पे' ('सपे') लेपं 'दद्यात्तथा बहि' ।

ततश्च ता सुधा दद्याच्छोभाधर्मरिमर्दन ॥ १४ ॥

वज्रलेपविधानं 'तु प्रोक्तं' 'सम्यग्' मयानव ।

देवायतन'मध्येषु तथा च भग्नेषु च ॥ १५ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयव्रतमन्त्रा' "वज्रलेपन नाम ॥ १२ ॥

१ D कथित २ VCD -पक्वा तन क्षिप्ता ३ VCD -समाश्रिता ४ VCD
खररोमयुता ५ CD -वज्रलेप प्रकीर्तित ६ B शैलगृहा-नृप ७ VC गतायेव AB
गतयेव ८ D सुमहाराज सवत्सर ९ VCD सहस्राणि च धर्मज्ञ १० AC -न्यर्तुशानि
च. ११ ABD सुधा वज्रलेप १२ C सपे' १३ B दद्यात्तथाविधि १४ A त
१५ V सम्यक्कतया तव D सम्यग्मया नृप. BC सम्यग्मया मनुष्येन्द्र. १६ B मन्त्रेषु
V मुख्येषु १७ V. वज्रलेपनिरूपण

त्रिनवतितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय —

कृते तु देवायतने त्रिधानं नागवत् क्षितौ ।

केवलं तु तदा ह्यासन् प्रत्यक्षेण नराधिप ॥ १ ॥

प्रत्यक्षेणापि पश्यन्तस्त्रेताद्वारापर्योजना ।

देवानां प्रतिमां कृत्वा पूजयन्ति यथाविधि ॥ २ ॥

गृहे प्रतिष्ठा तत्रापि त्रेतायां तु प्रवर्तिता ।

द्वापरे चाप्यरण्येषु ऋषिभिस्तु ततः कृता ॥ ३ ॥

तेषां सम्पूजनं नित्यं सिद्धैस्तु क्रियते नृप ।

प्रतिष्ठाभावकारणान्निवृत्ता ऋषयस्तु ते ॥ ४ ॥

कलौ प्रवृत्तं सर्वोऽयं प्रतिष्ठाकरणे जन ।

ज्ञानं परं कृतयुगे त्रेतायां च तपः परम् ॥ ५ ॥

द्वापरे तु तथा ज्ञेयं प्रतिष्ठा तु कलौ युगे ।

देवतावेष्टमपूर्वाणि नगराणि कलौ युगे ॥ ६ ॥

कर्तव्यानि महीपालैः स्वर्गलोकमभीप्सुभिः ।

राजा तु स(१ ख)र्वनगरं न कुर्यान्नृपसत्तम ॥ ७ ॥

यो न राजा हतो युद्धे स पुरं कर्तुमर्हति ।

रूपकं च सुनामाङ्कं कुर्याद्वाजा तथाप्यसौ ॥ ८ ॥

दुर्गं सर्वेण कर्तव्यं राजा भूपतिसत्तम ।

भूमिदानादिभिर्नृपैस्तु कुर्यात् सुविहितं सदा ॥ ९ ॥

प्रतिष्ठा सरूपा कुर्यादन्यथा पापभाग्भवेत् ।

तत्कृतायां सुरार्चयामनिष्टं न्यात् कलौ युगे ॥ १० ॥

१ V केवलं हि तदा ह्यासन् प्रत्यक्षेण २ V दृश्यन्त त्रेता C दृश्यन्तस्तदा
D दृश्यन्त स्त्रेता A पश्यन्तस्तदा ३ V यथाविधिम् ४ VC करणो जन ५ B कृतयुग
६ D ततः परम् ७ D सर्वा ८ V सुनामाङ्कं AC स्वनामाङ्क ९ AB कुर्यात्सुविहिता
सदा V कुर्यात्सुविहितं सदा १० C तत्कृतायां सुवचार्चा- D तत्कृतायां सुवचार्चा-

'मर्तुस्तु तदनिष्ट म्याजन्मान्तरगतेष्वपि ।
 कृतव्रैताद्वापरेषु प्रतिष्ठाकरणात्कल्पम् ॥ ११ ॥
 यस्मात्तेषु कृतमर्चा सिद्धा संपूजयन्त्यहम् ।
 कलौ कृनायामर्चाया सिद्धपूजा न विद्यते ॥ १२ ॥
 तस्मात्सुविहिता कुर्याद्भूमिदानादिभिः कलौ ।
 येन राजा हतो राजा नान्यो युधि भवेत् कलौ ॥ १३ ॥
 प्रतिष्ठा तेन कर्तव्या नगरे पूर्वनिमित्ते ।
 अनुज्ञा नृपते प्राप्य दुर्योधन्योऽपि यादव ॥ १४ ॥
 स्थिरा प्रतिष्ठा 'गृह्याया नृपानुज्ञान'कारणम् ।
 परप्रणीतां यस्म्यर्चां स कुर्यान् पुनरेव तु ॥ १५ ॥
 विधान 'भूमिदानाद्य कुर्याच्च' च शक्तिः ।
 द्विगुण फल्माप्नोति कुल चैनः सद्युद्धरेत् ॥ १६ ॥
 कृत्वा सुविहितामर्चां प्रतिष्ठापि यथाविधि ।
 इष्टापूर्तेन धर्मेण नरो युज्यत्यसप्तयम् ॥ १७ ॥
 राजसूयाधमेधानां फलेन च नराधिप ।
 कृते व्रैतायुगे राजन् द्वापरे च 'नरोत्तमा ॥ १८ ॥
 आगच्छन्ति नृलेकेऽस्मिन् सशरीरा दिवोकसः ।
 नागच्छन्ति कलौ यस्मात् 'सशरीरा कथञ्चन ॥ १९ ॥
 आगच्छन्ति प्रतिष्ठासु द्विजैरावाहितास्ततः ।
 'सस्मात् कलौ प्रयत्नेन प्रतिष्ठा 'कारयेद् बुध ॥ २० ॥
 अर्चास्थैस्त्रिदशैः लोका कलौ "सर्वो हि "पाल्यते ।
 अर्चागताश्च गृह्णन्ति वृत्तदेःप्रतिष्ठिता ॥ २१ ॥

१ V इतः तु २ B दृष्टा वा ३ D. -हरणम् ४ D -भूमिदानादयः ५ A B V.
 न ६ D नरोत्तम ७ C सशरीरा ८ A सस्मात् ९ C कारयेत् १०
 A B C D -लोक ११ A B C सर्व हि D सर्व इ १२ A B पाल्यते.

'तस्मात् कलौ प्रयत्नेन प्रतिष्ठाकरणं हितम् ।
 यत्नात् सुविहितं कुर्याद् भूमिदानादिभिः सदा ॥ २२ ॥
 'इष्ट्वा यज्ञैर्यथा यान्ति मानवास्त्रिदिवालयम् ।
 तथैव राजन् गच्छन्ति कृतदेवप्रतिष्ठिताः ॥ २३ ॥
 'तस्मात् कलौ प्रतिष्ठानं कर्तव्यं भूरिदक्षिणम् ।
 यत्नात् सुविहितं कृत्वा भूमिदानादिभिः शुभा ॥ २४ ॥
 दुर्गे प्रतिष्ठा कर्तव्या नगरे च तथा शुभे ।
 नित्यमापणवीथ्यग्रे नान्यत्रेति नराधिप ॥ २५ ॥
 ग्रामे वा यदि वा घोषे नास्ति यत्रापणं नृप ।
 तत्रोद्याने बहिः 'कुर्याद्ग्राममध्ये न कारयेत् ॥ २६ ॥
 नदीतीरेषु कर्तव्या वनेषूपवनेषु च ।
 सरसां चैव तीरेषु गिरीणां शिखरेषु च ॥ २७ ॥
 उपत्यकासु रम्यासु गुहासु च विशेषतः ।
 एतेषु यान्ति सान्निध्यं स्थानेषु त्रिदिवौकसः ॥ २८ ॥
 जलाशयविहीनेषु देशेषु मनुजोत्तम ।
 सान्निध्यं नैव कुर्वन्ति कदाचिन्निदिवौकसः ॥ २९ ॥
 तथा सुरगृहं कार्यं यथा ग्रामे जलाशयम् ।
 पुरस्ताद्वा भवेत्तस्य नान्यथा मनुजाधिप ॥ ३० ॥
 समन्तात् जलं शस्तं द्वीपे देवगृहे कृते ।
 यत्र देवगृहं कार्यं तत्र भूमिं परीक्षयेत् ॥ ३१ ॥
 श्वेता रक्ता तथा पीता कृष्णा वर्णक्रमान्विता ।
 कुशाभिश्च जरैः 'काशैर्दूर्वाभिश्च तथा युता ॥ ३२ ॥

१. A. तस्मात्कलौ २. D. यस्मात्सुविहितं ३. A.C. यद्वा- D. इष्ट्वा यज्ञैस्तथा.
 ४. D -दशालयम्. ५. V. प्रतिष्ठकाः. ६. A. writes throughout तस्मात्कलौ in-
 stead of -कलौ ७. D. यत्रापणे. ८. V.C.D. कार्यं ग्राममध्ये. MS. D. has lost
 the other pages so this अध्याय is not complete. ९. B. कृष्ण. १०. B.
 काशैर्दूर्वाभिश्च.

मधुरा च कषाया च 'तथाग्ल' लपणा च या ।
 वर्णकमाङ्गिता भूमि सर्पेण शृण्वत 'परम् ॥ ३३ ॥
 रण्टकट्टिमसकीर्णा शर्करालोप्सयुता ।
 'सश्वभ्रा त्रिपमा दुर्गा सप्तमीया तथा च या ॥ ३४ ॥
 मूषिकासप्तहुला पिपीलिक'गणान्विता ।
 नित्य च शकटच्छिन्ना प्लुता या च पुरोदकै ॥ ३५ ॥
 आघातसूना भूमिश्च बन्धनारारमयुता ।
 वसतिर्यत्र दग्धा च विद्युता वह्निनापि वा ॥ ३६ ॥
 वसता दृष्टिदोषा च कूर्मपृष्ठा तथैव च ।
 त्रिकोणा सगिहीना च शर्पाकारा तथा च या ॥ ३७ ॥
 दक्षिणेन तथा निम्ना निम्ना पृष्ठत एव च ।
 'पुराम्बुग्राहिणी या च सुशिरा च तथा नृप ॥ ३८ ॥
 खात च 'सुमृदा यत्र पूर्यते न पुनस्तथा ।
 खाते यत्र कृत दीप प्रम्लानिमुपगच्छति ॥ ३९ ॥
 माल्य च म्लायते खाते ता भूमिं परिवर्जयेत् ।
 खाते तोयेन पूर्णे च यत्र तोय न तिष्ठति ॥ ४० ॥
 ता भूमिं वर्जयेद्यत्नाद् दुर्गन्धा च तथापि या ।
 प्रागुदक्प्रवणा शस्ता स्निग्धा च सुदृढा तथा ॥ ४१ ॥
 'खातेऽधिक च मृद्यत्र 'पूर्यमाणे तथा भवेत् ।
 'दीप न म्लायते यत्र न्यस्त च कुसुम तथा ॥ ४२ ॥
 तोय सन्तिष्ठते खाते यत्र कालान्तर बहु ।
 सा प्रशस्ता मही ज्ञेया सुगन्धा सुस्वना तथा ॥ ४३ ॥

१ V C तथा दु लपणा २ B पर ३ V अशुभ्रा A C सशुभ्रा ४ V C
 गुणावित ५ A निलोकासगिहीना ६ A C पराम्बु ७ C स्वमृदा- ८ V C
 ९ खातेऽधिका १ V पूर्यमाणे भवे नृप १० V दीपो

भुवः परीक्षणं कुर्यादिवसेऽतिशुभे तथा ।

भुवः परीक्षणे यत्र मङ्गल्यद्रव्यदर्शनम् ॥ ४४ ॥

श्रवणं वा तथैव म्यात् सा शुभा स्यात् वसुन्धरा ।

नं ता 'राजन् परीक्षेत प्रगस्ता सा प्रकीर्तिता ॥ ४५ ॥

अमङ्गल्यं तथा दृष्ट्वा श्रुतं वा नृपसत्तम ।

भुव परीक्षणं 'तत्र न 'कार्यमशुभा हि सा ॥ ४६ ॥

शुभा मही यत्र भवेन्नृवीर

कार्या प्रतिष्ठा भवतीह 'तत्र ।

कृता भवेत्तत्र नरेन्द्रचन्द्र

हिताय कर्तुः 'स्वविवृद्धये च ॥ ४७ ॥

इति श्रीप्रिण्णधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे भूमिपरीक्षा नाम ॥ ९३ ॥

—

१. A. राजन्परीक्षेत. २. A B C यत्र. ३. C. कार्यमशुभ ४. A.B.C. यत्र. ५. A. मीनवृद्धये च. C. स्व विवृद्ध ये च.
४. ३४

चतुर्णवतितमोऽध्यायः ।

‘मार्कण्डेयः—

शुभां परीक्ष्य वसुधा तत्र क्षुर्यात् सुगन्धम् ।
 आदौ तां शोधयेद्विद्वान् दिवसे गुणसंयुते ॥ १ ॥
 तत्र देशं शुभं विद्वान् गोमयेनोपलेपयेत् ।
 ततः संपूजयेत्तत्र देवदेवं विनायकम् ॥ २ ॥
 तथा च विश्वकर्माणं भाण्डं तदुपयोगि च ।
 ‘पञ्चोल्लूषिकाभक्ष्य’कुलमाधौवनपर्वटैः ॥ ३ ॥
 परमात्मेन ‘मेधैश्च पुष्पधूपानुलेनैः ।
 पूजयित्वा च दैवजं सात्ततं म्यपत्तिं तथा ॥ ४ ॥
 भुन संगोवनं कुर्याच्चथानं पृथिवीपति ।
 तावत् सशोधयेद्भूमिं निजा यावत्प्रदृश्यते ॥ ५ ॥
 तदा सशोधयेद्विद्वान् शाल्यवत्स्यवर्जिता ।
 ततस्तु पूरयेत्पश्चाद् दृढं मृत्तिकाया पुनः ॥ ६ ॥
 सद्गुणैः ‘तु या शस्ता’ तस्य वर्णम्य कीर्तिता ।
 अशल्यया मृत्तिकाया पूरयेत्सुदृढं पुनः ॥ ७ ॥
 कृत्वा तु पूरितं देशं सुदृढं सुममं ततः ।
 सुसूक्ष्मशल्यजानार्थं कुर्याच्छल्यपरीक्षणम् ॥ ८ ॥
 यथा वक्ष्याम्यहं राजस्तथा यत्नेन बुद्धिमान् ।
 यदि म्याच्छल्यसंयुक्ता शल्यमुद्धृत्य यत्नतः ॥ ९ ॥
 पुनः संपूयेद्विद्वान् यत्नाच्छुभमृदा नृप ।
 एवं सशोभ्य भूमिं तु कुम्भं सस्थापयेत्ततः ॥ १० ॥
 शिलान्यासं तु कुर्यात् तत्रैवाऽह्नि चतुर्विंशम् ।
 ‘पक्षेष्टारचिते’ कार्यास्ता एव तु चतुर्विंशम् ॥ ११ ॥

१. In Ms C अक्षय्य १४ begins after the slo no. २७. २ C पञ्चोल्लूषिका-
 भक्ष्यमार्कण्डेयपर्वटैः १. A. B कुलमाधौवनपर्वटैः. ४ A. मेधैश्च. B. मयश्च. C. तस्यैश्च V. तस्यैश्च.
 ५. A. पृथिवीपतिम् ६. V. तथा शस्ता. ७. V. C. यस्य. ८. A. C. पक्षेष्टारचिते.

मृगमये चेष्टकान्यासं कर्तव्यं न च दारुणे ।

शुभे दिवसनक्षत्रे मुहूर्ते चाभिपूजिते ॥ १२ ॥

कुम्भाकारां शिलां कुर्याच्छैलदेवगृहे शुभम् ।

अन्यत्र ताम्रकलशं सुदृढं यत्र संयुतम् ॥ १३ ॥

चतुष्पाष्टिपदं कृत्वा समे स्थाने तु मण्डलम् ।

कृत्वा तु देवतान्यासं तत्र मण्डलके द्विज ॥ १४ ॥

सर्वासां वास्तुविद्योक्तदेवतानां यथाविधि ।

श्रियाः सम्पूजनं कृत्वा वास्तुदेवस्य चाप्यथ ॥ १५ ॥

पूजनं मण्डलं कार्यं वास्तुदेवगणस्य च ।

विनायकस्य देवस्य विश्वकर्मण एव च ॥ १६ ॥

भाण्डानां च महाराज तथा तदुपयोगिनाम् ।

गन्धार्धपुष्पनैवेद्यदीपधूपैर्यथाविधि ॥ १७ ॥

ॐकारपूतमाज्यं च जुहुयाच्छ्रीघरस्य च ।

श्रियः कृत्वा ततो होमं ब्रह्मणः कारयेत्ततः ॥ १८ ॥

ब्रह्माणं पुरतः कृत्वा वासु(?)स्तु देवगणस्य च ।

मध्ये कृत्वा ततः कुम्भं शिलान्यासं तु कारयेत् ॥ १९ ॥

ऐशाने तु ततः क्रोणे शिलां पूर्वं प्रतिष्ठयेत् ।

प्रदक्षिणं ततो राजन् शिलान्यासं विधीयते ॥ २० ॥

सूत्रन्यासं च कुर्वीत तस्मिन्नेव तथाहनि ।

यथानिवेशं कर्तव्यं प्रासादस्य सुनिश्चितम् ॥ २१ ॥

कृत्वा तु सूत्रविन्यासं नाभिकं तं तु कारयेत् ।

नूतं मनुजशार्दूल कर्तुंशोपकरावुभौ ॥ २२ ॥

१. B. दारुणे २. V.B.C. शुभम्. ३. C. च. ४. B. मण्डले द्विज. ५. C.V. मण्डलं वास्तुविशेषा. ६. A.B. श्रियाः ७. V.B. मण्डले कार्यं. मण्डले कार्यं. ८. V. -पूरुषोपयोगिनाम्— ९. A. ॐकारपूतमाज्यं B. ॐकारपूतमाज्यं. १०. V. श्रियाः. ११. V. C. कारयेत्ततः. १२. V. प्रतिष्ठिताम्. १३. V. १४. A.B.C. नोक्ते.

कुम्भस्य च शिलाया च तत स्थान विधीयते ।

'वटान्धत्थनपायेण सर्वापघिजलेस्तन ॥ २३ ॥

ततोऽनुलेपनं कुर्याच्चन्दनेन सुगन्धिना ।

आच्छादयन् तत कार्यं वासोभिः कुमुदैस्तथा ॥ २४ ॥

धूम दीप मुनैवेद्य तेषां नाम्ना निवेदयेत् ।

दक्षिणामिद्विजेन्द्राणां तत पूजा विधीयते ॥ २५ ॥

कालत्रिस्थपतिं पूज्यो ततो नाम विजानता ।

तत कर्ता जपन्मन्त्रं स्थपतिर्नाथ कालत्रि ॥ २६ ॥

नन्दे नन्दय वासिष्ठे वसुभिः पूजया सह ।

जये भार्गवाद्यादे प्रजाभ्यो जयमाप्नुत ॥ २७ ॥

पूर्णेक्षित्वाद्यादे पूर्णकामं कुरुष्व माम् ।

भद्रे ऋष्यपद्यादे कुरु भद्रा मतिं मम ॥ २८ ॥

सर्ववीजसमायुक्ते सर्वरत्नौषधैर्वृते ।

रुचिरे नन्दिते नन्दे वासिष्ठे रम्यतामिह ॥ २९ ॥

प्रचापतिस्तुते देवि चतुरस्रे महीमये ।

सुभगे सुव्रते भद्रे इह काश्यपि रम्यताम् ॥ ३० ॥

'पूज्यते परमाचार्यैर्गन्धमाल्यैः' रत्नकृते ।

'मन्त्रभूतिकरे देवि इह काश्यपि रम्यताम् ॥ ३१ ॥

अव्यङ्गे चाक्षते पूर्णे 'मुनेरक्षितस्तुते ।

इष्टके त्वं प्रयच्छेष्टं प्रतिष्ठा कामयाम्यहम् ॥ ३२ ॥

देशस्नानिपुरस्वामिपशुत्वामिपरिमहे ।

मनुष्यपशुहस्त्यश्व'धनशुद्धिकरी भव ॥ ३३ ॥

१ १ B वगन्ध य कया येन २ B पूज्यौ ३ VC राम ४ VC स्थपतिं वाप
५ C भार्गवाद्यान् ६ V मतिं ७ AC ना ने ८ V महामयि V (f₁) महीमये
(f₂) महीमये ९ V omits पूजयत रम्यताम् १० BC पूजित ११ C-रत्नकृते
१२ B प्रचापतिस्तुत देवि १३ D मनोरक्षित १४ B धनशुद्धिकरे

अनेनैव विधानेन कार्या भूमिः समक्रिया ।

द्वारन्यासं महाराज द्वारोच्छ्रायस्तथैव च ॥ ३४ ॥

स्तम्भोच्छ्रायं तथा वंशविन्यासं च यदूत्तम ।

तथामलकसारस्य चिह्नस्य तु समुच्छ्रायम् ॥ ३५ ॥

आयुधं वाहनं चिह्नं यस्य देवस्य यद्वेत् ।

तस्मादेकतमं चिह्नं कार्यं चामलसारके ॥ ३६ ॥

सुधासिते समाप्ते तु चित्रकर्म विधीयते ।

कटिः सुचित्रिता कार्या पृष्ठं कार्यं सुधासितम् ॥ ३७ ॥

चित्रं लक्षणवत् कार्यं सर्वकामसमृद्धिदम् ।

आश्चर्याणि तथान्यानि तत्र यत्नान्निवेशयेत् ॥ ३८ ॥

चिह्नं विष्णुगृहे तत्र गरुडं वापि कारयेत् ।

दुर्गागृहे तथा सिंहं त्रिशूलं हरवेश्मनि ॥ ३९ ॥

पद्मं लक्ष्मीगृहे चिह्नं हंसं स्याद्ब्रह्मणो गृहे ।

मकरं कामदेवस्य तालं सङ्कर्षणस्य तु ॥ ४० ॥

अर्धचन्द्रस्थितं सिंहमादित्यस्य गृहे भवेत् ।

वृत्तमण्डलमध्यस्थं मृगं चन्द्रमसो भवेत् ॥ ४१ ॥

वज्रं शक्रस्य कुर्वीत दण्डं वैवस्वतस्य च ।

वरुणस्य तथा पाशं गदां च धनदस्य च ॥ ४२ ॥

स्कन्दस्य शक्तिः कर्तव्या गणाध्यक्षस्य पार्थिव ।

कर्तव्यं परशोश्चिह्नं वैवहेज्ज्वाला विधीयते ॥ ४३ ॥

वायोरम्बरभङ्गं तु उष्ट्रं निर्ऋतये तथा ।

अन्येषामपि देवानां चिह्नं स्यादायुधं स्वकम् ॥ ४४ ॥

१. A.D. भूमि. २. B. द्वारोच्छ्रायं. ३. C. समुच्छ्रायम्. ४. D. हंसः. ५. D. च.
६. A.C. मृगं चन्द्रमसो. B. गृहं चन्द्रमसो. Ms. D. omits वृत्तमण्डल...अवेत्. ७. A.B.
वैवस्वतस्य च. ८. V. वै. ९. A.B.C.D. कर्तव्याः परशुचिह्नं. १०. A.B.D. वैवहेज्ज्वाला.
११. A.B.C.D. निवृत्तये instead of निर्ऋतये.

ततो ध्वजस्य विन्यास कर्तव्यः पृथिवीपते ।

असुरा वासमिच्छन्ति ध्वजहीने सुरालये ॥ ४५ ॥

ध्वजेन सफलं पापं जनस्य च विनश्यति ।

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन दद्याद्देवगृहे ध्वजम् ॥ ४६ ॥

एवं कृते देवगृहे नरेन्द्र

बृद्धिस्तदा स्यान्न हि संगयोऽत्र ।

तस्मात्प्रयत्नेन विधानयुक्त

देनालयः कार्यमदीनसत्त्व ॥ ४७ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसमाधे 'महानिर्वाण्यासध्वजविधिर्नाम ॥ ९४ ॥

—

१ B पृथिवीपते २ A B, C वस्तुमिच्छन्ति ३ V पाप ध्वजदस्य विनश्यति C
पाप ध्वजात्तस्य... नश्यति D चार्प ध्वजस्य नश्यति x V दद्याद् देवगृहे x. B C D कार्य
दीप्तनश्च ६ V. महाशिल्पध्वज-.

पञ्चनवतितमोऽध्यायः ।

ॐ एवं वादिनं श्रीभगवन्तममल्लप^१समतिशयसच्चिरजीविनं
 श्रीमार्कण्डेयं राजा वज्रः प्रपच्छ । भगवन्नष्टशत्यज्ञानं कथं
 भवति । तमुवाच श्रीभगवान्मार्कण्डेयः । कदाचित्कमपि महद्भूतं
 त्रैलोक्यं नाशायोत्थितमभवत् । तं भूतं ससंग्रमैस्त्रिदशैर्निगृह्य वेगे-
 नाधोमुखं न्यस्तं । तस्य चोत्थानमीता देवा अङ्गेषूपविष्टास्तस्य पर्ज-
 न्याद्याः क्रमेण दक्षिणेऽह्नभागे व्युत्क्रमेण नागाद्या वामे, पर्जन्य-
 हुताशनौ शिरसि, करग्रहौ वदने, दशोश्च यज्ञकामौ, स्तनयोः
 महेन्द्रादिती, श्रवणयोः ख्यदिति, उरःस्थले अंसयोश्च सत्यमृशान्त-
 रिक्षपवनाः । भुजे चन्द्रभल्लाटमुख्या नागराजानो, द्वितीये भुजे
 सावित्रसवितारौ, करे रुद्रव्याधी, द्वितीये करे अर्यमा पृथिवीधरश्च
 करस्य कक्षयोः, पुष्पवितथ^२ वृहत्क्षताः पार्श्वे, शोषशोक्यक्षाश्च
 द्वितीये पार्श्वे, हृदि ब्रह्मा, विवस्वान्मित्रश्च जठरे, जयेन्द्रौ मेढ्रे,
 वृषणयोश्च यमचरुणौ, स्फिजे वृषामुरौ, ऊर्ध्वोः गंधर्वपुष्पदन्तौ जान्वोः,
 मृगघ्नीवौ जह्वयोः, पितृदौवारिकौ चरणयोः एवमयमैशानी दिक् शिरः,
 नैर्ऋती दिक्पादौ वास्तुपुरुषस्य । तत्र च यत्स्वाङ्गे स्मृतं प्रष्टा प्रय-
 च्छति तत्रैव वास्तवङ्गे शल्यं विद्यात् । अथ वा यत्रैवाङ्गे गृहपतेः भूयो
 भूयो रुम्भवति । अथ वास्तुदेवतानेकैकामुद्दिश्य घृतं जुहुयात् । यद्वाज्यं
 हूयमाने अग्निलक्षणमशुभं भवेत् तद्देवदेशे । वा अथैतद्देवताभागे
 मुखेन शल्यज्ञानमहं चतुष्पटिपदविभागेन वक्ष्यामि । तत्र बहिः

१. V.B.C.D. omit ॐ. २. C. omits श्री. ३. V. -समतिवत्. ४. B.C. omit श्री. ५. A.B.C. omit श्री. ६. V. -नाशायोत्थितमभवत्. C. -नाशायोत्थितम-
 भवत्. ७. V.B.C. तद्भूतं. ८. B. वाते. ९. C. यज्ञकामौ. १०. A.C. महोदिति. ११.
 A. चन्द्रभल्लाटमुख्या. १२. V. वरौ. १३. A.C. पृथिवीधरश्च. १४. वरश्च. १५. A.B.
 C.V. वृहत्क्षताः. १६. C. विवस्वान्मित्रश्च जठरे. १७. V. रिपजि वृषामुरौ V. (f.) रिपजि वृषा-
 मुरौ. C. रिपजिः वृषामुरावृषोः. १८. V. रिगादौ. १९. V.D. रुद्रशष्टा. २०. A.D. विद्यात्.
 २१. A.B. गृहपतेः भूयो भूयो रुम्भवति. C. गृहपतेर्भूय रुम्भवति. २२. A.D. यद्वाज्ये. २३. A.
 B.D. मुखेन शल्यज्ञानमहं. C. मुखेन शल्यज्ञानमहं.

पूर्वेणार्धपदेशश्च । पर्जन्य अध्यर्धपदेशश्च, 'पर्जन्य अध्यर्धपदेशश्च
 करग्रह महेन्द्ररिसत्यवृषा यथानम द्विद्विग्रहेणा, अन्तरिक्षो
 'ऽध्यर्धपदेश । 'पवनोऽध्यर्धपदेशश्च दक्षिणेन पुष्पोऽध्यर्धपदेश ।
 नित्योऽध्यर्धपदेश । 'बृहत्क्षतयमृह गन्धर्वा द्विपदेशा, कोशोऽध्यर्ध
 पदेश । शेषोऽध्यर्धपदेशश्चात्र दिङ्मगराजेनार्धपदेश । मुख्योऽध्यर्ध
 पदेश । 'भग्नटचन्द्रादित्यो द्विपदेश । रागोऽध्यर्धपदेश । तदाशनो
 ऽध्यर्धपदेशश्च तन्मर पूर्वणार्धपदनाथ । यक्षो द्विपदनाथोऽर्थमा 'अर्धपद-
 नाथ, मावित्रो दक्षिणतोऽर्धपदनाथ, सवित्रा 'द्विपदनाथो
 विप्रस्नानार्धपदनाथ जय पश्चिमेनार्धपदनाथ, इन्द्र द्विपदनाथो मित्र
 अर्धपदनाथो रुद्र । उदार्धपदनाथो व्याधि । द्विपदनाथो 'महीधर ।
 'अर्धपादनाथ काम । मध्ये चतुष्पदेशो ब्रह्मा । एव वहिर्द्वात्रिंश-
 द्वेवता, अन्तस्त्रयोदश, एव पञ्चवत्वारिंशत् । तत्र प्रश्नकाले । यम्प
 नाम श्रूयते स्त वा तदस्ति 'विद्यात् पृच्छकचवनप्रथमाक्षराद्वा
 अक्षरादिवर्गे वाजिनरा 'श्वगोमायुमेपरासमाज 'वस्तुतो नवधा
 विभक्तम्य मध्ये वकार 'अकृत एव 'सग इत्येते क्रमेण प्राच्या
 दिपु वणा । वणेप्रथमश्रवणाद्वास्तुनि तदिशि शल्यम् । लमाच्छू
 न्येषु केन्द्रेषु नि शल्य दृढ भवति । पापयुक्तेषु 'सशल्य सशल्ये च
 केन्द्रे राशिनक्षो दिग्भवति 'वलिनिग्रहे अस्थिशल्यम् । बलहीने शर्करा-
 झारकाष्ठतुपभस्मादि तत्र सर्वेष्वस्थिषु कर्तुर्मरण भवति शर्करातुप
 केशाङ्गारभस्मशल्येषु शोकानर्थव्याधिमरण 'चौरोपद्रवा सशल्ये
 च देवतायतने देवता सन्निधान न भवति । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन
 नि शल्य वास्तुदेवतायतन च कुर्यात् । 'देवतायतनदक्षिणे भागे

१ C पर्जन्य करग्रह २ B -ध्यर्धपदेशा ३ V D पवनोऽध्यर्धपदेशश्च C पवनो
 धपदेशश्च ४ V C बृहत्क्षतयमृह ५ V -पदेश ६ A B C भग्नटचन्द्रादित्यो ७ B
 अर्धपदनाथो ८ V omits द्विपदनाथो मित्र ९ C -यमनाथ, १० V महीधर
 ११ A अर्धपदनाथ १२ A B विद्यात् १३ A श्वगोमायुमेपरासमाज वास्तुतो B श्वरोगो
 मायुमेपरासमाज वास्तुतो D श्वरोगोमायुमेपरासमाज वास्तु सा १४ C वास्तुना १५ V D
 अकृत १६ B गम V (1) सग १७ V C सशल्य च केन्द्र १८ D वहिर्द्वात्रिंश
 १९ A B C D चौरोपद्रवाण २० B C D सन्निधान भवति २१ C दिग्भागे

देवता कोशभजनम् । तस्याग्रेये महानसम् । दक्षिणेन 'नानभजनम् ।
नैर्ऋते कुप्यगृहम् । पश्चिमेन तोषगृहम् । वायव्येन 'भाण्डगृहम् ।
'उदक् प्रेक्षागारम् । ऐशानेनेज्यागृहम् । प्राक् सर्वे कर्मकारगृहमिति ।
एतान्यपि च शल्यवर्जितानि कुर्यात् । सर्वत्र द्रविणशल्येन वृद्धिर्भवति ।
तद्विज्ञानं भवति । भवति चात्र—

ऊर्ध्वस्थे केन्द्रगे 'सौम्ये शल्यं द्रविणसजितम् ।
दिक् त्वत्राप्यवगन्तव्या केन्द्रराशिवशेन च ॥ १ ॥
ऊष्मा प्रदृश्यते यत्र छत्राकारः क्षितौ 'भवेत् ।
तत्र विच विजानीयात् सुशिरं यदि भूतलम् ॥ २ ॥
'नीलामि श्वेतपक्ष्माभिर्मक्षिकाभि समन्विता ।
दुर्गन्धा च तथा भूमिस्तत्राध स्वाद्धनं भवेत् ॥ ३ ॥
एकनालसमुत्थे द्वे 'दृश्येते यत्र पुष्करे ।
भूयोभूयश्च तत्राध कथयन्ति यत बहु ॥ ४ ॥
अक्षीरा क्षीरिणो वृक्षास्तनुमिर्यदि वेष्टिता ।
अकण्टका कण्टकिनस्तत्रापि 'द्रविणं वदेत् ॥ ५ ॥
द्रुमे भवति 'वन्दाक यत्र चान्यं नराधिप ।
तत्रापि द्रविणं वाच्यं श्वेतं यत्र च किशुकम् ॥ ६ ॥
'हिमाम्भसानि ध्रियन्ते न प्ररोहन्ति पादपा ।
अकाले पुष्पदा वृक्षान्तत्राधो धनमादिशेत् ॥ ७ ॥
शार्ङ्गको मैथुनं यत्र भुजगश्चित्रमस्तक ।
दृश्यते यत्र राजेन्द्र तत्राधो धनमादिशेत् ॥ ८ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयपञ्चमवादे प्रतिष्ठापरूपे द्रव्योद्धारनाम ॥ २५ ॥

१ A B C, D. स्थानभजनम्. २. C दण्डगृहम्. ३. V D. उदक्प्रेक्षागारम्.
४. A B D. -वर्मकर. ५ V, B, D. सौम्ये. A सौम्ये ६ B, C, D, V. वक्षिः. ७. B.
omits नीलामि पुष्करे. ८. V, C. समर्थे ९. C. दृश्ये द्वे १०. B. द्रव्यं. D. द्रविणं.
मनो ११. A. वक्षिः. १२. C, V. हिमाम्भसानि ध्रियन्ते. D. प्रियेते.
१. १५

पणवतितमोऽध्यायः ।

वज्र उवाच— कस्मिन् काले तु कर्तव्या प्रतिष्ठा भृगुनन्दन ।
 कस्मिन् कस्मिन् कृता काले 'तदा भवति कीदृशी ॥ १ ॥

मार्कण्डेयः— शृणु कालं प्रवक्ष्यामि प्रतिष्ठाकरणे तव ।
 यस्मिन् यस्मिन् कृते काले यथा भवति यादव ॥ २ ॥
 नित्यं सन्निहिता लोके 'वैष्णवी तु युगे कृता(१ ते) ।
 धनधान्यवती 'स्फीता वरदा च तथा भवेत् ॥ ३ ॥
 दृष्टा(१ दा) भवति विलयाता त्रिदशेश'गुरोर्युगे ।
 'ऐन्द्री 'तेजोवती स्फीता भूतनिग्रहकारिणी ॥ ४ ॥
 तथाविधा तथाग्रेये 'भूतदाहमवाप्नुयात् ।
 नित्याश्चर्ययुता त्वाष्ट्रे गम्या लोकैस्तथैव च ॥ ५ ॥
 आहिर्बुध्न्ये दृढा नित्यं लोकानुग्रहकारिणी ।
 पित्र्ये विनाशमाप्नोति कर्तुश्च मरणावहा ॥ ६ ॥
 वैश्वे लोकहिता 'कर्तुर्लोकगम्या कृता भवेत् ।
 सौम्या सौम्ये तथा कान्ता वरदा च तथा भवेत् ॥ ७ ॥
 ऐन्द्राग्रे नाशमाप्नोति कर्तुः कृत्वा विनाशनम् ।
 'आश्विने श्रीमती भूत्वा शीघ्रं नाशमवाप्नुयात् ॥ ८ ॥
 लोकाभिगम्या 'भाग्ये स्यात् कर्तुर्दोषवती भवेत् ।
 'अशुभेऽपि युगे कार्या प्रतिष्ठा 'मनुजोत्तम ॥ ९ ॥
 यस्मिन् यस्मिन् युगे'नाथो यो यो देवः प्रकीर्तितः ।
 धनधान्यवती स्फीता कर्तुः श्रेयोवहा तथा ॥ १० ॥

१. D. कदा. २. V. -कृता. ३. B.C.V. वैष्णवे. ४. B. दृष्टीता. ५. C. गुरुयुगे.
 ६. V. ऐन्द्र. ७. B. तेजवती. ८. C.D. भूतदा. ९. A.B.C.D. कृता लोक १०. V.
 अश्विनी B.D. आश्विनी ११ B.D. भागे. १२. V. अशुभेऽपि १३. D. मनुजेश्वर.
 १४. B. नाथ.

‘संवत्सराख्ये वर्षे तु नित्यमाज्ञायुता भवेत् ।

‘परिपूर्वे तु भूतघ्नी ^१लोकख्याता तथैव च ॥ ११ ॥

इडापूर्वे तथा सौम्या वरदा लोकसुन्दरी ।

अनुपूर्वे तु वरदा धनधान्यवती भवेत् ॥ १२ ॥

तत्पूर्वे नाशमाप्नोति कर्तुर्नाशावहा भवेत् ।

तत्रापि शम्भोर्मृत्योश्च यमस्य च हिता भवेत् ॥ १३ ॥

उत्तरे ^२त्वयने सौम्या धनवृद्धिकरी भवेत् ।

धनधान्ययुता स्फीता लोकानन्दकरी भवेत् ॥ १४ ॥

दक्षिणे त्वयने कर्तुः पापवृद्धिकरी भवेत् ।

तत्रापि सुप्ते देवेश(?) शो) सर्वानर्थं विवर्धिनी ॥ १५ ॥

शिशिरे लोककान्ता स्याद् दृढा च वसुधाधिप ।

स्फीता ^३वसन्ते सौम्या च वरदा च तथा भवेत् ॥ १६ ॥

ग्रीष्मे तेजस्विनी कान्ता भूतनिग्रहकारिणी ।

प्रावृट्काले कृता नाशं कर्त्वा सह समाप्नुयात् ॥ १७ ॥

शरत्काले कृता नाशं ^४शीघ्रमेव प्रपद्यते ।

हेमन्ते वरदा सौम्या धर्मवृद्धिकरी भवेत् ॥ १८ ॥

‘माघे कर्तुर्विनाशाय फाल्गुने सुभगा भवेत् ।

लोकानन्दकरी ^५चैत्रे वैशाले धनसंयुता ॥ १९ ॥

आज्ञायुता तथा ज्येष्ठे आपादे कर्तृवृद्धिदा ।

श्रावणे धनहीना स्यात् प्रोष्ठपादे विनश्यति ॥ २० ॥

आश्विने नाशमाप्नोति वह्निना कार्तिके तथा ।

सौम्ये सौभाग्यमत्तुल्यं पौषे पुष्टिरनुत्तमा ॥ २१ ॥

१. V. सवत्सराख्ये वर्षे-यानिर्णय- २. C. परिपूर्वेत. D. omits परिपूर्वे तु ..पापवृद्धिकरी भवेत्. ३. A.B. लोकाख्याता. ४. V. त्वयने. ५. V. -विवर्धिनी. C.D. -विवर्धनी. ६. C.D. वसन्ती. ७. D. शीघ्रं चैव. ८. D. माघे कर्तुं धनदा फाल्गुने. ९. C. चैत्री वैशाली.

दोषाग्रहाधिनासे स्यात् कर्तृरात्मन एव च ।
 वृष्णपक्षत्रिभागे तु प्रथमे स्याच्छुभाग्रहा ॥ २२ ॥
 मध्या द्वितीये भरति तृतीये कर्तृनाशिनी ।
 शुक्ले त्रिभागे प्रथमे देशनाशाय कीर्तिता ॥ २३ ॥
 द्वितीये मध्यफलदा तृतीये च शुभाग्रहा ।
 धनधान्यवती मयीता वरदा च तथा भवेत् ॥ २४ ॥
 यस्य पक्षस्य वृद्धिः स्यात् तस्मिन्शुभावहा भवेत् ।
 तेजस्विनी सूर्यदेवे चन्द्रे 'क्षेमाग्रहा भवेत् ॥ २५ ॥
 भोमेऽग्निना प्रदद्येत बुधेन धनदा भवेत् ।
 गुरुणा 'स्याद् दृढा नित्य लोमानन्दकरी सिति ॥ २६ ॥
 आचन्द्रार्कस्थिता सौरे प्रतिष्ठा समुदाहृता ।
 तेजस्विनी वृत्तिकासु भूतनिग्रहकारिणी ॥ २७ ॥
 'किञ्चिद्भूता ततः काले पुनर्दद्यति वह्निना ।
 वहे सूर्यस्य भौमस्य कुमारस्य च मानद ॥ २८ ॥
 'गङ्गायाश्च कृता तत्र न दद्यति च वह्निना ।
 'प्राजापत्ये दृढा नित्य लोकानुग्रहकारिणी ॥ २९ ॥
 'सोम्ये तु वरदा 'प्रोक्ता मूपनैस्तु विनाश्यते ।
 'आर्द्राया 'कर्तुर्मरण क्षिप्रमेव प्रयच्छति ॥ ३० ॥
 'पुनर्वसौ विनाशश्च संस्कार चाप्नुयात् पुनः ।
 'पुष्टिं पुष्ये समाप्नोति धनेन यशसा तथा ॥ ३१ ॥
 'साध्वे कर्तुं विनाश स्यात्प्रागाना च हिता भवेत् ।
 'पित्र्ये मरणदा कर्तुस्तथा नाश च गच्छति ॥ ३२ ॥

१ V D धमाग्रहा C धमग्रहा २ V च दृढा ३ V -स्थिता D स्थिता सोम्ये
 प्रतिष्ठा ४ A B C D किञ्चिद्भूता ततः काले ५ V B गङ्गाया च ६ B प्राजापत्ये D कृ
 प्राजापत्ये ७ D रो सोम्ये ८ D प्रोक्ता ९ D मृ आर्द्राया १० V. कर्तुर्मरण ११ D
 आ पुनर्वसौ विनाश स्यात्प्रागाना १२ D ३ पुष्टिं १३ D ति साध्वे १४ C विनाशाय
 नागानां च १५ D छे पित्र्य

‘लोकगम्या भवेद्भाग्ये कर्तुर्नाशवहा तथा ।

तत्रापि कामदेवस्य कर्तुः सौख्यावहा भवेत् ॥ ३३ ॥

‘आर्यग्नौ सुदृढा स्फीता लोकानुग्रहकारिणी ।

‘आज्ञायुता कृता हस्ते चिरान्नाशमवाप्नुयात् ॥ ३४ ॥

‘नित्याश्चर्ययुता लोके चित्राया च हितप्रदा ।

‘स्वातौ तु वरदा सौम्या लोकानुग्रहकारिणी ॥ ३५ ॥

‘ऐन्द्रान्ने कर्तृनाशाय मैत्रे मित्राभिवृद्धये ।

‘ज्येष्ठायां तेजसा युक्ता धनधान्यवती भवेत् ॥ ३६ ॥

‘तथाविधा तथा मूले किन्तु ‘भूतसमाश्रया ।

‘आप्ये ‘क्लेशमवाप्नोति वैश्वदेवे सुखप्रदा ॥ ३७ ॥

‘श्रवणे धनधान्याद्ध्वा ‘वासवे वसुसंयुता ।

‘वारुणे शीघ्रनाशाय ‘तथाजे मनुजोत्तम ॥ ३८ ॥

‘आहिर्वृष्ण्ये दृढा स्फीता ‘कर्तुः काम्यप्रदा तथा ।

‘धनधान्ययुता पौष्णे ‘आश्विने ‘रोगनाशिनी ॥ ३९ ॥

‘याम्ये मरणदा कर्तुर्यमम्य तु हितप्रदा ।

‘नक्षत्रे ‘सव्यतीपाते तथैव च ‘सवैधृते ॥ ४० ॥

ज्ञेया मरणदा कर्तुरात्मनाशकरी तथा ।

सार्के स्याच्छोऋजननी ससौरे मृत्युगविनी ॥ ४१ ॥

समौमे वह्निभयदा ‘सतमस्के स्थिरा न तु ।

केतुना ‘भूषिते ऋक्षे वह्निद्राहमवाप्नुयात् ॥ ४२ ॥

१. D. म लोकगम्या भवेद्भाग्ये. २. A.B. कर्तुर्नाशवहा. ३. D. -सौख्यावहामहा-
मवेत्. ४. D. पू. आर्यग्नौ. V. अर्यग्नौ सुदृढा. ५. D. उपा आज्ञायुता. ६. D. ह नित्याश्चर्ययुता.
७. D. चि स्वातौ च वरदा. ८. D. स्वा ऐन्द्रान्ने. ९. V.C. मित्राभिवृद्धये. १०. D. विअ ज्येष्ठाया.
११. D. ज्ये तथाविधा. १२. B भूतसमाश्रया. १३. D. म आप्ये. १४. A.B.D. -क्लेशम-
१५. D. पू. उ. श्रवणे. १६. D. अ वासवे. १७. D. ध वारुणे. B.C वारुणी. १८. D.
रा तथाजे. १९. D. पूमा आहिर्वृष्ण्ये. २०. V.C. कर्तुःसौख्यप्रदा २१. D. उ. म. धनधान्य-
युता. २२. D. रे आश्विने. A. आश्विनी. २३. A.B.C.D. रोगनाशिनी. २४. D. अ याम्ये.
२५. D. म नक्षत्रे. २६. A.B सव्यतीपात्रे. २७. C. सवैधृती. २८. A. सतमस्तके.
C. समस्तके. २९. A.B.C.D. भूषिते.

केतूदयं भवेद्येन तेन 'दुर्भिक्षमाप्नुयात् ।

भौमोदयो भवेद्येन तेन दहति बद्धिना ॥ ४३ ॥

सौरोदयो भवेद्येन तेन 'कर्ता विनश्यति ।

नक्षत्रे सपरीवेशे परचक्रमयं 'वदेत् ॥ ४४ ॥

उल्काहते विनाशाय सभूकम्पे भयप्रदा ।

'उल्कापातो भवेद्यत्र तत्र 'व्याधिकरो भवेत् ॥ ४५ ॥

त्रिविधोत्पातयुक्तेभ्ये न शुभा 'तु प्रकीर्तिता ।

दिव्ये कर्तृविनाशाय भौमे चात्म'विनाशनी ॥ ४६ ॥

अन्तरिक्षे च विज्ञेया लोहनाशकरी तथा ।

सवैधृतज्यतीपात'भृक्षमेकं विवर्जयेत् ॥ ४७ ॥

शेषैर्दोषैस्तथा युक्तं यावदागमनाद्रवेः ।

जन्मनक्षत्रविहिता कर्तुं 'धेयस्करी भवेत् ॥ ४८ ॥

'सम्पत्करी 'द्वितीये स्यात् तृतीयेऽरिभयप्रदा ।

'क्षेम्या 'चतुर्थे भवति पञ्चमे व्याधिवर्धिनी ॥ ४९ ॥

'कार्यवृद्धिकरी षष्ठे सप्तमे निधनप्रदा ।

अष्टमे वरदा सौम्या नवमे श्री'विवर्धिनी ॥ ५० ॥

कर्मणां 'साधकी प्रोक्ता 'जन्मभाद्रशमे तु मे ।

'एकादशे भूतिकरी द्वादशेऽरिभयप्रदा ॥ ५१ ॥

ज्ञेया त्रयोदशे क्षेम्या रोगदा 'तु चतुर्दशे ।

वृद्धिदा पञ्चदशके षोडशे निधनप्रदा ॥ ५२ ॥

'सप्तदशे 'भूतिकरी श्रीया 'चाष्टदशे भवेत् ।

एकोनविंशतितमे कर्तुर्मरणदायिनी ॥ ५३ ॥

१. C दुर्भिक्षमावहेत्. २. V. कल्प. ३. C. भवेत्. ४. C. उल्कापाते. ५. V.B.C. व्याधिकरी. ६. D. च. ७. V. -विनाशनी. ८. C. भृक्षमेकं. ९. B. धेयस्करी. १०. B. सपत्करी. ११. C.D. द्वितीया-. १२. A. क्षेमा. १३. C. चतुर्थी भवति पञ्चमी. D. चतुर्थी. B. omits कार्यवृद्धिकरी...विवर्धिनी. १४. D. कार्यसिद्धिकरी षष्ठी. १५. C. -विवर्धिनी. १६. C. साधके. १७. A.B.C.D. जन्मभाद्रशमे. १८. C. एकादशी. १९. D. च. २०. C. सप्तादशे. २१. D. भूतिकरी. २२. A.B. चाष्टादशे.

ततो द्वितीये धनदा तृतीयेऽरिभयप्रदा ।

चतुर्थे क्षेमजननी पञ्चमे रोगवर्धिनी ॥ ५४ ॥

षष्ठे लक्ष्मीकरी ज्ञेया धनधान्यविवर्धिनी ।

सप्तमे कष्टदा प्रोक्ता चाष्टमे धनदा स्मृता ॥ ५५ ॥

नवमे वित्तदा चैव सुखसौभाग्यवर्धिनी ।

द्वितीये च चतुर्थे च पञ्चमे च तथाष्टमे ॥ ५६ ॥

द्वादशे नवमे चन्द्रे कर्तुर्दोषकरी भवेत् ।

जन्मस्यश्च तृतीयश्च पष्ठश्चैकादशस्तथा ॥ ५७ ॥

दशमः सप्तमश्चैव यदा विद्वो भवेद्ब्रह्मैः ।

पञ्चमैर्नवमैश्चैव द्वादशैश्च तथाष्टमैः ॥ ५८ ॥

चतुर्थे वा द्वितीये वा क्रमात्पादफलो भवेत् ।

विपर्ययेण वेधस्थो पापोऽपि शुभकृत् स्मृतः ॥ ५९ ॥

चन्द्राद् द्वादशगः सूर्यो द्वितीये वा भयप्रदः ।

द्वादशेऽथ द्वितीये च भौमे दाहमवाप्नुयात् ॥ ६० ॥

द्वादशे पद्द्वितीये वा सौरे मरणदा भवेत् ।

पापमध्यगते चन्द्रे ध्रुवं मरणदा भवेत् ॥ ६१ ॥

एकस्मिन्स्तु यदा केन्द्रे चन्द्रः सम्यग् व्यवस्थितः ।

केन्द्रत्रयमथान्यं स्याद्युक्तं सूर्यारसूर्यजैः ॥ ६२ ॥

तदा कर्तुर्विनाशाय प्रतिष्ठा स्यान्नराधिप ।

चन्द्रे सार्के विनाशाय भौमे दाहमवाप्नुयात् ॥ ६३ ॥

सौरे मृत्युदा ज्ञेया सराहं निधनप्रदा ।

नक्षत्रे सोपरागे तु कर्तुर्मरणदायिनी ॥ ६४ ॥

— १. C. विवर्धिनी. २. A.B.C. & V. omit सप्तमे...वर्धिनी. ३. D. तपाष्टमी.
४. V. भवेद्ब्रह्मैः. ५. D. चतुर्थे वा द्वितीये वा. ६. B. omits यदा...मवाप्नुयात्.
७. V. द्वादशमः. C. द्वादशगो. ८. C. भयप्रदा. ९. A. B. omit द्वादशेऽथ...वाप्नुयात्.
१०. V. (f.) C. द्वादशे वा. D. द्वादशे च. ११. C. चन्द्रे. १२. A.B. सम्यग्व्यवस्थितः.
१३. C. सोपरागे.

परिवेष्टे तथा चन्द्रे मरण तु प्रयच्छति ।

सार्पान्त्यपादगे चन्द्रे तथा ज्येष्ठान्तपादगे ॥ ६५ ॥

पोष्णान्तपादगे चैव कर्तुर्निधनकारिणी ।

यस्मिन्मृशे यदेवोक्त फल भूषतिसत्तम ॥ ६६ ॥

तदेवेह फल प्रोक्त तन्मुहूर्तेऽपि यादव ।

दिनमध्यगते सूर्ये मुहूर्तेऽमिजितेऽष्टमे ॥ ६७ ॥

सर्वकामसमृद्धा म्यात् सर्वोपद्रवविता ।

गुरासखस्य प्राप्ते नीचस्ये कर्तृधातिनी ॥ ६८ ॥

तस्माद्द्वारस्थे जीरे तु धनधान्यमसौ भवेत् ।

ब्राह्मे शौरे दृढा ज्ञेया प्राजापत्ये सुखान्हा ॥ ६९ ॥

स्वर्गलोकप्रदा स्वर्गे चक्रे चक्रप्रवर्तिनी ।

वानस्पत्ये तु वरदा ब्राह्मे चात्रनिर्धिनी ॥ ७० ॥

बासे भवति वस्त्राढ्या काले मृत्युप्रदायिनी ।

आग्नेये दाहमाप्नोति ह्येदमव्यैवते तथा ॥ ७१ ॥

शौरे भवति सुस्फीता चान्द्रे च वरदा तथा ।

नश्यते शम्भुदैवत्ये गो देवे वृद्धिमाप्नुयात् ॥ ७२ ॥

वैष्णवे पुष्टिदा प्रोक्ता तथा भवति पूजिता ।

कौमारे वृद्धिमाप्नोति पित्र्ये नाश तथैव च ॥ ७३ ॥

वारुणे रोगदा प्रोक्ता शुभा वागन्तदैवते ।

बला पवनदैवत्ये याम्ये मृत्युप्रदा भवेत् ॥ ७४ ॥

वाह्नैवते सदा कान्ता श्रीगेषे श्रीयुता भवेत् ।

धनदे धनसयुक्ता सुदृढा शैलदैवते ॥ ७५ ॥

१ D omits परिवेष्टे कारिणी २ A B C तर्पान्त्य ३ D तस्माद्द्वारस्थिते जीव
धन- ४ V राये D शैल्य ५ AC चक्रप्रवर्तिनी ६ AB ब्राह्मे चात्रनिर्धिनी
D, आग्ने- ७ A बासे ८ D बलेशम- ९ AB शस्तु १० V (f) गोदैवत्ये ११ A
वैष्णवी D omits वैष्णवे देवत १२ V C कामारे १३ A B D वागन्तदैवत्ये

पृथ्वी दैवे^१ हृदा सौम्या शुभा स्याद् वेदः^२ (दैव) दैवते ।
 पौरुषे^३ तु तथा^४ 'सौच्ये बहुधर्म'^५ विवर्धिनी ॥ ७६ ॥
 कर्तुः सुखावहा चैव तथा चाज्ञायुता भवेत् ।
 हृदा धनयुता स्फीता तथा प्रतिपदि स्मृता ॥ ७७ ॥
 द्वितीयाया^६ 'धनोपेता तृतीयाया वग्प्रदा ।
 चतुर्थ्या^७ नाशमाप्नोति यमस्य म्यात् सुखावहा ॥ ७८ ॥
 विनायकस्य देवस्य तथा तत्र हितप्रदा ।
 पञ्चम्या^८ श्रीयुता कान्ता वरदा च तथा भवेत् ॥ ७९ ॥
 षष्ठ्या लक्ष्मीयुता नित्यं सप्तम्या रोगनाशिनी ।
 अष्टम्या धान्यबहुला नवम्या तु विनश्यति ॥ ८० ॥
 'भद्रकाली कृता तत्र कर्तुर्भवति पुष्टिदा ।
 धर्मवृद्धिकरी ज्ञेया दशम्या तु तथा 'कृता ॥ ८१ ॥
 एकादश्या तथा युक्ता द्वादश्या सर्वकामदा ।
 त्रयोदश्या तथा ज्ञेया चतुर्दश्या विनश्यति ॥ ८२ ॥
 कृष्णपक्षे^९ 'षष्ठदश्या कर्तुं क्षयकरी भवेत् ।
 षष्ठदश्या तथा शुक्ले सर्वकामकरी भवेत् ॥ ८३ ॥
 ऊनरात्रे महाराज कर्तुर्मरणदा भवेत् ।
 'ज्यहस्पृशा च विज्ञेया तथा दोषजनी नृप ॥ ८४ ॥
 दिव्यान्तरिक्ष'^{१०} भौमेन चोत्पातेन तु या युता ।
 वर्तज्या^{११} विप्रयोगान्ता प्रतिष्ठा तु कृता भवेत् ॥ ८५ ॥
 तिथिदानौ^{१२} 'क्षयं ज्ञेयं वृद्धो वृद्धिः प्रकीर्तिना ।
 शकुनौ दोषजननी^{१३} 'चतुष्पदि भयानहा ॥ ८६ ॥

१. V.C. देवी २. C.D. न. ३. A.B.C.V. शैचे ४. C. -विधिनी. ५. A. ना. ६. A.C. रोगनाशिनी. ७. C.D. भद्रकान्ता. V. भद्रा कान्ता. ८. D. कृता. ९. A. चतुर्दश्या. १०. A.B.C.V. वृहस्पृशा. ११. C. भौमे च तत्पातेन. A.T. भौमे च चोत्पातेन. D. भौमे तु चोत्पातेन. १२. V. क्षयं ज्ञेयं वृद्धो. १३. A.B.V. चतुष्पदि तत्पादा. D. चतुष्पादे ज्ञेयावहा.
 १. ३६

नागे भवति शून्या च 'किंस्तुप्ने तु शुभप्रदा ।
 बने दृढा तथा ज्ञेया बाल्ये तु शुभप्रदा ॥ ८७ ॥
 कोलने वरदा 'प्रोक्ता 'तौतिले 'रोगनाशिनी ।
 गरादौ रोगजननी तथा धणिजि पुष्टिदा ॥ ८८ ॥
 पिष्टो मरणदा कर्तुरात्मद्रोपवती तथा ।
 जन्मराश्युदये कर्तुं क्षिप्त नाशयती भवेत् ॥ ८९ ॥
 द्वितीये धननाशाय तृतीये कर्तृवृद्धिदा ।
 चतुर्थे 'ग्रहनाशाय पञ्चमे व्याधिदा भवेत् ॥ ९० ॥
 षष्ठे शत्रुविनाशाय सप्तमे धननाशिनी ।
 अष्टमे मृ सुद्रा ज्ञेया नष्टमे धर्मनाशिनी ॥ ९१ ॥
 'दशमे कर्मणा वृद्धये लाभे लाभकरी भवेत् ।
 द्वादशे तु व्ययाय स्यात् प्रतिष्ठा 'तु शुभा कृता ॥ ९२ ॥
 जन्मरमोदये श्रेष्ठा धनधान्ययती भवेत् ।
 जन्मराशिफलं सर्वं शेषस्थाने तु निर्दिशेत् ॥ ९३ ॥
 मेघोदये कृता क्षिप्रं 'नाशमाप्नोति पार्थिव ।
 वृषोदये स्थिरा प्रोक्ता धनधान्ययती तथा ॥ ९४ ॥
 लोककान्ता च मिथुने बहुकल्याणकारिणी ।
 कुलीरे क्षिप्रनाश 'स्यात् सिंहे च सुदृढा भवेत् ॥ ९५ ॥
 कन्यायां लोककान्ता स्यात् तुले भवति चास्थिरा ।
 वृश्चिके तु स्थिरा प्रोक्ता कल्याणाय धनुर्धरे ॥ ९६ ॥
 मकरे 'क्षिप्रनाश स्यात् कुम्भलग्ने दृढा भवेत् ।
 मीने 'गुणावहा कर्तुं कल्याणस्या तथा भवेत् ॥ ९७ ॥

१ D किंस्तुप्ने २ C omits प्रोक्ता ३ V तैतले ४ AC रोगनाशना
 V throughout 'नाशिनी instead of 'नाशिनी ५ A ग्रहनाशाय V सुहनाशाय
 ६ D दशमी कर्तुणा दृढे ७ V तु तथा कृता A तु शुभाकृता D शुभदा कृता ८ D
 नाशमायाति ९ VC स्यात्सिंहे बहुदृढा D स्यात्सिंहे तु सुदृढा १० C क्षिप्रनाश
 ११ VC पुण्यवहा

उग्रा स्यात् सूर्यहोराया सौम्या सोमस्य कीर्तिता ।
पापग्रहस्य 'द्रेष्काणे कर्तुर्नाशाय कीर्तिता ॥ ९८ ॥
सौम्यग्रहस्य 'सुशुभा कर्तुर्भवेति वृद्धिदा ।
फलं 'यदेव लम्बे नृपाशेषे तदेव तु ॥ ९९ ॥
द्वादशांशेषु 'विज्ञेयस्तदेव मनुजोत्तम ।
कर्तुर्नाशाय विज्ञेया त्रिंशदो भौमसौरयो ॥ १०० ॥
सितजीवेन्दुपुत्राणा कर्तुं कल्याणदा भवेत् ।
शुभमंश महाराज लम्बे पापफले शुभम् ॥ १०१ ॥
लम्बे 'शुभतरे ज्ञेय पापाद. पापदो नृणाम् ।
लम्बस्थे शङ्करा कर्तुं कृता भवति भास्करे ॥ १०२ ॥
द्वितीयेऽर्थस्य हानि. स्यात्तृतीये धनसयुता ।
आयु ज्ञयं चतुर्थस्थे पञ्चमे 'सुतनाशनम् ॥ १०३ ॥
पष्ठे शत्रुविधातं तु दारिद्र्य सप्तमे भवेत् ।
मरण चाष्टमे भानौ नम्रमे धर्मपीडनम् ॥ १०४ ॥
दशमे 'सुतवृद्धिश्च लाभे लाभयुता भवेत् ।
द्वादशे व्ययसयुक्ता निर्धना 'तु तथा भवेत् ॥ १०५ ॥
चन्द्रे लग्नगते 'ज्ञेया सुदृढा मनुजोत्तम ।
धनान्विता द्वितीये तु तृतीये लाभसयुता ॥ १०६ ॥
चतुर्थे बान्धनहिता पञ्चमे सुतवृद्धिदा ।
पष्ठे रिपुविनाशाय सप्तमे च धनावहा ॥ १०७ ॥
अष्टमे मरणा'योक्ता नम्रमे धर्मपीडनम् ।
दशमे कर्मदा प्रोक्ता लाभे लाभप्रदा भवेत् ॥ १०८ ॥

१. A D. द्रेष्काणि. २. C. स्वशुभा. ३. B. यदेव. ४. C, D. विज्ञेय तदेव.
५. A B D शुभतरे प्राप्ते पापमशमशोभनम्. C. शुभतरे ज्ञेय. पापमशमदो भवेत्. ६. V. C.
स्ववनाशनम्. ७. A C. सुतवृद्धि च लाभे. D. सुत वृद्ध स्यात्तन्मि. ८. D. च. ९. C. ज्ञेया.
१०. C. दुष्टा.

व्यये व्ययती राजस्तथा धनविमर्जिता ।

१. 'अर्धविमर्जिके क्षीणे क्रमादथ निबोध मे ॥ १०९ ॥

चन्द्रे लग्नगते ज्ञेया क्षिप्रनाशा मज्जमुज्ज ।

२. द्वितीये च दरिद्रा स्यात्तृतीये धनसंयुता ॥ ११० ॥

३. बह्वनर्था चतुर्थे म्यात् पुत्रनाशाय पञ्चमे ।

पष्ठे रिपुविनाशाय भार्यानाशाय सप्तमे ॥ १११ ॥

अष्टमे मरणाद्योक्तं नवमे ४. धर्मघातिनी ।

धनान्विता स्यादशमे लभे लाभवती भवेत् ॥ ११२ ॥

व्यये व्ययवती ५. नित्यं दरिद्रा च तथा भवेत् ।

६. लभे मृत्युकरो भोगस्तथा दारिद्र्यो धने ॥ ११३ ॥

कीर्तिं त्रिभुवने शुभा तृतीयस्थः करोत्यसौ ।

चतुर्थे वन्धुनाशः ७. म्यात् सुतनाशस्तथा सुते ॥ ११४ ॥

अरिनाशस्तथा पष्ठे सप्तमेऽसौ विनश्यति ।

अष्टमे कर्तृमरणं नवमे देशविच्युतिः ॥ ११५ ॥

दशमे कर्मसिद्धिः ८. म्याल्लभे लाभवती भवेत् ।

धनजायात्मजैर्नित्यं त्रियोगो व्ययगे भवेत् ॥ ११६ ॥

बुधो लभे ९. धनयुता द्वितीये च तथा भवेत् ।

तृतीये वरदा प्रोक्ता चतुर्थे धनसंयुता ॥ ११७ ॥

कीर्तिश्च १०. पञ्चमे ज्ञेया पष्ठे रिपुविनाशिनी ।

सुखदा सप्तमे ज्ञेया हर्षदा च तथाष्टमे ॥ ११८ ॥

सौख्यदा नवमे राजन् दशमे कर्मवृद्धिदा ।

स्थिरा ११. लाभवती ज्ञेया व्यये धनसमन्विता ॥ ११९ ॥

जीवे धनाढ्या लग्नस्थे द्वितीये च तथा भवेत् ।

दृढारूढा तृतीये स्याच्चतुर्थे १२. धनसंयुता ॥ १२० ॥

१. C. अर्धविमर्जिके, D. omits व्यये...तथा भवेत्, २. C. बह्वनर्थ, ३. C. धर्मघातिनी, ४. V. नित्ये, ५. V. धनयुता, ६. B. पचमी, ७. B.V. लग्नगते ८. A.B.D. धनसंपदा.

पञ्चमे सुतदा प्रोक्ता पष्ठे 'शत्रुविनाशिनी ।
 सप्तमे राज्यदा कर्तुरष्टमे च समृद्धिदा ॥ १२१ ॥
 कीर्तिदा नवमे ज्ञेया दशमे 'च समृद्धिदा ।
 लाभस्थे लाभदा ज्ञेया व्यये लाभसमन्विता ॥ १२२ ॥
 लग्नस्थे निश्चला शुके सर्वकामप्रदा भवेत् ।
 धनगे च धनं दद्यात्तृतीये आतृवृद्धिदा ॥ १२३ ॥
 चतुर्थे सुभगा ज्ञेया पञ्चमे सुतवृद्धिदा ।
 पष्ठे पूज्या तथा लोके सप्तमे धनवृद्धिदा ॥ १२४ ॥
 अष्टमे सुखदा 'ज्ञेया नवमे च सुखार्थदा ।
 दशमे लोककान्ता 'म्यादरिनाशस्तथायुगे ॥ १२५ ॥
 तथा 'व्ययस्थे विज्ञेया सत्यया सधना तथा ।
 मृत्युदा लग्नगे 'सौरे 'दरिद्रा म्याद् द्वितीयगे ॥ १२६ ॥
 तृतीये धनलाभाय 'चतुर्थे कर्तृमृत्युदा ।
 सुतगे सुतनाशः स्यादरिनाशस्तथारिगे ॥ १२७ ॥
 जायानाशस्तु जायाम्ये मृत्युर्मृत्युगृहोपगे ।
 धर्मगे धर्महानिः स्यात् कर्मवृद्धिस्तु कर्मगे ॥ १२८ ॥
 महीलाभस्तु 'लाभस्थे व्ययगे च व्ययो भवेत् ।
 शून्यं 'विवर्जयेत् केन्द्रं शुभान् केन्द्रे नियोजयेत् ॥ १२९ ॥
 एवं ज्ञात्वा शुभं 'कालं प्रयत्नेन तु दैवविन् ।
 छायाभुभिः प्रयत्नेन गृहीयादवधानतः ॥ १३० ॥
 शुभेऽहि पूर्वं यन्त्रस्थं तत्कालं प्रतिमा स्वयम् ।
 समां तु पीठिकां गते स्थपतिर्विनिवेशयेत् ॥ १३१ ॥
 तत्कालमेव कुर्वीत नाम चास्याः समाहितः ।
 'स्वस्था तां तु स्वनाम्नान्ते वैष्णवी प्रतिमा भवेत् ॥ १३२ ॥

१. A.C. - विनाशनी, २. A.C. न. ३. C. प्रोक्ता, ४. A. - रिनाशा तथा, ५. A. व्ययस्थे, ६. V. सौरी, ७. A.B. दरिद्राः, ८. C. चतुर्थी, ९. C. कर्मस्थे, १०. B. विवर्जये, केन्द्रे, ११. A. शुभं कार्यं, १२. A.B. स्वस्थे तां तु स्वनाम्नान्ते, C. स्वास्वन्तां तु स्वनाम्नान्ते, १. स्वनां नान्ते.

'केशयान्ता 'न्रियस्कार्या नाथान्तो ब्राह्मणो भवेत् ।
 ईश्वरान्ता हरस्योक्ता मिहिरान्ता 'रवे मृता ॥ १३३ ॥
 अन्येषा देवनासान्ता सुराणा प्रतिमा मृता ।
 तृक्ष्मा तु प्रतिमा कार्या द्वितीया चाधिवासने ॥ १३४ ॥
 चित्रकर्मकरा या च मृण्मयी या तथा भवेत् ।
 तस्या पवित्रके कार्यं तथा चैनाधिवासनम् ॥ १३५ ॥
 सत्सरं तु कर्तव्यं पण्मासानथ वा पुन ।
 पक्ष द्वादशरात्र वा सप्ताह त्र्यहमेव वा ॥ १३६ ॥
 एकाहमेवरात्र वा यथावदधिवासनम् ।
 विभजेनातिमहता 'गीतेर्नृचै सुशोभने ॥ १३७ ॥
 नित्यमन्नप्रदानैश्च बहिष्पूनाभिरेव च ।
 'निजपुण्याहघोषेण कर्तव्यमधिवासनम् ॥ १३८ ॥
 तत प्रतिष्ठा कर्तव्या काले 'सत्सरोचिते ।
 शुभे काले कृता सा तु परा वृद्धिफरी भवेत् ॥ १३९ ॥
 राजा प्रजाना कर्तुश्च तथा कालविदो नृप ।
 ऋत्विजा च महाराज शुभकालकृता हिता ॥ १४० ॥
 सुलक्षणा 'लक्षणसंयुता च देशे कृता शास्त्रविदा तु सम्यक् ।
 काले शुभे लोकसुखावहा म्यात् कर्तुं प्रशस्ता वरदानसौम्या ॥ १४१ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवाद प्रारब्धप्रतिमालक्षण कालनिर्देशोनाम ॥ ९६ ॥

१ B केशवात २ AB क्रिया कार्या ३ B रवे इमता ४ C गीतेर्नृचै-
 V गीतेर्नृचै ५ V नियमम्बुप्रदानेय ६ ABC द्वि ७ AB सावरोचिते
 ८ C लक्षणसंयुते च देशा

सप्तमवतितमोऽध्यायः ।

वज्र उवाच— भगवन् केन विधिना प्रतिष्ठा कृता भवति ।

मार्कण्डेयः— अथ सुरप्रतिष्ठापने षोडशत्विजो भवन्ति ।

एतद्यथा दैववित् स्थपतिः कल्पकः वाचकः यजुर्वेदविद्वद्वाहुः
यजुर्वेदविद्वेवहोता यजुर्वेदविद्वेवद्रव्यरक्षिता ऋग्वेदविद्यजुर्वेदवित्
सामवेदविद्वथर्ववेदविद्विति चत्वारः कलशाधाराश्चत्वारस्सात्वचतुर्थो
तास्तेषामेको मूर्तिधरः द्वितीयो देवकर्मवित् । तृतीयो मन्त्ररक्षिता
द्रव्यरक्षितेति । तत्र कलशाधाराणां शक्त्या सहायाः कर्तव्याः ।
सर्वे एव ऋत्विजोऽयं अकपिला अकेकरा अनधिकाङ्गाः स्वशास्त्र-
परिनिष्ठिताः श्रद्धाः अपौनर्भावाश्चेति । ततः प्रशस्तेऽङ्घ्रि तैस्सहायैः
सुस्नातैः स्वनुलिसङ्गैर्माल्यवद्भिर्हविष्यादिभिश्चाहतास्वरसंवितैः पवित्र-
पाणिभिः सह दीक्षां यजमानो गृह्णीयात् । तस्य स्नातस्याहतवसन-
संवीतस्य गोमयेनोपलिप्ते देशे ब्राह्मणाः स्वस्तिवाचनपूर्वकवचनेन
कल्पकः कङ्कणं बध्नीयात् सितसूत्रेण सितवस्त्रेण सिद्धार्थकवचान्
बद्ध्वा दक्षिणपाणौ प्रतिसरं कङ्कणं बध्नीयात् । ततः प्रभृति याव-
त्प्रतिष्ठाकालं प्रतिष्ठाकालादुपरि च सप्तरात्रं तावन्मां समग्रशरा-
ब्रह्मचर्यक्रोधेर्ष्यामानानार्यत्ववर्जनीयानि भवन्ति । भवति चात्र
दीक्षादिनात्प्रभृत्येवं प्रतिष्ठा सप्तमे दिने ।

यावत्तावद्भवेन्नित्यं यजमानः सुयन्त्रितः ॥ १ ॥

ब्रह्मचारी हविष्याशी जितक्रोधो विमत्सरः ।

अधःशायी च राजेन्द्र नित्यस्नायी तथैव च ॥ २ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे प्रतिष्ठाकल्पे दीक्षाध्यायो नाम ॥ १७ ॥

१. C. प्रतिष्ठा षोडशत्विजो भवन्ति. B. प्रतिष्ठापने षोडशत्विजो भवन्ति. २. A. ऋत्विजोऽ-
यं अकपिलाः अकेकराः अनधिकाङ्गाः. ३. A.B. लक्षणाः. ४. B. तस्मैदायैः. ५. V. omits
कङ्कणं बध्नीयात्. ६. A.B. सितवस्त्रे. ७. A.B. omit बद्ध्वा. ८. A. —समग्रशरा. ९. C.
विवर्जनीयानि. १०. A.B. सप्तमे दिनम्. C. सप्तमं दिनम्. ११. V. —द्विवात्विजं.

अष्टमचत्तिनमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय —

अथ प्रासादलक्षणम् । पुरतो वा मुमुक्षु भूभागे म्थण्डिलत्रय परि
कल्पयेत् । यथावर्णोत्तमृदा 'ससि'कृतया । तत 'म्थण्डिलत्रयमपनि-
गोमयेनोपलेपयेत् । तत्र मध्येऽधिरामनम्थण्डिलम् । 'तदक्षिणेनेज्या
म्थण्डिलम् । तदुदरहोमम्थण्डिलम् । 'तत्राधिरामनाम्थण्डिले
चत्वारस्तोरणा परिरूप्यन्ते । सर्वे म्थण्डिलाश्चत्वारश्चाश्चतुर्हस्तो
चतुरायाम्तोरणत्रिभागविस्तीर्णा । म्थण्डिलद्वय आर्द्राणि 'शिखाभि
पताकामि प्रतिसरामिश्च परिवारयेत् । वनप्रवेग्योक्तेन विधिना
प्रशस्तवृक्षाणामन्यतमस्य वृक्षस्य 'तोरणार्थे काष्ठान्यानीय 'स्थण्डि
लेभ्य उपस्थापयेत् । न तोरण काष्ठद्वयं कुर्यात् । न कुल्लम् ।
तोरणाश्च सर्वे समप्रमाणा । आदावेनाधिरामनम्थण्डिलस्य
पश्चिमभागे । प्राङ्मुख कल्पक स्वामी न म्यात् । कल्पकादक्षिणे
भागे प्राङ्मुख एव 'मात्स्वत म्यात् । तस्यापि दक्षिणे भागे
प्राङ्मुख एव ऋग्वेदविद्धवेत् । कल्पकाद्वामभागे प्राङ्मुख एव
यजमान । तस्य वामत प्राङ्मुख एव अर्थराहु 'म्थण्डिलाश्रितो
दक्षिणामिमुखो यजुर्वेदवित् । म्थण्डिले पूर्णत पश्चिमामिमुख साम
वेदवित् । तस्य दक्षिणतो वशादक । तस्यापि दक्षिणतो वाचम् ।
तस्योद्गायन । पृष्ठे 'वादनकनत्तका । म्थण्डिलादक्षिणत उत्तरा
मिमुखोऽथर्ववेदवित् । होमस्थण्डिले प्राङ्मुख 'आगारास्पश्चिमतो होता ।
चतुरस्रस्समन्ताद्वन्त'प्रमाणाश्चागारास्समेखला । तस्योदङ्मन्त्ररक्षिता
द्रव्यरक्षिता च । इज्या म्थण्डिले इज्या'वृत्तात्तरत । तदक्षिणत
उत्तरामिमुखो मन्त्ररक्षिता द्रव्यरक्षिता च । 'सायत्सरोज्यवैक
'वित्तमालप्रहणावहिता म्यात् । स्थपतेरनियम । तत्तस्मोरणं

१ A B ससिपितया २ B स्थण्डिय- ३ V तदक्षिण इज्या- ४ V तत्राधिरामना
५ V C चतुरस्राधतुर्हस्तो- ६ V B omit शिखाभि ७ V तारणार्थ ८ B स्थण्डिलेभ्य
९ A सान्त्वत B सात्वत १० B स्थण्डिलानितो ११ V वादन कनत्तका
८ वादनकरन्तका १२ A B V D अगारा- १३ V B मानधागार समेखल १४ A
-कृतसान्त्वत . १५ V B सप्तसरोज्यवैकक्षित- १६ A वित्तमालप्रहणावहिता V 'भावहित

राजतं ताम्रं मृण्मयमकालमूलं वा कलशं सुदृढं तीर्थोदकपूर्णं
सर्वोपधिभिः सर्वगन्धैः सर्वबीजैः सर्वरत्नैर्हिरण्येन चन्दनेन फलैश्च
संयुतं कृत्वा अनुलेपनार्धनिर्मितपवित्रमुखे सति सूत्रमालयग्रीवं
कल्पकः पुरतः प्रतिष्ठापयेत् । कलशः पूर्वेण । स्थण्डिलमध्ये अष्टपत्रं
कमलमालिखेत् । ततः कर्मारम्भं कुर्यात् । प्रणवव्याहृतिपूर्विकां
गायत्रीं सशिरस्कां जपेत् । ॐकारं नमस्कारं कर्मारम्भं पवित्रं चेति ।
ततः स्तोत्रं कञ्चिद्वाचयेत् । ततो रक्षोघ्नैर्मन्त्रैर्दिक्षु विदिक्षु च
सिद्धार्थकान् न्यसेत् । ततो द्वादशाङ्गुले स्वाते वनस्पतौ वीत्वङ्ग
इति प्राच्यादिक्रमेण तोरणन्यासं कुर्यात् । तोरणाश्चत्वारो युगा
भवन्ति । पूर्वतः कृतयुगः, दक्षिणस्वेता, पश्चिमे द्वापरः, उत्तरे
कलिरिति । एवं तोरणन्यासं कृत्वा युगा सुवास इति दर्भैरशुष्क-
पत्रैः स्रग्दाममिश्र तोरणं चतुष्कं चापि वेष्टयेत् । ततस्तोरणानामु-
परि ध्वजाः कर्तव्याः । पूर्वेण पीतपताको गरुडः, दक्षिणेन नील-
पताकस्तालः, पश्चिमेन श्वेतपताको मकरः, उदग् रक्तपताको ऋष्यः ।
गरुडस्य पार्श्वयोर्गोदाचक्रे, तालस्य हलमुसलौ, मकरस्य धनुर्बाणौ
ऋष्यस्य खड्गचर्मौ । तोरणान्तराले आग्नेये दिग्भागे च्छत्रम् ।
नैर्ऋत्यां वैजयन्ती पताकाम् । वायव्यां ध्वजम् । ऐशान्यां दण्डम् ।
स्थण्डिलोपरि वितानकम् । तोरणं प्रतिघण्टामादर्शं च । इज्या-
स्थण्डिले वितानकम् । तत्र च घटलिखिताः प्रतीहाराः सुमद्रमद्वौ
पूर्वेण । आपाद्वयज्ञतातौ दक्षिणेन । जयविजयौ पश्चिमेन । भोद-
प्रमोदौ उत्तरेण । एतत् कृत्वा ध्रुवा द्यौरित्युदाहरेत् । माथुरं च मन्त्रं
व्याचक्षेति । ततः कलशोदकेन पवित्रमन्त्रेण यजमानकत्विजां
भोगांश्चाभ्युक्ष्य गायत्रीं जपेत् । या ओपधयश्चेति तत्रैशानीदिक् प्र-

१. C. रजतं. २. A.B. अनुलेपनार्धो. ३. A.B. पूर्ण. ४. A.B. त्रिचिह्नचक्रे.
५. C. सिद्धार्थकान्यसेत्. ६. A. द्वादशाङ्गुले. ७. V.C. वीत्वङ्ग. ८. C. उत्तरमस्कोदरेति. ९. A.
यगा सुवास. १०. C. चतुष्पत्रमपि. ११. V. गरुडचर्म. B. खड्गचर्म. १२. V.C. पानाङ्कम्.
१३. V. पश्चिमिनिनाः. १४. B. -यजयन्ती दक्षिण. १५. C. नदपमादुत्तरेण. A. नदपमोदौ उत्तरेण.
१६. V.C. भुवाद्यानित्युदाहरेत्.

नवनवतितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय — अथ 'पञ्चगव्यकल्पना भवति । तत्र 'कपिलाया(१ या.) 'गोक्षीरं, कृष्णायाश्च दधि, नीरायाश्च घृतम् । श्रोत्राया गोमयं, 'ताम्रवर्णाया गोमूत्रं, गायत्र्या गोमूत्रं गृहीयात्, गंधद्वारेति गोमयं आप्यायस्वेति क्षीरम्, 'दधिक्राणोति दधि, 'घृतपति भुवनानामिति घृतम् । देवस्थ-
त्वेति कुशोदकम् । अघमर्षणेन सशोज्य गायत्रीमुदीरयेत् । ततस्तेन पञ्चगव्येन 'भवनमभ्युक्षयेत् । तोरणानि च, 'अर्चाशौचार्यं च स्थापयेत् । बृहत्स्नपने तदेव म्यादन्यं वा कल्पयेत् । अथार्षकल्पना । भवति तत्र राजते पात्रे शम्बविल्लपकोक्षीरदर्भमूल'दूर्वाक्षीराक्षत सिद्धार्थक' तण्डुलान्युपकल्पयेत् । तीर्थोदकेन प्लावयेत् । "स्थेति अक्षमन्त्रमुदीरयेत् । द्रविण पापमन्य दृषद पवित्र शङ्खमणिं श्रीमूक्त काण्डात्काण्डेति पवित्र च तत शुभे हडे स्वर्चिते भाण्डे पाद्य कुर्यात् ।
हिरण्यगर्णेत्यारभ्य ऋक्त्रयेण "च पार्थिव ।
आपो हि छेति तिसृभिः शन्नो देवीति चाप्यथ ॥ १ ॥
ब्रह्मशुकेण सूत्रेण पवित्रेण तथैव च ।
वाचक्रो वाचयेत्तत्र तीर्थमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ २ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयव्रतसंवादे प्रतिष्ठाकर्तृवैष्ण्वपाद्यपञ्चगव्यविधि ॥ १९ ॥

१ V. पञ्चगव्याति । २ A. कपिलाया गावः . B कपिलाया गावः ३ V. गो क्षीरम् .
४ C ताम्राया गोमूत्रम् . V ताम्रवर्णाया ५ A दधिक्राणोति B दधिक्राणोति ६. AB घृतपति घृतं ७ A भुवनमभ्युक्षयेत् ८ V अर्चाशौचार्यमवस्थापयेत् ९ C -दूर्वाक्षीराक्षत-
सिद्धार्थ- १०. V. तण्डुलान्युपकल्पयेत् . A B तण्डुलानि उपकल्पयेत् . ११ V. रथ अक्षेति .
C रथे अक्षेति . १२. C वृ .

शततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेयः—

अथाचौशौचं भवति । 'तत्र मृण्मयां चित्रकर्मकृतां च 'शौचयेत् ।
उभयोर्दर्भपवित्रके शौचं 'कुर्यादधिवासनं च 'यद्द्रव्यं तद्द्रव्योक्त-
शौचं 'चादानेव कुर्यात् । ततोऽभ्युना गायत्र्या कुर्यात् । 'आक्राम्येति
द्वितीया मृदा 'अयं चात्रापरो मन्त्रो भवति ।

अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुन्धरे ।

मृत्तिके हर मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतम् ॥ १ ॥

उद्धृतासि वराहेण कृष्णेन शतबाहुना ।

'मृत्तिके त्वं प्रयच्छेष्टं सर्वकामप्रदा भव ॥ २ ॥

तृतीयं भूतिस्त्वमिति भस्मना । इह गाव इति चतुर्थं गोमयेन ।
विष्णोः पृष्ठमसीति पञ्चमं गौरसर्पपंः । बृहत्साम्ना षष्ठं त्रेताभिभस्मना ।
'शाकरेणेति सप्तमं पञ्चगव्येन । 'मनसः काममाकूतिरित्यष्टमं 'कुष्ठेन ।
हिरण्यवर्णेति नवमं सुवर्णोदकेन । 'तरसमन्तीति दर्भपिञ्जलैर्दशमम् ।
पावमानीभिस्तीर्थमृत्तिकाभिरैकादशम् । नदीमृदा द्वादशम् । गिरयस्ते
पर्वताग्रमृदा त्रयोदशम् । ऋषभेण 'जातशृङ्गेणोद्धृतमृदा चतुर्दशम् ।
अश्वक्रान्तेति लाङ्गलोद्धृतमृदा पञ्चदशम् । कृष्ण्ण्डीति चल्मीकाग्रमृदा
'षोडशम् । 'पृथिवीदेवीति मन्त्रेण तीर्थमृदा सप्तदशम् । सरोमृदा
ब्रह्मजज्ञानेत्यष्टादशम् । दधिक्राव्णेति दध्ना एकोनविंशम् । 'घृतवतीति
घृतेन विंशतीतमम् । अपमर्षणेन 'रत्नैरेकविंशम् । 'एवमेकविंश-
त्यात्मकेन 'शौचेन तां शौचयित्वा परमपावना मन्त्रा जप्तव्याः ।

१. C. तत्र स्पन्दामा चित्रकर्मकृता. २. B. शौचयेत्. ३. B. कुर्यादधिवासे च. ४. A.B. यद्द्रव्यमगमर्षा तद्द्रव्योक्तशौचं. ५. B. चादानेव. ६. A. अक्राम्येति. B. आक्राम्येति. ७. A.B.C. इदं चात्रापरो मन्त्रः. ८. B. मृत्तिके. ९. A.B.C. शाकरेण मनसः. १०. A. मनसा. ११. A.B. कुष्ठेन. १२. A.B. तरसमन्तीति. १३. A.B. जातशृङ्गेणोद्धृतमृदा. १४. B. ऋषभे. १५. V. पृथ्वीदेवीति. १६. घृतवती घृतेन. १७. A. रत्नैरेकविंशे. C. रत्नैरेकविंशतिनम्. १८. A. एवमेव. १९. V.C. तोमेन.

अघमर्षणं देवकृतं शुद्धवत्यस्तरस्तमाः ।

कृष्णमाण्डाः पावमान्यश्च दुर्गा देवी सरस्वती ।

चान्द्रायणं च ^१धूपभं वासुदेवं रथन्तरम् ॥ १ ॥

पौरुषं च तथा सूक्तं ^२श्रीसूक्तमथवाप्सरम् ।

अभिज्ञा च पवित्रे च चरितं वैष्णवं तथा ॥ २ ॥

वादित्रगन्धर्जयशब्दमिश्रैर्^३नृतस्तथा भूप वराहनामानम् ।

शौचे निवृत्ते ^४त्वधिवासनं चै कार्यं मुरार्चिसु यथाभिधास्ये ॥ ३ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे ^५अर्चाशौचाध्यायो नाम ॥ १०० ॥

१. V.C. ऋषभं वामदेव. २. A.C. श्रीसूक्तमथवाप्सरम्. ३. V.C. —नृतस्तथा.
४. A.B. एवाधवासन. ५ V. अर्चाशौचकथनं.

एकाधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय —

अथार्चाशौचानन्तरं पवित्रकस्यार्चाया 'वाधिमासन कुर्यात् । तत्र कमलरुणिक्काया ध्रुवा द्यौरिति मन्त्रेण 'दक्षिणशिरस्कं प्राक् गिरस वा 'शय्याया स्थापयेत् । अतः पञ्चमर्गे पञ्चभिरास्तरणैरास्तरेत् । 'शुद्धावत्यश्चोदीरयेत् । ततो युग सुगसा इति प्रच्छादनपट दद्यात् । गण्डोपधान च । ततो गर्भमय सप्तशीर्षमनन्तं नागं कुर्यात् । तं च शयने स्थापयेत् । ततो जीमस्यावाहनं कुर्यात् । शिवसकल्पं चोदीरयेत् । 'ततस्त्वनन्तमावाहनं प्रयोजयेत् । ततोऽर्घ्यपाद्याचमनीयमनुलेपनमाल्यदीपधूपमधुपर्कप्रापणक्रमात्राभिः प्रत्येकं 'सावित्रेणानन्तरमर्चयेत् । 'ततः सर्पसाम । नमोऽस्तु सर्पेभ्य इति योगे योगेति मन्त्रं चोदीरयेत् । अनन्तमाहात्म्यं च 'वा वदेत् । ततो 'ध्रुवा द्यौरिति मन्त्रेणानन्तोपरि 'श्रीभगवदर्चा पवित्रके स्थापयेत् । ततो जीमस्यावाहनं कुर्यात् । शिवसकल्पं जपेत् । ततो भगवन्तमावाहयेत् । ततः सर्वे 'भून्यस्तजानन प्रणामं कुर्युः आगतश्च 'भगवानिति ब्रूयुः । ततः शङ्खपटहमेरीजयशब्दैः पूजयेयुः । ततोऽर्घ्यपाद्याचमनीयस्नानीयानुलेपनमाल्यधूपदीपमधुपर्कप्रापणक्रमादानैः श्रीभगवन्तं प्रत्येकं सावित्रेणार्चयेत् । ततः स्मृति न 'इन्द्र इति जपेत् । ततो युग सुगसा इति श्रीभगवन्तं महत्त्वा वासो-युगेनाच्छादयेत् 'युजते मन इति पुष्पैरवकिरेत् । चोपश्च मा प्रति-बोधश्चेति सिद्धार्थैरवकिरेत् । प्रादुर्भासानिति वाचयेत् । एवमधि-वासनं कार्यम् । 'अधिगमिते च भगवति अर्चास्थण्डिले वेदिं प्रतिष्ठाप्य आसनानि 'पादपीठानि च अर्चाशोचविधानेन वेदि-

१ V. पश्चादधि- २. A. दक्षिणां शिरसा, B दक्षिणा शिरस्क ३. A B.C. शय्यां
४ V. शस्तरयेत् ५ A B शुद्धावत्य- ६. V. ततस्त्वनन्तमावाहन ७. A.B सावित्रेणानन्तर-
८. C ततस्तु ९. B इति योगेति मन्त्रे. १०. A.B. वाचयेत् ११. C ध्रुवाद्यापति. १२. C.
omits धी १३. C भूयस्त. १४. A. भगवानिति. १५. B. न इति इन्द्र जपेत्. १६. C.
युजति १७. B अधिगमिते च भगवति. C. भगवते १८. C. पादपीठानि.

मासनानि च 'शौचयेत् । ततः शङ्करगीतोक्तविधिना ऽऽ
 'सात्त्वतः कुर्यात् । इज्यासमकालमेव 'होममण्डिते होता होमं वेद
 शौचमासनानां सकृदेव 'विधीयते ।
 इज्याहोमौ तु कर्तव्या प्रत्यहं 'स्वधियासिते ।
 पूजनं 'गीतनृत्तैश्च प्रतिष्ठा 'यावदागता ।
 अधिवासनमेतत्ते मया 'सम्यगुदाहृतम् ॥ १ ॥

इति श्रीत्रिपुण्ड्रमोक्षे मार्कण्डेयव्रतसंवादे अधिवासनाध्यायो नाम ॥ १ ॥

१. V. शौचयेत् २. A. सात्त्वतः. ३. B. होममुडिल हावा होम देवीताच आसनावा
 ४. V. विधत्ते. ५. B. स्वधिविधि. ६. V. -नृत्तैश्च. ७. A. यावदागता. ८. C. सम्यगुदाहृता.

द्वयुत्तरशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेयः—

आवाहयाम्यहं जीवं वीजं सर्वगतं प्रभुम् ।

‘पञ्चधावस्थितं देहे’ पञ्चधावस्थितं पुनः ॥ १ ॥

वायव्येन तु भावेन पञ्चधावस्थितं सदा ।

आग्नेयेन तु भावेन पञ्चधावस्थितं तथा ॥ २ ॥

वारुणेन च भावेन पञ्चधावस्थितं प्रभुम् ।

भूतात्मकत्वेन तथा पञ्चधावस्थितं पुनः ॥ ३ ॥

परमात्मानमत्युग्रमनुजं जगदीश्वरम् ।

सर्वगं सर्वधातारं सर्वेशमपराजितम् ॥ ४ ॥

अत्यर्थसूक्ष्मं वरदं क्षेत्रज्ञं प्रभुमीश्वरम् ।

भूतभव्यमविष्यस्य प्रभुं लोकनमस्कृतम् ॥ ५ ॥

गुणाधारं जगद्योनिं महद्भयोऽपि महत्तरम् ।

‘जीवदेव त्वमस्येहि’ प्रविशार्चामिमां स्वयम् ॥ ६ ॥

कुरुष्व देवदेवेश सजीवं च तथानघ ।

इदमर्घ्यमिदं पाद्यं धूपोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥ ७ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयब्रह्मसंहितायां जीवावाहनाध्यायो नाम ॥ १०२ ॥

१. V. पञ्चधावस्थितं. २. V.C. पञ्चधा च स्थितं. ३. V. पुनः. ४. V.C. -प्रभुं.
५. B. प्रभुमीश्वरम्. ६. C. जीवदेव. ७. A.B. इति प्रविशार्चामिमां. ८. A.B. मकीर्तं. ९. C.
omits the पुनित्वा.

अ्युत्तरशततमोऽध्यायः ।

- वज्र उवाच— आग्राहानि मे बृहि देवताना भृगुत्तम ।
भनन्त्यावाहिता मन्त्रैर्यन्मात्मनिहिता सुरा ॥ १ ॥
- मार्कण्डेय— आग्राहानि ते वच्मि देवाता यदुनन्दन ।
अथोक्तर्ज केशचिन् केषाचित् पुनरेव ते ॥ २ ॥
सर्गम्यावाहनम्यान्ते श्लोकार्धे परिकीर्तयेत् ।
इदमर्घ्यं च पाद्यं च धूपोज्य प्रतिगृह्यताम् ॥ ३ ॥
आवाहयाम्यहं देवौ नासत्यो सूर्यनन्दनौ ।
आगच्छेता महामागौ वरदो चाश्विनावुभौ ॥ ४ ॥
वसूनावाहयिष्यामि देवानष्टो वरप्रदान् ।
आयान्तु वरदा देवा वसव पापनाशन ॥ ५ ॥
विश्वानावाहयिष्यामि देवानद्भुततेजस ।
आयान्तु वरदा सर्वे निश्चे देवा महाबलाः ॥ ६ ॥
आवाहयाम्यक्षिरसो देवानद्भुततेजस ।
आयान्त्वक्षिरसो देवा महाबलपराक्रमा ॥ ७ ॥
रुद्रानावाहयिष्यामि त्रिनेत्रान् वृषवाहनान् ।
आयान्तु ब्रह्मा रुद्रास्त्रैलोक्यवरदाः शुभा ॥ ८ ॥
आवाहयिष्याम्यादित्यान् वरदान् दीप्ततेजस ।
आयान्तु वरदा सूर्या सर्वे ते तेजसोल्लवणा ॥ ९ ॥
भृगूनावाहयिष्यामि देवान् दीप्ततपोन्वितान् ।
आयान्तु भृगवो देवा वरदा दीप्ततेजस ॥ १० ॥

१ B. —स्तनिहिता. २ A च ३. V परिकीर्तितम् ४ C. आगच्छतां. ५ V. वरदौ चाश्विनौ शुभौ C वरदानाश्विनावुभौ ६ V देवान्दीप्ततपोवनान् A. देवान्दीप्ततपोन्वितान् ७. A. भृगुवो.

सुरानावाहयिष्यामि मरुतस्तेजसाधिकान् ।

आयान्तु मरुतो देवा वरदा भुवनेश्वराः ॥ ११ ॥

^१सुरानावाहयिष्यामि सर्वानेव दिवौकसः ।

आगच्छन्तु सुराः सर्वे मन्त्रपूजामित्यपिणः ॥ १२ ॥

दैत्यानावाहयिष्यामि महाबलपराक्रमान् ।

आयान्तु दैत्या धर्मिष्ठा देवदेवानुगा मम ॥ १३ ॥

आवाहयिष्ये गन्धर्वान् रूपद्रविणसंयुतान् ।

आयान्तु सर्वगन्धर्वा वरदाः कामरूपिणः ॥ १४ ॥

यक्षानावाहयिष्यामि धनाध्यक्षसमन्वितान् ।

आयान्तु वरदा यक्षास्त्रैलोक्यविदिता मम ॥ १५ ॥

आवाहयिष्यामि तथा राक्षसान् विविधायुधान् ।

आयान्तु राक्षसा वीरा देवदेवानुयायिनः ॥ १६ ॥

आवाहयिष्यामि तथा विद्याधरगणानहम् ।

विद्याधराः समायान्तु विविधाः गगनह्रमाः ॥ १७ ॥

आवाहयिष्यामि तथा किन्नरान् देवगायनान् ।

आयान्तु किन्नराः सर्वे सुम्भरास्तु मुलोक्याः ॥ १८ ॥

नागानावाहयिष्यामि भुजङ्गान् सर्पगोचरान् ।

आयान्तु वरदा नागास्त्रैलोक्यविदिता मम ॥ १९ ॥

अहमावाहयिष्यामि तथैवाप्सरसाः शुभाः ।

समायान्तु महाभागा देवयोगा मयोऽम्बलाः ॥ २० ॥

अहमावाहयिष्यामि सर्वान्पितृशपन्तयः ।

आयान्तु वरदाः सर्वान्पितृशपान्पितामहाः ॥ २१ ॥

१. V.C. साधिकाः. २. A.B. omit सुराना... पराक्रमान्. ३. A.C. वरदाः. ४. A.C. समान्वितान्. ५. C. राक्षसास्त्रैलोक्यविदिता. ६. B. मयोऽम्बलाः. ७. B. सर्वान्वितान्.

आवाहयिष्यामि तथा वरदा देवमातर ।
 आयान्तु वरदा सप्त सुपेगा मुखदा 'क्षिता ॥ २२ ॥
 पितृनागाहयिष्यामि सूक्ष्मरूपधरानहम् ।
 आयान्तु पितर सर्वे गणम्यास्तु पृथक् पृथक् ॥ २३ ॥
 आवाहयिष्याम्यजितान् सुपर्णान् बलवत्तमन् ।
 सुपर्णास्तु समायान्तु त्रिष्णुतेजोपमृहिता ॥ २४ ॥
 आवाहयामि वरदान् 'समानेन प्रजापतीन् ।
 प्रजाधक्षा समायान्तु त्रेलोक्यपरिपालका ॥ २५ ॥
 आवाहयामि देवेन्द्रान् देवान् भुवननायकान् ।
 आयान्तु देवनाथा मे वरदा कामरूपिण ॥ २६ ॥
 मन्दूतावाहयिष्यामि 'प्रभुत्वे जगत स्थितान् ।
 आयान्तु मनस सर्वे तपसा नष्टकिल्बिषा ॥ २७ ॥
 आवाहयिष्याम्योपध्य (१ धी) सर्वप्राणिधरा शुभा ।
 ओपध्यश्च समायान्तु सर्वा कामप्रदा शुभा ॥ २८ ॥
 ऋषीनागाहयिष्यामि तपसा द्योतितप्रभान् ।
 आयान्तु ऋषय सिद्धा सर्वे मे दीप्ततेजस ॥ २९ ॥
 शैलानावाहयिष्यामि सर्वोपधिसमन्वितान् ।
 आयान्तु भूधरा शैल सर्वे मे स्वावरेधरा ॥ ३० ॥
 हुमानावाहयिष्यामि 'नान्यरूपधरानहम् ।
 द्रुमा सर्वे समायान्तु मनोमादतरहस ॥ ३१ ॥
 आवाहयिष्यामि तथा पातालान् सर्वगोचरान् ।
 आयान्तु सर्वे पाताला 'दत्यस्थानमनिन्दिता ॥ ३२ ॥
 द्वीपानावाहयिष्यामि 'सर्पान्द्रुतधारिण ।

१ A B शुभा २ V -ष्यामि तथा सुपर्णा- ३ A -सर्वनिद ४ A रक्षिणे
 B रक्षणे ५ A B. दीप्ततेजसाः ६ C नानामूर्तिधरानहम् ७ V दैत्यस्थानाद्य विनिदिता

‘आयान्तु द्वीपा लोकानां स्थानभूता जगत्प्रियाः ॥ ३३ ॥

लोकानावाहयिष्यामि स्थानभूतान् ‘मनोहरान् ।

‘आयान्तु लोकाः सकल्यः सर्वे मे भूतभावनाः ॥ ३४ ॥

आवाहयिष्यामि तथा समुद्रान् जगतः प्रियान् ।

समुद्रा मे समायान्तु रसाधारा जगत्प्रियाः ॥ ३५ ॥

वर्षानावाहयिष्यामि सर्वभूताश्रयानिह ।

आगच्छन्तु तथा चेह वर्षाः सर्वमनोहराः ॥ ३६ ॥

आवाहयिष्यामि तथा चतुरः सागरानहम् ।

सागराः शीघ्रमायान्तु सर्वे तोयधरा मम ॥ ३७ ॥

‘नदीस्त्वावाहयिष्यामि वरदा लोकमातरः ।

आयान्तु वरदा नद्यः सर्वपापहराः शुभाः ॥ ३८ ॥

आवाहयिष्यामि ‘तथा सर्वानश्रगणानहम् ।

आयान्तुवन्ना महाभागाः सर्वे ‘चाशुचरा मम ॥ ३९ ॥

आवाहयिष्यामि तथा पिशाचान् सर्वगानहम् ।

पिशाचास्तु समायान्तु सर्वे मे कामरूपिणः ॥ ४० ॥

‘आवाहयिष्यामि तथा स्कन्दस्य पार्श्वगानहम् ।

नानारूपाः समायान्तु स्कन्दस्य पार्श्वगा मम ॥ ४१ ॥

आवाहयिष्यामि तथा देवानां पार्षदानहम् ।

नानारूपाः समायान्तु देवानां पार्षदा मम ॥ ४२ ॥

आवाहयिष्यामि तथा हरस्य पार्षदानहम् ।

नानारूपाः समायान्तु हरस्य पार्षदा मम ॥ ४३ ॥

आवाहयिष्यामि तथा मानसे लीरुमातरः ।

१. A.B. -मनोहरान्. २. A.B.C. -मनोहरान्-. ३. A. मनः. ४. चाशुचरा.

५. A.B.C. omit आवाहयिष्यामि...पार्षदा मम.

आयान्तु मातरो 'देव्यो वरदा सर्वगा शुभा ॥ ४४ ॥

ग्रहानावाहयिष्यामि सर्वलोकेश्वरानहम् ।

ग्रहा सर्वे समायान्तु दीप्ता मुननायका ॥ ४५ ॥

आवाहयिष्यामि तथा नक्षत्रान् वरदानहम् ।

आयान्तु सर्वे नक्षत्रा सर्वे मुननायका ॥ ४६ ॥

दिशस्त्वावाहयिष्यामि प्रागाद्या सुमनोहरा ।

आगच्छन्तु दिशः सप्ता सर्वभूतसुखाग्रहा ॥ ४७ ॥

वीथ्यस्त्वावाहयिष्यामि दिव्या 'नमग्रहा शुभा ।

आयान्तु वीथ्यः सप्तला ग्रहनः त्रयमण्डिता ॥ ४८ ॥

अहमावाहयिष्यामि मुक्ततीन् सूक्ष्मरूपिण ।

मुहूर्ता श्रीप्रमायान्तु कालस्यानयवा शुभा ॥ ४९ ॥

ऋतूनावाहयिष्यामि षडह मुनेश्वरान् ।

आयान्तु ऋतवः सर्वे 'कालचक्रप्रवर्तका ॥ ५० ॥

'आवाहयिष्यामि तथा षड्वत्सवत्सरानहम् ।

आयान्तु वत्सराः सर्वे कालचक्रप्रवर्तका ॥ ५१ ॥

युगानावाहयिष्यामि चतुरो दीप्ततेजसा ।

आगच्छन्तु युगाः सर्वे चतुर्भूतिव्यवस्थिता ॥ ५२ ॥

अहमावाहयिष्यामि मनूष्ये चतुर्दश ।

मन्वन्तराः समायान्तु त्रिदशवधिसंस्थिता ॥ ५३ ॥

काल्मावाहयिष्यामि देव सावयन शुभम् ।

आगच्छ 'भगवन् कालः देवदेव जनार्दन ॥ ५४ ॥

'वेदानावाहयिष्यामि यजमूर्तिधरानहम् ।

१ B देवी २ VC नवग्रहाग्रहा ३ VC जगच्चक्र- ४ B omits आवाह
यिष्यामि प्रवर्तका ५ C मन्वन्तरा ६ C भगवा-काल ७ VC देवानावा-

देवा वेदास्समायान्तु वरदा बहुरूपिण ॥ ५५ ॥

अहमावाहयिष्यामि विद्यास्थानान्यशेषत ।

सर्वाणीह समायान्तु लोकाना हितकाम्यया ॥ ५६ ॥

शा(१)शा(२)स्त्राना(३)ष्या(४)वाहयिष्यामि 'श(१)शा(२)तान् दर्शनवत्स्थितान् ।

'शस्त्राणि शीघ्रमायान्तु नमूना मण्डनं परम् ॥ ५७ ॥

अस्त्राण्यावाहयिष्यामि त्रैलोक्यस्य परायणान् ।

'सर्वाणीह समायान्तु धर्मसेतुप्रवर्तका ॥ ५८ ॥

अहमावाहयिष्यामि 'वेदशास्त्राण्यनेकश ।

'वेदशास्त्रा समायान्तु जगद्रक्षणतत्परा ॥ ५९ ॥

अहमावाहयिष्यामि सर्वास्त्रिदशवाहनान् ।

इह सर्वे समायान्तु सर्वे त्रिदशवाहना ॥ ६० ॥

नागानावाहयिष्यामि देवपुत्रान् महाबलान् ।

देवोपगच्छा नागेन्द्रा शीघ्रमायान्तु सत्परा ॥ ६१ ॥

निष्चीनावाहयिष्यामि शङ्खपद्मपुरोगमान् ।

आयान्तु निधय सर्वे सर्वलोकैकभावना ॥ ६२ ॥

आह्वानकार्यं यदि 'सधमध्यादेकस्य कार्यं यदुर्वशनाथ ।

'कार्यादथेहा तु तदेकम् स्यादाह्वानमन्त्रस्य 'यथानुरूपा ॥ ६३ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रमवादे प्रतिष्ठाकल्पे देवमहाह्वानं नाम ॥ १०३ ॥

१ V देवा सर्वे समायान्तु. २. B omits अहमा. परायणान् ३. V.C. शान्ता-
न्दर्शनवत्स्थितान्. ४. A. omits शस्त्राणि मण्डनं परम् ५. V. हितानि वै C. परायण.
६ V. सर्वे चेह. ७ A.B.C देव ८. A B C देवशास्त्रा ९ A.B.V. सत्र-. १०. A.
कार्यादथेहा. ११. B. यथारूपा.

चतुस्तरशततमोऽध्यायः ।

'मार्कण्डेय उवाच— आवाहयाम्यहं देवं ब्रह्माणं परमेष्ठिनम् ।
 'जगतोऽस्य समुत्पत्तिस्थितिसंहारकारणम् ॥ १ ॥
 चतुर्वेदं चतुर्वक्त्रं चातुर्वर्ण्यप्रभुं प्रभुम् ।
 चतुराश्रमगोप्तारं वरदं भूतभावनम् ॥ २ ॥
 पद्मयोनिं जगद्योनिं यज्ञयोनिं जगत्पतिम् ।
 आत्मयोनिमनाधृष्यं यजनाहं जगत्पतिम् ॥ ३ ॥
 यज्ञेशं यज्ञमूर्तिं च त्रैलोक्यस्यैककारणम् ।
 'सर्वत्रं वरदं सौम्यं परम परमेश्वरम् ॥ ४ ॥
 भूतभज्यभयनाथं योगज्ञेयं सनातनम् ।
 आगच्छ भगवन् ब्रह्मन् यजमानस्य वृद्धये ॥ ५ ॥
 इदमर्घ्यमिदं पाद्यं धूपं चैदं प्रगृह्यताम् ।
 आवाहयाम्यहं देवं देवदेवं हुताशनम् ॥ ६ ॥
 जगतोऽस्य समुत्पत्तिस्थितिः संहारकारणम् ।
 देवमूर्तिं तद्वाधारं सर्वदेवमुखं प्रभुम् ॥ ७ ॥
 पिङ्गक्षणं पिङ्गजटं धूमकेतुं विभावसुम् ।
 शुक्रयानं गमं देवं सर्वाभरणभूषितम् ॥ ८ ॥
 सर्वगं वरदं भानुं जङ्गस्थं च देहिनाम् ।
 तेजोमूर्तिं दुराधर्षं सप्तजिह्वं महाबलम् ॥ ९ ॥
 सप्तार्चिषं सप्तभुनिं सप्तसप्तकमच्युतम् ।
 त्रिष्णोरंशमनिर्देश्यं भानवं जातवेदसम् ॥ १० ॥
 पावनं पुष्टिदं सोम्यं भक्तानां भूतिरर्धनम् ।
 याजनं यजमानं च पुष्ट्या विभज सर्वशः ॥ ११ ॥

१. A. adds ओम्नी. २. A. जगतोऽस्य. ३. V. सर्वगं नारद. ४. V.C. संहार-
 कारकम्. ५. B. -गर. ६. A.B.C. सप्तवर्षि.

इदमर्घ्यमिदं पाद्यं धूपं चेदं प्रगृह्यताम् ।

आवाहनान्यतो वक्ष्ये सर्वेषां पार्थिवोत्तम ॥ १२ ॥

सर्वस्यावाहनस्यान्ते श्लोकोऽयं^१ परिकीर्तितः ।

प्रविश्यान्नामिमां सम्यङ् मया भक्त्या विनिर्मिताम् ॥ १३ ॥

इदमर्घ्यमिदं पाद्यं धूपं चेदं प्रगृह्यताम् ।

ध्रुवमावाहयिष्यामि^२ सर्वदेवगणेश्वरम् ॥ १४ ॥

निबद्धं भ्राम्यते येन भवक्रं वातरज्जुमि ।

एहि मे ध्रुव देवेश केशवाचिन्त्य^३ विक्रम ॥ १५ ॥

सर्वग्रहगणाध्यक्ष सर्वलोकनमस्कृतः ।

आवाहयिष्याम्याकाश विमानशतमण्डितम् ॥ १६ ॥

तृतीयं देवदेवस्य पदं विष्णोर्महात्मनः ।

एहि मे भगवन् सौम्य निरालम्ब^४ नभस्तल ॥ १७ ॥

अप्रमेयातिगम्भीर विमान^५ शतमण्डितः ।

ऊर्ध्वमावाहयिष्यामि^६ चानन्ता महती दिशम् ॥ १८ ॥

अप्रमेया निरालम्बा चन्द्रसूर्यांशुपर्विताम् ।

आगच्छेह महाभागे सततं सिद्धसेविते ॥ १९ ॥

अनन्ते विपुले देवि निर्मले हितकारिणि ।

आवाहयाम्यधस्तात्तु दिवं शेषेण^७ पालिताम् ॥ २० ॥

नागदैत्योरगगनैः सततं च^८ निषेविताम् ।

गम्भीरे विपुले मीमे बहुस्यानातिमण्डिते ॥ २१ ॥

एहि मे रत्नबहुले बहुरूपे महात्रले ।

आवाहयिष्ये वरदं सहस्रांशुं दिवान्नरम् ॥ २२ ॥

१. C. परिकीर्तयेत्, २. C. सर्वगण, ३. B. -विषयम्, ४. A.B. नभस्तल, ५. B. शतमण्डितम्, ६. C. अनन्ता, ७. A. पार्थिवाम्, ८. A,B,C. -नागैः, ९. B. निषेविता.

तेजोमूर्तिं दुराधर्षं 'भक्तानामभयप्रदम् ।

एहि देव जगन्नाथ ऋत्सामयजुषा पते ॥ २३ ॥

त्रैलोक्यं मण्डले दीप सर्वव्याधिप्रिनाशन ।

आवाहयाम्यह देवमादित्यमुदकेभ्यम् ॥ २४ ॥

स्निग्धवेदूर्यसङ्काश वरणं सुमहाद्युतिम् ।

एहि देव जलाध्यक्ष यादोगणमहेश्वर ॥ २५ ॥

नागदैत्योरगागणे सततं सेविताच्युत ।

आवाहयाम्यह चन्द्र शीता शुभमृतप्रभुम् ॥ २६ ॥

ओषधीश द्विजाध्यक्ष नयनानन्दकारकम् ।

एहि मे भगवन् चन्द्र दशशङ्ख मृगलान्छन ॥ २७ ॥

भक्तानुकम्पिन् सततं सर्वनक्षत्रपूजित ।

भौममात्राहयिष्यामि तेजोमूर्तिं दुरासदम् ॥ २८ ॥

'भद्रमूर्तिमनिर्देश्य वक्त्रं रथिरसप्रभम् ।

एहि मे भगवन् भौम अङ्गारकममप्रभ ॥ २९ ॥

त्वयि सर्वं समायत्तं भूतलेऽस्मिन् शुभाशुभम् ।

स्कन्दमात्राहयिष्यामि पण्मुखं वरदं शिशुम् ॥ ३० ॥

देवारिसेनामथनं 'पार्वत्यानन्दवर्धनम् ।

एहि देव 'कुमाराद्यमहिषासुखतस्कर ॥ ३१ ॥

क्रांतिकेय जगन्नाथ मयूखरवाहन ।

बुधमात्राहयिष्यामि बोधनं जगदीश्वरम् ॥ ३२ ॥

चान्द्रिं ग्रहाणाध्यक्षं तेजोमूर्तिं दुरासदम् ।

एहि 'शीताशुभाचिन्त्यं जगज्जिष्णो जनादेन ॥ ३३ ॥

१ V भक्तानामभयप्रदम् २ C मण्डले दीप A मण्डले द्वाप B मण्डले दीप
३ V -शुभमृतप्रभम् ४ A ददमूर्ति- ५ AB सभाया त ६ C पार्वत्यानन्दवर्धनम्
७ C कुमाराद्यं ८ V शीताशुभाचिन्त्य

महाबल 'महासत्त्व महाबाहो महाधृते ।

'विष्णुमावाहयिष्यामि शङ्खचक्रगदाधरम् ॥ ३४ ॥

अतसीकुसुमश्यामं पीतवाससमच्युतम् ।

एहि मे देवदेवेश प्रजानिर्माणकारक ॥ ३५ ॥

नारायण सुदुष्पार 'महाशार्ङ्ग धनुर्धर ।

'शक्रमावाहयिष्यामि देवं सुरगणेश्वरम् ॥ ३६ ॥

वज्रपाणिं महाबाहुं गोब्राह्मणहिते रतम् ।

एहि देव सहस्राक्ष देवारिबलसूदन ॥ ३७ ॥

ऐरावतग धर्मज्ञ शचीहृदयनन्दन ।

जीवमावाहयिष्यामि देवेश्वरपुरोहितम् ॥ ३८ ॥

बृहस्पतिं बृहद्वाक्यं वेदवेदाङ्गपारगम् ।

एहि जीव महाभाग जीवभूत महीतले ॥ ३९ ॥

'सस्यवृद्धिस्तवायचा सततं 'भूतिवर्धन ।

देवीमावाहयिष्यामि पार्वतीं वरदामुमाम् ॥ ४० ॥

हरस्य दयितां भायां चार्चङ्गीं भूतिवर्धिनीम् ।

एहि 'देवि जगन्मातर्मेनाहृदयनन्दिनि ॥ ४१ ॥

पवित्रे वरदे सौम्ये नित्यं भक्तजनप्रिये ।

शुक्रमावाहयिष्यामि भार्गवं 'जगदीश्वरम् ॥ ४२ ॥

नित्यं सर्वधनाध्यक्षं तपसा द्योतितप्रभम् ।

एहि शुक्र महाभाग गोठपार्श्वं वरपद ॥ ४३ ॥

प्रभुस्त्वं वरदो 'नित्यं वर्षावर्षस्य निमग्नो ।

आवाहयाम्यहं देवं प्रजाध्यशमकलपम् ॥ ४४ ॥

१. V. महाभाग, २. C. त्रिगुणः, ३. V. महेशया, ४. B. चक्रः, ५. V.C. सम्प-
दृष्टि, ६. V. भूमिवर्धन, ७. C. देव जगदाभिर्भोग, ८. A.B. जगदेश्वरम्, ९. A.B.C. विद्मो,

भक्तानुरूपिने देव प्रजानिर्माणकारकम् ।
 एहि देव प्रनाध्यक्ष 'प्रजानिर्माणकारक ॥ ४५ ॥
 त्वयि देव समायत्त प्रजानामभवोद्भवम् ।
 'सोरिमावाहयिष्यामि 'ज्ञानैश्चारिणमच्युतम् ॥ ४६ ॥
 तपस्विन'मनाधृष्य भक्तानामभयप्रदम् ।
 एहि ती-णाशुजाचिन्त्य भानामप्रदर्शक ॥ ४७ ॥
 त्वयि सर्व समायत्त राजा भूमो शुभाशुभम् ।
 आवाहयाम्यह देव गजपद् गणेश्वरम् ॥ ४८ ॥
 विघ्नेश 'पिन्नहर्तार पार्वतीहृदयप्रियम् ।
 एहि देव गणाध्यक्ष लम्बोदर महामुज ॥ ४९ ॥
 कार्यसिद्धि समायत्ता त्वयि सर्वेश देहिनाम् ।
 राहुमावाहयिष्यामि दैत्येन्द्र ग्रहता गतम् ॥ ५० ॥
 केशवात्तर वीर तपसा दग्धक्लिप्तपम् ।
 ण्होहि दैत्यप्रवर वरदाचिन्त्य 'विक्रम ॥ ५१ ॥
 'तमोमूर्ते दुराधर्ष विपरीताम्ब 'सम्बर ।
 आवाहयाम्यह देव विश्वकर्माणमच्युतम् ॥ ५२ ॥
 सर्वासा देवताना तु 'सर्वशिल्पप्रवर्तकम् ।
 एहि देववराचिन्त्य 'सदा शिल्पप्रवर्तक ॥ ५३ ॥
 त्वयि सर्वेश सर्वेषा कर्मणामाश्रिता गति ॥ ५४ ॥
 केतुमावाहयिष्यामि केतु सर्वदिवौकसात् ।
 'ब्रह्मज सर्वधर्मज्ञ भक्तानामभयप्रदम् ॥ ५५ ॥

१ C प्रजानिर्माणकारक B प्रजानिर्माणकारक २ AB सौर- ३ B शनेधारण-
 ४ AB.-मनादृश्य ५ C ।वपुर्कर्तार ६ B -विष्णुम् ७ AB तमोमूर्ति दुरादर्श
 ८ BC -राम्यरे ९ V सदा १० V सर्व ११ V ब्राह्मण सर्वधर्मज्ञ C. ब्रह्मज
 धर्मधर्मज्ञ B ब्रह्मण्य सर्वधर्मज्ञ

धूमकेतो इहाभ्येहि हुताशनसमग्रम् ।
 शिखाकरालविक्रच 'पूजिताघविनाशन ॥ ५६ ॥
 आवाहयिष्यामि शुभां कृत्तिकां देवपूजिताम् ।
 एहि साधारणे देवि ज्येष्ठे दक्षसुते शुभे ॥ ५७ ॥
 आवाहयामि वरदां रोहिणीं 'चन्द्रवल्लभाम् ।
 एहि रोहिणि धर्मज्ञे ध्रुवकर्मसुशोभने ॥ ५८ ॥
 आवाहयामि 'वरदामिल्विलां शशिवल्लभाम् ।
 एहि 'मे इल्विले देवि मृदुकर्मसुशोभने ॥ ५९ ॥
 रुद्रमावाहयिष्यामि त्रिनेत्रं शूलपाणिनम् ।
 एहि शङ्कर सर्वात्मन् महागणगणेश्वर ॥ ६० ॥
 आर्द्रमावाहयिष्यामि नक्षत्रं 'बाहुसंज्ञितम् ।
 एह्यार्द्रं चारुसर्वाङ्गि 'दारुणे रुद्रसम्मिते ॥ ६१ ॥
 आवाहयि'ष्याम्यदिति तपसा दग्धकिल्विषाम् ।
 आदित्यारणि धर्मज्ञे एहि देवि महाव्रते ॥ ६२ ॥
 ऋक्षमावाहयिष्यामि धर्मज्ञं तु पुनर्वसुम् ।
 पुनर्वसो इहागच्छ चरकर्मप्रसाधक ॥ ६३ ॥
 'पुष्यमावाहयिष्यामि नक्षत्रं क्षिप्रसंज्ञितम् ।
 एहि पुष्य महाभाग पोषं वर्धय सर्वतः ॥ ६४ ॥
 सर्पनावाहयिष्यामि त्रैलोक्यानन्तगोचरान् ।
 आयान्तु सर्वतः सर्पाः सौम्यरूपा भवन्तु ते ॥ ६५ ॥
 आवाहयामि चाश्लेषां भक्तानां श्रीविवर्धिनीम् ।
 'आश्लेषे त्वमिहाभ्येहि दारुणे विजयप्रदे ॥ ६६ ॥
 पितृनावाहयिष्यामि 'मूर्त्यमूर्तिधरानहम् ।
 आयान्तु पितरः शीघ्रं सुधाकव्यभुजोऽव्ययः ॥ ६७ ॥

१. V. पूजकार्तिविनाशन. २. V.B.C. चंद्रावल्लभाम्. ३. A.B. वरदां इन्विकां. C. वरदां
 इन्विकां. ४. A.B. मे इन्विके. C. मे इन्विके. ५. C. बाहुसंज्ञितम्. ६. A. दारुणे. ७. V.C.
 -ष्यामि इति. ८. A.B.V. तिष्यमा-. ९. A.B.C. अश्लेषे. १०. V. मर्त्यमूर्ति-

मयामावाहयिष्यामि 'उग्रनक्षत्रमञ्जमा ।
 एहि मे सुभगे देवि सर्वाष्विनिपूदनि ॥ ६८ ॥
 भगमावाहयिष्यामि भक्तमागायनार्थतम् ।
 एहि देवराचिन्त्य 'एखेहि भगवान् भग ॥ ६९ ॥
 ऋक्षमावाहयिष्यामि 'पूर्वाफल्गुणसङ्क्षिप्तम् ।
 'एहि भग महाभाग 'ग्रहर्म्मप्रसाधक ॥ ७० ॥
 आवाहयिष्याम्यर्थ्यग्नादित्य तेजसा निधिम् ।
 'अर्यमस्त्य समभ्येहि 'भक्तपातकनाशन ॥ ७१ ॥
 ऋक्षमावाहयिष्यामि उत्तराफाल्गुनीं शुभाम् ।
 एहि त्व सुभगे देवि ध्रुवे मर्त्रास्तुन्दरि ॥ ७२ ॥
 हस्तमावाहयिष्यामि सावित्र क्षिप्रमञ्जसा ।
 एहि सावित्र धर्मन भक्ताना 'पापनाशन ॥ ७३ ॥
 आवाहयाम्यह देव 'त्वष्टारमसिनमुत्तिम् ।
 एहि मे भगवस्त्वष्ट प्रजापालन'तत्पर ॥ ७४ ॥
 चित्रमावाहयिष्यामि 'चित्ररूपा मनोहराम् ।
 एहि मे वरदे 'चित्रे मृदुक्र्मप्रसाधकि ॥ ७५ ॥
 वायुमावाहयिष्यामि सर्वग 'दीप्ततेजसम् ।
 देव वायो त्रमभ्येहि सर्वभूतजगत्प्रिय ॥ ७६ ॥
 'भ्वानिमावाहयिष्यामि 'नित्यमुत्तरतेजसम् ।
 'देनि स्त्राति त्वमभ्येहि चरक्र्मसु शोभने ॥ ७७ ॥
 आवाहयिष्यामीन्द्राग्नी सहितौ दीप्ततेजसौ ।
 'इन्द्राग्नेहि जगन्नाथ एह्यग्ने विनयप्रद ॥ ७८ ॥

१ ABC उग्र २ V भक्तसङ्गनाशन ३ VC पूर्वाफल्गुनसङ्क्षिप्तम् ४ V एहि
 भाति C एहि भाग ५ VC उग्र ६ AB अर्यमास्त्व समभ्येहि C अर्यमहं व समभ्येहि
 ७ V भक्तसङ्गनाशन ८ V पापनाशन ९ B त्वष्टारमसिनमुत्तिम् १० B -तत्पर
 ११ V चित्रमूर्ति १२ V देविध्रुवर्मप्रसाधके १३ C दीप्ततेजसाम् १४ B
 omits स्वाति विनयप्रद १५ VC नित्यमुत्तरसर्वगम् १६ C देहि १७ A इन्द्राग्नेहि-

१ ऋक्षमावाहयिष्यामि १ विशाखामुग्रतेजसम् ।
 विशाखे १ त्वमिहाभ्येहि देवि साधारणे शुभे ॥ ७९ ॥
 मित्रमावाहयिष्यामि देवं दीप्तांशुतेजसम् ।
 एहि मित्र महाभाग १ भक्ताघप्रलयं कुरु ॥ ८० ॥
 ऋक्षमावाहयिष्यामि १ त्वनुराधां वरप्रदाम् ।
 अनुराधे त्वमभ्येहि मृदुकर्मसुशोभने ॥ ८१ ॥
 १ शक्रस्यावाहनं प्रोक्तं ज्येष्ठायाः शृणु पार्थिव ।
 १ ज्येष्ठमावाहयिष्यामि नक्षत्रं शक्रदैवतम् ॥ ८२ ॥
 ज्येष्ठे देवि त्वमभ्येहि दारुणे चारुलोचने ।
 देवमावाहयिष्यामि १ निर्ऋतिं वीरवन्दितम् ॥ ८३ ॥
 एहि देव विरूपाक्ष महाबलपराक्रम ।
 मूलमावाहयिष्यामि नक्षत्रं दारुणं महत् ॥ ८४ ॥
 एहि मूल महाभाग भक्तानामभयप्रद ।
 आपस्त्वावाहयिष्यामि सर्वगा वरदाः शुभाः ॥ ८५ ॥
 १ आपस्त्वावाहयिष्यामि पूर्वाषाढेति संज्ञिते ।
 एहि १ त्वमुग्रे वरदे १ आपाढे पूर्वसंज्ञिते ॥ ८६ ॥
 १ ऋक्षमावाहयिष्यामि यत्तदभिजिदुच्यते ।
 एहि विष्ण्वरिष्ठाद्य क्षिप्रकर्मप्रसाधक ॥ ८७ ॥
 ऋक्षमावाहयिष्यामि श्रवणं सर्वकामदम् ।
 १ अश्वत्थ त्वं समभ्येहि चरकर्म १ प्रसाधक ॥ ८८ ॥
 १ विष्ण्यमावाहयिष्यामि नक्षत्रं १ शशिवल्लभम् ।
 धनिष्ठे त्वमिहाभ्येहि चरकर्म १ प्रसाधिके ॥ ८९ ॥

१. B. स्वातिमाह-. २. V. विशाखामुग्रतेजसम्. C. विशाखामुग्रतेजसाम्. ३. C. त्वमि-
 हाभ्येति. ४. V. भक्तानामभयं कुरु. ५. C. अनुराधां. ६. V. शक्रोस्यावाहनं. ७. C. ज्येष्ठायां.
 B. ज्येष्ठमावाह-. ८. A.B. निर्ऋतं. ९. V. सदाश्रय. १०. B. आपस्त्वावा-. ११. A. त्वमुग्र.
 B. त्वमुग्रे. १२. V. पूर्वाषाढेति संज्ञिते. १३. A.B. omit श्रद्धमा... प्रसाधक. १४. A.
 प्रसन्नत्वं. १५. A. -प्रसाधकां. १६. V. omits विष्ण्यमा... वल्लभम्. १७. A. शशिवल्लभम्.
 १८. A.B.C. -प्रसाधकि.

ऋक्षमावाहयिष्यामि नास्मा शतमिषां शुभाम् ।
 आगच्छ त्वं शतमिषे चरकर्मसु शोभने ॥ ९० ॥
 अजैकपादं वरदं रुद्रमावाहयाम्यहम् ।
 'आगच्छ रुद्र वरद त्रिशूलपरमायुध ॥ ९१ ॥
 ऋक्षमावाहयिष्यामि पूर्वभद्रपदामहम् ।
 एहि भद्रपदे पूर्वे उग्रकर्मप्रसाधनि ॥ ९२ ॥
 'आहिर्वृच्यं महाभागं रुद्रमावाहयाम्यहम् ।
 'आहिर्वृच्य 'समभ्येहि जयाजूटोपशोभित ॥ ९३ ॥
 ध्रुवमावाहयिष्यामि देशे भद्रपदोत्तराम् ।
 एहि त्वं सुमहाभागे मम भद्रपदोत्तरे ॥ ९४ ॥
 आवाहयाम्यहं देवं 'पूषणं 'पापनाशनम् ।
 पूषन् सप्तगि'हाभ्येहि 'सर्वकल्मशनाशन ॥ ९५ ॥
 ऋक्षमावाहयिष्यामि 'रेवतीं 'चारुदर्शनि ।
 एहि रेवति धर्मज्ञे मृदुकर्म'प्रसाधकि ॥ ९६ ॥
 ऋक्षमावाहयिष्यामि 'क्षिप्रमग्निनिर्वाणम् ।
 एषमग्नि महाभागे वरदे कामदायिनि ॥ ९७ ॥
 यममावाहयिष्यामि 'धर्मराजमथाच्युतम् ।
 एहि धर्मभृतां श्रेष्ठ वैवस्वत महाभुज ॥ ९८ ॥
 ऋक्षमावाहयिष्यामि उग्रं भरणि'संज्ञकम् ।
 एहि त्वं देवि भरणि सुभगे 'चारुदर्शनि ॥ ९९ ॥
 प्राचीमावाहयिष्यामि सूर्योदयविभूषणम् ।
 एहि त्वं वरदे पूर्वे शुभकर्म'प्रसाधनि ॥ १०० ॥

१. A.B. शतमिषं. २. A.B.C. आगच्छाज महाभाग त्रिशूल. ३. A. अहिर्वृच्यं ४. A.B. अहिर्वृच्य ५. C. समाभ्येहि. ६. A. पूषणं. ७. V. पापनाशनम्. ८. C. -हाभ्येति. ९. V. सर्वकल्मशनाशन. १०. A. रेवते. ११. V. भारुदर्शनि. १२. V. -प्रसाधके. १३. C. क्षिप्रमग्निनिर्वाणम्. १४. A.B.C. धर्मराजानमच्युतम्. १५. C. संज्ञिकम्. १६. V. चारुदर्शने. १७. C. प्रसाधकि.

दिशमावाहयिष्यामि वरदां पूर्वदक्षिणाम् ।

नह्निप्रिये समभ्येहि वरदे पूर्वदक्षिणे ॥ १०१ ॥

अहमावाहयिष्यामि दक्षिणां दक्षिणां दिशम् ।

दक्षिणे त्वं समभ्येहि सर्वकर्म सुदक्षिणे ॥ १०२ ॥

दिशमावाहयिष्यामि शुभा दक्षिणपश्चिमाम् ।

एहि त्वं नैर्ऋते देवि सततं भूतिवर्धिनि ॥ १०३ ॥

दिशमावाहयिष्यामि वारुणी वरदा सदा ।

आगच्छ पश्चिमे देवि वरदे वरुणप्रिये ॥ १०४ ॥

आवाहयिष्यामि दिशं वायव्या पश्चिमोत्तराम् ।

वरदे त्वं समभ्येहि वायव्ये पश्चिमोत्तरे ॥ १०५ ॥

आवाहयामि धनद देवं वैश्रवणं प्रसुम् ।

राजराज समभ्येहि सर्वयज्ञेश्वराधिप ॥ १०६ ॥

दिशमावाहयिष्यामि सौम्या धनदपालिताम् ।

उत्तरे त्वं समभ्येहि सर्वधर्मफलप्रदे ॥ १०७ ॥

दिशमावाहयिष्यामि सैशा प्रागुत्तरामहम् ।

एहि त्वं सुमने देवि सततं शिवपालिते ॥ १०८ ॥

सर्वानावाहयिष्यामि पूर्णकुम्भेषु सागरान् ।

रत्नाध्यक्षाः समायान्तु चत्वार इह सागरा ॥ १०९ ॥

ऐशान्या दिशि यः कुम्भः पूर्वस्तस्या तु सागरः ।

आयातु शीघ्रमेवेह तरंगोत्तमाकुलः ॥ ११० ॥

शीघ्रमभ्येहि निलय यादसां पूर्वसागर ।

तरङ्गशतसकान्त बालभास्करमण्डल ॥ १११ ॥

१. V. शुभप्रदे २. A B. omit दिश. भूतिवर्धिनि. ३ V. वायवी. A.B. वायव्य. ४ A.B. समभ्येहि. ५ सर्वयज्ञेश्वराधिप. ६ A B समभ्येहि. ७. A.B.C. सर्वधर्मफलप्रदे ८. V.C. शुभा. ९. A.B. सागरम्. १०. C. चत्वार. ११. A.B. पूर्वस्तस्या तु १२. A.B. निलयं. १३. A. बारभास्कर.

आग्नेये च 'समायात' दक्षिणे दक्षिणेः शिवः ।
 गह्वरत्नप्रभापुञ्जविमिश्र सलिलाशय ॥ ११२ ॥

यादसां निलयाभ्येहि 'क्षिप्रं' दक्षिणसागर ।

'तरङ्गधौतपादाम्' त्रिकूट' शिखराच्युत ॥ ११३ ॥

'पश्चिमश्च' 'समायातु' कुम्भे दक्षिणपश्चिमे ।

'रत्नपुञ्जमहाज्वालाविराजितमहोदक ॥ ११४ ॥

तरङ्गमण्डिताभ्येहि क्षिप्रं 'पश्चिमसागर ।

'अस्तार्कविम्बसंक्रान्तगतमण्डलदुर्दश ॥ ११५ ॥

उत्तरश्च तथाभ्येतु कुम्भे वै 'पश्चिमोत्तरे ।

हिमाद्रिशिखरच्छायाक्षीरोदसदृशः प्रभुः ॥ ११६ ॥

महापवित्रसलिल शीघ्रमुत्तरसागर ।

इहाभ्येहि महाभाग यजमानाभिवृद्धये ॥ ११७ ॥

आवाहितानां कर्तव्यं भूमौ कृत्वा 'ततः' शिरः ।

प्रणामम्' भिवादं च ततो मन्त्रमुदीरयेत् ॥ ११८ ॥

भवता हि प्रसादेन भवता प्रतिपूजने ।

प्रयतिष्ये यथाशक्त्या तन्मेऽनु' ज्ञातुमर्हथ ॥ ११९ ॥

'युष्माकं' पूजनं कर्तुं केन शक्यं यथाविधि ।

युष्मत् पूजाविहीनेन केन लभ्यं महत् फलम् ॥ १२० ॥

ततः कर्तुं यथाशक्त्या भवतां प्रतिपूजनम् ।

वरदाः प्रयतिष्यामि तन्मेऽनु' ज्ञातुमर्हथ ॥ १२१ ॥

त्वां त्वां दिशमधिष्ठाय दिक्पाल्य दीप्ततेजसः ।

'उत्सादयन्तु सकलान् विमान् यान् समुपस्थितान् ॥ १२२ ॥

१. A.B.C. समायातु २. B. क्षिप्रं. ३. A.B. तरङ्गधौत. ४. A.B. त्रिशिराच्युत.
 ५. A.V. पश्चिमाया. ६. A.B. समायातु. ७. B. पश्चिम सागरः ८. A. पंचमोत्तरे. ९. V.
 तत्तद्विराट्. १०. A.B.C. -त्रिवाद्य. ११. B. ज्ञातुमर्हथ. १२. B. omits युष्माकं... यथाविधि.
 १३. A. उत्सेवुनात्.

विनायका विघ्नकराः समोप्रा

यज्ञद्विषो ये पिशिताशनाश्च ।

सिद्धार्थैर्देवैर्जसमानकल्पैः

मया निरस्ता विदिशः प्रयान्तु ॥ १२३ ॥

॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयब्रह्मसंवादे देवदिशामावाहनं नाम ॥ १०४ ॥

पञ्चोत्तरशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच— 'लोशानाराहयिष्यामि 'हमरूपान् मनोहरान् ।
 आयान्तु वाहनत्वेन ये स्थिता परमेष्ठिन ॥ १ ॥
 'वृषमाणहयिष्यामि चतुष्पाद कुरुबिनम् ।
 वृषाभ्येहि महाभाग धर्ममूर्ते वरप्रद ॥ २ ॥
 शूराणामहयिष्यामि भुजाधार महाव्रतम् ।
 एहि शूल महाभाग दैत्यनाशगणान्तक ॥ ३ ॥
 अहमाणहयिष्यामि 'देव 'नन्दीश्वर प्रभुम् ।
 अभ्येहि नन्दिन् भगवन् सर्वलोकैकनमस्कृत ॥ ४ ॥
 आराहयामि वग्द वीरभद्र महानलम् ।
 अभ्येहि वीरमद्राघमहागगणेश्वर ॥ ५ ॥
 उन्नमाणहयिष्यामि त्रिगदं त्रिभुज प्रभुम् ।
 उन्नराभ्येहि महाभाग 'सहस्रकणोच्चल ॥ ६ ॥
 देवीमावाहयिष्यामि भद्रशाली सुखप्रदाम् ।
 आगच्छ वरदे दुर्गे सर्वलोकनमस्कृते ॥ ७ ॥
 'देवीमावाहयिष्यामि पौलोमी रादा शचीम् ।
 शक्रपति त्वमभ्येहि वरदे कामरूपिणि ॥ ८ ॥
 नागमावाहयिष्यामि तथैरावण'सञ्जितम् ।
 इहाभ्येहि महाभाग शक्रनाग जयावह ॥ ९ ॥
 वज्रनाराहयिष्यामि 'सर्वमेदकमाशुगम् ।
 शीघ्र वज्र त्वमभ्येहि सर्वदुष्टनिवर्हण ॥ १० ॥

१ B omits लोशाना परमेष्ठिन A लोकमवा- २ A हस्तरूप मनोहरम्
 ३ C परमेष्ठिन ४ B लोशानाराहयिष्यामि ५ VC महाव्रतम् ६ AB देवे
 ७ B नन्दीश्वर ८ B -नमस्कृत ९ A त्रिगद १० V सतत वरखोज्ज्वल ११ V
 आवाहयानि पाणोमी वरदा नित्यवर्तनीम् १२ B -सञ्जिताम्, १३ AC सर्वमेदकमाशुगम्.

हयानावाहयिष्यामि छन्दो^१रूपान् मनोहरान् ।

आगच्छन्तु भ्रमाद्ये^२ तुरगा व्योमगोचराः ॥ ११ ॥

अहमावाहयिष्यामि दण्डसंज्ञं बलोलकटम् ।

दण्डं शीघ्रमिहाभ्येहि महाबलपराक्रम ॥ १२ ॥

अहमावाहयिष्यामि पिङ्गलं सुमहाबलम् ।

लोकसाक्षिंस्त्वमभ्येहि पिङ्गलादिमहाबल ॥ १३ ॥

ध्वजमावाहयिष्यामि सिंहं सूर्यसमप्रभम् ।

धर्मं शीघ्रं त्वमभ्येहि सूर्यध्वजगताच्युत ॥ १४ ॥

देवीमावाहयिष्यामि निक्षुभां कामरूपिणीम् ।

निक्षुमे त्वमिहाभ्येहि सर्वलोकनमस्कृते ॥ १५ ॥

राज्ञीमावाहयिष्यामि सूर्यपत्नीं सुरुषिणीम् ।

आगच्छ वरदे राज्ञि जगद्धारिणि पूजिते ॥ १६ ॥

अहमावाहयिष्यामि सूर्यपत्नीं सुवर्चसाम् ।

सुवर्चसे समभ्येहि सूर्यपत्नि महाप्रभे ॥ १७ ॥

छायामावाहयिष्यामि सूर्यपत्नीं महाप्रभाम् ।

छाये देवित्वमागच्छ कृताकृतविचारिणि ॥ १८ ॥

अहमावाहयिष्यामि दश चन्द्रमसो हयान् ।

सर्वे शीघ्रमिहायान्तु चन्द्राश्वाः कामरूपिणः ॥ १९ ॥

अहमावाहयिष्यामि कान्तिं त्रिदशबलभाम् ।

कान्ते शीघ्रं त्वमभ्येहि शशङ्कदयिते शुभे ॥ २० ॥

शोभामावाहयिष्यामि काङ्क्षितां सुवनेश्वरीम् ।

शोभे शीघ्रं त्वमभ्येहि सर्वलोकैकसुन्दरि ॥ २१ ॥

१. A.B.C. रूपान् खे. २. B. ममाभ्येहि. ३. A.B. चण्डसंज्ञं. ४. B. चण्ड. ५. C. शीघ्रमिहाभ्येहि. ६. A.B.V. पिङ्गलाय. ७. V. चित्रं. ८. V. सूर्यमां. ९. V. ये च एवं सूर्यमागच्छ सर्वलोक-. १०. V. जगद्धारिणी. ११. B. omits अहमा...विचारिणि. १२. C.V. omit सुवर्चसे...महाप्रभाम्. १३. B.V. ध्याये. १४. C. कान्ति. १५. V. सुवनेश्वरीम्.

दिनमावाहयिष्यामि समस्तध्वान्तनाशकम् ।

॥ दिन शीघ्रं त्वमभ्येहि दर्शिताखिलमण्डल ॥ २२ ॥

रात्रिमावाहयिष्यामि सर्वभूतसुखावहाय ।

रात्रिदेवि त्वमभ्येहि सर्वभूतसरप्रदे ॥ २३ ॥

सन्ध्यामावाहयिष्यामि देवीं ब्राह्मणपूजिताम् ।

आगच्छ वरदे सन्ध्ये सर्वभूतनमस्कृते ॥ २४ ॥

स्वाहामावाहयिष्यामि देवीं ब्राह्मणपूजिताम् ।

स्नाहेऽभ्येहि महाभागे वरदे कामरूपिणि ॥ २५ ॥

वेदानावाहयिष्यामि 'शुक्ररूपधरा'नहम् ।

आयान्तु वाहनत्वेन 'धूमकेतु'न्यवस्थिताः ॥ २६ ॥

आवाहयिष्ये महिषं महाबलपराक्रमम् ।

'ए'ब्येहि शीघ्रमयेह सर्वदुष्टनिर्हण ॥ २७ ॥

दण्डमावाहयिष्यामि 'सर्वत्राहत'पूजितम् ।

एहि दण्ड महाभाग सर्वसत्त्वविनाशन ॥ २८ ॥

देवीमावाहयिष्यामि धूम्रोगीं चारुलोचनाम् ।

आगच्छ देवि धूम्रोगे सर्वलोकनमस्कृते ॥ २९ ॥

कालमावाहयिष्यामि सर्वत्राहतपूजितम् ।

कालमभ्येहि महाभाग 'सर्वसत्त्व'वशङ्कर ॥ ३० ॥

मृत्युमावाहयिष्यामि देवीं सर्वहरामहम् ।

देवि मृत्यो त्वमभ्येहि सर्वेगे कामरूपिणि ॥ ३१ ॥

आवाहयामि वरदं चित्रगुप्तं 'सुख'प्रदम् ।

चित्रगुप्त समभ्येहि सर्वत्र 'समदर्शन' ॥ ३२ ॥

१. A. प्रातःनाशनम्. B. -ध्वान्तनाशनम्. २. V. वडेमार्गे विभावरीम्. B. वहेम विभावरीम्. ३. A.B.V. शुभरूप. ४. A.B.C. धूमकेतो. ५. V. आगच्छेह महाभाग सर्वदुष्ट. B. आयान्तु शीघ्रमयेह सर्वदुष्ट- C. आयान्ति शीघ्रमयेह सर्वदुष्ट-. ६. V. सर्वत्राहन. ७. V. सर्वसत्त्ववशङ्कर. ८. A. समप्रद. ९. A. समदर्शनम्.

अहमावाहयिष्यामि विरूपाक्षं महाबलम् ।

विरूपाक्ष समभ्येहि निशाचरगणेश्वर ॥ ३३ ॥

उष्ट्रमावाहयिष्यामि महामोहमिति श्रुतम् ।

उष्ट्रभ्येहि 'महाकाय महाधीम महागते ॥ ३४ ॥

गौरीमावाहयिष्यामि जलाधिपतिसुन्दरीम् ।

एहि गौरि महादेवि वरदे कामरूपिणि ॥ ३५ ॥

हंसानावाहयिष्यामि 'समुद्रेण सुपूजितान् ।

आयान्तु वरदा हंसा रसाचारा विहङ्गमाः ॥ ३६ ॥

पाशमावाहयिष्यामि सर्वाकर्षणतपरम् ।

पाशाभ्येहि महाभाग सर्वसत्त्ववशङ्कर ॥ ३७ ॥

गङ्गामावाहयिष्यामि सर्वकल्मषनाशिनीम् ।

गङ्गे शीघ्रं त्वमभ्येहि पीयूषसदृशोदके ॥ ३८ ॥

अहमावाहयिष्यामि यमुनां च 'यमानुजाम् ।

आगच्छ यमुने देवि सर्वकल्मषनाशिनि ॥ ३९ ॥

शिवामावाहयिष्यामि वायो. पत्नीं प्रभावतीम् ।

शिवेऽभ्येहि महाभागे वरदे कामरूपिणि ॥ ४० ॥

'ऋद्धिमावाहयिष्यामि 'जनमोहप्रवर्तिनीम् ।

'ऋद्धे शीघ्रमिहाभ्येहि वरदे कामरूपिणि ॥ ४१ ॥

अहमावाहयिष्यामि शिविकां 'परमायताम् ।

शिविके त्वमिहाभ्येहि सर्वसत्त्वसुखङ्करि ॥ ४२ ॥

नरमावाहयिष्यामि नराधिपतिबाहनम् ।

नर शीघ्रं त्वमभ्येहि तथा नृपतिनायक ॥ ४३ ॥

१. V.C. महाभाग. २. A.B.C. समुद्रां सुपूजितान्. ३. A.B.C. नाशनम्.
A.B. च यमरक्षतां. ५. B. नाशने. C. नाशने. ६. V. omits ऋद्धिमा... कामरूपिणि.
B. जनमोहप्रवर्तिनीम्. C. जनमोहप्रवर्धनीम्. ८. B.C.V. ऋद्धि. ९. C. परमायुषाम्. ०

शङ्खमावाहयिष्यामि निधिप्रवरमुत्तमम् ।

शीघ्रं शङ्खं त्वमभ्येहि धनाधिपतिरङ्गम् ॥ ४४ ॥

पद्ममावाहयिष्यामि निधिप्रवरमुत्तमम् ।

पद्मं शीघ्रं त्वमभ्येहि महाविभक्तकारकम् ॥ ४५ ॥

देवीमावाहयिष्यामि पार्वती हरवल्लभाम् ।

देवि शीघ्रं त्वमभ्येहि 'सर्वकाम'वरप्रदे ॥ ४६ ॥

अहमावाहयिष्यामि जयन्तं शक्रनन्दनम् ।

जयन्तं शीघ्रमभ्येहि सर्वासुरविमर्दन ॥ ४७ ॥

आवाहयिष्ये 'वरद' शीकरं पुष्करं प्रभुम् ।

पुष्करं त्वमिहाभ्येहि सर्वज्ञानप्रकाशकम् ॥ ४८ ॥

ज्योत्स्नामावाहयिष्यामि त्रैलोक्यस्यैकं सुन्दरीम् ।

आगच्छ वरदे ज्योत्स्ने सर्वभूतसुखङ्करि ॥ ४९ ॥

अहमावाहयिष्यामि तथैव नटकृत्तरम् ।

समभ्येहि महाभाग धनदास्यात्मसम्पन्नम् ॥ ५० ॥

'अहमावाहयिष्यामि पुरोज्वल'समञ्जसा ।

समभ्येहि महाभाग वायुपुत्रमग्निलम् ॥ ५१ ॥

'आवाहयिष्यामि तथा रेवन्दमपराजितम् ।

सूर्यपुत्रं समभ्येहि भक्तिकल्याणकारकम् ॥ ५२ ॥

धर्ममावाहयिष्यामि सर्वलोकसुखानहम् ।

'धमाभ्येहि महाभाग 'जगता परिपालकम् ॥ ५३ ॥

'अर्थमावाहयिष्यामि सर्वलोफसुखावहम् ।

अर्थाभ्येहि महाभाग सर्वपाधाविनाशकम् ॥ ५४ ॥

१ V महाविभवकारिके २ AC वरप्रभ ३ V वरद पुष्करं वामय शुभम् ४ V सुन्दरी ५ V त्वमेव नटकृत्तरम् ६ V omits अहमा महाशूल ७ C समपन्न ८ ABC omit अवाहयिष्यामि पराजितम् ९ V रविपुत्र यमापञ्चम् १० B omits धमाभ्येहि सुखावहम् ११ A सर्वपाधाविनाशन १२ A omits अर्थ विनाशक

काममावाहयिष्यामि फलं सर्वस्य 'कर्मणः ।
काम शीघ्रं त्वमभ्येहि सर्वप्राणिहृदि स्थित ॥ ५५ ॥

'रतिमावाहयिष्यामि देवीं सर्वजगत्प्रियाम् ।
अभ्येहि वरदे देवि रति त्वमपराजिते ॥ ५६ ॥

निद्रामावाहयिष्यामि सर्वलोकसुखप्रदाम् ।
आगच्छ वरदे निद्रे त्रैलोक्य^१परिमोहिनि ॥ ५७ ॥

आवाहयिष्ये वरदां महादेवीं सरस्वतीम् ।
शीघ्रं देवि त्वमभ्येहि सर्वकामवरप्रदे ॥ ५८ ॥

अहमावाहयिष्यामि तथा 'धन्वतरिं प्रभुम् ।
'धन्वन्तरे त्वमभ्येहि 'सर्वामयविनाशन ॥ ५९ ॥

अहमावाहयिष्यामि उच्चैः श्रवसमश्चपम् ।
हयराज 'समभ्येहि क्षीरोदार्यवसंभव ॥ ६० ॥

येषामावाहनं 'प्रोक्तं तेषां मन्त्रमिदं पठेत् ।
'अश्विनौ 'प्रणतः स्तौमि दर्भपाणिरतन्द्रितः ॥ ६१ ॥

आवाहनानां 'च गणं तथोक्तं
महाशुभं पापहरं पवित्रम् ।

आवाहितास्तन्निहितास्त्ववश्यं
देवा भवन्त्युत्तमवंशजाताः ॥ ६२ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयव्रजसंवादे 'लोकावावाहनवर्णनो नाम ॥ १०५ ॥

१. V, कारण. C. कारण. २. B. स्थिति. ३. V.A.B. रात्रिमा-. ४. C. -परि-
मोहिनि. ५. A.B. धान्वन्तरि. ६. A.B. धान्वन्तरे. C. धन्वन्तरि. ७. V. क्षीरोदार्यवसंभव.
८. B. श्रमसमश्चपम्. ९. C. त्वमभ्येहि. १०. C. चोक्तं. ११. A. अश्विनो. B. अश्विनो.
१२. A.B.C. प्राणस्तौवीति. १३. C. वृ. १४. A.B.C. अत्युत्तमध्यायः
१५. ४१

षडुत्तरशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय —

आगाहनान्यतो 'वचिम' यान्यहं यदुनन्दन ।
 तेषामन्ते पटेच्छ्लोक प्रत्येकस्य महाभुज ॥ १ ॥
 याचक यजमान च श्रेयसाम्भ्येत्य योजय ।
 इदमर्थ्यमिदं पाद घूपोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥ २ ॥
 आवाहयाम्यहं देव वासुदेव 'जगत्पतिम्' ।
 अमृताध्यातमेधाम 'विद्युल्लव्यवाससम्' ॥ ३ ॥
 चतुर्वेकं महाबाहु चतुर्वेदधरं प्रभुम् ।
 चतुराश्रमगोप्तारं चतुर्वर्ण्यधरं तथा ॥ ४ ॥
 चतुर्युगं चतुष्केतुं चतुर्मूर्तिधरं परम् ।
 'चतुरङ्घ्रितनुं नाथं चतुर्विधविभाजनम्' ॥ ५ ॥
 'जरायुजस्य' 'जगतस्तथा' चाण्डोद्भवस्य 'च' ।
 'भावनं सर्वदेवेश' स्वेदजोद्भेदजस्य 'च' ॥ ६ ॥
 सर्वगं यरदं नित्यं सूक्ष्मं स्थलमजं विभुम् ।
 'आत्मस्थं च बहिस्थं च दूरस्थं' चान्तिकं च तम् ॥ ७ ॥
 गुणाधारं गुणैर्हीनं गुणातीतं गुणोत्तरम् ।
 सगुणं 'निर्गुणात्मानं' 'चाज्यं' 'जगताम्पतिम्' ॥ ८ ॥
 एहि मे पुण्डरीकाक्ष शरणागतं वत्सल ।
 'क्षरपर्यन्तप्रक्रान्तरं' निरं 'स्तासुरमण्डलं' ॥ ९ ॥
 गदावेगनिरस्तोऽयदैत्यनाथगणेश्वर ।
 उत्फुल्लचारुक्मलविराजितकराम्भुज ॥ १० ॥

१ A B वचिम २ B जगत्पति ३ V विद्युद्गवावसातसम् V (f) विद्युद्गवा
 स्वरासम् ४ A चतुरङ्घ्रितनु ५ A चरस्युगस्य ६ V कर्त्तव्यं तथा ७ C तु ८ V
 omits भावनं च ९ B आत्मस्थे चाबहिस्थं च १० चान्तिके ११ C निर्गुणात्मानम्
 ज्ये १२ B -चाज्ये १३ VC जगतं परम् १४ A क्षरपर्यन्तं वक्रात B क्षरपर्यन्तं
 वक्रात १५ A B -स्ताम्बर मण्डल

शंखनादोद्भव'त्रासमूढी'कृतमहासुर ।
 महीकराम्बुजन्यस्त्रचरणद्वयराजित ॥ ११ ॥
 कौस्तुभोद्भूतगोजाल'हतासुरविलोचन ।
 वनमा'लङ्कितोरस्क विरीटोद्भासितानन ॥ १२ ॥
 यज्ञ 'यज्ञोपयज्ञाङ्ग यज्ञोने जगद्गुरो ।
 सर्वकामप्रदाचिन्त्य 'सर्वशक्ते महाबल ॥ १३ ॥
 आवाहयाम्यहं देवं सङ्कर्षणमयोनिजम् ।
 शशाङ्कशतसङ्काश 'सतोयाम्बुदवाससम् ॥ १४ ॥
 क्रोधाग्निशमिताशोपकल्पांतभुवनत्रयम् ।
 'वाञ्छनःकायसम्भूतमलत्रितयनाशनम् ॥ १५ ॥
 एहि सङ्कर्षणाचिन्त्य देव भक्तजनप्रिय ।
 'लङ्गूलाकृष्टदैत्येन्द्र 'दीनेक्षणनिरीक्षण ॥ १६ ॥
 'मुसलाप्रविनिर्भित्तमोमूर्तिविनाशन ।
 हार्दमूर्ते 'निशीथस्य तमसश्च विनाशक ॥ १७ ॥
 देवमावाहयिष्यामि प्रद्युम्नमपराजितम् ।
 दूर्वाङ्गुरदलश्यामं शशाङ्काशुसमाश्रयम् ॥ १८ ॥
 कामं कामप्रदं शान्तं कमनीयं 'कलोत्तरम् ।
 'सर्वप्राणभृतां देहे मनोविषयगोचरम् ॥ १९ ॥
 प्रद्युम्नाम्येहि देवेश प्रद्योतितन्त्राचर ।
 तेजोमूर्ते दुराधर्ष सूर्यकोटिसमप्रभ ॥ २० ॥
 अज्ञातमध्यपर्यन्त देवारिगणनाशन ।
 'चापयष्टिविनिर्मुक्तशराहतजगत्रय ॥ २१ ॥

१. V. -श्रास. २. B. -कृतमहाम्बर. ३. B. -हतासुरविलोचन. ४. A.C. -श्रुतो-. B. -लाकतो-. ५. A.C. -यज्ञप-. ६. V. सर्वशक्तिचलाश्रित. B. सर्वशक्तो महाबल.
 ७. V. सजलाम्बुद. ८. C. वाङ्मयस्काय- ९. A. लङ्गूलाकृष्टदैत्येन्द्र. B. लङ्गूलाकृष्टदैत्येन्द्र.
 C. लङ्गूलाकृष्टदैत्येन्द्र. १०. A. दीनेक्षण-. ११. A. समलाप्र-. १२. A.B. निशीथस्य.
 C. निशीथस्य. १३. A.B. कलोत्तरम्. V. दुराधर्ष. १४. V. सर्वमानभृतां देव. १५. V.
 C. चापयष्टि.

आवाहयाम्यहं देवं चानिरुद्धं जगद्गुरुम् ।
 पद्मपत्राग्रसङ्काशं रक्ताम्बरविभूषणम् ॥ २२ ॥
 'अरुद्धमार्गं सर्वत्र दीप्तानलसमप्रभम् ।
 कार्यं परममीशानं जगत्कारणकारणम् ॥ २३ ॥
 अनिरुद्ध त्वमभ्येहि व्यासाशेषचराचर ।
 आकाशतुल्य 'सत्सङ्गविदारितसुराहित ॥ २४ ॥
 चर्मसंछादिताशेष'भुवनादित्यविक्रम ।
 'तेजोमृते(ः त)महाचर्मं संसारपरिपालक ॥ २५ ॥
 आवाहयिष्ये वरदं चानन्तं 'दीप्ततेजसम् ।
 'नागानामीश्वरं शेषं महीमण्डलधारिणम् ॥ २६ ॥
 लाङ्गल'लिङ्गितकरं 'मुमलोद्योतहस्तकम् ।
 'महोच्छ्रितेन तालेन तथा चिह्नेन राजितम् ॥ २७ ॥
 एखनन्त महाभाग 'शेषाहे धरणीधर ।
 शशाङ्कशतसङ्काश 'तथाम्बरनिभाम्बर ॥ २८ ॥
 आधारः सर्वभूतानां त्वमेको भूतभावनः ।
 त्वयेदं धार्यते 'कृत्स्नं त्रैलोक्यं जगताम्पते ॥ २९ ॥
 लक्ष्मीमावाहयिष्यामि विष्णोर्पक्षसि संस्थिताम् ।
 पद्मानना पद्मकरां दाशाङ्कसदृशाम्बराम् ॥ ३० ॥
 हितम्यां सर्वलोकस्य वरदा कामरूपिणीम् ।
 सर्वगा सर्वजननीं देवीं त्रिभुवनेश्वरीम् ॥ ३१ ॥
 आगच्छ वरदे लक्ष्मि दुर्धरे भूतभावने ।
 हरिप्रिये 'विशालाक्षि सर्वलोकनमस्कृते ॥ ३२ ॥

१. C. अरुद्धमार्ग. २. V. सद्गङ्गविदा-. ३. B. भुवनादित्य. B.C. omit भुवना
 ...परिपालक. ४. V. सर्वेषां प्राणिना चर्मं संसारपरिपालक. ५. C. दीप्ततेजसम्. ६. B.C.
 drop नागाना. V. फणावलिगताशेषमही-. ७. V. -लिङ्गितकरं. ८. V.C. सुसलसक्तविग्रहम्
 ९. A.B. महोच्छ्रितेन. १०. A. नि शेष. ११. V. तथाम्बरकुशोन्नित. १२. V. विश्वं त्रैलोक्यं
 जगत्पते. B. इत्स्नं त्रैलोक्यं जगतः पते. C. कृत्स्नं त्रैलोक्यं जगत्पते. १३. C. विशालाक्षे.

यत्र त्वं तत्र सकलं त्रैलोक्यं वरवर्णिनि ।

युनक्ति भोगैः सकलं स्मृतिप्राप्तं जनं शुभे ॥ ३३ ॥

तार्क्ष्यमावाहयिष्यामि मनोमारुतरंहसम् ।

पक्षवातसमुदृतसमस्तभुवनत्रयम् ॥ ३४ ॥

गरुडेह समभ्येहि दीप्तानलचयोपम ।

महाचिपतमोग्रस्तनिर्विपीकरणाच्युत ॥ ३५ ॥

तालमावाहयिष्यामि केतुं सङ्कर्षणम्य तु ।

एहि मे भगवंस्ताल समस्तभुगनेश्वर ॥ ३६ ॥

क्षपमावाहयिष्यामि कामकेतुं वरप्रदम् ।

एहि मे मकराग्र्येह समस्तभुगनेश्वर ॥ ३७ ॥

ऋष्यमावाहयिष्यामि मृगराजं महानलम् ।

एहि ऋष्य महामाग कर्ममूर्ते दुरासद ॥ ३८ ॥

देवमावाहयिष्यामि नृसिंहं ज्ञानरूपिणम् ।

दंष्ट्राकरालघदनमलातप्रतिमेक्षणम् ॥ ३९ ॥

सहस्रयमसक्रोधं सहस्रेन्द्रपराक्रमम् ।

सहस्रधनदस्फीतं मनसोऽप्यतिशीघ्रगम् ॥ ४० ॥

विद्युज्जिह्वं व्याघ्रतास्यं भुकुटीकुटिलाननम् ।

बहिर्ज्वालावलीपुञ्जदुर्निरीक्ष्यमुखश्रियम् ॥ ४१ ॥

आगच्छेह नृसिंहाद्य महाबलपराक्रम ।

वज्रतीक्ष्णनखाक्रान्तमहादैत्येन्द्रजीवित ॥ ४२ ॥

अज्ञानध्वान्तमातङ्गभङ्गविम्पष्टकेसर ।

महायन्त्रक वातोग्रदारुणाचिन्त्यविक्रम ॥ ४३ ॥

१. १. A.B.C युनक्ति. २ C. स्मृते प्राप्ते जने शुभे. V. स्मृतिप्राप्ते जने शुर्मम्.
३. V.C. गरुडेहि. ४ A omits क्षपमा... भुवनेश्वर. ५. C.V. ऋषिराजं. ६. V. -मला-
तमसितेक्षणम्. ७. V. व्याघ्रतास्य. B व्याघ्रतास्यं. C. व्याघ्रतास्य. ८. C. -मुखश्रिय-
१. A.C. -विस्फोटकेसर. १०. V. महामन्त्रकपाद्येग्रदा-

देवमावाहयिष्यामि कापिली^१ तनुमास्थितम् ।

तेजोनिधानमजितं सागरात्मजवाङ्मयम् ॥ ४४ ॥

एहि मे कपिलाद्येह परमात्मन् सनातन ।

^१ध्यानसंलग्नचित्रोद्य साख्यमार्गप्रवर्तक ॥ ४५ ॥

देवमावाहयिष्यामि नृवराह महाबलम् ।

^१मित्राञ्जनचयदयाम लीलोद्भूतवसुन्धर ॥ ४६ ॥

^१अनैश्वर्यमहामोहतमोनाशनभास्करम् ।

भक्तमुष्टभवत्रासनिहतासुरनायकम् ॥ ४७ ॥

आगच्छ नृवराहेह हिरण्याक्षविनाशन ।

^१शेषाभभोगविन्यस्तमहाचरणपङ्कज ॥ ४८ ॥

शङ्खनादोद्भूय त्राहि नियन्ता सुरनायकम् ।

देवमावाहयिष्यामि वराह वरदर्पितम् ॥ ४९ ॥

^१शशाङ्कलेखादष्टाग्रविभासितजगत्रय ।

विस्मयोत्फुल्लनयनभूमिवीक्षितविग्रह ॥ ५० ॥

बालेन्दुतुल्यदष्टाग्र लीलोद्भूतवसुन्धर ।

एहि मे भगवन् देव वराहामितविक्रम ॥ ५१ ॥

निरस्ताशेषदैत्येन्द्र^१ दीनेक्षणनिरीक्षित ।

धर्ममावाहयिष्यामि सर्वभूतसुखावहम् ॥ ५२ ॥

दुर्विज्ञेय बहुद्वार^१ फलभूर्तिदुरासदम् ।

एहि धर्मं^१ ममाभ्येहि भुवनत्रयं^१ पालक ॥ ५३ ॥

समस्तपापशमन सर्वबाधाविनाशन ।

रुद्रमावाहयिष्यामि तेजोभूर्तिं दुरासदम् ॥ ५४ ॥

१ V तदुमाधितम् २ A B C सगरात्मज- ३ V C ध्यानवीक्षितसङ्काव सांख्य-
 ४ A स्थिरीकृताशेषधर्म लीलो- ५ C नीलोद्भूत वसुधरम् A B लीलोद्भूत बहुदरम्
 ६ V omits अनैश्वर्य नायकम् ७ A, omits शेषाभ वरदर्पितम् ८ V, शङ्खेदुल्लेखा-
 ९ C नीलोद्भूत- १० V दीनमण्डनोद्गर A दीनेक्षणनिरीक्षित ११ V, खलभूर्ति-
 B C बलभूर्ति- १२ A B ममाभ्येहि १३ B, -पालकम्.

ऐश्वर्यमतिगम्भीरं सर्वसंहारकारकम् ।
 एहि मे भगवन् रुद्र जटामण्डलदुर्दृश ॥ ५५ ॥
 निर्दग्धाशेषभुवन तृतीयेक्षणतेजसा ।
 देवमावाहयिष्यामि 'ब्रह्माणं दीप्ततेजसम् ॥ ५६ ॥
 चतुर्मुखं चतुर्बाहुं 'गुणातीतं गुणोत्तरम् ।
 देवदेव त्वमभ्येहि पितामह सुरेश्वर ॥ ५७ ॥
 समस्तभुवनाध्यक्ष जगत्कारणकारण ।
 भूमिमावाहयिष्यामि धारिणी सर्वदेहिनाम् ॥ ५८ ॥
 सर्वभूतप्रतिष्ठा च क्षितिं क्षोणीं सरस्वतीम् ।
 एहि मे वरदे देवि वसुधे 'भूतभाविनि ॥ ५९ ॥
 सर्वाश्रये महाभागे 'देववद्भयहारिणि ।
 शङ्खमावाहयिष्यामि नभोमूर्तिमथाव्ययम् ॥ ६० ॥
 'शब्दयोनिं निरालम्बं समस्तभुवनाश्रयम् ।
 एह्येहि शङ्खप्रवर पाञ्चजन्य महास्वन ॥ ६१ ॥
 शब्दमात्रहताशेषमहादानवमण्डल ।
 पद्ममावाहयिष्यामि समस्त'भुवनाश्रयम् ॥ ६२ ॥
 'अपां मूर्तिमयं सौम्यं 'पुण्डरीकेतिसंक्षितम् ।
 एहि पद्म महाभाग भूतभव्यभवप्रभो ॥ ६३ ॥
 लक्ष्मी'निलय विस्तीर्ण ब्रह्मयोने जगन्मय ।
 चक्रमावाहयिष्यामि 'क्षरत्पर्यन्तमण्डलम् ॥ ६४ ॥
 'वज्रनाभं विशालाक्षं 'वायुमूर्तिमनव्ययम् ।
 कालचक्रं जगच्चक्रं धर्मचक्रं सुदर्शनम् ॥ ६५ ॥

१. V. ब्राह्मणं. २. V. गुणाधीनं. ३. B.C. भूतभाविनि. ४. V. देववद्भयहारिणि. ५. B. शङ्खयोनि. ६. A. -भुवनानाम्. ७. C. आपो. ८. V. पुण्डरीकमिति स्मृतम्. ९. A.B. -विलय. १०. A.B. क्षरत्पर्यन्तमण्डलम्. ११. C. वज्रनाभं विशालाक्षं. १२. V.B. वायुमूर्तिमनव्ययम्.

नित्यं सततं देवं 'तृप्तं दानवशोणितैः ।

एहि चक्राभिधातारिमण्डलामितविक्रम ॥ ६६ ॥

देवेन्द्रहृदयत्रासतमो'नाशनभास्कर ।

गदामावाहयिष्यामि तेजोमूर्तिं 'दुरासदम् ॥ ६७ ॥

गायत्रीं देवजननीं कालरात्रिं भयङ्करीम् ।

एहि कौमोदकि गदे समस्तां सुरनाशिनि ॥ ६८ ॥

यासां त्वं 'गह्वरी प्रोक्ता वैष्णवी तु 'सुपूजिता ।

अहमावाहयिष्यामि 'साप्रतं नाम 'लङ्गलम् ॥ ६९ ॥

आगच्छ 'लङ्गलाद्येह व्याहर्ति धातकासुर ।

अहमावाहयिष्यामि 'सौनन्दं सुसलं प्रभुम् ॥ ७० ॥

आगच्छ सुमलाद्येह देवारिगणसूदन ।

चापमावाहयिष्यामि शार्ङ्गं रिपुनिषूदनम् ॥ ७१ ॥

आगच्छ चाप वरद देवासुरगणप्रिय ।

शरमावाहयिष्यामि मोहनं 'रिपुमोहनम् ॥ ७२ ॥

एहि 'विद्वारिवलं'जगच्छारिस्त्रिभुवनेधर ।

'चर्म चावाहयिष्यामि स्यातमावरणेति यत् ॥ ७३ ॥

चर्माम्बेहि विशाल त्वं सर्वस्यावरणं स्मृतम् ।

खड्गमावाहयिष्यामि नन्दकं नाम नामतः ॥ ७४ ॥

एहि खड्गं 'ममाशेषदैत्यनाथकुम्भान्तक ।

अहमावाहयिष्यामि वनमालां सुखावहाम् ॥ ७५ ॥

वनमाले त्वमम्बेहि 'यद्वाशेषजगत्त्रये ।

मणिमावाहयिष्यामि कौस्तुभं 'केशवाङ्गदम् ॥ ७६ ॥

१. A.B. चतै. २. V.C. एहि चक्रामितशित जगत्पालनतत्पर. ३. V. -नाशनतत्पर.
४. V. दुरासदम्. ५. B.C. -सुरनाशिनि ६. V. गह्वरी ७. V.C. सुदुर्धरा. ८. V. सावन्तै.
A. सावर्त. B. सावर्तु. ९. A.B. मंगलम्. १०. V.C. लङ्गलाद्येह व्याहर्ति भुवनत्रयम्. ११. V.
सौधम्बं सुमल. १२. B.C. रिपुसूदनम्. १३. A.C. विशालज १४. A.B. -जगच्छत्रिभुवनेधर.
१५. A. चर्ममावाहयिष्यामि. १६. A. समाशेष. १७. V. कुम्भ. १८. V.C. केशवाङ्गदम्.

कौस्तुभ त्वमिहाम्येहि मरीचि^१ विकचोद्भव ।
 देवमावाहयिष्यामि हरिं हयशिरोधरम् ॥ ७७ ॥
 शशाङ्क^२ शतसङ्काश^३ वेदोद्धरण^४ निश्चित ।
 हयग्रीव त्वमभ्येहि शङ्खचक्रगदाधर ॥ ७८ ॥
 वेदाहरणं दुःखार्तसमाश्रयितपन्नज ।
 अहमावाहयिष्यामि ऋग्वेदं पदभूषितम् ॥ ७९ ॥
 ऋग्वेद त्वमिहाम्येहि ब्रह्ममूर्ते वरप्रद ।
 अहमावाहयिष्यामि यजुर्वेद^५ मतिप्रियम् ॥ ८० ॥
 यजुर्वेद त्वमभ्येहि देवेशगणनायक ।
 अहमावाहयिष्यामि देवमाथर्वणं शुभम् ॥ ८१ ॥
 आगच्छ^६ थर्ववेदेह^७ सर्वकृत्यकराच्युत ।
 देवमावाहयिष्यामि भोगिभोगासनस्थितम् ॥ ८२ ॥
 भोगिभोगासनासीन समागच्छ जगद्गुरो ।
 देवमावाहयिष्यामि भोगिभोगशयं प्रभुम् ॥ ८३ ॥
 लक्ष्मीसहायं वरदं^८ लोकाक्षिणमव्ययम् ।
 एहेहि^९ पुण्डरीकाक्ष भोगिभोगाशयाच्युत ॥ ८४ ॥
 त्रैलोक्यनाथ गोविन्द मधुकैटभसूदन ।
 देवमावाहयिष्यामि^{१०} देवं विष्णुं त्रिविक्रमम् ॥ ८५ ॥
 समस्तभुम्नातीत^{११} पादाकान्तजगन्नाथ ।
 त्रिविक्रम त्वमभ्येहि^{१२} दैत्यदीनाक्षिवीक्षित ॥ ८६ ॥
 विकचोत्फुल्लनयन^{१३} त्रिदशेश तथेक्षित ।
 देवमावाहयिष्यामि विश्वरूपधरं^{१४} विभुम् ॥ ८७ ॥

१. V. - विकचोद्भव. २. B. शतसंक्रुशे. ३. C. देवोद्धरण-. ४. B. निश्चितम्.
 ५. C. - दुःखान्त-. ६. A.B. - मतिप्रियम्. ७. A.B. - थर्ववेदेह. ८. V. सर्वकृत्यकरप्रद.
 ९. A. लोकाक्षिणमव्ययम्. १०. B. पुण्डरीकाक्षो. ११. V. विष्णुदेवं. १२. A.B. पादाकान्त.
 १३. A. दैत्यदीनाक्षिवीक्षित. C. दैत्यदीनाक्षिवीक्षितम्. १४. V.C. त्रिदशेशः शतमीक्षित. १५. V.B.
 अहमावाहयिष्यामि. १६. C. हरिम्.

'समाधारधर देव शत्रुताशमशेषत ।
 'सुनन्तमिच्छयेवेह सर्वभूतान्यनेकज ॥ ८८ ॥
 'धारयन्त शरीरेण सर्वं जगदिदं तथा ।
 विधिरूप त्वमभ्येहि 'समायुधविभूषित ॥ ८९ ॥
 'समालङ्कारभूषाङ्गनानावर्णधराधर ।
 'देहस्याशेषभुवन'नगत्कारणकारक ॥ ९० ॥
 'नानावर्णधराचित्य 'मायादार्शितप्रिग्रह ।
 देवमावाहयिष्यामि मत्स्य 'सागरगोचरम् ॥ ९१ ॥
 मत्स्यदेव त्वमभ्येहि 'लोकजीनधराच्युत ।
 हसमावाहयिष्यामि देव ज्ञानप्रद 'प्रभुम् ॥ ९२ ॥
 'देवमावाहयिष्यामि 'समाज्ञानविनाशन ।
 हम् शीघ्र त्वमभ्येहि समाज्ञानविनाशन ॥ ९३ ॥
 कूर्ममावाहयिष्यामि 'धृतमन्दरपर्वतम् ।
 एष्येहि भगवन् कूर्म श्यामोत्पत्तिफराच्युत ॥ ९४ ॥
 देवमावाहयिष्यामि 'स्त्रीरूपधरमुत्तमम् ।
 स्त्रीरूपधारित्वमभ्येहि सुरसोमप्रदायक ॥ ९५ ॥
 नरमावाहयिष्यामि देव तपसि 'निष्ठितम् ।
 नरामभ्येहि महाभाग धर्ममूर्ते जगत्पते ॥ ९६ ॥
 देवमावाहयिष्यामि तथा नारायण प्रभुम् ।
 नारायण 'समभ्येहि 'परदर्पविनाशन ॥ ९७ ॥

१ B drops सर्वाधारधर ~कनेच्छ C drops सर्वाधारधर ~शेषत
 V श्वसन्तमनिश वक्ष्येत्तप्राममशेषत २ V सुनन्ति च महाराज C सुजात च महादेव
 ३ AB धारायण ४ C सर्वायुधविभूषण B सर्वायुधविभूषत ५ B drops सर्वालङ्कार
 धराधर ६ V C सर्वभूतेन तावेन नानावर्ण धराधर ७ B देहस्तशेषभुवन ८ V C नगत्कारण
 कारण ९ B drops नानावर्ण चित्त्य V दुर्नराभ्यातगम्भीर माया- १० B माया धृत
 विग्रह ११ V B C सलिलगोचरम् १२ A लोकजैवधराच्युत १३ VB विभुम्
 १४ V drops दय विनाशन १५ ABC सवज्ञानविनाशन १६ AB धृतमन्दर
 पर्वतम् १७ V स्त्रीरूप धर्ममावरम् १८ A निष्ठितम् १९ A नरामभ्येहि २० A.B
 परदर्पविनाशक V सर्वपापहराव्यय

हरिमावाहयिष्यामि देवेशं कनकप्रभम् ।

हरे देव त्वमभ्येहि परदर्पविनाशक ॥ ९८ ॥

कृष्णमावाहयिष्यामि सजलाम्बुदसन्निभम् ।

‘कृष्णाभ्येहि महाभाग देवदेव जगत्प्रिय ॥ ९९ ॥

देवमावाहयिष्यामि दत्तात्रेयं तपोन्वितम् ।

दत्तात्रेय त्वमभ्येहि वेदोद्धरणतत्पर ॥ १०० ॥

अहमावाहयिष्यामि वाल्मीकिं तपसा निधिम् ।

‘वाल्मीके त्वमिहाभ्येहि ‘स्वकर्माख्यापकाच्युत ॥ १०१ ॥

राममावाहयिष्यामि हतक्षत्रियमण्डलम् ।

भार्गवाभ्येहि मे नाथ जटामण्डलदुर्दृश ॥ १०२ ॥

आवाहनं करिष्यामि ‘परशुं दीप्ततेजसम् ।

आगच्छ परशो शीघ्रं ‘लघ्वीकृतवसुन्धर ॥ १०३ ॥

पृथुमावाहयिष्यामि ‘चक्रवर्तिनमूर्जितम् ।

पृथो शीघ्रं त्वमभ्येहि पृथ्वीनाथ महाबल ॥ १०४ ॥

राममावाहयिष्यामि कृतराक्षसनिग्रहम् ।

राम शीघ्रं त्वमभ्येहि ‘धर्मसेतो दुरासद ॥ १०५ ॥

अहमावाहयिष्यामि प्रद्युम्नं भरतं ‘विभुम् ।

भरत त्वमिहाभ्येहि कृतगन्धर्वनिग्रह ॥ १०६ ॥

अहमावाहयिष्यामि लक्ष्मणं रिपुनाशनम् ।

लक्ष्मण त्वमिहाभ्येहि मेघनादास्त्रतस्कर ॥ १०७ ॥

अहमावाहयिष्यामि शत्रुघ्नं दीप्ततेजसम् ।

शत्रुघ्न शीघ्रमभ्येहि ‘लवणघ्नारिमर्दन ॥ १०८ ॥

१. B. omits कृष्णाभ्येहि... तपोन्वितम्. २. B. तपसा. ३. B. वाल्मीकि. ४. B. सुकर्मा-. V. वेदोद्धरणतत्पर. ५. A.B.C. परशोदीप्ततेजसः. ६. V. लघ्वीकृत-. ७. A.B. चक्रवर्तिनमूर्जितम्. ८. A. -विग्रहम्. ९. B. धर्मसेतो. १०. C. प्रद्युम्न. ११. C.V. -मास्कर. १२. V.C. लवणागुरमर्दन.

व्यासमागहयिष्यामि वेदव्यास जगद्गुरुम् ।

वेदव्यास त्वमभ्येहि सर्वधर्मप्रदर्शक ॥ १०९ ॥

अहमागहयिष्यामि धर्मपुत्र युधिष्ठिरम् ।

युधिष्ठिर त्वमभ्येहि सर्वधर्ममृतावर ॥ ११० ॥

अहमागहयिष्यामि भीम राक्षसरुष्टरम् ।

भीमसेन त्वमभ्येहि शत्रुनाश तमोहर ॥ १११ ॥

अहमागहयिष्यामि पार्थ रिपुनिघ्नरत्नम् ।

अर्जुनाभ्येहि मे शीघ्र लघ्नीकृततनुन्धर ॥ ११२ ॥

आगहयिष्ये नकुल रूपेणाप्रतिम भुवि ।

नकुल त्वमिहाभ्येहि खड्गचर्मधराच्युत ॥ ११३ ॥

अहमागहयिष्यामि सहदेव रणप्रियम् ।

सहदेव त्वमभ्येहि रूढद्रविगस्तयुत ॥ ११४ ॥

कृष्णमागहयिष्यामि स्पर्धलक्ष्मीं मनोहराम् ।

याज्ञसेनि त्वमभ्येहि लघ्नीकृततनुन्धरे ॥ ११५ ॥

सीतामागहयिष्यामि रामवर्णीं यशस्विनीम् ।

सीते देवि त्वमभ्येहि महीतलसमुत्थिते ॥ ११६ ॥

अहमागहयिष्यामि देवकीं कृष्णमातरम् ।

देवकी त्वमिहाभ्येहि देवनातर्जगप्रिये ॥ ११७ ॥

अहमागहयिष्यामि यशोदा जगत प्रियाम् ।

यशोदे त्वमिहाभ्येहि सर्वधितननार्दने ॥ ११८ ॥

देवीमागहयिष्यामि एकानशेति निश्चिताम् ।

एकानशे त्वमभ्येहि कृष्णरक्षार्थमुद्यते ॥ ११९ ॥

१ भीम माहवृत्तम् B भीम राक्षसरुष्टरम् २ V अहमागहयिष्यामि नकुल रूपशोभितम् C आवाहयिष्ये नकुल रूपेणाप्रतिमभुवि ३ VC शखचर्म ४ V लक्ष्मीकृत- ५ VC. -समुत्थिते ६ ABC केनवारणिम् ७ VC त्वमभ्येहि ८ A सर्वधित जगप्रिये ९ V एकानशीति- A एकानशेति- १० VC एकानशे B एकानशे

देवीमावाहयिष्यामि रुक्मिणीं कृष्णवल्लभाम् ।

रुक्मिणि त्वमिहाभ्येहि जगतामेकमुन्दरि ॥ १२० ॥

देवीमावाहयिष्यामि सत्यभागां मनोहराम् ।

सत्यभागे त्वमभ्येहि देवि केशवल्लभे ॥ १२१ ॥

देवीस्त्वावाहयिष्यामि कृष्णपत्नीरहं शुभाः ।

देव्यः सर्वाः समायान्तु गान्धारीप्रमुखास्त्विह ॥ १२२ ॥

राममावाहयिष्यामि मदविभ्रान्तलोचनम् ।

कुण्डलैकधरं शान्तं वनमालाविभूषितम् ॥ १२३ ॥

एहि राम महाभाग रेवतीदयिताच्युत ।

हतप्रलम्ब सीराग्रव्याकृष्टयमुनोदक ॥ १२४ ॥

कृष्णमावाहयिष्यामि तोयपूर्णाम्बुदच्छविम् ।

चाणूरवल्लदर्पणं कंसासुरविनाशनम् ॥ १२५ ॥

एहि कृष्ण महाभाग लब्ध्वाकृतवसुन्धर ।

निरस्तदानवश्रेष्ठ धृतगोवर्धनाचल ॥ १२६ ॥

अहमावाहयिष्यामि प्रद्युम्नं मकरच्छविम् ।

देवारिशम्बरप्राणतस्करं रतिवल्लभम् ॥ १२७ ॥

प्रद्युम्न त्वमिहाभ्येहि परसैन्यविनाशन ।

सायकोत्कृतदैत्येशमूर्धमण्डितभूतल ॥ १२८ ॥

अहमावाहयिष्यामि अनिरुद्धं जगद्गुरुम् ।

बाणासुरमहासैन्यसमुद्रवडवानल ॥ १२९ ॥

अनिरुद्ध त्वमभ्येहि महाबलपराक्रम ।

खड्गबाणे महाभाग ऊपाह्वदयवर्धन ॥ १३० ॥

१. C. मनोरमाम्. २. A. देवकि शिववल्लभे. ३. A. देवीमावाहयिष्यामि कृष्णपत्नी
हरशुभाम्. ४. A.B. मत्त. ५. B.C. -व्याकृष्ण-. ६. A.B. -यमनोदक. ७. A.B.
-विनाशन. ८. V. लब्ध्वाकृत-. ९. C. हृतगोवर्धना-. १०. V. omits सायकोत्कृत... भूतल.
११. C. पूर्वमहिःत-. १२. C. तथा हृदयवर्धन. V. ऊपाह्वदयवर्धन.

'साम्बमावाहयिष्यामि मदापाणिं महाबलम् ।
 एहि साम्ब 'महासत्त्व नाशिताशेषदानम् ॥ १३१ ॥
 अहमात्राहयिष्यामि युयुधान उल्लोकटम् ।
 युयुधान त्वमभ्येहि दीर्घनाहोऽरिमर्दन ॥ १३२ ॥
 अहमात्राहयिष्यामि सौमद्रमपराजितम् ।
 वसुभद्र च धर्मज्ञ नीलाम्बरधराबुभो ॥ १३३ ॥
 वासुदेवप्रतीहारौ प्राप्तहन्तो सुलोचनौ ।
 तत्तज्जाम्बूनदाकारौ महानलपराक्रमौ ॥ १३४ ॥
 सुभद्र शीघ्रमागच्छ पूर्वद्वारस्य वामत ।
 गणे 'सानुचरैस्सार्धं भरसन्निहितस्सदा ॥ १३५ ॥
 अहमात्राहयिष्यामि तथापाद बलान्वितम् ।
 यज्ञतात च धर्मज्ञ पीताम्बरधराबुभो ॥ १३६ ॥
 नीलजीमूतसङ्कादौ तथा सुद्वारधारिणौ ।
 सङ्कर्षणप्रतीहारौ चारुलूपा मनोहरौ ॥ १३७ ॥
 आपाद त्वमिहागच्छ दक्षिणद्वारवामत ।
 गणे सानुचरै स्सार्धं भर सन्निहित सदा ॥ १३८ ॥
 यज्ञतात त्वमभ्येहि द्वारदक्षिणतो भर ।
 गणे सानुचरै स्सार्धं भर सन्निहित सदा ॥ १३९ ॥
 जयमावाहयिष्यामि दीप्ततेजसमच्युतम् ।
 विजय च निशाल च पाटलाम्बरधारिणौ ॥ १४० ॥
 शशाङ्गप्रतीकाशो तथोभौ खड्गधारिणौ ।
 प्रद्युम्नस्य प्रतीहारौ कामदेवौ सुवर्चसौ ॥ १४१ ॥
 जय शीघ्र त्वमभ्येहि पश्चिमद्वारवामत ।
 गणे सानुचरै स्सार्धं भर सन्निहित सदा ॥ १४२ ॥

१ C. omits साम्ब महाबलम् २ V महाभाग ३ A B सानुचरैस्सार्धं
 B सन्निहिता

विजय त्वमिहाम्येहि द्वारदक्षिणतो भव ।

गणैः सानुचरैः सार्धं भव सन्निहितः सदा ॥ १४३ ॥

अहमावाहयिष्यामि तथामोदं जगत्प्रियम् ।

प्रमोदं च महावीर्यं श्वेताम्बरधरावुभौ ॥ १४४ ॥

सिन्दूरारुणसङ्काशौ शक्तिहस्तौ बलोत्कटौ ।

अनिरुद्धप्रतीहारौ महाबलपराक्रमौ ॥ १४५ ॥

आमोद शीघ्रमभ्येहि द्वारदक्षिणतो भव ।

गणैः सानुचरैः सार्धं भव सन्निहितः सदा ॥ १४६ ॥

सर्वानावाहयिष्यामि वासुदेवगणानहम् ।

वासुदेवसमाकारान् वासुदेवपराक्रमान् ॥ १४७ ॥

प्रद्युम्नस्य समाकारान् प्रद्युम्नाभपराक्रमान् ।

प्रद्युम्नस्य गणाः शीघ्रमायान्तु भुवनेश्वराः ॥ १४८ ॥

वासुदेवगणाः शीघ्रमायान्तु भुवनेश्वराः ।

सर्वकामप्रदा वीराः सर्वेशाः सर्वशक्तयः ॥ १४९ ॥

सर्वानावाहयिष्यामि अनिरुद्धगणानहम् ।

अनिरुद्धसमाकाराननिरुद्धपराक्रमान् ॥ १५० ॥

अनिरुद्धगणाः शीघ्रमायान्तु भुवनेश्वराः ।

सर्वकामप्रदा वीराः सर्वेशाः सर्वशक्तयः ॥ १५१ ॥

प्रादुर्भावगतस्येह विष्णोरमिततेजसः ।

नोक्तमावाहनं यत्र वासुदेवोक्तमञ्जसा ॥ १५२ ॥

कार्यमावाहनं तत्र सर्वगस्य महात्मनः ।

अथ वा विश्वरूपोक्तमेतत् सारं तथेरितम् ॥ १५३ ॥

१. B. omits प्रद्युम्नस्य...पराक्रमान्. २. V. omits वासुदेव...भुवनेश्वराः.
३. C. प्रद्युम्नस्य गणानहम्. ४. A. पराक्रमान्. ५. V. -गतस्येव. ६. V.C. विष्णुरूपोक्तं.

आवाहने ये कथितास्तु मन्त्रा
 ज्ञेयास्त एवेह 'विशोधनेऽपि ।
 आवाहने तत्र 'विशोधने तु
 बुधैः प्रयोज्यं 'यदुर्वशनाथ ॥ १५४ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयव्रतसंवादे शेषसर्पदेवावाहनयोगेनो नाम ॥ १०९ ॥

सप्तोत्तरशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेयः—

‘प्रोक्तो विबोधने वीर मन्त्रो हि न(?) हीन) दिवौकसाम् ।

‘वासुदेवस्य वक्ष्यामि तव ‘राजन् विबोधनम् ॥ १ ॥

देवं विबोधयिष्यामि वासुदेवमजं विशुम् ।

अनादिमध्यपर्यन्तं महाबलपराक्रमम् ॥ २ ॥

अनन्तं सर्वगं नाथं महद्भयोऽपि महत्तरम् ।

सूक्ष्मातिसूक्ष्मं दूरस्थं सन्निकर्षगतं तथा ॥ ३ ॥

नारायणं ‘सुदुष्पारं देवं शार्ङ्गधनुर्धरम् ।

अतसीकुसुमश्यामं पीतवाससमच्युतम् ॥ ४ ॥

‘विवुद्धः पुण्डरीकाक्षः शरणागतवत्सलः ।

संसारसरसीमग्नमग्ननागकृतकृप ॥ ५ ॥

चक्रपर्यन्तच्छिन्नाग्रदुःस्वप्नग्राहदुर्धरः ।

संसेविनमहायोगनिद्रा‘समीलितेक्षण ॥ ६ ॥

शेषाहि‘भोगपर्यन्तविस्तीर्णशयनाच्युतः ।

तत्स्फणाबलिरत्नाशुवितानककृतोत्तर ॥ ७ ॥

लक्ष्मीसंवाहमानाङ्गिकमलद्वयराजितः ।

निर्णाशितमहादैत्य कृतक्षेमजगन्त्रय ॥ ८ ॥

शीताशुरश्मिजालाभदुग्धाभोधेगयाच्युतः ।

भक्तानां नरक‘श्वभ्रनिपातभयनाशन ॥ ९ ॥

तेषां स्पर्शलोकागमनदत्तहस्तावलम्बनः ।

संसारसागरोत्तारमहापोत जनार्दन ॥ १० ॥

१. B.C. प्रोक्त. २. B. वसुदेवस्य. ३. V.B.C. राजन्निबोधनम्. ४. V. सुदुर्धर.
५. A.B. विबुद्धः. ६. B. —समीलिते. ७. C. भोगपर्यन्त. ८. A.B. शुभ्र.

नामग्रहणमात्रेण 'घनावश्यककारक ।

'स्तुतिमात्रताशेषमनोरथ 'महानल ॥ ११ ॥

त्रिविधमत्रमात्रान्तब्रह्माण्डोत्तर'मण्डप ।

बालेन्दुतुल्यदम्प्रीप्रलीनोद्धृतमसुन्धर ॥ १२ ॥

एते निरोधयन्ति त्वां देवा सेन्द्रपुरोगमा ।

ऋषयश्च महाभागास्त्रेलोनयामलदर्शिन ॥ १३ ॥

विशोषयति देव 'त्वा ब्रह्मा शुभ'चतुर्मुख ।

'चतुर्वेदोद्गाता'भिस्तु गीर्भेदेवराच्युत ॥ १४ ॥

त्यत्र त्रिषुधगणारि'सूदनाय निद्रा

भव 'भुवनपतेऽय'सचयापहो मे ।

त्वयि भवति हि यम्य नाथ भक्तिरूप

गतिरतिशयनी तु तम्य दैवतेभ्य ॥ १५ ॥

इति श्रीत्रिष्णुधर्मोत्तरेषु मार्कण्डेयवज्रसंवाद चासुदेवविशोधनो नाम ॥ १०७ ॥

१ A B V घनावश्यककारक २ V स्वति- ३ V महाफल ४ A B -मण्डल
५ V C बालेन्दुतुल्यदंष्ट्रा ६ B त्व ७ A B -चतुर्मुख ८ A चतुर्वेदोद्गाताभिस्तु
B चतुर्वेदोद्गाताभिस्तु V यज्ञवदो गताभिस्तु ९ C -सूदनादि १०. B भवन-
११ B C -सचयापहाम

अष्टोत्तरशततमोऽध्यायः ।

वज्र :—

भगवन् सर्वदेवानां मूर्तयः 'परिपिण्डिताः ।

पञ्चभूतयुता यस्मात्तस्मात्तेषां भृगूत्तम ॥ १ ॥

आवाहनविधिः प्रोक्तो यत्तद्युक्ततमं मतम् ।

आवाहितास्समायान्ति यत्र 'कामावसायिताम् ॥ २ ॥

आश्रित्य महिमां प्राप्तिं 'लभिमां च तथा सुराः ।

विष्णुः 'सर्वगतो देवो महद्भग्नोऽपि महत्तर' ॥ ३ ॥

सूक्ष्मेभ्यश्चातिसूक्ष्मश्च सर्वव्यापी जगन्मयः ।

नास्ति किञ्चिज्जगद् यस्मिन् यत्र नास्ति जनार्दनः ॥ ४ ॥

सदसच्च महाभाग तेन व्याप्तं महात्मना ।

आवाहनेन किं कार्यं तस्य सर्वगतस्य तु ॥ ५ ॥

'सदेन्द्रियमहाशक्तिः (? सर्वेन्द्रियमनःशक्तिः) * सर्वत्र 'परिपठ्यते ।

एतन्मे संशयं छिन्धि त्वं हि सर्वविदुच्यसे ॥ ६ ॥

मार्कण्डेय :—

सर्वदेवगणा यद्वद् वज्र पिण्डितमूर्तयः ।

'प्रादुर्भावगतोऽप्येवं देवो मधुनिसूदनः ॥ ७ ॥

पञ्चभूतयुता मूर्तिः सर्वा भवति 'पिण्डिता ।

आद्यन्तमध्यसंयुक्ता सर्वस्यैव यदूत्तम ॥ ८ ॥

प्रादुर्भावगतो विष्णुर्यथा देवगणास्तथा ।

'आवाहितः सन्निहितो भवतीति 'विनिश्चयः ॥ ९ ॥

देवस्य द्विविधा मूर्तिः परा चैव तथापरा ।

परायाः (? परा या) 'पौरुषी मूर्तिः पञ्चभूत' विवर्जिता ॥ १० ॥

१. V. परिपिण्डिताः. २. A.B.C. प्रोक्ता. ३. B. कामावसायिताम्. ४. B. लभिता.

५. A. संसवेतो. ६. V. महेंद्रिय महाभाग. ७. V.C. परिपठ्यते. ८. B. प्रादुर्भावगतो. ९. V.

C. सन्निहिता. १०. V. आहितः. ११. C. विनिश्चयम्. V. विनिश्चयः. १२. B. पौष्ट्ये. १३. C.V.

-विवर्जिता. *cf. Ślo. 12.

'तथा समूर्तिर्भवति सर्वग परमेस्वर ।
 पुरुषेण 'मिना लोके न किञ्चिदिह विद्यते ॥ ११ ॥
 अनादिमध्यनिधनस्वरूपमेतनुमत्तथा ।
 'सर्वेन्द्रियमन शक्ति सर्वत्र स तथा नृप ॥ १२ ॥
 प्रादुर्भासितम्यापि तस्य या 'सर्वशक्तिना ।
 इच्छतस्सा त्रिनिर्दिष्टा न 'त्वेषानिच्छतो नृप ॥ १३ ॥
 पुरुषत्वे ह्यनन्तस्य या राजन् सर्वशक्तिना ।
 निसर्गसिद्धा सा ज्ञेया सदा सर्वत्र यादव ॥ १४ ॥
 आनाहनमयात्रापि त्रियते यज्जगत्पते ।
 'नित्य सन्निहितम्यापि सर्वत्र परमेष्ठिन ॥ १५ ॥
 केवल कारण तत्र मनस्तुष्टिसारणम् ।
 आवाहितो मया देव स्थाने सन्निहितोऽपि च ॥ १६ ॥
 आनाहन 'स('स्य)तुष्ट्यर्थं पुरुषस्य यथा स्थितम् ।
 तथाप्यर्चा महाभाग म्यतुष्ट्यर्थ('र्थ)'प्रयोजना ॥ १७ ॥
 नित्यतृप्तस्य कि तस्य कार्यं भवति चार्चया ।
 केवल भक्तितुष्ट्यर्थं 'अर्चां तेभ्य प्रतीच्छति ॥ १८ ॥
 योऽस्मात्तर्चयते देवो यत्र 'देवोऽर्च्यते बुधै ।
 अभ्यर्चते च येर्भावै 'सर्वं तद् विद्धि तन्मयम् ॥ १९ ॥
 तस्यार्चाकरणं विद्धि कर्तृधीतिप्रयोजनम् ।
 ज्ञेय तथैव चामात्र('तत्प्र) तस्य सर्वगतस्य तु ॥ २० ॥
 अनादिकारण(' अर्चादिकरण) तेन नित्यतृप्तेन यादव ।
 अनुग्रहार्थं भक्तानां चात्मनः संप्रवर्तितम् ॥ २१ ॥

१ A B तथासगुणोभवति २ A समागते ३ CV सर्वेन्द्रियमना ४ B.
 सर्वशक्ति ५ A त्वेषानिच्छतो ६ AB त्रि ७ VC स्वतृप्त्यर्थं ८ V प्रयो
 जनम् ९ V स भक्तभ्य १० A देवा र्यते ११ V सर्वे

अशरीरः शरीरस्थो यथा भवति भूपते ।
 भक्तलक्षण^१बन्धार्थं तथैवावाह्यते त्वसौ ॥ २२ ॥
^२अनाकारे महाराज लक्ष्यबन्धस्तु दुष्करः ।
^३साकारैर्लक्ष्यबन्धस्तु कर्तुं वै शक्यते सुखम् ॥ २३ ॥
 विधिवच्च तथाकारः प्रादुर्भावगतस्य ^४च ।
 मयोक्तो राजशार्दूल पुरस्तादेव शास्त्रतः ॥ २४ ॥
 भावो भवतु यो यस्मिन् भावनायां भवेन्नरः ।
 तत्रैव भावनानेन कार्या चार्चा च यादव ॥ २५ ॥
 आदौ कृत्वा महाभाग साकारे लक्ष्यबन्धनम् ।
 ततः समर्थो भवति शून्ये ध्याने नरोत्तम ॥ २६ ॥
^५एवमावाहनं तस्य तथा पूजा च यादव ।
 प्रबुद्धैः क्रियते यत्सा^६दात्मानुग्रहकारणम् ॥ २७ ॥
 नित्यतृप्तो न तृप्त्यर्थमुपहारं प्रय^(१)तीच्छति ।
 प्रतीच्छति महाराज भक्तानु^७ग्रहकारणात् ॥ २८ ॥
 मोक्षप्राप्तावुभावेतौ त्वया ज्ञेयौ महामुज ।
 ज्ञानमार्गः क्रियामार्गः कृतो यश्च निरादिपः ॥ २९ ॥
 वज्र बन्धाय भवति सकामेन क्रिया कृता ।
 निष्कामेन कृता सैव मोक्षाय तु विधीयते ॥ ३० ॥
 आवाहिताः सन्निहितास्तु देवा भवन्त्यवश्यं नृप मन्त्रयुक्त्या ।
 स्वतुष्टये देववरस्य विष्णोरावाहनं वज्र बुधैः प्रदिष्टम् ॥ ३१ ॥

इति धीविष्णुप्रमोत्तरेषु मार्कण्डेयवज्रसंवादे आराहनप्रयोजनं नाम ॥ १०८ ॥

१. V. -शोधार्थं. २. V. अनाकारे. B. अनाकारो. ३. A.C. लक्ष्यबन्धस्तु. ४. A. C. साकारे लक्ष्य-. V. -लक्ष. ५. B. सुखम्. ६. V. हि. B. दु. ७. C.V. लक्ष्यबन्धनम्. ८. A.B. एवमावाहने. ९. B. -भक्तानुग्रहकारणम्. V. -नुग्रहकारणम्. १०. V. -नुग्रहकारकः. ११. V. मोक्षार्थं विधीयते. १२. V. सन्निहितास्तदेत. १३. A.B. भवन्त्यवश्यं. १४. V. मन्त्रयुक्त्या. C. मन्त्रयुक्त्या.

नयोत्तरशततमोऽध्यायः ।

वज्र उवाच — भगवन् होमविधिमाचक्ष्व ।

तमुवाच भगवान् मार्कण्डेय 'अधिकासितो भगवान् अग्निं प्रज्वाल्य 'परिसमूहाज्येन 'विलीनेनो-
त्प्लुतेन रक्षोघ्नं मन्त्रमाज्यभागान्तर्ग प्रागुक्तं हुत्वा वक्ष्यमाणैर्नाममि
स्वाहान्तैश्चतुर्थ्यां प्रयुक्ते यत्तत्सिद्धार्थनिकेकेन नाम्ना अष्टौ वाष्टविं-
शत्यपि वाष्टोत्तरशतं वाज्याहुतीर्जुहुयात् । ॐ नमो भगवते
वासुदेवाय । ॐ नमो भगवते सङ्कर्षणाय । ॐ नमो भगवते प्रद्युम्नाय ।
ॐ नमो भगवते अनिरुद्धाय । ॐ नमो भगवते पुरुषाय । ॐ नमो
भगवते सत्याय । ॐ नमो भगवते अच्युताय । ॐ नमः श्रिये ।
ॐ नमः कालरात्र्ये । ॐ नमो रात्र्यै । ॐ नमः सद्ये । ॐ
नमो गरुडाय । ॐ नमस्तालाय । ॐ नमो मकराय । ॐ नमो
ऋष्याय । ॐ नमोऽनंताय । ॐ नमः सैम्बुभाय । ॐ नमो
'वनमालायै । ॐ नमः पृथिव्ये । ॐ नमः शङ्खाय । ॐ नमः
पद्माय । ॐ नमो 'गदायै । ॐ नमश्चक्राय । ॐ नमो हलाय ।
ॐ नमो मुसलाय । ॐ नमश्चापाय । ॐ नमश्चर्मणे । ॐ नमः
खड्गाय । ॐ नमः सुभद्राय । ॐ नमो वसुमद्राय । ॐ नमः
आषाढाय । ॐ नमो यज्ञताताय । ॥ ॐ नमो जयाय । ॐ नमो
विनयाय । ॐ नमः आमोदाय । ॐ नमः प्रमोदाय । ॥ ॐ ततो
व्याहृतिहोमः कार्यः । ततो "गायत्रीहोमः कुर्यात् । "ततः
तद्विष्णो परम पदमित्यनया । ततो वैष्णवाय नमः । ततो युञ्जते
मन इति अनुवाकेन । ततः पुरुषसूक्तेन । ततो रथो^{११} अक्षेध्विति
ऋक्चतुष्टयेन । ततश्चमकं^{१२} पठकेन । ततस्त्वाज्येन । ॥ सप्तसप्त-

१ B अधिकासिता २ B परिसमूहाज्येन ३ V विलीनेनोत्प्लुत
४ V C मन्त्राज्य ५ V चतुर्थ्यां प्रयुक्ते C चतुर्थ्यप्रयुक्ते ६ V drops अग्नि ७ A
वाज्याहुतीनां जुहुयात् ८ V C drop ॐ नमो रात्र्यै ९ C वनमालाय A वनमालिन्यै
१० A गदाय ११ A drops ॐ नमो जयाय १२ V drops ॐ C ॐ ततो व्याहृति
होमः कुर्यात् १३ V गायत्र्या १४ A ततस्तद्विष्णु १५ A B अथाष्टवक्रञ्च- १६ A
-ध्वजेन १७ V सप्तसप्त

'देवतादिहोमपूर्वकेण 'कर्मणोत्तरतन्त्रं समापयेत् ।

श्रीविष्णोः प्रतिष्ठाकरणे होम एव प्रकीर्तितः ।

अन्यासां देवतानां 'च तल्लिङ्गैर्जुहुयाद्धविः ॥ १ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु मार्कण्डेयवज्रसंवादे वैष्णवहोमविधिर्नाम ॥ १०९ ॥

दशोत्तरशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय —

अथ 'प्रतिष्ठादिभ्यो प्राप्ते शङ्खपट्टतूर्यं श्रीभगवन्तं निरोधयेत् ।
निरोधनमन्त्रं पठेत् । ततः कल्पसौ मूर्तिभ्यो नैनाहुः कल्पशपरम्भ
पतिश्चान्न भगवान् 'यश्चेह भगवन्निति भगवन्निति मन्त्रेण
देवागारं 'प्रविशेयु । ततः पञ्चगव्यं मिश्रमर्वापधि 'सर्वां गन्धान्
सर्वरत्नानि सुवर्णं च पिण्डिकाश्वमे निगन्तेत् । तत्र च मन्त्रा भवन्ति ।
महाभाग । 'भास । 'त्रिसुपर्ण । भारुण्डम् । 'मृगुगङ्गलम् । न्यस्ति न
दन्द्र । ह्यादशाध्यात्मम् । आत्मयू च । ततः सारस्वरोद्दिष्टे काले
श्रीभगवन्तं । 'सुसम स(सु)दृष्टिपीठिकाया धुरा चोरिति 'निश्चल
मनेनैव मन्त्रेण कुर्यात् । नाम चाम्योदीरयेत् । प्रतिष्ठासामं च पठेत् ।
सर्वश्च जनो लानाकुसुमोत्करेण जयशब्देन नैलाहलं कुर्यात् । वादि
त्राणि वादयेत् । ॐ नमो भगवते वासुदेवायेत्युदीरयेत् । 'ब्रह्मसूक्तं च
पठेत् । अग्नेरायुरसीनि जीवादा('धा)न कुर्यात् । कल्पशक
कल्पशपाणि पठेत् ।

ॐ 'प्रतिष्ठितोऽसि भगवन् सुप्रतिष्ठा भवन्ति यम् ।

सान्निध्यं प्रतिपद्यस्व 'यन्मानाभिबृद्धये ॥ १ ॥

शत्रोऽस्तु द्विपदे नित्यं शत्रुश्चास्तु चतुष्पदे ।

शत्रोऽस्तु सप्तलोकस्य शत्रो रान्तस्तथैव च ॥ २ ॥

'यन्मानं सभृत्योऽयं सपुत्रपशुबाधय ।

'रक्ष्यो भगवता नियं देशश्चायं नमोऽस्तु ते ॥ ३ ॥

॥ इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेण मार्कण्डेयवज्रस्य 'प्रतिष्ठाध्यायो नाम ॥ ११० ॥

१ VBC प्रतिष्ठादि दिवसे २ ABV -नेष्टिभूतपरोध- ३ B यजेय V
भगवामिति & drops भगवन्निति ४ A प्रवेशयु ५ A मिश्रासर्वापधि V मिध
सर्वापधि ६ V सर्वग धान् ७ B भास ८ ABC त्रिसुपर्ण ९ V मृगुगङ्गलम्
१० A तसम ११ ABC निश्चल मनन १२ A ब्रह्मसूक्त १३ AB प्रतिष्ठितासि
C प्रतिष्ठासि १४ AB यजमानादि बृद्धये १५ A यन्माना सभृत्योऽयं सपुत्र- १६ A २.०
१७ V भगवद्विबोधनमन्त्रवचनो

एकादशोत्तरदानतमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेयः—

अथ प्रतिष्ठितस्य 'श्रीभगवतो बृहत्स्तपनमारभेत् । ततो गायत्रीं पठेत् ।
इषे त्वेत्यनेन 'पतङ्गहं दद्यात् । वैष्णवगायत्र्या पादुके । 'भूम्या वृत्ता-
य नोऽसी('ब्रूही)ति मृदम् । शन्न आप इत्यर्हणम् । देवेभ्यो 'वनस्पत
इति दन्तकाष्ठम् । यमालिखेति जिह्वानिलेखनम् । आपो हि प्लेत्याच-
मनम् । पात्रेणार्घ्यम् । 'युवा सुवासा इति स्नान'शाटकम् । ध्रुवा
धौरित्यासनम् । प्रतिष्ठासाम्ना पादपीठम् । कनिकदेति 'बीजपात्रम् ।
तेजोऽसि 'शुक्रमिति दीपम् । मुखान्द्विरेत्याढ्यम् । तथैव मुखालेपः ।
रोध्रम्, त्व('प्रत्व)क, कोलमज्जा, 'वचा, कुष्ठं, नीलोत्पलानि, कुङ्कुमं,
चेति मुखालेपः । सहस्रशीर्षेति तैलम् । 'भद्रं कर्णेनोद्धर्तनम् । सुप्रती-
केन "चमसा स्नानम् । ऋषभेन (')'निष्पुंमनस्नानम् । "धृन्वतीति
धृतस्नानम् । दधिकाष्णेति दध्ना । "पयस्वतीति 'पयसा । गंधद्वारेति
गोमयेन । गायत्र्या गोमूत्रेण । अपमर्षणेन पञ्चगव्येन । ध्रुवा
धौरिति ध्रुवं(') निष्पुंमनेन । "मधु वाता ऋतायतेति मधुना ।
सुप्रती"केनेति इक्षुरसेन । भौमेन गुडोदकेन । अथर्वशिरसा
शर्करोदकेन । वामदेवेनेति नयुभयकूलमृदा । दान्ता "धौरिनि
संगममृदा । प्राणसूक्तेन सरोमृदा । वागहणेति वराहोद्धृतमृदा ।
वामदेवेनेति गजदन्तमृदा । वृषभेनेति "वृषभशृङ्गोद्धृतमृदा । अध्वना-
न्तेति सर्वाभिः । 'भारुण्डेनामलकैः । विरुणेनेति गोश्रेण ।
"ज्येष्ठसाम्नेति कालयकेन । वृद्धसाम्नेनि बीजपूत्रेण । कृष्णाजि-

१. B.C.V. omit धी. २. C. पादपदणे. ३. A. भगवत्पादा यतोऽर्हणे यस्मिन् .
C. भूम्यायनवायनोमीति मृदम्. B. भूम्यायनवा यतोऽर्हणे यस्मिन् . ४. A.B. पञ्चगव्यं ददन् न
पाठः. ५. A. वायुगात्र. B. वृषगात्र. ६. A. -शर्कः. ७. A.B.C. नंजनाय. ८. V.
तेजोऽसि शुक्रमसीति. ९. A. वाचा. १०. V. वधे'ज्येष्ठोद्धर्तनम्. ११. B.C. चमसा. १२. A.
निः पुञ्जवह्मनं. B.C. निष्पुंमनस्नानम्. १३. A.B. धृन्वतीति धृतम्. १४. A. पयसा. १५.
A.B. पयसा. १६. A.B. मधुना. १७. C. मधुनायतेति मधुना. १८. C. शर्करा. १९. A.B.
-मधुनायतेति मधुना. २०. V. भारुण्डेनामलकैः. २१. A.B. विरुणेनेति गोश्रेण. २२. C. ज्येष्ठसाम्नेनि.
२३. A.B. -मधुनायतेति मधुना.

नेनेति वर्णस्मानीयेन । 'अमेरायुरसीति तगरेण । श्रीसूक्तेनेति प्रियङ्गुना । विष्णो रराटमिति सिद्धार्थकै । 'कुष्मणिनेति कुष्टेन । शिरिमिटेनेति कुशोदकेन । या ओषधय इति सर्पापधीभि । आ ब्रह्मन् ब्राह्मणो इति वीजे । पुष्पयतीति पुष्पै । 'वनस्पते वीड्वह इति वनस्पतिश्लोके । पुष्पयतीति फले । आशु शिशानेति रस्त्रे । गन्धद्वारेति गन्ध । ॐकारनमस्कारपत्रिश्च शिरम्यानोपधीभि । यथा कुष्ठम् सरोध्रम्, सुम्ता, वच्चा, सर्पपा, जयन्ती, विनयन्ती, विष्णु क्रान्ता, पुनर्नवा, 'ब्राह्मी, तगरम्, 'बला अतिशला नगशला, नागशला त्वक्पत्रम्, अगुरुबालुम्, हरेणुम्, लङ्गम्, 'अगुरुम्, 'तगरम्, उशीरम्, नालिकाचूरम्, द्वे 'हरिटे चेति । एव म्यानम्य कलशदान भवति । तत्रादावेन ॐकारनमस्कारपत्रिश्चामिर्जारा 'द्वादशाध्यात्म मृत्पिण्डमाधुरे सादृतो दद्यात् । तत 'सामन्महावामदेवलभर धन्तरशावरभारण्डबृहत्सामभि । अथर्वविदथर्षिश्च प्रत्याहिर शङ्खमणिप्राणसूक्तमणिप्रतिमरमणिभि । ऋग्वेदविद् गायत्रीसावित्री गोरसूक्त'सूर्यसूक्तनरोनवोपुष्टसूक्तश्रीसूक्त । यजुर्वेदविद् वृष्णाजिन चमकपत्रपडस्तुकृष्णामण्डलद्रविणै । तत म्यशक्या कलशसहस्र कलशाष्टशत पञ्च वा शतानि चत्वारि वा शतमष्टाधिक वा अष्टविंशतिर्वाष्टौ वा स्वर्चिता वनस्पति'कलापगर्भशङ्खघनिस्वनेन वाद्यशब्देन 'जयत्कारवदिशब्देन प्रसुभगानर्तितेन देया । तत पत्रिणोप'कलश मिश्राम्य वेद्या क्षिपत् । घृतयतीति 'घृतापक्ष दर्शयेत् । सहस्रशीर्षेण शिखण्डोदग्रहणशटक दद्यात् । युग सुवास इति प्रतिनिर्गसनशाटकम् । इदमाप 'इति प्रवाहत् इत्याचमनीय ततो जानुभ्या पाणिभ्या शिरसा च नमस्कार कुर्यात् ।

- १ V अग्न आशुरसीति C अमेरायुरसीति २ V कुष्मणिनेति कुष्टेन B कुष्मणि नात् कुष्टेन ३ A B C वनस्पतेवी-वग ४ A B omit ब्राह्मी तगरम् ५ V omits बला ६ V अगुरुबालुम् ७ V अगुरुम् ८ V omits तरङ्गम् B तगरं ९ C हरे १० V दशाध्यात्म- ११ A B सामवि महादेवभरधनरश वर- १२ V सूर्यसूक्तपुष्टसूक्त- १३ V शालाप १४ V जयत्कारवदि- १५ C -कलशविम्य विद्या- V कलशाविध्याम् १६ A V घृतावे १७ V B C इदमाप शङ्खदत्त-

बृहत्स्नपनमेतद्धि य. करोति नरो हरे ।

सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते ॥ १ ॥

न केवलं प्रतिष्ठाया सर्वदैवं समाचरेत् ।

शान्तिदं पौष्टिकं कान्यं बृहत्स्नपनमुत्तमम् ॥ २ ॥

दिव्यान्तरिक्षभौमानामुत्पाताना समुद्भवे ।

देवदेवस्य राजेन्द्र बृहत्स्नपनमाचरेत् ॥ ३ ॥

नास्ति लोके समुत्पातो यो ह्यनेन न शाम्यति ।

आरोग्यकाम श्रीकामो मोक्षकामश्च बन्धनात् ॥ ४ ॥

सौभाग्यशान्तिकामश्च बृहत्स्नपनमाचरेत् ।

विद्यार्थी प्राप्नुयाद्विद्या पुत्रकामस्तथा सुतान् ॥ ५ ॥

स्त्रियश्च मुख्या. प्राप्नोति याश्च कामयते य(ह)दि ।

अन्नामकाम. प्राप्नोति तद्विष्णो परमं पदम् ॥ ६ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु मार्कण्डेयब्रह्मव्यादे श्रीविष्णुबृहत्स्नपनं नाम ॥ १११ ॥

—

१. B. बृहत्स्नपनमेतद्धि २. B. नरो हरे ३. V. -स्तपनश्च ४. A, B V. विद्या.

५. V बृहत्स्नपनप्र तावन्मो.

द्वादशोत्तरशततमोऽध्यायः ।

श्री मार्कण्डेय — 'ॐ' स्नातं ॐ श्रीभगवन् भोगैस्समभ्यर्चयेत् । चन्दन'बकुलनिर्यास
जातीफलमृगमदरूपूराणि समस्तानि व्यस्तानि वानुलेपन'दद्यात् । गन्ध-
द्वारेति श्रीभगवन्तमनुलिम्पेत् । 'वायुरग्रेण इति तालवृन्तं निवेदयेत् ।
वात आ वातु भेषजमिति वीजयेत् । सावित्राणि सावित्रम्येति चामर
निवेदयेत् । श्रीविष्णुगायत्र्या चीमानि निवेदयेत् । युवा सुवास
इति महाहर्वस्त्रे श्रीभगवन्तमाच्छादयेत् । 'नोपभुक्तेर्न नीलेहिरेण्यवर्णे-
रामरणेरर्चयेत् । वङ्गतो न ऋकत इति 'कङ्कतेन । इन्द्राग्निश्चे('ध्विने)ति
कङ्कतेन 'दूष्यादूपिरसि प्रतिशाल्या अञ्जनमणिना 'अञ्जनेन आत्मव्यूहेन
वृर्चप्रसादनेन पुष्पपतीति पुष्पै 'अधितैरग्रधितैश्च । प्रजापते न हि
त्यदेतामन्य इति 'पट्वासेन । 'अमिमूर्धेति दीपेन । घूरसि घूर्णमिति
धूपेन । अभि र्ना शू नोनुम इति छत्रेण । विष्णुगायत्र्या 'उपा-
नद्भ्याम् । उद विष्णुर्विचक्रमे इति यानेन । तेनैव प्रवहणेन ।
केतु कृष्णमिति ध्वजे । तेनैव 'पताकादिभि । तत स्तोत्रै
श्रीभगवन्तमर्चयेत् । ततोऽमिमूर्धेति सर्वभोगपूरणार्थयामात्रया ।
ततस्तन्त्रीयाद्यै तत शङ्खपट्टहमेरीनिनादै 'सुभगागीतेन वेति ।

अनेन विधिना भोगे 'समभ्यर्च्य जनार्दनम् ।

'सवान् कामानयाप्नोति विष्णुलोक 'स गच्छति ॥ १ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु मार्कण्डेयव्रजसवादे भोगदानाध्यायो नाम ॥ ११२ ॥

१ VBC omitt ॐ २ BC स्नान V स्नात श्रीभगवत समर्चयेत्. ३ V.
—बहुल— ४ V कुशान् ५ V वायुरग्रेण ६ AB नापभुक्ते— C नोपभुक्तेर्न नीलेरक्षै
हिरण्यवर्णैरामरणै— ७ AB कङ्कते— ८ AB दूपा— ९ V प्रैजनेन १० V. अधितै
रग्रधितैश्च C अधितैरग्रधितैश्च ११ C पात्रासै १२ B अमिमूर्धेति १३ B उपनद्भ्याम्.
१४. AB पताकाभि १५ C सुभगागीतेन चति १६ C समभ्यर्च्य १७. A.B सर्वकामान—
१८ V.C च.

त्रयोदशोत्तरशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेयः—

अथ मधुपर्केण 'श्रीभगवन्तमर्चयेत् । हिरण्यवर्णेत्यर्हणां दद्यात् ।
दधिकाव्येति दधि । घृतवतीति घृतम् । 'मधु वाता ऋतायते इति
मधु । त्रिसुवर्णेन संयोज्य सावित्रेण 'निवेदयेत् । आपो हि ष्ठेति तर्पणं
दद्यात् । 'वात आ वातु भेषजमिति (!) निष्पुंसनम् । शन्न आप
इत्याचमनीयम् । 'अष्टकविधिना पशुम् । हिरण्यवर्णेति वा मात्राम् ।
'तेनैव विम्बशङ्खपद्माद्यानि 'मङ्गल्यानि निवेदयेत् ।

'मधुपर्कविधिः सौम्य कथितस्ते मयानघ ।

एतत्कृत्वा महाराज विष्णुलोके महीयते ॥ १ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु मार्कण्डेयवज्रसंवादे मधुपर्कध्यायो नाम ॥ ११३ ॥

१. V. श्रीभगवन्तमर्चयेत्. २. A.B.C. मधुवात ऋतायते. A.B. मधुवात त्रिनायके.
C. मधुवात ऋतायते. ३. V. निवेदयेत्. ४. V. वाता. A.B.C. आपान. ५. A.B. अष्टका-
१. V. सेन. ७. A.B. मङ्गल्यानि. ८. V.B.C. त्रिभिर्गदेय.

चतुर्दशोत्तरशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेयः—

हिरण्यवर्णैर्यर्हणां दद्यात् । ततः समध्वं सव्यञ्जनं सहचरितकं
'सावदंशं सफलं सावित्रेण निवेदयेत् । शक्त्या सुगन्धीनि 'सुस्वादूनि
अम्बुपानानि च आपो हि ष्ठेति च तर्पणेन, 'वात आ वातु 'भेषजमिति
(१) निष्पुंसनेन, शत्रु आप इत्याचमनीयेन, अग्निर्मूर्धेति 'मात्रया पुनर-
नैनैव विधानेन, संविभागार्थायेन अन्नयज्ञेन श्रीभगवन्तमर्चयेत् ।
मुखादिन्द्रश्च ताम्बूलं दद्यात् । तेनैव सुगन्धीनि मुग्धवासांसि, तेनैव
दर्पणम् । पुनरपि श्रीभगवन्तं 'गीतवाद्यनृतैस्समभ्यर्चयेत् ।

अन्नयज्ञेन संपूज्य देवदेवं सनातनम् ।

सर्वान् कामानवाप्नोति विष्णुलोकं च गच्छति ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु मार्कण्डेयवज्रसंवादे इज्याध्यायो नाम ॥ ११४ ॥

१. A. सादशं. २. A.B. सुसादूनि अलपानानि च. C. सुस्वादूनि अलपानानि च. ३. V.
C. वात आवतु. ४. A.B. भेषजमिति. ५. A.B.C. माया. ६. V. गीतवादिग्रन्थैः

पञ्चदशोत्तरशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेयः—

ततः शङ्करगीतोक्तेन विधानेनेज्यां सात्त्वतः कुर्यात् । कारिणश्च
'भोगैः संविभजेत् । देवपुरत एव ऋत्विजां प्रत्येकं सुवर्णमहतं
वासो गां च सकृद्वृत्तं कांस्यं दद्यात् । स्वशक्त्या च तानभ्यर्चयेत् ।
ततो ब्राह्मणान् भोजयेत् । भुञ्जानांश्च श्रीभगवन्माहात्म्यं श्रावयेत् ।
ततो हविष्यं यजमानस्तु अश्नीयात् । ततो देवागारे गीतं नृत्तवाद्य-
पुस्तकश्रवणे तिष्ठेत् ।

अनेन विधिना कृत्वा प्रतिष्ठां शार्ङ्गिणो नरः ।

सर्वान् कामानवाप्नोति विष्णुलोकं स गच्छति ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु मार्कण्डेयवज्रसंवादे सात्त्वतेज्याध्यायो नाम ॥ ११५ ॥

१. V. भोगैः रात्रि भजेत्. V. (f.) भोगैः रात्रि भजेत्. २. A.B.C. सुवर्णं महत् वासो
V. —महत् वासो गो११. ३. V. ऋत्वि. B. ऋत्वि. ४. C. तानर्चयेत्. ५. A. हविर्. ६. V.
गीतं नृत्तं. ७. V. अ.

षोडशोत्तरशतनमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेयः—

वैदिकेनेज्याविधानेन साच्चतोत्तेन 'दर्शितविधिहोमेन सप्ताहं' प्रत्यह-
मर्चा कुर्यात् । ततः सप्तमेऽहि बृहत्स्नपनं कृत्वा कल्पकः कलशपाणिः
या ओषधय इति 'तोरणान्यभिषिञ्चेत् । 'गन्धद्वारेणन्यनुलेपनेनार्चयेत् ।
पुष्पवतीनि पुष्पैः । अमिमूर्धेति दीपेन । 'धूरसीति धूपेन ।
'सावित्राणि सावित्रस्येति नैवेद्येन । ततः 'आद्रावुत्तरं ततः पूर्वं ततो
'दक्षिणं ततः पश्चिमं श्रीविष्णुगायत्र्या तोरणान्युद्धरेत् । सर्वे 'एव-
विजस्तोरणान्यादाय गजपृष्ठगा अश्वरथपृष्ठगा गोरथपृष्ठगाः
शिबिकागता वा नदीं गच्छेयुः । तत्र च स्वस्ति न इन्द्र इति
मन्त्रेणाक्षिपेयुः । भद्रं कर्णेति श्रीदेवतागृहं व्रजेयुः । यश्चेह भगवानिति
'प्रविशेयुः । ततो भोगविधिपूर्वकेण सर्वेण प्रतिष्ठोत्तेन विधिना
श्रीभगवन्तमन्त्रयेयुः । ततो भुक्तवस्तु विप्रेषु मुञ्चामि त्वेति मन्त्रेण
यजमानस्य 'दीक्षाकङ्कणवन्ध मुञ्चेत् । कवचेन च रक्षणं कुर्यात् ।
तोरणोद्धारणवर्जं मासि मासि सप्ताहोक्तं विधिं कुर्यात् । यावत्संवत्सरं
नित्यमेवं सर्वकामदं कर्म तत् ।

प्रतिष्ठाकल्पमेतत्ते मयोक्तं पार्थिवोत्तम ।

सर्वपापहरं ज्ञेयमायुष्यमपराजितम् ॥ १ ॥

अनेन विधिना कृत्वा स्थापनं शार्ङ्गिणो नर ।

सर्वकामानराप्नोति विष्णुलोकं च गच्छति ॥ २ ॥

ओषध्य 'पावने वृक्षा 'यत्किञ्चिदुपजायते ।

प्रतिष्ठाया हि तत्सर्वं विष्णुलोके महीयते ॥ ३ ॥

१. V. दर्शनविधिहोमेन. २. A B C. तोरणान्यभिसिञ्चेत्. ३. A B गन्धद्वारेणन्यनु-
४. B. धूरसीति. ५. C. सावित्रेण नैवेद्येन. ६. V. प्रागुत्तरं. ७. V. दक्षिणतः पश्चिमे. ८. V. एष
शिविज. ९. A.B. प्रवेशेयुः. १०. V.C. दीक्षाकरण बद्धं. ११. V. पवन. १२. V.B C.
यत्किञ्चिदुपजायते.

प्रतिष्ठां येऽपि पश्यन्ति क्रियमाणां नराधिप ।

अभिनन्दन्ति ये भक्तास्तेऽपि स्वर्गार्जिनो नराः ॥ ४ ॥

सात्त्वतोक्तेन विधिना नित्यमेव प्रतिष्ठितम् ।

पूजयेद् देवदेवेशं च इच्छेच्छाश्रितं पदम् ॥ ५ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु मार्कण्डेयवज्रसंवादे तोरणोच्छ्रायविधिर्नाम ॥ ११६ ॥

सप्तदशोत्तरशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय —

अथ देवयात्राविधिर्नृपति । यम्य देवम्य या तियि स्वकीया उक्ता
तस्य तस्या तियो यात्रा कुर्यात् । यम्य तिथिर्न जायते तस्य वौर्ण
माम्या कुर्यात् । श्रीभगवतो गण्डेवम्य सर्वा एव 'तिथ्य', नाम्य तियि
नोम । तत्रादावेन सुधापदात् सुचित्रित देवतुर वृत्ता शुभेऽहि
विनायकपूजन कुर्यात् । 'द्वितीयेऽहि महर्क्षपूजन, तृतीयेऽहि नागपूजनम्,
चतुर्थेऽहि प्रमथपूजनम्, पञ्चमेऽहि ब्राह्मणपूजन दीनानाथदान च,
षष्ठेऽहि स्तपनम् । तत्र बृहत्स्तपन कृत्वा 'सर्गे एव 'नागरा जना
सुशुक्रा[स]स पवित्र'कृतपाणय महता वाद्यघोषेण सुभगा'नर्तितेन
सरस्सरित्प्रसङ्गागार नगरसन्निकर्षमास'नतम गच्छेयु । तस्मादुदरु
कलशानागम्य गन्धपुष्पगतान् वा वाससा शुभेनाच्छादितान् प्रवेशयेत् ।
प्रवेश्य श्रीभगवन्तं स्नापयेत् । भोगविधिपूर्वकेन प्रतिष्ठोक्तेन विभिना
पूजयेत् । नृत्ताद्यगीतेश्च श्रीभगवन्तमर्चयेत् । ततो यात्रादिने प्राप्ते
स्वल्पार्चा प्रतिमाख्या कृत्वागारे मनोहरे नानाप्रकारसना
च्छादिते सकिङ्किणीके रत्नमाल्यपतासोपशोभिते 'रथे दृष्ट्वा
अश्वेदीनै' 'ध्यायैर्त्तैर्' पुष्प' नगर आगयेत् । नागरेण च जनेन सुवेशेन
चापमानपाणिना कृत्वागारस्य 'पुरस्तादगमन कर्तव्यम् । अन्यैश्च
कुसुममाला 'विकिरण कर्तव्यम् । स्तुतीश्च कुर्यु । वदिनो मङ्गल-
पाठकाश्च पुरतो भवेयु । वादित्राणि 'वाद्यश्चतुरङ्गलानुयातो
राजा चानुगमन कुर्यात् । नगराधिपतो वा तदधिकृतो वा गजपृष्ठ
गतश्च 'सावत्सरेणानुगमन कुर्यात् । निमित्तानि च पश्येत् ।

१ C तिथि २ A omits द्वितीयेऽहि महर्क्षपूजन तृतीयेऽहि नागपूजनम् ३ A
दाने ४ A B C सर्व ५ V नागरजना सुशुक्रवाससा C नागरजन शुक्लवासा ६ C
-कृतपाणि, ७ A सुभगानर्तितेन B सुभगानर्तितेन ८ A B C अयतम् ९ V
नृत्यवद्यगीतैश्च १० A drops रथे ११ A B -ध्यायैर्त्तैर् १२ B -नगरे १३ V पुर
स्तादगमन १४ A B C -मालाविकरण कर्तव्यम् । स्तुतयश्च कुर्यु । १५ A B वादयेत् चतुरङ्ग
१६ C सावत्सरोनुगमन

विनाचातं ध्वजभङ्गे 'राज्ञां मरणमादिशेत् । छत्रभङ्गे 'च चक्रभङ्गे [च]
जनपदविनाशः । 'ईषाभङ्गे राजपत्नीमरणम् । रज्जुच्छेदे वाल्मीडा ।
अश्वदान्तं नरविपत्तौ जनपदपीडा । 'मातृकाच्छेदे राजमातुः पीडा ।
अर्चाभङ्गपतने लोकनाशः । समग्रकूटागारस्य पतने सराजकस्य राष्ट्रस्य
विनाशः । विस्वरेषु वादित्रेषु 'परचक्रागमः । ध्वजस्थगव्यादेः [पतने]
समरभयम् । अपृष्ठजनपदे दुर्भिक्षभयम् । 'शुभमशुभं बालका यत्र कुर्युः
तत् तथाविधमेव भवति । यस्य च पुरुषस्य तस्मिन्नहनि यादृशे
'मुखदुःखे भवेतां तादृशे अपि संवत्सरे तस्य 'ज्ञेये । तस्मात्त्राहि
स्वाशितेन सुवाससा प्रकृष्टेन नागरेण 'जनेन 'भविष्यम् । एवं
नगरे 'संभ्राम्य 'चिह्नागमं ज्ञात्वा प्रतिष्ठायां प्रतिमार्चायां 'महदुत्सवं
कुर्यात् । द्वितीयदिक्प्रसादारभ्य यावत् सामर्थ्यं प्रत्यहं नटनर्तक-
नर्तकीमल्लैन्द्रजालिकादीनां प्रेक्षापूर्वकं धनं दद्यात् । प्रेक्षाकाले च
प्रेक्षकं जनं माल्यताम्रूलानुलेपनादिदानेनार्चयेत् । अदृश्यानां प्रेक्ष-
काणां भूतानां रक्षादिदिविदिक्षु सोदकमन्त्राद्यं फलानि पुष्पाणि
पललोहपिकामोदकानि विकिरेत् । प्रेक्षकाणां यथागतानां च श्रेयश्चा-
'स्तीत्युदीरयेत् । यथागताः च प्रेक्षका आगामिनीं यात्रां पश्यन्वित्यु-
दीरयेत् । अशुभं 'निमित्तोत्पत्तौ तदुपशमनायानेन विधिना पुनर्यात्रां
सम्यक् कुर्यात् ।

अनेन विधिना यस्तु यात्रां कुर्यात् मुरालये ।

स सर्वकामान्प्राप्नोति विष्णुलोकं च गच्छति ॥ १ ॥

धन्यं यशस्यमायुष्यं राज्ञां च 'विजयप्रदम् ।

नागराणां हितकरं यात्राकर्म प्रकीर्तितम् ॥ २ ॥

१. B. रक्षो. २. V. omits च चक्रभङ्गे. ३. V. ईषेभङ्गे. ४. A.B. नरविपत्तौ
जनपीडा. ५. B. मातृकाच्छेदे. ६. A.B. omit from परचक्रागमः to अदृशजन-
पदे. ७. V. शुभमे शुभं. ८. A.B. मुखदुःख भयतां C. मुखदुःख भयतः ९. C. ज्ञेयो. १०.
V. omits जनेन. ११. A.B. संभ्राम्य. १२. C. संभ्राम्य A. संभ्रामि. १३. V. चिह्नभङ्गे.
१४. C. महायुगलं. १५. A.B.C. -स्मिन्पुद्गले. १६. B. अशुभं निमित्तं तदु- A. अशुभ-
निमित्तं तदु- १७. C. निमित्तं तदु-

तुष्ट्यर्थं त्रिदशेन्द्राणां हितार्थं नगरस्य 'तु ।
 जनस्य 'राजन् कर्तव्य यात्राकर्म जयाग्रहम् ॥ ३ ॥
 'अतिवृष्टिहरं प्रोक्तं त्वनावृष्टिविनाशनम् ।
 'नागरस्य जनस्यापि तथा व्याधिविनाशनम् ॥ ४ ॥
 ईतीनां शमनं ज्ञेयं सौभाग्यजननं स्मृतम् ।
 मङ्गल्यं च परं प्रोक्तं सर्वकर्मप्रसिद्धिदम् ॥ ५ ॥
 दिव्यान्तरिक्षभौमानामुत्पातानां विनाशनम् ।
 'यात्राकर्म त्विदं कार्यं देवतायतने सदा ।
 'प्रतिसप्तसरं 'राजन् राज्ञा विजयमिच्छता ॥ ६ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेण भार्गवखण्डेयवज्रमवादे यात्राविधिर्नाम ॥ ११७ ॥

१ V च २ A राज कर्तव्य ३ VC अतिवृष्टिहरं ४ V. omits नागरस्य
 उत्पातानां विनाशनम् ५ C यात्राकर्ममिदं ६ V. प्रतिसप्तसरे. ७. C राजन राज्ञा,

अष्टादशोत्तरशततमोऽध्यायः ।

वज्र —

कां का विष्णोस्तनुं भक्त केन कामेन पूजयेत् ।
एतन्मे संशयं जिन्धि त्वं हि 'सर्वविदुच्यसे ॥ १ ॥

मार्कण्डेयः—

सर्वकामप्रदं देवं चतुर्भूतिं तु पूजयेत् ।
'पूजयेदनिरुद्धं तु धर्मकामो नर सदा ॥ २ ॥

तथा सङ्कर्षणं देवमर्थकामस्तु पूजयेत् ।
कामकामोऽपि राजेन्द्र प्रद्युम्नं पूजयेद्विभुम् ॥ ३ ॥

पूजयेन्मोक्षकामस्तु वामुदेवं जगत्प्रभुम् ।
पुत्रकामस्तथा 'राजन् पद्मनाभं च पूजयेत् ॥ ४ ॥

तथाश्चशिरस देवं विद्याकामस्तु पूजयेत् ।
'भोगानामाप्त(' नराप्सु) कामस्तु पूजयेद् भोगशायिनम् ॥ ५ ॥

भोगिभोगासनासीनं स्वानकामस्तु पूजयेत् ।
मत्स्यं सपूजयेद् देवं धान्यकामो नर सदा ॥ ६ ॥

तथैवारोग्यकामस्तु 'कर्मरूपं च पूजयेत् ।
ज्ञानकामस्तथा हंसं नृसिंहमथ वा विभुम् ॥ ७ ॥

विद्याकामोऽथ वाल्मीकिं व्यामं वाप्यथ पूजयेत् ।
साम्प्यज्ञानपरिज्ञानहेतवे कपिकं तथा ॥ ८ ॥

भुक्तिकामो वराहं तु नृगगदमथार्चयेत् ।
'न्ययहारे रणे घूने जयकामस्तथा 'पृथक् ॥ ९ ॥

धर्मकामस्तथा धर्मं 'ब्रह्माणं चापि पूजयेत् ।
'शत्रूणां नाशकामस्तु भगवदेवं तु पूजयेत् ॥ १० ॥

१. C. सर्वविदुच्यसे. V. सर्वविदुच्यसे. २. C. पूजयेदनिरुद्धं. ३. C. राजेन्द्रप्रभुम्. ४. C. पद्मनाभं. ५. A. Omitte भोग... पूजयेत्. C. भोगिभोगासनासीनम्. ६. V. पूजयेत्. ७. A B. विद्याकामस्तथा. ८. A B. कपिकं. ९. A B. पृथक्. १०. A B. भगवदेवं.

पूजयेद् भार्गवं रामं प्रतिज्ञापारणेच्छया ।

अथ वा राजशार्दूलं रामं दशरथात्मजम् ॥ ११ ॥

श्रीरामस्तु महाराज 'श्रीमहायं तु पूजयेत् ।

बलरामस्तथा देवं बलभद्रं 'प्रपूजयेत् ॥ १२ ॥

तमेव राजशार्दूलं कृपिकर्मप्रसिद्धये ।

सर्वरामप्रदं देवं 'यथेष्टा तनुमास्थितम् ।

पूजयेत् सर्वशक्तित्वात् सर्वराम'फलप्रदम् ॥ १३ ॥

निराग्रिपूजयतो वरेण्यं

देवेश्वरं वासुदेवं पुराणम् ।

यथेष्टदेहोपगतं नृवीरं

स्थानं तदुक्तं परमं हि 'यत्स्यात् ॥ १४ ॥

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेण मार्कण्डेयवज्रमन्त्रादे प्रादुर्भाजपूजनाध्याये नाम ॥ ११८ ॥

*

* *

१. V. श्रीमहायं च. C. श्रीमहायस्तु. २. C. तु पूजयेत्. ३. V.C. यथेष्टी ४. V.
-फलप्रदाय. ५. V. पूजयितो. ६. B. यस्यात्.

Variant Readings of Ms. F

(In Śāradā Script)

MS F.

Substance—Paper

Folios—from 257 b to 346 a—(342 to 346 torn Pages) : c 89 folios

Size—14" × 9 45"

Extent—1 to 120 adhyāyas

Written Space—6" × 9"

Appearance—fifty years old

Ms. is in good condition with fairly good handwritings

Character—Śāradā Script

Place of deposit—Central Archaeological Library, Government of India,
New Delhi

पाठान्तराणि

अ. १

Begins - ॐ श्री नारायणाय । ॐ वज्र
उवाच । ॐ किं कर्तव्यं मनुष्येण किं कुर्यान्
सुखमेधते । अस्मिन्नोक्ते परे चैन केनाप्नोति
महत् सुखम् ॥

6 d देवानुजसत्तम

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु मार्कण्डेयवज्रसरादे
तृतीये काण्डे चित्रसूत्रे प्रथमोऽध्यायः ॥

अ. २

ॐ वज्र - देवतारूप etc.

7 c आतोय वेसि वेसिथ वृत्त-

11 c गीतपाठः

d तच्च पाठ द्विधा मतम्

13 a गद्यपद्यानुभावेन श्रेयो

d तत्र सुवर्तयति जन्तून्

14 b सुप सुपृत ससृजम्

18 b स्यादौ वचनमन्त्रके

20 a चतुर्थी संप्रदाने रया then on its

upto शिवसूदन

22 b धातुमुपनति

d गद्यमधियदय पद्य

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु तृतीयकाण्डे शब्दा-
ध्यायो द्वितीयः ॥

अ. ३

ॐ श्री मार्कण्डेय - पडक्षरेण etc

3 b तदेव हि

5 d वृत्तिसज्ञ

6 a तथातिवृत्तिसज्ञ

14 b गुरो नृप

15 b नृपमुत्पे

15 c एतमेव विध

16 1b पूरयेदसृजत्तान् पुनर्देतनृपोत्तम

17 b न्दास्तदेव हि

18 b निवृत्तमनुमधिनेन तु ऋक्तया

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु मार्कण्डेयवज्रसरादे
तृतीये काण्डे षष्ठोऽध्यायः ॥

अ. ४

ॐ मार्कण्डेय - पडक्षरेण etc

4 d विदु मनम्

7 c प्रतिनायकाया तस्तु

9 d 'मष्टे'पवचना

12 d पुनरुक्तं न तद्विदुः

विष्णुधर्मोत्तरेषु महाकाव्यलक्षणम् ॥

अ. १६

2 b कर्तव्यास्ता

3 b समागता

5 c समानरूपातुन्यार्या

10 b तथार्थपरिमोषिते

15 c उद्वेजनीयं हि सतां

विष्णुधर्मोत्तरे तृतीये काण्डे ग्रहेलिकालक्षणम् ॥

अ. १७

ॐ यज्ञः

5 a तत्तथा विदितं

8 d काव्ये वा तत्र

17 c तस्य प्रवेशनं कार्यं

18 c नायका

21 d समनन्तरा

26 a ऐहिकहिंको दृप्त

33 c शर्मन्मवन्तान्यत्र वर्णा

39 b यो यथा

40 a विप्रैर्भक्तव्य

44 d भावः प्रकीर्तितः

45 a नान्यमानस्तथा मायो

46 a हृस्नीत्यामन्यजारी हण्डी

d त्रतिनी तथा

47 b मेशा

56 c सृजापराधा

57 b या तु नाशितनायिका

58 b 'हृत्तनायिका

60 c नाटकादिषु रूपेषु कर्त-

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु द्वादशरूपो नामाध्यायः ॥

अ. १८

ॐ श्रीमार्कण्डेयः

P. 43

line 5 कपोलनना

6 ऋष्यका चेति । एता

9 omits उद्रता च

10 गांधारिमामिकाः

omits अत्यग्निष्टेमिकः

P. 44

2 वादिसंवाचनुवादि

4 पद्मभाषायां

8 भवति । भवति चात्र

and omits श्लोका.

4 C उषेणकं मरोविंदमुत्तमं

5 C गीतमेतत्तदभ्यासः

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु

गीतलक्षण नामाध्यायः ॥

अ. १९

श्रीमार्कण्डेयः

P. 45

line 1 तक्ष चतुर्विधम् ।

line 4 शारीराणामारोहणे तथा

7 अष्टमात्रा दक्षिणे

14 कटरथ तगादि

19 'देशिनी तद्वत् । नल्लानां

P. 46

1 'प्रहतो मकारः

6 भवति चात्र

3 a गैणिकस्तस्य

3 d गायिकानां

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु आतोषविधिः ॥

अ. २०

ॐ मार्कण्डेयः

11 d कर्तव्य.

- 12a देवा
17a वेशः स्यात्कर्त °
27 C पिष्टकुष्ट °
29 a तृतीयेस्य तथा
d करे चकः

- 31 a मदद्विलसितश्चैव
32 d हि लातकः
51 d मयूरलसितं नसम्
60 d धर्मी धर्मी च

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु तृतीये काण्डे
सामान्याध्यायः ॥

अ. २१

- 1 b विवर्तने
2 a उत्तानिकं
4 a समादाय
6 d प्रभो

विष्णुधर्मोत्तरेषु शय्यासनस्थानं नामाध्यायः ॥

अ. २२

ॐ मार्कण्डेयः

8 C मध्ये

10 & 11 a b - omit from निमीलितं
to सुपवेशने ।

- 14 b मुक्तजानुसमासनम्
21 b पां भवति पीठिका
23 a नैकासने

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु आसीनकाध्यायः ॥

अ. २३

- 4 a स्वभावं सौष्टवोपेतं रद्रं
11 b प्रसाधयेत्
13 a सिंहाद्याभिनयं
16 a परिवर्तु
18 d पादैः

- 19 d त्रय
22 d निरूपिणे

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु उत्तिथितस्थानकं नाम
विशत्रयोध्यायः ॥

अ. २४

- 1 b निबोधत
4 a b drops from विपादे
to तदिष्यते

- 7 d स्यादवधूत°
11 b ज्ञेयं चोन्मुखा°
19 a शीतेऽथवा व्याधौ
22 b वक्ष्यते
c विरुद्धं वारुणे कार्यं
d सैवमि°

- 24 c निवृत्तिं वापि
25 d प्रकीर्तितम्
26 b पञ्चरोधः
30 b तु योगतः
44 cd पाण्डुर्योर्महीपृष्ठे द्रुते
48 cd & } omit from भीमोर्ध
49 ab } to तथा

- 51 a विन्यासा
51 c जानुनः
56 b drops पार्श्वरेचित.
58 a कार्योनुरक्तं चरणे
64 c कारणानां

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु तृतीये काण्डे चतुर्विंश-
तमोऽध्यायः ॥

अ. २५

ॐ मार्कण्डेयः

- 2 c दृप्ताय
3 d रुक्षा वस्ता
10 d मया instead of मना

- 16 a °अमितपुटा
 17 b °क्ता तन्वा प्रस्फुरिता तु या
 21 d स्तब्धतारका
 26 b कार्याभिसूयिते
 30 a विमोशा
 31 d स्यान्मद्दे तु मदिग
 34 a सभागमं
 46 c विवर्तितं
 48 c °फित ह्यल्लोकित°
 59 b परिकीर्तितम्
 60 a प्राकृतं च स्त्रमायस्य
 c दुःखेन कर्तव्यं
 75 a तत्रैत°
 विष्णुधर्मोत्तरेषु तृतीये काण्डे उपाङ्गि-
 काध्यायो नाम ॥

अ. २६

- 2 b कटकासुखः
 7 b श्रोक्तास्तमानघ
 7 d भूयो नाग्नि निबोधत
 12 c अलिपल्लवसंज्ञौ तु तथा
 14 d स्मृत
 15 d निरूपिणे
 17 cd & Slo 18—are omitted
 32 b विजने
 d drop० बुधे
 34 b विपुला सहा°
 50 a °स्त्रिविधज्ञेय°
 62 a चैत्र
 b प्रपीड्यते
 70 d °हस्तमुपाश्रयम्
 72 c निज्ञेयौ त्वयता
 74 c त्वेनौ ह्यराल°
 84 c कामे तदा

- 87 c वेष्टितौ वेष्टितौ
 d तरोर्मण्डलकौ
 88 cd विख्यातौ विख्यातौ च प्रकीर्णकौ
 89 d °यात्रलिपल्लवौ
 97 b सर्वे
 इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु तृतीये काण्डे पङ्-
 निशतमोध्यायः ॥

अ. २७

- 12 c शरद्धनचन्द्र°
 14 c प्रियङ्गुऋषामा कापि°
 15 b परा
 19 a जलमाकाल
 22 b °पयसमवाः
 22 c पाञ्चालः
 25 b जना°
 31 a धर्मप्रवृत्तेर्देशश्च
 33 d किरीटय
 35 a सेनाध्यक्षस्य
 42 d °मेघ वा
 45 d हेतय
 इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु आहार्याभिनयो
 नामाध्यायः ॥

अ. २८

ॐ मार्कण्डेयः

- 8 a मध्यस्थे चैत्र
 19 c अलपद्माक°
 29 d श्रान्तं
 37 b वैष्णवैः
 42 c चापिहृष्टेन
 54 a पक्षादेशपदाविद्धौ
 इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु सामान्याभिनयो
 नामाध्यायः ॥

अ. २९

- 1 b गीतानां
Slo. 4 is omitted.
5 b कार्यं यश्चात्वरान्विते
13 C रूक्षो निर्भत्सनकथो
16 d करुणा रसे
20 d गतिर्दूरपदैरथ
23 b कार्यो ऊर्ध्वाधोर्वाक्षणैः
26 d पादैः
31 a दीर्घाध्वान
38 b पादगतिप्रचारः
इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु गतिप्रचारो नामा
एकोनविंशत्तमोऽध्यायः ॥

अ. ३०

ॐ मार्कण्डेयः

- 3 CD एतेषामङ्गवर्णानि सात्त्विकोभिनयस्स्मृतः
8 d एव तु
15 d महीभुजम्
19 a निद्राच्छेदश्चतुर्थ्यो
22 d करुणा रसः
28 b रोमाश्च अङ्गुली
29 a रसं प्रदिष्टं
29 d यत्नं पुरुषेण कार्यम्
इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु रसाध्यायविंशत्तमः ॥

अ. ३१

ॐ मार्कण्डेयः

- 1 c हास्यायाः
12 a यान्ते विरक्ते
12 c *पादोः कामयेन
13 cd and 28 ab are omitted
29 c *गुरुमात्रे
33 ab *धनार्थे अगर्षो
34 cd *गोपना कार्यः प्रदानान्नोक्तस्य च

39 c विचारणार्थं

41 d समुद्रवैः

46 d *गलान्यस्तु एव च

56 c रसं वीरं त्विति

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु भावाध्यायो नाम
एकविंशत्तमः ॥

अ. ३२

ॐ मार्कण्डेयः

line 6 *तया य वर्गः

16 चिबुके तदा

P. III

8 अनामिका येन चक्रश्चन्द्रम्

10 प्रसारिताङ्गुलेस्तदुपरि

11 *ङ्गुल्यः प्रसारितास्तन्मूले

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु रहस्यमुद्रा द्वाविंशत्तमः ॥

अ. ३३

ॐ मार्कण्डेयः

1 b चतस्रोङ्गुलिकुक्षितम्

13 ab पद्माकारं भवेद्वस्तं कनिष्ठानर्जनीयुतम्

15 b केकलाः

19 d कनिष्ठा तु कनिष्ठिका

20 a तान्कन्या

24 c करजां मय्यां

28 b मुष्टेशानां

31 b प्रमारिते

42 a तर्जनी कन्दमा

44 a अङ्गुष्ठौ

47 d कनीयोऽग्नयोऽग्नि

51 b मय्यमा परिरेक्ष्यतु

60 d कनिष्ठा मङ्गलस्य तु

71 a सूना सर्वे

74 d *मङ्गुलिनङ्गुलीः

- 76 b आनाह-पास्तु
 82 c त्रिकुञ्जी
 83 d सङ्क्षिप्तौ प्रथिताङ्गुली
 84 omits Slo 84
 86 b तर्जनी
 94 cd omits 94 cd
 97 d दक्षिणा
 100 a एवमप्येन
 100 c सहमध्या तु समाह
 101 a इवमप्येन समुक्त
 102 b समुत
 102 c एव मध्येन
 103 ab समाहमेकमप्येन चाहतम्
 103 cd & 104 ab are omitted
 105 a तर्जनी मध्यमा
 107 a भ्रतयेपा
 114 d हस्ते द्वे उभयौगुलि योज्यते
 116 a प्रसारिताङ्गुल्यौ
 118 c हृदयासत्ता
 d दक्षिणतोपराम्
 122 b प्रद्युम्न जायते
 123 ab drops बेष्टया to कारयेत्
 विष्णुधर्मोत्तरेपु नृत्तशास्त्रमुद्रा नाम त्रिशत्तम ॥

अ ३५

ॐ वज्र

- 2 d सुप्ते मधुनिसूदने
 6 b *ब्रह्माण त नराधिप
 9 b पादपरिक्रमै
 लक्ष्मी instead of लक्ष्म्युनाच
 धीमगगान् ,, ,, आभगगानुनाच
 16 a *त्पादितमेतन्मया
 24 a अन्ये च देशा *

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेपु नृत्तसूत्र नाम चतुर्विंश
 समोऽध्याय ॥

अ. ३५

- 1 c सृजत
 2 c बाञ्चनायार्थि
 13 a तथा द्वी तु
 17 d नराधिप
 18 c च instead of तु
 इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेपु पञ्चत्रिंश ॥

अ ३६

- line 1 तत्र द्वादशाङ्गुल°
 4 तदन्ध्रमुदकम्
 5 त्रिचायामा
 9 अङ्गुलि विस्तृते
 12 वर्णत्रिरम्
 13 14 स्तनजघ्नन्तरम्
 15 तत्पदं दलहोना
 17 समित्रिभागपर्वा
 18 वेदप्रमाणा°

p 130

- 4 त्रिफायतागुलौ
 6 तदर्ध प्रमाण
 7 त्र्यङ्गुला
 8 भवति चात्र
 2 a मध्यक्षध्व°
 4 b कृष्टमध्य°
 6 b सिञ्चिदन्तरकस्तथा

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेपु चित्रसूत्रे प्रमाणाध्याय ॥

अ ३७

- 10 a शानाकृति
 12 c शशाकृति

15 d शाराकृति
इति श्रीत्रिष्णुधर्मोत्तरेषु पङ्क्तिशतमोध्याय ॥

अ ३८

1 d मृदुसत्तमम्
2 d जिह्वाश्रिपक्ष्मले
21 ab सुतन्नी च चोदग्भय°
23 b दिगौरुसाम्
25 c तदेवालक्षणोपेत
त्रिष्णुधर्मोत्तरेषु प्रतिमालक्षण नाम सप्त
त्रिंशत्तम

अ ३९

3 c °मध काय
4 b नरस्थानि विभूषिते
7 d क्षय गता
9 c एतदेवर्जु
12 d चान्द्रजुषोपनम्
14 a °मात्राश्च
b सार्धमेव तु
d °तार्धकृत क्षयम्
18 a कृत्स्नमन्य क्षयात
b तमगमगतिस्तथा
c °भ्रूलेखाभरनासा
20 c कले क्षीणे
21 b कालाख्य क्षययागतम्
22 c d °रूपप्रमाणे च नातितीक्ष्णाङ्गमेव
24 a °भ्रूक्षक्ष्णसर्पज्ञ
cd दर्शितापगन्पोलजठरे
25 c स्वहान°
28 d त्रिलोपिना
29 d दृष्टपादतल
30 d दृश्याति तद्द्वयम्
33 c प्रज्ञानशेषेण
35 d सर्वाभावेऽपि निदितम्

36 a नाधिकृतम्
44 a सममर्थसमा पादा
d स्थानके

49 a °पादसम स्थान

इति श्रीत्रिष्णुधर्मोत्तरेषु क्षयवृद्धयध्यायो नामा
ष्टात्रिंशत्तम ॥

अ. ४०

ॐ मार्जण्डेय

7 ab शुष्को भवेत्कुड्यस्तदालिप्त°
9 d प्रणश्येत कर्हिचित्
14 c ततस्तु युञ्जयेद्°
28 d लेखनी

इति श्रीत्रिष्णुधर्मोत्तरेषु रङ्गव्यतिर्रो नाम
चत्वारिंशत्तमोध्याय ॥

अ. ४१

3 d वैज्याणाक निगद्यते
5 d पत्राहैविरुविन्दुजा
9 c सादृश्य पक्षमृद्धी च
d कीर्तिता
10 d चित्रकर्मैव भूषणा

इति श्रीत्रिष्णुधर्मोत्तरेषु रङ्गवर्तना नामाध्याय ।

अ. ४२

2 b दानना
4 c देवनाथ सगधर्मा
6 a मत्रिण तु
8 c तेषामपुद्गतो
12 c मानानियमन
d रूपानियमनस्तथा
13 b योषिता स्मृता
16 d सर्वे य एतेऽभिहिता मया
17 d प्रमाणनर वर्णिता
24 a नेश्यानामुदत
30 d °नुगतेण गतेण मनुनेध

31 cd महोरस्ता महानासा

32 b चोच्छ्रिता

33 a पतिकर्जित

35 a खड्गचर्मधरा

36 d स्तुग्मास्तथा

38 a उदीच्यदेश्या

47 a भूमिनिवेश्यास्ते

51 d नमितजानर

54 c च ताचिह्न

57 d ° द्वा-सर्ग

69 b चैनाभिचारिकम्

d प्रदोषो हतकुण्ड

70 c द्विजैर्निषमिभिर्मुक्ता

72 d स दर्शयेत्

76 c त्रिबुदुचोतयत्युक्तां

77 b पक्षसत्यवसुन्धराम्

82 a वस्तु

82 cd drops from शुक्लार्द्र to तयोत्तमम्

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु रूपनिर्माण

द्विचत्वारिंशत्तम ॥

अ. ४३

3 c वृथा विहस्त

d करे रसे

4 a थाञ्चा

b विक्रिय

7 a ° नोद्धुण्णिहिस °

7 b वत् instead of यत्

8 c सूत्रत चित्रमिच्छेष्ट

13 a स भयेषु न वर्तव्या

15 bc drops from ° त्राजन्नि to ° धरान्

15 d राजनृप-गरुडमेव च

16 a हनूमत च मंगल्या

21 a तु instead of च

23 d प्रतीत

29 omits the whole verse

31 d लोहेषु instead of लोहेषु

35 c सूत्रे वा न विधानेन

38 c परम चैतद्गुहे

39 b गरुडप्रधानम्

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु शृङ्गारादिभाष्युक्तादि
त्रिचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ समाप्त चित्रसूत्रम् ॥

अ. ४४

7 c ° द्वितीयश्च

7 d ° धारण

15 c कापाल

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु त्रिमूर्तिनिर्माण नाम
चतुश्चत्वारिंशः ॥

अ. ४५

4 c शेषपत्रैस्तु सुसमै

5 a तस्य प्रतिष्ठा

7 d प्रतिष्ठयेत्

विष्णुधर्मोत्तरेषु पञ्चनिरूपण नामाध्यायः ॥

अ. ४६

ॐ वज्र

3 c पूजा

5 a भगवता तेन

17 b °कारकम्

19 d जगत्प्रधानम्

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु ब्रह्मरूपनिर्माण
नामाध्यायः ॥

अ. ४७

1 a omits ॐ

2 a omits ॐ

कृष्णरूप

4 a यथा

6 d सावर्णिकनकोपमम्

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु विष्णुरूपनिर्माणं नाम ॥

अ. ४८

ॐ श्रीमार्कण्डेयः

9 b तद्वयं वदनं

10 c माहेश्वरं तु तच्चापं

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु महादेवरूपनिर्माणं नामाध्यायः ॥

अ. ४९

वज्रः

विष्णुधर्मोत्तरेषु नासत्स्वरूपनिर्माणं नामैकोनचत्वारिंशन्मः ॥

अ. ५०

5 c शिष्याः

10 a धारयेच्छ्रीमा °

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु शक्ररूपनिर्माणं नामाध्यायः ॥

अ. ५१

ॐ मार्कण्डेयः

1 d °वान्यमः

5 c पार्श्वं

14 after Slo. 14 वज्र उवाच

16 a तुल्ये

19 c प्राणिनां

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु प्रथमरूपनिर्माणं नामाध्यायः ॥

अ. ५२

11 c कायागतस्य

13 a प्रद्युम्नो वासुदेवस्तु

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु वरुणरूपनिर्माणं नामाध्यायः ॥

अ. ५३

5 a करे

6 a वृत्तं instead of केतुं

13 d तस्य ज्ञेयो महात्मनः

14 d नामे नवे यद्धनदस्य

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु वैश्रवणरूपनिर्माणं नामाध्यायः ॥

अ. ५४

1 c हितं हि रूपं °

4 d रचिताङ्गुलिः

5 d °धरा शुभौ

7 b कार्यो ऋग्यजुश्च्युतः

9 c सत्रिनाथः

9 d प्रदिष्टाः

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु विष्णुध्वजरूपनिर्माणं नामाध्यायः ॥

अ. ५५

विष्णुधर्मोत्तरेषु गौरीश्वररूपनिर्माणं नामाध्यायः ॥

अ. ५६

1 b कर्तव्यं

5 c च ततः प्रोक्ता

8 a दिग्दण्डं

9 d रक्ते युक्ता

10 c मोहक्ताले

विष्णुधर्मोत्तरेषु अग्निरूपनिर्माणं नामाध्यायः ॥

अ. ५७

1 a omits ॐ and begins रक्षोधिपो

विरूपाक्षः

1 c °केशो हि निःश्वसु °

4 a कामः instead of कालः

5 a मरणं

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु ध्यायः ॥

अ. ५८

ॐ मार्कण्डेयः

4 a वायुराश्रमतो

विष्णुधर्मोत्तरेषु वायुरूपनिर्माणं ॥

अ. ५९

1 c लम्बोदरं तु कर्तव्यं वृत्तं

6 a देवी वामनकथास्य करे

विष्णुधर्मोत्तरेषु मैत्रवमहाकालरूपनिर्माणं
नामाध्यायः ॥

अ. ६०

ॐ वज्रः विष्णु etc.

2 a एकवक्त्रं

3 a गोधारी

3 c देवकरी

5 b विष्णुकरे स्मृतम्

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु विष्णुरूपनिर्माणं
नामाध्यायः ॥

अ. ६१

3 d स्मृत.

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु भूमिरूपनिर्माणं
नामाध्यायः ॥

अ. ६२

विष्णुधर्मोत्तरेषु आकाशरूपनिर्माणम् ॥

अ. ६३

2 d * जगत्पतेः

ब्रह्मरूपनिर्माणम् ॥

अ. ६४

4 ab * रसं देव्या. शेषा

5 d परिकीर्तिताः

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु सरस्वतीरूपनिर्माणम् ॥

अ. ६५

ॐ वज्रः

4 d सुरामुधी

8 a तथा

b * स्तु ते यादव *

विष्णुधर्मोत्तरेषु शेषरूपनिर्माणम् ॥

अ. ६६

ॐ मार्कण्डेय.

3 d यदीरितम्

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु देवीचतुष्टयसहित-
तुम्बुरूपनिर्माणम् ॥

अ. ६७

ॐ वज्रः

2 c उदीच्यवेशः

4 d सर्वपुष्पचिता शुभा

5 a स्वरूपरूपः

6 a उदीच्यवेशी

11 b पङ्कजं

17 c पराजयस्य

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु आदित्यरूपनिर्माणम् ॥

अ. ६८

ॐ मार्कण्डेयः

4 a दशाश्वे वा रथे

4 b द्विचक्रम्बरसारथी

4 c त्रिमहादेव

6 a अथ देवस्य

6 b विंशतिमायुताः

9 b सुरस्य वै

9 c स एव देवता

9 d प्रकीर्तिता.

14 d शुक्लवर्णः स चन्द्रमाः

विष्णुधर्मोत्तरेषु चन्द्ररूपनिर्माणम् ॥

अ. ६९

ॐ वज्रः

3 a जाबूनद कार्यों

7 b कराद्वितयभूतय

9 a b omits ऊर्जकेशे ... संयुतम् ।

विष्णुधर्मोत्तरेषु भौमादिप्रहरूपनिर्माणम् ॥

अ. ७०

1 c रेवन्दस्य

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु मनुरूपनिर्माणम् ॥

अ. ७१

1 c तासा मे रूपं

5 b तथा दक्षिणं

13 b °श्चतुर्मुखः

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु कुमारारुपनिर्माणम् ॥

अ. ७२

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु वसुरूपनिर्माणम् ॥

अ. ७३

2 c काला instead of काष्ठा

3 c सर्गः

6 d गणगणेश्वरः

14 b वायुपुत्रः पुरो°

14 d वाचः सोमसुतः

17 c आलोकयान

29 a तथैवान्त्रमुखी

37 b बडनागादनन्तरा

45 d न्यायमार्ग

48 b रुद्र

50 d शास्त्र. कार्यः स्वरेदवत्

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु देवतारूपनिर्माणम् ॥

अ. ७४

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु लिङ्गरूपनिर्माणम् ॥

अ. ७५

5 a भाग तत्र

9 c °जगदेकवीर

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु व्योमरूपनिर्माणम् ॥

अ. ७६

2 a b omits मार्कण्डेयः दूर्वा.... महाभुज

विष्णुधर्मोत्तरेषु नरनारायणकृष्णरूपनिर्माणम् ॥

अ. ७७

5 a अक्षमालः

7 a ज्ञाननासाधिकीत्येते

8 b पत्नयस्तु चतुर्दश

9 d °श्चतुर्दशी

विष्णुधर्मोत्तरेषु धर्मरूपनिर्माणम् ॥

अ. ७८/१

4 b महापद्मकर्णिकः

विष्णुधर्मोत्तरेषु कपिलरूपनिर्माणम् ॥

अ. ७८/२

1 d परबलार्दन

8 b नान्य

12 d भरणवर्जितः

13 a वृत्तिहो भगवानधीश °

विष्णुधर्मोत्तरेषु वृत्तिहरूपनिर्माणम् ॥

अ. ७९

5 a रत्नगता

6 d गदाधरा

7 c °हिरण्याक्षः

9 d °निर्वहणोदृतः

10 d क्षमाविचारिणे

विष्णुधर्मोत्तरेषु वराहरूपनिर्माणम् ॥

अ. ८०

6 d पुरुषोत्तमेन

विष्णुधर्मोत्तरेषु द्वादशरूपनिर्माणम् ॥

अ. ८१

पद्मनाभरूपनिर्माणम् ॥

अ. ८२

5 d कमले शुभे

7 a तथास्यान्यौ करौ

15 b केशवे

विष्णुधर्मोत्तरेषु लक्ष्मीरूपनिर्माणम् ॥

अ. ८३

3 a ईशानवक्त्रं

4 b ° स्तिर्यगूर्ध्वं

11 b ° वदतोच्यते

11 c गात्रिणस्तस्य

14 b समप्ररूपी

विष्णुधर्मोत्तरेषु विश्वरूपनिर्माणम् ॥

अ. ८४

11 d यादव

विष्णुधर्मोत्तरे ऐङ्गरूपनिर्माणम् ॥

अ. ८५

13 a ° गतः शक्रः

14 cd कार्यं देवकरं वामं विन्यस्तं

17 b महाभुज

28 d ध्वजः

29 b यथेरितम्

c प्रतीहारौ

30 c आपाद

36 c यज्ञताते

42 a प्रमोदं शर्वं जानीहि

44 d ये तु मुखमले विदुः

48 c ताक्ष्योसनस्य श्रीः

52 d वराहं कपिलं

53 c रामाय

56 a दण्डपादादहः

85 c कृष्णः

67 d क्षाममव्य वृकोदरः

69 a ° धरः कार्यः सर्वा°

75 a ताक्ष्यस्थस्य

79 a सुयुधानांस्तथा

विष्णुधर्मोत्तरेषु देवोद्यानरूपनिर्माणम् ॥

॥ प्रतिमालक्षणं समाप्तम् ॥

अ. ८६

वज्रः

6 d सोपाना विस्तरा

11 d कूटच्छेदद्वये

20 a भागास्तेषां

23 d प्रकीर्तिताः

25 b द्वाराः कार्याः समुच्छ्रयाः

25 d वडवी°

27 d कार्यस्त्वयवापि

28 d ° भूषणा

30 c अन्यदेवा

32 a कर्तव्यास्तत्र लोकेऽश्व°

32 d ° च्छायान्द्वारां

36 d नामतो वृष

38 d रेतमन्दगृहं

42 a यथेष्टसंख्यगर्भे

49 a सुमद्राख्यस्तु

51 a अष्टाधि

56 c अश्ववक्त्रं

60 a लग्ने स्वल्प

61 b बलभीच्छादिका

61 d सौ...रक्षारवत्तथा

77 b महीपतेः

86 a सुमेखलं

89 d भूतिमिच्छता

91 a गृहः कार्यः

100 b गुहाराजः

- 100 c भद्रकाल्यास्तथा कार्यो
102 a सिंहाकारः स्मृतः सिंहो
103 a प्रासादाः स्वमतः प्रोक्ता°
104 a संयुक्तैः
112 b मय्यमञ्जरी
116 a मण्डमण्डल°
120 c शस्यन्यथायं प्रासादो
125 a हिमवान्बाह्यतस्तंमैर्युतो
130 c कर्तव्याः

विष्णुधर्मोत्तरेषु प्रासादलक्षणम् ॥

अ. ८७

ॐ मार्कण्डेयः

- 8 a दंष्ट्रादेव°
29 a दंष्ट्रादेवगृहाणां
39 a साख्ययोगे पाञ्चरात्रं
45 b कामदः
48 d °न्त्युपद्रवः
50 d प्रभवन्त्यत्र कस्यचित्
53 b पार्थिव
56 b तिष्ठन्सर्नातिः सतृतं
61 c यस्मिंल्लोके
61 d स्थाननाशं

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु प्रासादलक्षणं नामाध्यायः॥

अ. ८८

ॐ मार्कण्डेयः

- 1 c चतुषष्टिपदे
6 a द्वारं
8 a °भागेन
12 d मङ्गल्यरूपवत्
विष्णुधर्मोत्तरेषु सामान्यप्रासादलक्षणम् ॥

अ. ८९

- 1 d चाभिपूजिते

- 8 d चामारास्तथा द्रुमाः

- 9 b शिशपां

- 9 d चीनकद्रुमम्

- 12 d °मव्यगाः

- 16 a भवद्भ्योहमनुज्ञातः

- 17 a वदेद्भवतस्त्यक्ष्यंतु

- 19 c पश्येद्राजन्वनान्मध्ये °

- 25 a मरणायवा

- 26 c पूर्वप्राश्चोत्तगप्रा

- 30 c अथोदेशं

विष्णुधर्मोत्तरेषु दारुपरीक्षा नामाध्यायः ॥

अ. ९०

- 7 c यां तु

- 13 b गृहगोलिका

- 19 a मस्तकं

- 24 d हरिकं विटुः

- 27 a स्वमार्यं तु

- 29 b संवाह्यं तां

- 29 c महीनाय

- 30 c जानीयात्

विष्णुधर्मोत्तरेषु शिलापरीक्षा नामाध्यायः ॥

अ. ९१

ॐ मार्कण्डेयः

- 1 b पकेष्टा निश्चयं

- 6 a नृप के नाथ

- 8 a इष्टका निश्चये

- 9 a तस्माच्छूदेण मूलेन

विष्णुधर्मोत्तरेषु इष्टकापरीक्षा नामाध्यायः ॥

अ. ९२

ॐ मार्कण्डेयः

- 4 b शृणुतां च

- 8 d माहिष्यं

- 12 ab पकेष्टकगतधैव स्यायिनो नृपसत्तम

13 c सहस्राणि च

14 a सुधावज्रेण

15 ab ते प्रोक्त सम्यग् नराधिप

विष्णुधर्मोत्तरेषु वज्रलेप नामाध्यायः ॥

अ. ९३

ॐ मार्कण्डेय

1 a ॐ कृते तु

21ab सर्वे हि

33 d परे

46 c यत्र

47 b यत्र

विष्णुधर्मोत्तरेषु भूमिपरीक्षा नामाध्यायः ॥

अ. ९४

7 b यस्य वर्णस्य

11 c पक्षेष्टारेचिने

15 c श्रिय

16 a पूजने मण्डले

29 d वस्यतामिह

30 b चतुरस्र

31 a पूजिते

43 c कर्तव्य परशुधिह

45 c वस्तुमिच्छति

46 b पाप घञस्य

विष्णुधर्मोत्तरेषु ब्रह्मशिलान्वासघञनिधि
नामाध्यायः ॥

अ. ९५

P 271

line 1 समातिवश

10 रुद्रव्याधे पृथिवीन्धरश्च

16 drops गृहपते

p 272

line 3 पवनोर्ध्वपदेशश्च

6 चद्रादितियो

14 श्वगोरोमायुः

20 चैरोपद्रवाणि

P. 273

1 स्थानभजन

5 d भवेत्

7 a हिमामसमाधियन्ते

b पात्रकाः

8 a मैथुनी यत्र भुजगः

विष्णुधर्मोत्तरेषु प्रतिष्ठास्वरूपे शल्योद्धार
नामाध्यायः ॥

अ. ९६

वज्रः

1 b and 2 a omits from प्रतिष्ठा to प्रत्यक्ष्यामि

5 b भूत्वादाह

7 b तथा भवेत्

10 b य य देवः

28 a कालं

37 c क्लृप्त

42 c धूमिते वृक्षे

49 c चतुर्थी

51 c एकादशी

61 a b द्वादशेष द्वितीये वा सौरे मरणदा

भवेत् ।

65 c सर्पात्स्वपादगे

70 d आन्ने

73 c कौमारी

75 a वाद्वैक्ये

b श्रीधरे श्रीयुता

85 a मौमे च

88 d वणिज

98 c द्वेकाणे

102ab शुभतरे प्राप्ते पापमशमशोभनम् ।

104 a च instead of तु

105 a वृद्धि च

119 c लाभगते

120 d घनसपदा

122 b दशमेन समृद्धिदा

125 a सुखदा प्रोक्ता

133 d स्मृतः

139 b सांवत्सरोचिते

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु प्रतिष्ठाप्रतिमालक्षणे
कालनिर्देशः ॥

अ. ९७

ॐ वज्रः

line 13 सितवस्त्रो सिद्धार्थं

15 समद्यक्षीरा

1 b दिनम्

प्रतिष्ठाकल्पे दीक्षाध्यायः ॥

अ. ९८

line 1 अथ प्रासादलक्षणं ॐ मार्कण्डेयः

पुरतो वा etc.

P. 289

3 अनुलेपनार्थं

5 पूर्वकां

7 किञ्चिद्वाचयेत्

P. 290

6 कृष्णोन्तरिक्षः

7 मंत्रं

7-8 काण्डमूलेषु

15 विलपात्रं

19 विकरणं

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु प्रतिष्ठाकल्पे
तोरेणाध्यायः ॥

अ. ९९

line 1 ततः कपिलायाः

2 श्वेतायाः

4 दधिक्राव्णोति

8 पद्मउशीर

8-9 क्षरसिद्धार्थक

9-10 रथे अश्वेति मन्त्रमुदीरयेत्

विष्णुधर्मोत्तरेषु प्रतिष्ठाकल्पेर्घ्यपाद्य
पञ्चगव्यविधिः ॥

अ. १००

line 1 मृणमयां चित्रकर्म

2-3 यद्द्रव्यमर्चा

4 इदं चात्रापरं मन्त्रं

10 पृष्ठमसि पंचमं

11 शाक्रेण सप्तमं

P. 294

1c ऋषभं

2b श्रीसूक्तमयमाथुरम्

विष्णुधर्मोत्तरेषु अर्चाशौचाध्यायः ॥

अ. १०१

line 2 शिरस्कां

3 शय्यां

7 नंतस्यावाहनं

9 ततः नमोस्तु सर्पसाम नमोस्तु सर्पेभ्य

10 च वाचयेत्

11 द्यारिति

12 संकल्पं च जपेत्

13-14 आगतयुगतश्च भगवन्निति तयः ततः

शङ्खं

19 सिद्धार्थकैरं

21 विधाना वेदमां

विष्णुधर्मोत्तरेषु अधिवासनाध्यायो नाम ॥

अ. १०२

ॐ मार्कण्डेयः

6d प्रविशार्चो विमां स्वयम्

विष्णुधर्मोत्तरेषु जीववाहनं नामाध्यायः ॥

अ. १०३

वज्रः

4d चाधिनी शुभौ

10c मृगुवो

- 15b क्षमान्वितान्
 21cd & 22ab omits from
 आयतु वरदा to देवमातर
 27b रक्षणे जगत
 28b सर्वा प्राणिधरा
 28cd omits औपव्यश्च to शुभा
 39 b चानुचरा
 41 b रुन्द च पार्श्वदानहम्
 41 d पार्श्वदा
 48 b नमप्रहाश्रया
 51 d जनचक्रं
 53 b चतुर्दशम्
 56 b °स्थानानशेषत
 57 c शास्त्रा
 59 b देवशास्त्राण्यं
 c देवशास्त्रा
 विष्णुधर्मोत्तरेषु देवसंघाहान ॥

अ १०४

मार्कण्डेय

- 7 b सहारकारकम्
 17 d नमस्तले
 18 b शतमण्डिते
 38 a पेरवणम
 44 a वरदो नित्यो
 46 c सौरमावाहयिष्यामि
 52 a तमोमूर्ति
 61 c एषादे
 66 c अक्षरे
 77 b °तेजसाम्
 78 c इन्द्राभ्येहि
 83 d विनृति
 86 b सङ्घितम्
 91cd आगच्छाज महाभाग विश्वं °

- 96 b चारुलोचनाम्
 97 b क्षिप्रमश्विनं °
 98 b धर्मराजानमध्युतम्
 99 d चारुदर्शिनी
 107 d सर्वधर्मस्वधोत्तरे
 112 a समायातु
 123 b पिशिताशिनाश्च
 विष्णुधर्मोत्तरेषु आवाहनाध्याय ॥

अ १०५

मार्कण्डेय

- 6 d सहस्रचरणोज्ज्वल
 10 b सर्वभेदनमाशुगम्
 11 b रूपानह रवे
 12 b चण्डसङ्घ
 c चण्डशीघ्रं °
 25 b °ध्यामि वहेमार्धो विभान्तीम्
 26 b शुभरूपं °
 d धूम्रकेतो
 30 d सर्वसत्प्रभयकर
 31 d कामरूपिणे
 36 b समुद्राल्लोत्पूजितान्
 39 b यमस्वसाम्
 47 d विमर्दनम्
 52 d भक्तस्त्रयाणकारक
 56 a रात्रिमावाहयिष्यामि
 61 c प्राणस्तौतीति दर्भं °
 विष्णुधर्मोत्तरेषु तृतीये खण्डे त्पुनरध्याय ॥

अ १०६

ॐ मार्कण्डेय

- 12 c वनमालाकृनाररक्त
 17 c निशोत्पस्य
 27 b मुसलद्योतिहस्तकम्

- 28 b निःशेष
29 d जगतः पते
35 b दीप्तानलसमप्रभे
38 b ऋषिराजं
43 b विस्फोटकोसर
46 c स्थिरीकृताशेषधर्मं लीलो °
d वसुन्धरम्
53 b बलमूर्तिदुरासदम्
64 a लक्ष्मीविलय
73 ab एहि विद्वाखिल जगच्छर त्रिभुवनेश्वर
73 c चर्ममावाह °
80 d यजुर्वेदमतिश्रियम्
87 b त्रिदशेश तथेक्षित
88 ab drops सर्वाधारधरं.... पतः
89 a धारयाणं
90 ab drops
97 a समाभ्येहि
103 b परशोदीततेजसः
104 b चक्रमूर्तिनमूर्जितम्
106 b मेघनादाक्षतस्कर
117 b केशवारणिम्
124 d व्याकृष्ट
135 c °स्सार्द्धं
विष्णुधर्मोत्तरेषु चतुस्तुरमध्यायसप्तम ॥

अ. १०७

ॐ मार्कण्डेयः

- 11 d महाफल
12 b मण्डल
14 c °हृताभिस्तु
15 b भवनपतो
विष्णुधर्मोत्तरेषु.

अ. १०८

ॐ वज्रः

V. ४८

- 2 a प्रोक्ता
10 d पंचभूतविवर्जिता
11 a समृत्या
17 a स्वतुष्ट्यर्थं
d प्रयोजना
19 b दैवार्च्यते
19 c अभ्यर्च्यते
22 b लक्षणबंधार्थं
24 c मयोक्त
25 b भावनातेन
27 a एवमावाहने
आवाहनं प्रयोजनं नामाध्यायः ॥

अ. १०९

ॐ वज्रः

- line 5 वाज्याहुतीनां
17 drops ॐ from ॐ ततो
इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु होमविधिर्नाम ॥

अ. ११०

ॐ मार्कण्डेयः

- line 8-9 निश्चलमनेन मंत्रेण
11 drops च
1 a प्रतिष्ठातासि
3 a सम्यतोयं instead of मृत्योयं
श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु प्रतिष्ठाग्यायो नाम ॥

अ. १११

ॐ मार्कण्डेयः

- line 6 वाजमात्रं
7 शुक्रमसिति दीपम्
10 चमसी
18 भारुडेनामलङ्कः
19 कृष्णाजिनेन and omits इति
P. 346
9 तगरम्

- 10 चोरकम्
 10 स्नातकस्य instead of स्नानस्य
 16 चमकपदक पदं कृतु
 20, 21, 22 omits वतिती to प्रति
 1 c निर्मुक्तो
 5 c प्राप्नुयाद्विद्यां
 6 b हृदि

इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु श्रीविष्णुबृहत्स्नपनं
 नामाध्यायः ॥

अ. ११२

ॐ मार्कण्डेयः

line 1 omits ॐ

- 1 स्नाते
 3 तालवृन्तं
 6 नापमुक्तैर्न
 10 प्रतिसरयां
 12 त्वदन्य
 12 अभिर्दूरेति दीपेन
 14 प्रहरणेन
 15 पताकाभिः
 16 ° धीपात्रया
 17 सुभगातेन चेति
 1 d च गच्छति

विष्णुधर्मोत्तरेषु भोगदानाध्यायो नाम ॥

अ. ११३

ॐ श्रीमार्कण्डेयः

line 1 मधुपर्केण

6 मंगलानि

श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु मधुपर्काध्यायो नाम ॥

अ. ११४

line 3 अन्नपानानि
 विष्णुधर्मोत्तरेषु इत्याध्यायो नाम ॥

अ. ११५

line 2 सुवर्णमहते
 Slo. 1d च गच्छति
 विष्णुधर्मोत्तरेषु सान्त्वतेत्याध्यायः ॥

अ. ११६

3 b ° दुपयुज्यते
 4 cd अभ्यनन्दन्ति ये भक्ता ते
 विष्णुधर्मोत्तरेषु तोरणोच्छायाविधिर्नामाध्यायः ॥

अ. ११७

line 9 सन्निरुपमन्वतमं
 17 विकरणं
 17 स्तुतयश्च
 P. 355
 1 राज्ञो
 3 नरविपत्तयो जनपीडा
 10 प्रविष्टायां
 4 a अतिवृष्टिहरं

विष्णुधर्मोत्तरेषु यात्राविधिर्नामाध्यायः ॥

अ. ११८

ॐ वज्रः

4 d तु पूजयेत्
 9 d पृथुम्
 10 c शत्रुनाशनसामस्तु
 12 b च instead of तु
 विष्णुधर्मोत्तरेषु प्रादुर्भावपूजनं नामाध्यायः ॥

Nepal Government Library, Khatmandu, Nepal.

Manuscript No. ते 313

Paper Manuscript-Papers 1-248

Size-11½" by 4½"

Lines 7 on each of the two sides.

ग्रन्थसंख्या २८००

CONTENTS

Name of the chapters	Page	Name of the chapters	Page
1 प्रतिष्ठाकल्प	3	32 विष्णुरूपनिर्माणम्	58
2 शब्द	5	33 भूमिरूपनिर्माणम्	59
3 छन्दोविचित्र	7	34 आकाशरूपनिर्माणम्	59
4 वाक्परीक्षा	8	35 ब्रह्मरूपनिर्माणम्	60
5 गुणदोषा	10	36 सरस्वतीरूपनिर्माणम्	60
6 प्राङ्मूलक्षण	11	37 शेषरूपनिर्माणम्	61
7 कोप	13	38 तुष्टरूपनिर्माणम्	62
8 काव्यलक्षण	14	39 चन्द्ररूपनिर्माणम्	65
9 प्रमाणानि	16	40 मयस्कन्दमतुमद्रसालीविश्वरूपनिर्माणम्	65
10 सामान्यवृत्ति	18	41 देवतासारिरनिर्माणम्	69
11 प्रणिमालक्षण	20	42 शास्त्रमेदनिर्माणम्	70
12 क्षयवृद्धि	25	43 निद्रामेदनिर्माणम्	75
13 रक्त	27	44 व्योमरूपनिर्माणम्	76
14 वतैना	28	45 नरनारायणनिर्माणम्	77
15 रूपम्	33	46 धर्मदिरूपनिर्माणम्	78
16 चित्रसूत्रम्	36	47 नृमिदिरूपनिर्माणम्	78
17 त्रिमूर्तिनिर्माणम्	38	48 कविनिर्माणम्	80
18 पद्मरूपम्	38	49 वराहनिर्माणम्	82
19 ब्रह्मरूप निर्माणम्	40	50 हयग्रीवनिर्माणम्	82
20 तिष्ठुरूप निर्माणम्	42	51 पद्मनाभनिर्माणम्	83
21 शिवरूपनिर्माणम्	44	52 शंकरनिर्माणम्	85
22 अभिनीतुमारनिर्माणम्	45	53 विश्वरूपनिर्माणम्	87
23 शुक्ररूपनिर्माणम्	46	54 ऐन्द्रवरूपनिर्माणम्	88
24 यमरूपनिर्माणम्	48	55 मरुदेवतारूपनिर्माणम्	97
25 वराहरूपनिर्माणम्	50	इति प्रथमाऽध्यायः	
26 वैश्वदेवरूपनिर्माणम्	52	56 प्रमदरूपनिर्माणम्	111
27 ध्वजरूपनिर्माणम्	53	57 मरुदेवतारूपनिर्माणम्	117
28 अग्निरूपनिर्माणम्	55	58 सनन्दरूपनिर्माणम्	119
29 नैकेन्द्ररूपनिर्माणम्	56	59 दामोदररूपनिर्माणम्	123
30 वायुरूपनिर्माणम्	56	60 विष्णुरूपनिर्माणम्	127
31 भैरवशास्त्ररूपनिर्माणम्	57	61 ब्रह्मरूपनिर्माणम्	130

- Sloka 10—Instead of मन्त्रस्तु निविधा the reading मन्त्र नवविधा is better because nine types of Mantras are mentioned here
- Sloka 12 13—The sense of these stanzas is not very clear Possibly they refer to the strength possessed by the Mantras
- Adhyaya 5—
- Sloka 11—After stanza No 11—Ms C adds one Śloka more
- Adhyaya 5—
- Sloka 13—the word *Basparenucayan* illustrates the fallacious inference of fire from vapour or a pillar of dust resembling smoke
- Sloka 16—The word *Antballiḥa* is used in the old sense namely *Nitya* Compare *Purvaṃmānasa-sūtra* Adhyaya 1 Pada 1 Sūtra 5 The word निद्र is here used in the sense of formed or derived
- Sloka 17—Instead of गो ति here should be गौ Compare निद्र p 1114
- Sloka 18—अधिकार्य is the adj of संयोग So अधिकारिक must be the reading Or instead of संयोग there should be संवाग
- Sloka 24—साधनैरिमे—साधनै + इम The form इमे is archaic
- Adhyaya 6—
- Page 16 Line 6—V drops Ohya while A drops Artha B and C give Arthamiti instead of Ūyamiti In the explanations of the terms given below the term Artham does not occur
- Adhyaya 7—
- Sloka 1—नोपपत्तिरिति च गरादुपपत्तिरिति—appears to be a correct reading
- Sloka 1—The long ऋ is not given by Panini In fact the long ऋ does not occur in Sanskrit
- Sloka 2—Instead of Makarahina it should be Makarahināśca The word Makarahina qualifies नासिका The author means that as every place ङ ज ण न् as also म् are not combined as such with consonants following it but अनुस्वार is substituted instead of them
- The expression रेफश्च श्रवण cannot be possibly connected with any other word (and सन्ति instead of अस्ति is to be taken as understood) The meaning is clear namely that र, श्र, ष and म् cannot occur as members of a (संयोग) conjunct consonant
- Sloka 11—I rakṣatālakṣaṇam it appears that the word Prakṛta refers to the most prominent variety of Prakṛta namely Mahārāṣṭrī which is mentioned as the standard Prakṛta by Hemacandra
- Adhyaya 8—
- Sloka 7—Instead of हवाद्यालोचनमिति there should be तथा वैलोचनमिति
- Sloka 16—Aḍavāḍah—Name of Kubera (Amarakośa karpū 1 Śloka 69)
- Sloka 24—The word अस्मा is singular standing evidently for the plural

Adhyāya

9—

Śloka

2—Andhakāram—Neuter gender for Masculine The use is archaic

Śloka

3—The correspondence of the lunar months चैत्र, वैशाख and others with the seasonal months Madhu, Mādhava etc shows that the beginning of spring was in Caitra in those days (Śloka 6) The word तुलामेषगते भानौ below supports this view In fact, the day of the spring equinox was the day when the Sun entered the sign Mesa At present the spring equinox occurs about 23 days earlier Hence, we may say that the date of the author of over text must have been about sixteen hundred years (23x70) before the present time This very relationship between the two kinds of months is given in Kautilya Arthasāstra

Śloka

4—प्रौष्ठपाद corresponds to माद्रपद

Śloka

7—The mention of युगादि दिन at the end of Mesa and Tulā signs refers to the time of the वेदाङ्ग ज्योतिष when the notion of Yugās came in vogue

Śloka

8—The word Pravase is not put very accurately According to बौधायन the षडशीतिमुखा occurs when the Sun is at the end of 14° of kanya 18° of Mithuna, 22° of Mina and 26° of Dhanus

Śloka

10—Instead of तिर्यग्गता मेघराशि—there should be तिर्यग्गतामेघराशि for the sake of clearness

केतु means comet

11AB and 12AB are repeated

Śloka

13—पतद्भुवेति—The term Ulkā refers to the meritorious person falling from the heaven after his merit is exhausted by enjoyments Compare Bhagavadgītā क्षीणे पुण्ये मर्त्यलोके विराजति (Ad. 9 Ślo 21)

14—केतु here refers to धूमकेतु (comet) and not to the planet केतु

Śloka

14—Instead of अग्निरार्षां चिरादृष्टा, it should be अद्विवर्गश्चिरादृष्टो—These are the adjectives of दिग्दाह So they must be in the singular because दिग्दाह is in the singular.

Śloka

16—Instead of यददृष्टि the reading should be यद्येदृष्टि because यददृष्टि does not convey any sense There may be the reading नोददृष्टि

Adhyāya

10—

Śloka

8—Ārakūṣa and Riti—both are the names of Pittala(see अमरकोश).

Śloka

15—the word Upakūṣa is in the sense of पुष्पमाला that is a collection of flowers especially in the sense of decoration as garlands suspended at gateways on festivals etc. (see William Monier's Sanskrit English Dictionary).

Adhyāya 11—

Śloka 6—Instead of Kṣapā the word should be Kṣamā because these words are in the sense of Vasundharā. It must be the copyist's mistake.

Śloka 12—Paṛṣadah—assembly hall. It is used in the plural number because many members constituted it. Here all the words are used in the singular.

15—इदन्—possibly the word is ईदन्, as nouns ending in long ई are generally in the feminine gender.

Adhyāya 12—

Śloka 2—The word नानाचक्षुः is obscure. Possibly the reading is नाना चक्षुः—meaning the words with two syllables ending in न. Compare *Adhyāya* 13, Śloka 2.

Śloka 8—Instead of पण्डितो it should be पण्डितौ.

Śloka 9—बो वठ does not convey any sense. So the reading should be वठ वठ. The reading पुठे does not give any sense, so the reading must be पुठे वृष्टु.

Śloka 11—Instead of Rathā the reading should be Tathā because the word Rathah is mentioned in Śloka 10.

Śloka 14—किमि in the sense of कृमि which is often used.

Adhyāya 13—

Śloka 15—The conclusion is drawn that whenever there is doubt, the neuter gender should be used.

Adhyāya 14—

Śloka 4—Rūpaka and Upamā—The treatment of these two Alamkāras given in our text requires to be carefully considered. The definition of Rūpaka given in our text is different from the one usually given in Alamkāra works. The essence of Rūpaka lies in आरोप (super-imposition) according to its usual definition. Here, however, only तुल्यत्व is mentioned.

The definition of Upamā is the other point. Generally, we find Umama heading the list of Alamkāras. But in our text it comes almost last if not the last. Even then no regular definition is given. It is merely described as not possessing the characteristic of Nidarśana which is given as 'real resemblance' (बहुतस्वरूपमेतेन).

The prominence given to Rūpaka and the absence of a regular definition of Upamā in our text may indicate that the differentiation between the two was not clearly known at the time

of our author or was not regarded by him as very important, that is both were regarded as identical by him.

If this assumption is correct, it would indicate quite an early date for our text

- Śloka 10—The meaning of the word वितता is unusul. It means the extension of the Kārana into Kārya. The use of the word Vitatātā in the sense of Kārya shows the Satkāryavāda of the वेदान्तिन्s
- Adhyāya 16—
- Śloka 4—Instead of Vikrantagopitā the reading given in Kāvyaḍarśa Pariccheda 3, Śloka 99 is Vyutkrāntā
- Śloka 15—Aślilavandhyam—in the sense of Aślilavarjam Kāvyaḍarśa gives 16 (Sodaśa Prahelikās) varieties while the Viṣṇu-dharmottara gives 21 Prahelikas
- Adhyāya 17—
- Śloka 3—Samhāra is used in the sense of Upasamhāra
- Śloka 8—Karyah refers to सयुक्तम् so it should be Kāryam
- Śloka 14—In Praveśaka and Viṣkambhaka only Nica and Madhyapātras are introduced on the stage, but not the Nāyaka
- Śloka 17—Instead of प्रवेशयेत् the reading प्रकाशयेत् would be better because it goes with प्रत्याननायम्बध
- Śloka 22—Instead of उत्सृष्टाङ्ग the reading in the Nāṭyaśāstra Adhyāya 8, Śloka 148, is उत्सृष्टिराङ्ग
- Śloka 26—Instead of Trayodaśāṅkā the reading in the Sāhityadarpaṇa, Pariccheda 6, Ślo 262, is Trayodaśāṅgā
- Śloka 33—Instead of वर्मेवनान्य the reading वर्मेधनान्य is better because Dhana refers to Vanik
- Śloka 50—Instead of मुगोत्त. . the reading in the Sāhityadarpaṇa, Pariccheda 6, Śloka 77 is मुगोत्त ... The definition of प्रविमुग्ग is shown here.
- Śloka 55—Instead of नायिकायि तथा रात्र्यजेदा प्रणिनायकम् the reading should be नायिकायि तथा रात्र् जेदा (? न्यजेदा) प्रणिनायक ।
- Śloka 56—Instead of Vāsasajjā the reading given in the Sāhityadarpaṇa Pariccheda 3, Śloka 85 is Vāsakasajjā.
- Śloka 58—प्रमे is used in the sense of प्रान् , प्रमाते.
- Śloka 60—दासस्वरि twelve varieties of drama are mentioned here instead of the standard ten

- Adhyāya* 20—
Śloka 2—Nāṭya and Lāsyā are the two varieties of Nṛtta but the Nāṭya-śāstra (*Adhyāya* 4, *Ślokas* 275, 273, 266) gives Tāṇḍava and Lāsyā; so here the reading may be Tāṇḍya instead Nāṭya.
- Śloka* 12—Instead of देवी वीरोदना the reading should be देवा वीरोदना on the authority of N S. *Adhyāya* 24, *Śloka* 4.
- Śloka* 14—वाचिकोक्तिः here the Sandhi of वाचिक with आङ्गिक is archaic or the word might be taken as अङ्गिक.
- Śloka* 19—Here Sāttvikābhīnayas are not given properly. So we may emend the *Śloka* as follows in order to have the complete list of Sāttvikābhīnayas.
- अश्रुप्रलयरोमाञ्चस्वेदस्पन्दनस्तम्भतः ।
 वैवर्ण्यस्वरभेदश्च सात्त्विकमिन्द्रियो भवेत् ॥
- Śloka* 22—Instead of Cātākānyā the reading should be Recakānyā because the reading Cātākānyā does not convey any sense.
- Śloka* 24—Instead of Vikṛtā the reading given in N. S. (*Adhyāya* 11, *Śloka* 2) is Viḥṛtā.
- Śloka* 25—Instead of Vāmabaddham, the N S Ad. 11, *Ślo.* 3 gives the reading Vāmabandham.
- Śloka* 26—Instead of स्वातामादव the N S Ad 11, *Ślo* 4 gives स्वातामावर्त which seems better
- Instead of Samāsaritam—N S gives Sāmākṛanditam while in the footnote of N S. it is said “क पुस्तके समात्मरित... ..and वा पुस्तके समोन्नरित” So also in the *Śloka* 48 of the same *Adhyāya* the reading is Samosaritam Samosaritam may be the Prākṛta form of the Samavasaritam.
- Śloka* 27—Instead of Piṣṭakubjam the reading given in N S. *Adhyāya* 11, *Śloka* 54 is Piṣṭakutṭam.
- Instead of तयाहर्षमिति the reading should be तयाहर्षमिति. Compare N.S. *Adhyāya* 11, *Śloka* 4, Saṅgītaratnākara *Adhyāya* 7, *Śloka* 933
- Śloka* 30—Instead of मन्त्रहीनस्तुतिश्चैव the reading in N.S. *Adhyāya* 4, *Śloka* 23 and in S R *Adhyāya* 7, *Śloka* 803 is मन्त्रस्तुतिश्चैव.
- Śloka* 34—Instead of विलापोवनिर्मुक्तिः the reading should be विलापोवनिर्मुक्तिः. Cf N S *Adhyāya* 4, *Śloka* 27.
- पद्मिनिहरे—N S. gives thirty-two Angahāras
- Śloka* 38—N.S. gives the reading Mandaka instead of Khaṇḍaka.
- Śloka* 42—Instead of उल्लस्य the reading should be उल्लस्य as in N S. *Adhyāya* 4, *Śloka* 37.
- Śloka* 46—हिम इक्षिकरेजित् the repetition in both the lines is unnecessary. The original reading might have contained Daṇḍarecita and

Vrścikakuttana as compared with N.S. Adhyāya 4, Śloka 42.
So the emended Śloka will be as follows :—

भुजङ्गाक्षितमन्यत्स्यादण्डवृश्चिकरेचिते ।

लतावृश्चिकमन्यत्स्याच्छिन्न वृश्चिककुट्टनम् ॥

Śloka

48—अर्गलम्—N.S. gives अर्गलम्.

Compare N.S. Adhyāya 4, Śloka 45.

Instead of Latālasita—the reading given in N.S. Adhyāya 4, Ślo. 46 and S R. is Talavilāsita.

Śloka

49—Instead of Nivṛtta the reading given in N.S. Adhyāya 4 is Vivṛtta or Vinivṛtta.

Śloka

51—Instead of Grhāvalīnakam the reading in N.S. Adhyāya 4, Śloka 48 is Grdhṛāvalīnakam. A similar reading found in Ms. A is given in the footnote

Instead of नमम् the reading given in N S Adhyāya 4, Śloka 48 is सन्नम् and S R. Adhyāya 7, Śloka 567 gives the reading सन्नम्

Śloka

54—सुबुमार तथा विद्धं—Compare N S Adhyāya 13, Śloka 53.

Adhyāya

21—

Śloka

1—Instead of समाकुञ्चितक the word should be समाकुञ्चिनके because dual is required here.

नत—N S in Śloka 180 of Adhyāya 12 enumerates the शयनकर्मणि. Only five names are given but in Śloka 186 the description of नत occurs. The name नत is not mentioned in Śloka 180. So instead of Tathā the reading should be ननम्. The reading in N S can be emended with the help of our text.

Śloka

6—कुर्पक्षो the word is कूर्पक्षो—कुर्प is archaic.

Adhyāya

22—

Śloka

1—कान्त the reading should be कान्त. The word again occurs in Śloka 6.

S R. Adhyāya 7, Śloka 1036 gives the reading सस्ताञ्स instead of स्वरथालस.

S.R Adhyāya 7, Śloka 1036 gives मदाञ्स instead of मन्दाञ्स.

Śloka

22—Instead of मयूरक the reading in N.S. Adhyāya 12, Śloka 172 is मयूरक

Adhyāya

23—

Śloka

9—Instead of स्याद् श्रंस्ताञ् the reading should be स्याद्विज्ञान.

Śloka

13—Instead of इक्ष्मन्धानमेव च, the reading should be इक्ष्मन्धानमेव च. cf. N.S. Adhyāya 10 Ślo. 95.

Śloka

16—परिवर्तु is given in N. S. Adhyāya 10, Śloka 69 instead of परिवर्तु

Śloka

23—स्वदन्ध Here द is of no use. It also is against metre. So it should be स्वन्ध. Compare N.S. Adhyāya 12, Śloka 126.

In the पुष्पिका { colophon } here the word अग्नि makes no sense
So the reading must be पुष्पिकाक्षरं

- Adhyāya** 24—
- Sloka** 2—The reading वभिन् is better than वभिन् Compare N S Adhyāya 8 Sloka 19
- Sloka** 5—Instead of मण्डलभ्रमणाक्षेप the reading should be मण्डलभ्रमणाक्षेप
- Sloka** 10—As परावृत्त is itself a variety, the reading should rather be परावृत्त परावृत्त or परावृत्तपरावृत्त
- Sloka** 19—Instead of विबुद्ध there should be the reading विरद्ध because the first variety of Āsya is given here But N S Adhyāya 8 Sloka 153 gives विधुन instead of विरद्ध or विबुद्ध
- Sloka** 26—The reading given in our text is निष्ठुन्न which is not appropriate here so I have suggested the reading व्यावृत्त from N S Adhyāya 9 Sloka 214
- Sloka** 30—निगमिते has no sense here So I have emended it as निवसिते taking the clue from the reading दीर्घोच्छ्वास of N S Adhyāya 9 Sloka 219
- Sloka** 33—त्रि a part between the shoulder blades
- Sloka** 42—Instead of स्व सत्राणे the reading in S R Adhyāya 7, Sloka 311 is त्व सत्राणे but N S Ad 9 Slo 237 gives the reading सत्राणे which is better
- Sloka** 44—Instead of पारन्त्योर्मदीष्टेष्टुने the reading should be पारन्त्योर्मदीष्टेष्टुने because पारन्त्यो makes no sense So I have adopted the reading पारन्त्यो from the reading पारन्त्यो of N S Ad 9 Slo 240
- Sloka** 48—मीमोषे सविपादेयु has no sense so I have emended the reading as मी सध्वमविपादेयु
N S Adhyāya 9 Sloka 243 and S R Adhyāya 7 Sloka 362 give the reading साध्वसे च विपादे च
- Sloka** 56—The reading of B and C Mss is पारिक्लेबितसत्रा N S texts give the reading अमानससत्रा, verse 59 of this adhyāya gives the same reading but verse 60 gives the reading पाने रेचितमज्ञित I have therefore suggested the reading पाने रेचितमज्ञित
- Sloka** 56—Here उदाहित समक्षेप should be the reading
- Sloka** 62—नानाभ्रमरके च (the reading suggested in the text) is taken from the 4 Ms of N S of GOS The three texts of N S Ad 9 Slo 261 (footnote) give the reading नानाभ्रमरके च In our Mss the reading is नानाभ्रमरकालेयु
- Sloka** 63—पादमेतत्पदोक्तयेष्टु is archaic
- Adhyāya** 25—
- Sloka** 1—In this chapter, 36 Rasadrstis are given but if actually counted their number is 35 so it will be good if we add one more—

शान्ता If we add the words शान्ता च it will be good to omit विदेया for the sake of the metre

- Śloka 2—वृत्ता—N S Adhyaya 8 Śloka 39 gives the reading वृत्ता
 Ślokas 12 and 14—In order to be consistent with the order mentioned in verse 2 and in verse 26 I have changed the order of the lines given in Mss I have transposed the second line of verse 14 and placed it after the second line of verse 12 and made the second line of verse 12 the first line of verse 13

I have also to take निश्चलतारका with मीता and व्यावृत्ततारका with लज्जिता because the sense requires it

- Śloka 33—Instead of ताडित the reading given in S R Adhyāya 7, Śloka 442 is विता(चा)लितौ and N S Adhyaya 8 Śloka 108 gives सवितालितम् and also in the footnote given in N S the reading is as सवितात्रयम्

- Śloka 34—पुटाना stands evidently for पुटो

- Śloka 48—After Śloka No 48 one Śloka must be missing here because it is not mentioned that Dr̥ṣṭikarmas are given as follows So also two Dr̥ṣṭikarmas विलेखित and लेखित are here less than N S and S R which evidently are missing

- Śloka 60—Instead of मन्द the reading should be गण्ड because the varieties of Gandas are enumerated and defined but the word गण्ड is not mentioned here Compare N S Adhyaya 8, Śloka 133

- Śloka 63—Instead of Svabhaviḥ स्वभाविवी appears to be the proper reading as it is given in N S Adhyaya 8, Śloka 126 and S R Adhyāya 7 Śloka 467

- Adhyaya 26—
 Śloka 1—शुक्लुण्ड is given here But N S Adhyāya 9, Śloka 4 and S R Ad 7 Śloka 140 give शुक्लुण्ड instead of मुक्लुण्ड and also in śloka 26 शुक्लुण्ड is given and not मुक्लुण्ड So शुक्लुण्ड is the likely reading of our author

- Śloka 2—मृगसीर्षो मृगय च—Here the context requires the reading मृगसीर्षो instead of मृगसीर्षो It is supported by the word अदितिरम् referring to the same in śloka 35 Besides if we keep it as it is, the number of Asamyutakaras would be 21 and not 22 as mentioned in śloka 4 A reading meaning मृगसीर्षो is expected instead of मृगसीर्षो उलसीर्षो is likely to be the word used by the author The whole line would read as follows—मृगयं पद्मपेदाश्चोत्पसीर्षो मृगय च Also instead of मृगय, the reading must be मृगदाय to convey the sense of Mukha because in śloka 33 मृगमुच occurs

- Śloka 3—मृगम् the reading but it should be मृगम् because the word मृगम् occurs in śloka 38 also N S Adhyāya 9 Śloka 6 and S R Adhyāya 7 Ślokas 142 143 give the same reading

- Śloka 5—Instead of सप्तको वर्धमानश्च there should be सप्तकावर्धमानश्च as सप्तकावर्धमान forms one of the varieties of Samyutakaras Besides Vardhamana occurs in the next verse so Khataka and Vardhamāna cannot be taken as separate varieties
- Śloka 9—सव्यारथौ (1) The word सवी must be in the sense of सूची आविद्धवती सव्याख्या यथो (which could be designated as आविद्धवत्) NS gives Suci
or (2) the reading must be वक्रयूच्यारथौ—in order to have the sense of Sūcimukha which occurs in śloka 33
- Śloka 10—पक्षोद्योतावधिति—The reading should be पक्षोद्योतावधितौ—The words explained should be as पक्षवजिन and पक्षोद्योत which are the two technical terms but here, in the text पक्षोद्योतावधितौ is the word given In the emended reading (पक्षोद्योतावधितौ) the order of the terms is only reversed The emended reading becomes grammatically correct The order is reversed for the sake of metre
- The author frequently does not observe the rules of number At some places the सूक्ष्मरूपाः are mentioned by singular while at some they are mentioned by dual e.g अवहित, पक्षवजिन, निम्ब, चतुरस्र, धृष्ट, दण्डपक्षौ गह्वरपक्षौ etc
- Ślokas 14 to 53—In these Ślokas 22 अक्षयुक्त करा are mentioned The number is possible only if the variety उरगतीर्षि is added as intended by the author in śloka 2 Compare śloka 2
- Śloka 24—खण्डप्रदेशिनी is the adjective of अक्षय The adjective must be in plural but here the singular form is used for the plural So the usage is archaic
- Śloka 39—कोलपद्म=कोल=कुवले=उत्पल
(see Śabdakalpādruma page 157)
- Śloka 45—त्रैतामिस्र—The word त्रैतामिस्रा refers to the position of the three fingers तर्जनी, मध्यमा and अङ्गुष्ठ—which should be exactly the position of the three fires in the sacrificial place as mentioned in the Vedic Ālpaśūtras
- Śloka 48—भोजन The form is archaic
- Śloka 52—यतोपवीती—Here सप्त of three types is mentioned अग्रज, मुखज and पार्श्वज
The types अग्रज and पार्श्वज are discussed while मुखज is not discussed If however the word यतोपवीती qualifies पार्श्वज, the line referring to the मुखज is possibly lost So the verse describing the usage of मुखजसदृश is inserted by me from NS Ad 9 Ślo 108
- Śloka 53—बलो is likely to be the mistake of the Copyist for the correct word is बली

- Śloka 57—Instead of वर्धमानकः there should be वर्धमानकौ.
- Śloka 60—वर्धमानकौ is explained as वर्धमानकौ इति विनतौ by Abhinavagupta-pādācārya in his commentary N. S. Vol. 2, Page 57. (G. O. S.)
- Śloka 63—The first line in our Mss. is missing. I have supplied it from the corresponding Śloka from N. S. Ad. 9, Ślo. 143.
- Śloka 64—मूर्तहरता—N. S. Adhyāya 9, Śloka 145 gives the reading मूर्द्धस्ता and also in S. R. Adhyāya 7, Śloka 213, the same reading is given.
- Śloka 77—Instead of हंसपक्षाद्भुतभ्रमौ Saṅgīta Ratnākara Adhyāya 7, Śloka 236 gives the reading हंसपक्षौ द्रुतभ्रमौ.
- Śloka 78—Instead of एव रेचितसंज्ञितः Nāṭyasāstra Adhyaya 9, Śloka 186 gives reading अथरेचितसंज्ञितः
- Śloka 81—असंदेहो does not convey any suitable sense. असंदेहो is better reading than असंदेहो.
- Śloka 86—गुरुदेशनिवर्तनाद् is the reading given in the text. N. S. Adhyāya 9, Śloka 195 gives the reading ऊर्ध्वदेशनिवर्तनाद्.
- Śloka 87—The ślokas describing पार्श्वोर्ध्वमण्डल and Muṣṭi are missing. So I have supplied them from N.S. Ślokas 197, 198 of Adhyāya 9.
- Śloka 88—स्वस्तिकाविति विल्यातौ विच्युतौ च प्रकीर्णकौ. It appears that this line is quoted from N.S. Adhyāya 9, Śloka 179. This line is misplaced here.
- Śloka 92—संयुक्तं प्रयोगं कालसंश्रयम् are all archaic forms. The proper reading should be—संयुक्तं प्रयोगः कालसंश्रयः.
- Śloka 96—अथयुक्तमनेक्ष्य means looking to the propriety.
- Adhyāya 27—
- Śloka 6—तच्च कार्यो—The use of neuter for masculine is archaic.
- Śloka 8—हरितमेव च—The use of neuter is archaic. Here the Viṣṇu-dharmottara has given five Mūlavarṇas (primary colours) while N.S. Adhyāya 21 Ślo. 75 onwards has given only four Mūlavarṇas and in Ślo. 76, it is stated that Harita colour is not Mūlavarṇa but it is a combination of Pīta and Nīla colours.
- Śloka 18—गुह्यरानुगाः the reading should be गुह्यस्य नगाः N.S. Adhyāya 21, Śloka 91 gives the same reading.
- Śloka 19—Instead of निरावा जन्ममाराः संनिगन्तु विवर्जितः N.S. Adhyāya 21, Ślo. 91 (footnote) gives the line as follows :— निरावा जन्ममाराः संनिगन्तु विवर्जितः स्मृताः ॥
- Śloka 25—Instead of दुरमन्त्रो Nāṭyasāstra, Adhyāya 21, Śloka 98, gives the reading दुरमन्त्रो.
- Śloka 26—आयत्नमग्निः refers to the people doing physical labour.
- Śloka 29—मन्त्रा ये च पुरा ये च दीर्घा मन्त्राग्निः The persons described here must be included in the category of Citraśmaṣṭru.

In Śloka 28 all the nouns are given in plural while in Ślokas 27, 29, 30 the nouns are given in the genitive case. So the line should be interposed as 29CD and then 29AB. In this way the reading will be correct. Refer N S Adhyāya 21, Śloka 109

27D and 29D. These two lines are repeated here. So instead of वे च दीक्षा समाधिना (29D) — the reading should be वे च [राजोपजीविन] Compare N S Adhyāya 21, Śloka 110

Śloka 33—Instead of विरीट्य the N S Adhyāya 21, Śloka 133 gives the reading विरीटिन् because विरीटिन् is the proper word

Śloka 43—N S adhyāya 21, Śloka 148 gives वृद्धि instead of गन्ति

Śloka 47—हेतिप्रयोग is an archaic form

Adhyaya 28—

Śloka 2—शब्द the neuter gender is used for masculine

Here the five Indriyarthas are shown out of these five Śabda and Gandha are discussed but not Sparśa, Rupa and Rasa. So it appears that some Ślokas are missing between the Ślokas No 3 and 4

Śloka 12—Instead of स्तनेश्च — N S Adhyaya 25 Śloka 5 gives the reading स्तनेव

If we take the word स्तन it should be in dual and not in plural

Śloka 16—If we take सुखसुखानि it means — whose touch is delightful

Ślokas 17 & 18—Between Ślo 17 & 18 the line सागेपैश्च मीढवसयुने is added from N S Ad 26 Ślo 11

Śloka 18—Instead of—अबल it should be—अराल because अबल does not convey any sense. Arala means crooked

Compare N S Adhyaya 25, Śloka 12

Hara—means war or battle

Avahāra—truce or suspension of arms. See Monier William's Sans Eng Dictionary

We can also take the meaning of हारावहारयोगेण as taking away the garland

सम्पदम् is an archaic form—because सम्पदामन् is the word

Śloka 25—Instead of स्वानसस्या—N S Adhyāya 25 Śloka 21 gives the reading सहस्राद्या

Śloka 35—भूमिगतोपजीवने Here N S Adhyaya 25 Śloka 33 gives the reading सजीवने but the word उपजीवने can be taken as it means enlivening things like fans, sandal etc

Śloka 36—कार्ये कर्तृन्—The Sandhi is archaic

Ślokas 37-38—N S Adhyāya 25 Śloka 46 gives the reading पुष्पा and रत्नानि instead of पुष्पि and रत्नि

Śloka 38—In N S Adhyāya 25 Śloka 48 the reading is धैर्यशीलद्वार and मृदुलीलाद्वार

Here Mṛta does not give good sense, so the reading मृदु of N S is better We can take धैर्यशील as courageous and Mṛtaśīla as depressed

Śloka 45—N S Adhyāya 25 Śloka 67 gives the reading—स्थूल instead of स्थल

Śloka 48—देवा प्रणामकरै is better than देवाप्रणामकरै because the word देवा is connected with अभिनेया See N S Adhyāya 25 Śloka 71

Śloka 49—In V D कपोत is connected with अरालहस्त, while in N S Ad 25, Ślo 73 it is connected with सप्तशतधेमान

Śloka 51—Instead of प्रवृत्तान् N S Adhyāya 25 Śloka 76 gives पवनान्, possibly there might be the reading प्रवृद्धान् for प्रवृत्तान्

Śloka 54—पक्षोद्देशपदाविद्धौ does not convey any good sense So it should be वक्षोद्देशपदाविद्धौ Compare N S Adhyāya 25, Śloka 79

Śloka 55—N S Adhyāya 25 Śloka 81 gives the reading गुहाम् The reading गुहाम् is better than गृहम्

Adhyāya 29—

Śloka 2—N S Adhyāya 12 Śloka 14 gives युद्धवारीप्रयोगेषु instead of युद्धवारीप्रचारेषु
हजान्विते—Here N S Adhyāya 12, Śloka 32 gives the reading भयान्विते

Śloka 3—विस्मिते instead of विकृते is better N S Adhyāya 12 Śloka 33 gives विसृते The clue to the suggested reading in the text is given by N S

Śloka 6—N S Adhyāya 12 Śloka 36 gives अरतध्वानुमरण अरतध्वानुमारेण does not give good sense but it can give good sense if we combine it with अरिमागणे or with आपदानुगमौ If, however, an independent occasion is intended by the author the reading अरतध्वानुमरणे is to be preferred

Śloka 13—Instead of निर्मलस्थ N S Adhyāya 12, Śloka 49 gives निर्मलपते Śloka 13AB should be taken after Śloka 11CD (मृदुद्वार) So also the halves of Śloka 12 should be interposed in order to have a good sense In the m M of N S of G O S the goat like movements are to be used in निर्मल The place where one walks with this gait is referred to as an unpleasant ground of a cemetery or a little field

Śloka 15—वार्तिकानां ज्ञानेन नित्यं च विचार्यमाणम्
Instead of नित्यं the word should be ह्यः because ह्यः is necessary in order to make the list of Rasas complete

- Śloka 19—If the author has discussed Śāntarasa it should come in 19CD
But the name of Śāntarasa is not given here
- Śloka 30—N S Adhyaya 12 Śloka 106 gives the reading विष्टम्भनमिद्राणा
instead of विष्टम्भनमिद्राणा
- Adhyaya 30—
- Śloka 3—एतेषामङ्गवर्गश्च देवताश्च सराणि should be the reading here because the
Varnas and Devatas are mentioned in the following Ślokas
- Śloka 27—रक्तवनेत्र stands for रक्तनेत्र
- Śloka 23—The description of Vira rasa is not given in the text So it is
supplied from N S Adhyaya 6 Ślokas 68 69 (N Sagar
edition)
- Śloka 22—Rasa of A B C is an obvious error
- Adhyaya 31—
- Śloka 2—अविहसिनैरभिनेष N S Adhyaya 7 Ślo 10 gives अविहसिनैरभिनेष
which seems a better reading The varieties of laughter are
given in N S In that list there is अविहसिन as one of the va-
rieties of laughter Cf Sahityadarpana Pariccheda 3 Śloka 217
- Śloka 6—मूलानां च दयादुःखं मादुःख्यत्वं च Compare N S Ad 9 Ślo 19
N S gives five types of anger while V D gives only four
types of anger
- Śloka 12—N S Adhyaya 7 Śloka 31 gives वान्तविरक्त instead of दान्ते विरक्ते
(दान्ते means self controlled)
- Śloka 17—N S Adhyaya 7 Ślo 30 gives the reading निशाम instead of विशाम
- Śloka 19—The word तस्य stands for वित्तस्य which of course refers to धित्ता
which is one of the bhavas discussed in this Adhyaya Com-
pare N S Adhyaya 7 Śloka 7 (CSS)
- Śloka 22CD—Instead of प्रयोज्यो प्रयोवा would have been better because it
refers to either vṛtti or dhṛti or smṛti
- Śloka 23—Instead of vṛtti the reading dhṛti seems good
- Śloka 27—After Śloka 27 i.e. after Avega Jādata and Garva should be
defined because both these Bhavas seem to be missing
Kṛda bhava is an additional one here But Jādata and Garva
are missing here which occur in N S Adhyaya 7 Ślokas 66-67
Some more Bhavas are still missing V D has stated in the
beginning that there are 49 bhavas but the list is incomplete
- Śloka 33—अमर्षं intolerance
The definition of अमर्षं mentions Vidyā Saurya etc but here
it is not specifically stated whether they belong to one's own
self or to the opponents Probably the author must have con-
founded the definitions of Garva with Amāṛṣa. This may

account for the omission of Garva as a separate variety for Amarsa Compare NS Adhyaya 7, Śloka 78 79 66 67 (N Sagar)

Śloka 37—तस्याभिनयकारणम्—Here the word कारणम् is used in the sense of अभिनयकरण i.e. performing an abhinaya (though कारणम् cannot be used in the sense of करणम्)

Śloka 40—After mentioning Sattvika bhavas this verse (40) seems to be out of place It appears that its proper place is after verse 4 The form भयो is an archaic form

Śloka 56—अनवीरमिति—the use is archaic

Śloka 57 58—Compare this verse with N S Adhyaya 9 Śloka 107 The reading in our text is more correct In order to complete the sense another line is expected If we however, follow N S Ad 20 Ślo 64 then the line न ह्यरस्त्रं and the second line भावो वापि make one Śloka Even then something seems to be left out

Adhyaya 33—

Śloka 14—नेकल—a dancer moving on the edge or dancing or walking on the sword

Śloka 66—करजा means—Nails—but here the sense seems to be the fingers, taking the root meaning (born out of the hands)

Adhyaya 34—

Śloka 1—The story of creation described here considerably differs from that given elsewhere

Śloka 8—हस्त शशोऽथ रचको भद्रो माल(य्य) एव च ।
(पश्यते) पुरास्तेषु मान ह्यस्य कथ्यते ॥ २ ॥

—मनराह्णप्रथार

Śloka 9—आयल्लेचना—This adjective is often used for Lakṣmī It is never used as the adjective of Viṣṇu Here Ms A gives the reading आयल्लेचनाम् and Ms B gives the reading आदालेचना But आदालेचना appears to be better than आदाल्लेचनाम्

Śloka 25—दीप्यता—The root *Dip* being generally in the *अनेद* But here it is used in the *पठ* Ms A B C give the reading दीप्यता Yet the reading of *अ* दीप्यता is selected as it gives a good sense In this chapter the religious origin of the art of dancing is mentioned The professional artists are not praised

Śloka 32—तृतेन—The use of the instrumental is archaic

Adhyaya 35—

Śloka 1 CD—remains without verb So it will be good to extend the reading तृतेन as *दृतेन*,

Adhyāya 36—

Page 129 Line 4 वर्णस्य लुटिवा पालि —Only the MS C omits this reading. There is no need of this reading in the text. The definition of पालि is only given here.

Page 129 Line 15.

Possibly the reading is तत्तर्बदहीना—showing that both the fingers Pradeśinī and Anāmikā are less by half (दल) parva than the Madhyamikā. Pradeśinī is the same as Tarjani.

Adhyāya 37—

Śloka 3—Instead of अनुली दी the correct form is अनुली दे.

Śloka 5—the word ऊँव here stands for ऊर्वा

Śloka 18—स्थानैरेवविरणै The better reading is स्थानैरेववरणै as वरणै is the same as नृत्तवरणै.

Adhyāya 38—

Śloka 4—अभिहारमुग्र The correct reading is अभिवारमुग्र because the description of मुग्र is given here. There is no mention of any other word for मुग्र. So मुग्र is better than मुग्र
23 आशदिनापि—The Sandhi is archaic.

Adhyāya 39—

Śloka 1—शुभाकारविहाराणि—The better reading is शुभाकारविनाराणि—cf. विनाराणि बह्व्ययि Ślo. 33

Śloka 4—भूपिठे is obscure. Probably the reading may be भूपते.
भवत —The reading (भवत) does not convey any sense. So it should be better to read वहत or गहत instead of भवत

Śloka 9—Instead of एतदेवजु the words should be एतद्भवजु because it seems that in the Ślokas 7, 8, 9 the variety अवजु is discussed.

Śloka 14—The use of the word एदामात्र does not appear satisfactory, as qualifying भज
The meaning 'appearing on the forehead'.

Śloka 40—Instead of स्थान पृष्ठान् the reading should be स्थान दृष्टान् because the word पृष्ठान् comes in the next Śloka

Śloka 50—Instead of स्थिरिकपादविन्यास, the reading स्थिरिकपादविन्यास is better

Śloka 34—सत्स्मनात्ताप is obscure. The reading may be सत्स्मनात्ताप

Adhyāya 40—

Śloka 3—मयक कयम् Iranian word.

मयना (in Hindi)—a kind of plaster prepared from lime.

Śloka 7—सर्वरसा liquid from a kind of tree—

Resin of Śāla tree.

- Śloka 16—Here five primary colours are mentioned They are Śveta, Pita, Viloma, Kṛṣṇa and Nila, but in Adhyāya 27, Śloka 8 the colours are Śveta, Rakta, Pita, Kṛṣṇa and Harita, (so it appears that Viloma must be something like Rakta). N S. in Adhyāya 21 has given four primary colours They are as follows —

सितो नीलश्च पीतश्च चतुर्थो रक्त एव च । but in the footnote of N. S. Ad 21, Ślo 76 it is given that Harita is not a primary colour but it is prepared by the combination of Pita and Nila. Śilparatna, Part I in Citralaksanam gives the five primary colours as follows—Śveta, Rakta, Pita, Kajjala and Śyāma.

- Śloka 25—राजवर्त—Compare with the Hindustani word Lājward It means ultramarine lapis This seems to be a Deśya word. Monier—William explains it as a particular gem and refers to Hemādri's Caturvarga Cintāmanī
- Śloka 27—स्तम्भना is given in the sense of astringent. Possibly it refers to हरढे—Myrobelan—which is astringent in taste and which leads to make the colour fast.

Adhyāya 41—

- Śloka 1—वैष्णिक—(1) Mural Paintings—according to Dr A K Coomaraswamy.

(2) Miniatures—according to Dr. Motichanda.

- Śloka 2—Instead of सादृश्य there must be मद्दृश If we take the reading लोकसादृश्य the word सादृश्य requires the insertion of the word दृश्य; otherwise the sentence is imperfect

- Śloka 3—कृतिम्—Here कृ is unnecessarily inserted as done many times. मोल्वणालकम्—the reading should be मोल्वणालकम्

- Śloka 9—स्थानप्रमाण etc compare with Śloka 19 of Ad 43

- Śloka 14—निदेश (1) according to rules—(According to Dr. A. K Coomaraswamy.

(2) in every direction—(According to Dr. Stella Kramrisch).

Instead of निदेश मधुसूत the reading निर्देशमयका is better as it means—soft priming.

- Śloka 15—Instead of विद्वान्यथा Dr. A. K Coomaraswamy takes the reading विद्वथथा—विद्वथथा seems to be better reading than विद्वान्यथा

Adhyāya 42—

- Śloka 2—मन्त्रिणश्च महाराज सांवत्सरपुरोहितौ—Same line is repeated in Ślo 6

- Śloka 13—The word योषिता of the standard MSS can be explained as nominative plural of योषिता (f.).

Śloka 25—*नारुद्धनेन* the appropriate reading would be *नारुद्धेन* as contrasted with the उद्धनेन of courtesans

Śloka 31—The first line of Śloka 31 is really out of context here It should be after the first line of Śloka 26 This is an instance of the transposition of lines which seems to have occurred at several places

Śloka 39—*सिरादशितमण्डाश्च* is used in the sense of *दशिनसिराकण्डाश्च*

Śloka 42—*वापवादविशुद्धये* is in the sense of *वापवादनशुद्धये*

Śloka 70—*नियममिदुक्ता* archaic form

Śloka 75—Instead of *गुह्यमै* the reading should be *गुह्यमै* Perhaps this must be the mistake of the copyist

Śloka 83—*यथादेय* should be in the sense of *यथा + आदेय* which means 'as acceptable' the reading should be taken as *यथादे* to convey a good sense instead of *यथादेय* or *यथादेय* as in the Mss S₁ S₂

Adhyaya 43—

Śloka 1—In this adhyaya the author has described nine Citrarasas

Śloka 2CD—Instead of—*भरणं चक्षुरे तु*—there should be *भरणं तद् चक्षुरे स्ते* because in the previous line *यद्* is given so the context requires *तत्*

Śloka 9AB—Instead of reading—*रोमाञ्चयिता ननम्* the correct reading will be *रोमाञ्चयिताक्षुषुजानम्* because *Cintā* has nothing to do with *Romānca* and the word *Ancita* is good and it is in the sense of *Vjāpta*

Ślokas 18 19—are mere repetitions of the Ślokas 8 and 9 of chapter 41

Śloka 21—This Śloka is very poetical

Śloka 25—Instead of *निरुद्धयमानं शुभम्* it should be *निरुद्धयमानाशुभम्*

Śloka 36—*उद्देशमात्र* means Mere mention

Adhyaya 44—

Śloka 6-7—Brahma has *Kamandalu Akṣamala Daṇḍa* and *Sruva* in his hands as mentioned elsewhere Here Brahma has four hands *Kamandalu* and *Akṣamala* are mentioned here but there is no mention of *Daṇḍa* and *Sruva* So the reading must be changed in Śloka 6 CD and *Daṇḍa* and *Sruva* must be inserted in it Thus the emended reading would be *वाणे दण्डपरं तद्वत् सूत्राणि प्रदर्शयेत् ।*

In the *Samaranganaśatadhara* Vol II Adhyaya 72 Śloka 4 and in the *Matsya Puraṇa* it is stated that in the left hand of Brahma *Kamandalu* and *Daṇḍa* are given while in the V D in the right hand of Brahma *Akṣamala* and *Kamandalu* are given

- Śloka 12—Instead of दक्षिणहस्तेषु the reading may be दक्षिणवामेषु because there is no mention of वाम or the next line can be emended as धनुश्चैन्द्रं वामेषु.
- Adhyāya 45—
This special adhyāya is devoted to the image of lotus. This shows that it has a great symbolic value.
- Śloka 2—Instead of न्यस्ता तु कारयेत् there should be न्यस्तां तु कारयेत् because the word न्यस्ता if retained requires the word कर्तव्या and not कारयेत्.
- Śloka 7—Lotus symbol of all gods.
- Adhyāya 46—
The cosmic symbolism of Brahmamūrti.
- Śloka 2—Instead of तद्रूपं the reading should be यद्रूपं.
- Śloka 4CD—The same idea occurs in the Bhagavadgītā.
- Śloka 5—Ākāram—The use of the word in the Neuter for Masculine is archaic.
- Adhyāya 47—
- Śloka 1—If तेन refers to विकृति, it should be तथा. If it refers to Puruṣa then there is no need of changing the word.
- Śloka 2—विपत्ते is in the sense of षत्ते i.e. assumes (the Krishna form).
- Śloka 5—This verse favours the Śāṅkara Philosophy.
- Śloka 16—Yoga and Bāṇa—Neuter for Masculine is archaic.
Compare this śloka with Muṇḍopaniṣad (2-2-3).
धनुर्गृहीत्वा औपनिषदं महात्म...भागवतेन चेतसा ।
Yoga—psychical practice.
Śāṅkhya—theoretical consideration for finding out the truth of the universe by evolution.
- Adhyāya 48—
- Śloka 8—चापमुच्यते = च + आप + उच्यते.
- Śloka 10—सदाशिवमुखे does not convey any sense. So the emended reading will be सदाशिवकरे.
- Śloka 14—Instead of धर्मव्याकरणं, Dr. Stella Kramrisch takes the reading चर्मव्याकरणं.
Trisūla shows Sattva, Rajas and Tamas.
- Adhyāya 50—
- Śloka 2—Instead of रक्षणा— the reading in तुल्यरानवदति is तस्य भावा. There is no mention of the word Bhāryā in these ślokas. By the word Bhāryā it becomes clear that Śaci is the wife of Śakra.
- Adhyāya 51—
- Śloka 4—हस्तं—Neuter for Masculine is archaic.

Śloka 16—Instead of *तस्ये* the word should be *तुस्ये* Dr. Stella K takes the reading *तस्ये* in the sense of *seat*

Adhyāya 52—

Śloka 4—Here the wife of Varuna is called Gaurī Generally Gaurī is the wife of Śiva.

दक्षिण देवदूतम्—refers to Gaurī (Varuṇa's wife)

Śloka 17—*लवणक्षीर आम्बोद दधिपण्डुरोदका* is one compound word. But there is no Sandhi between the two words *क्षीर* and *आम्बोद* possibly for the sake of metre

Śloka 19—Mss A B give *Chhāyā* while the printed text gives *Jāyā* and Ms C. gives the reading *Āya* The reading *Chhāyā* is better, in order to show that *Yamunā* represents *Chaya* (shade) while *Gangā* represents *Siddhi*

Śloka 20—*बृहन्नानुन*—The reading possibly is *निक्षि + वामुनमुत्तरम्*

Śloka 21—*क्षिर*—The meaning of the word is not clear. The meaning head is not suitable

Adhyāya 53—

Śloka 5—The word *कर* is in Masculine If it is used in the Masculine, it should be *रत्नगत कर कर्णो वानि रिपुनिहृत्* The author has often used Masculine words in the Neuter gender Possibly such liberties were taken by the writers of Puranas or our author may not have possessed a thorough knowledge of Sanskrit Grammar.

Śloka 6—The reading *केतु* is better than the reading *वृत् केतु* means banner (*Dhvaja*)

Adhyāya 54—

Śloka 3—Here *Garuda* is described as *कलापेन विवर्जित* while in the 'Indian Images Vol 1, (Page 65) *Garuda* is described as *कलापेन विवर्जित*

Śloka 5—When *Garuda* bears *Viṣṇu* on his back *Garuda* should have as usual two hands folded, in the remaining two hands he should not hold *Chhatra* and *Kumbha* but the hands should be engaged in holding the feet of *Viṣṇu*

Śloka 7—*वाम*—The gender is archaic

Adhyāya 59—

Śloka 7—The word *मातृगणप्रधाने* here hardly gives any sense The correct reading may be *मातृगण प्रधान*

परिवर्द्धनस्य—The use of the gender may be archaic

Adhyāya 64—

Śloka 2 & 5—The reading *Vainavi* is better than *Vaiṣṇavi* because *Sarasvatī* cannot be without *Vinā* *Vaiṣṇavi* signifies an instrument made of *Venu* i.e. *Vamśī* (bamboo flute) *Venu* = *Vamśa* = bamboo

Adhyāya 65—

Śeṣa is one of the forms of Viṣṇu for holding the world

- 1 Śloka 8—Instead of दे the reading ते is better Here the translation of Dr Stelia K. is very incorrect. According to her translation—the word प्रतिष्ठा is used in the sense of स्थापना and not in the sense of fame.

Adhyāya 67—

- Śloka 3—यावियाहेनि = वा + अविवाह + इति
अव्यह्न means girdle of the Māga priests अव्यह्न or अव्यह्नम् occurs in the Bhaviṣya Purāṇa, व्यह्न or व्याह्न occurs in the Brhat Saṁhitā Compare also Zen Aṁśyāṁhana

Śloka 6—उदीमवेशौ—refers to some personified Dandas

- Śloka 10—सुवर्चसा and सुवर्चला both the readings are correct and good वर्चस means तेजस् The Matsyapurāṇa uses the word सुवर्चना which is an archaic form सुवर्चला is grammatically correct

Śloka 11—एन्द्रे वा is better than एन्द्रेस्तद्धि The wheel of the chariot of the sun is possessed of six spokes

- Śloka 15—एल्य is grammatically correct and not एल्य The word is एली and not एलि, so the form is archaic

Adhyāya 68—

- Śloka 3—It should be पार्श्वेऽर्कवद्भवेद् instead of पार्श्ववद्भवेद् or पार्श्ववद्भवेद् Here the word अर्क is quite appropriate

Śloka 5—It should be अश्वे instead of अश्वो in order to make ten horses If we take अश्व the number becomes eleven Besides the word ह्य (in śloka 4) and अश्व (in śloka 5) both carry the same meaning

Compare —Names of the ten horses of Moon —

अजश्च त्रिपथश्चैव वृषो वाजी नरो ह्य ।

मंथुमान्मन्त्रधातुश्च हस्तो व्योममृगस्तथा ॥ ५२

हृत्पेते नामभिश्च दश चन्द्रमसो ह्य ।

Ad 126

(मत्स्यपुराणम्—Ānandaśrama edition)

मथुश्च इमनाश्चैव वृषो वाजी नरो ह्य ॥ ५६

अश्वो गविष्णुर्विरयातो हस्तो व्योमो मृगस्तथा ।

हृत्पेते नामभि सर्वे दश चन्द्रमसो ह्य ॥ ५७

Ad 23

(वल्लभपुराण—Vjankateśvara Press)

वयुश्च त्रिमनाश्चैव वृषो वाजी नरो ह्य ।

अश्वो वायस्तुरग्यश्च हस्तो व्योमी मृगस्तथा ॥ ५२

हृत्पेते नामभि सर्वे दश चन्द्रमसो ह्य ।

Ad 53

(वायुपुराण—Ānandaśrama edition)

व्योमो—archaic form The word is व्योमन् so it should be व्योम
or व्योमन्

Sloka 6—The Moon has 27 waves These are the daughters of Daksa
and these are known as Naksatras but here the number men-
tioned is 28 In Atharvasamhita 28 Naksatras are mentioned

Sloka 7—देहमेदशो has no sense It should be दहमेद through the different
iation of the body—according to Dr Stella Kramrisch

Sloka 10—Here the word युद्ध is absent देवातुरे means देवासुरयुद्धे

Sloka 11—वणमव्या would have been a better reading or the use of singu-
lar वणमव्या in the sense of dual is archaic

Sloka 13—The reading स instead of सा would have been better

Adhyaya 69—

Sloka 6—मिरातत —The meaning of the word मिरातत is not clear Pos-
sibly the word means having the veins extended over the
whole body

Adhyaya 70—

Sloka 1—Here the reading of Ms B is रेवन्स्य and Ms C has the reading
देवेद्रस्य but the reading देवेद्र seems better because मनुदस्य means
रेवन्तमनु and सावर्णिमनु and there is no need of mentioning only one
—रेवन्त here

सावर्णि matronym of the 8th Manu son of the Sun by Suvarna
and therefore the younger brother of the 7th Manu or Vaivas-
vata The succeeding Manus upto the twelfth or the fourteenth
including all are called सावर्णि

—See also Harivamśa and Markandeya Purāna

रेवन्त—name of the son of Surya and chief of the Guhyakas—
and fifth Manu of the present kalpa cf Varahamihira's Brhat
Samhita

Sloka 5—पृष्ठेभ्य—stands for पृष्ठे अथवा The reading in Hemadri is पृष्ठस्य

Adhyaya 71—

Sloka 1—The reading मृगाणां देवता does not appear to give a suitable sense
Possibly the reading may be गृहाणां देवता—i.e domestic deities

Sloka 12—Here the word हस्तयानेन may be taken as हस्तयाने न or हस्तयानेन as
it is —The readings mean—(1) हस्तयाने न कर्तव्यो, न च कार्यश्चतुर्मुखः
प्रजापति should be without four faces and also without the vehicle
of swan

(2) हस्तयानेन कर्तव्यो न च कार्यश्चतुर्मुखः —प्रजापति should not be four
faced but He must have हस्तयान—the vehicle of swan

The correct meaning must be that प्रजापति should be without four heads as also without हृस्वान् Here it is stated that प्रजापति is just like Brahmā, and only the things which are not wanted in the case of प्रजापति are mentioned

But Dr Stella K. translates—

‘Chaturmukha should be made like Prajāpāti but without the swan as has been described by Brahman’ Here the translation does not appear to be correct

- Śloka 17—सदशपाणि —Here Dr. Stella K takes the word दशपाणि as the proper name of Viśvakarmā but Viśvakarma is never described as दशपाणि because he has only two hands (Dvibhuja) If we take दशपाणि as the proper name it must have some meaning : i.e. he must have ten hands The reading सदशपाणि definitely gives a better sense

Adhyāya 72—

- Śloka 1—Here the word देवता does not give any sense because it cannot be connected with रूपमाचक्ष्व The word देवता may stand for देवतानाम्

- Śloka 6—जीव means Brhaspati as frequently seen in books on Astronomy and Astrology

Adhyāya 73—

- Śloka 15—नन्दी is here personified.

- Śloka 17—आशेकयान—a kind of vehicle

- Śloka 22—पञ्चबाणमुखो—refers to कामदेव

- Śloka 24—मैकान—(?) मैकान (Masc) may be the name of one of वासुदेव's sons

- Śloka 36—विच्युता कृष्ण should be in the singular because all the directions are here given in the singular

- Śloka 37—वडवागादनतरा is also a good reading The line means—then comes the next (अनन्तरा i.e. उत्तरपश्चिमा)

- Śloka 39—नित्यं —

(1) vehicle of Kāla

(2) going everyday i.e. always moving

- Śloka 46—इतिहास and धनुर्वेद should respectively be इतिहास and धनुर्वेद .

- Śloka 47—धान्वन्तरि should properly be धन्वन्तरि .

फलवेद may mean Astrology (Jyotiṣaśāstra)

- Śloka 48—पातञ्जल means योगशास्त्र

अनन्त refers to पद्मजलि who is looked upon as an incarnation of Śeṣa

Adhyāya 75—

- Śloka 1—Out of the words स्यात् and भवेत् one could have been used Possibly the word स्यात् might have been used ornamentally without any sense

- Śloka** 4—The word नम्रव gives no sense—Possibly the reading would have been नम्रवचनुरसम्
- Śloka** 5—The form गग (N) is archaic
- Adhyāya** 76—
In पुष्पिना it is stated नरनारायणद्वयस्वविनिर्माणम् Hari also should be mentioned as he is described in this adhyaya The पुष्पिना should read नरनारायणद्वयद्विपुत्रम्
- Adhyāya** 77—
There is a desire not only to symbolize gods and goddesses having traditionally well known anthropomorphic features but also to give a plastic form to religious and ethical concepts like Dharma etc
- Śloka** 4—सुत is in the Neuter gender but here it stands for सुत (personified)
- Śloka** 5 6—The influence of Bhagavadgita can be seen here
- Adhyāya** 78/1—
- Śloka** 1—मध्ये दस्ते उर does not give any suitable sense Possibly the word means placed at the centre of the chest (मध्ये न्यस्त उरसः)
- Śloka** 2—दुर्योग appears to be a faulty reading The correct reading should possibly be नेयुग
- Adhyāya** 78/2—
- Śloka** 8—हृदिमूर्तिनिभस्तस्य does not give the sense clearly which is possibly similar to him in respect of attractive form
- Śloka** 12—Here it is stated that the god should be devoid of ornaments. In fact He should be devoid of Āyudhas as given elsewhere Hence the correction कार्य आयुधवर्जित may be proposed
- Adhyāya** 79—
- Śloka** 7—हिरण्यक्षिरच्छेदकोचनकर —The words in the compound are interchanged as far as the order is concerned possibly for the sake of metre The compound should be हिरण्यक्षिरच्छेदनेचनचक्रम्
Similarly दूरीचन stands for उच्चतस्तुन
- Śloka** 10—समप्रसौधरूप is better than समप्रसौदरूप
- Adhyāya** 80—
- Śloka** 2—Possibly the first line should be मूर्तिमपुष्पिनीहस्तन्यस्तया स्मितच्छवि
as in Adhyāya 78 (Nṛsimharupanirmāṇam) Śloka 10
- Adhyāya** 82—
- Śloka** 2—सर्वाभरणभूषणा —The use of both the words अभरण and भूषण implies that Ābharaṇās (garments) were different from Bhuṣaṇas (ornaments)

- Śloka 6—The first line as it stands does not give a clear sense Possibly there should be the word दक्षिण instead of दक्षिणे
- Śloka 7—Generally Lakṣmī is not to be connected with बिल्ब
- Śloka 8—शयमृद्धि is better than शय विद्धि but there should be the word ऋद्धि instead ऋद्धि
- Śloka 10—हस्तिद्वय निधी—Elephants represent Nidhi Sankha and Padma must be the names of these two elephants Otherwise the words Śankhapadma will be repetitions because in the Ślokas 8 9 Śankha and Padma are given as representing Saubhāgya and Rddhi
- Śloka 13—Here दक्षिणाभ्या is mentioned and there is no mention of other hands i.e. वामाभ्या So instead of कराभ्या in 13C it should be वामाभ्या
- Śloka 16—Instead of—स्तु केशव there should be तत् केशव because the Lotus itself represents केशव
- Adhyaya 83—
- Śloka 3—ईशानवक्त्र नीनास्ते is correct and not ईशान वक्त्रहीनास्ते
- Śloka 4—मुख is neuter Here it is used as Masculine—The use is archaic
- Śloka 8—The form हस्तानि is archaic
- Śloka 11—Here it seems that वैवुष्ठा is the name of Viṣṇu
- Adhyaya 84—
- (1) In the Mahabharata Vanaparvan 190 65 and 67 there is mentioned the worship of eduka monuments—
Eduka cinha prithuvi na deva grihabhusita—67 i.e. the men in the decadent age of Kali will forsake their own gods and worship the edukas (65) the earth will be dotted over with eduka monuments in place of the temples of gods (67)
- (2) Hemachandra explains eduka as a monument with bone-relic enshrined within it (tad edukam antar nihita —likṛtsam antar nihitasthu edukam —Hemacandra Kosa IV 69)
- An actual specimen of eduka monument having three terraces and a Śivaliṅga at its top has been unearthed at Ahicchatra in Bareilly district during the recent excavations of the Department of Archaeology
- Śloka 7—समार्धे च द्रव्यश्च द्रवेण विराजति—Dr Stella K has given a reference to lunar and Solar forms here but there is no word for Solar here unless we adopt the emendation suggested below

The line as it stands conveys the following sense
—shining with a disc placed at the centre of the halfmoon both
of whose horns are in the same line

The emendment समार्चवद्—can be proposed to give a sense
better than समार्चवद् ।

Ahāyaja 85—

- Sloka* 5—The word स्तिर stands for स्तिरसि
The words तनुस्ताम्र stand for तनुताम्र
- Sloka* 5—The word मुष्टिरिष्टायन—appears to be used for शिष्टमुष्टायन
- Sloka* 9—The form यनोदवीत is archaic
- Sloka* 12—इत्तम् is an Archaic form
- Sloka* 13—वक्र. is an archaic form
- Sloka* 17—शहलो महाभुज should be शहलो महाभुज
महाभुज is Sambodhana
- Sloka* 19—त्यक्ता शरागा stands for त्यक्तानि शरीरमाणि qualifying भूतानि in the
next line
- Sloka* 24—शरम् is an archaic form
- Sloka* 34—तर्जन्मुष्टितपाणय stands for उन्धिततर्जनीपाणय — hands with forefingers
raised
- Sloka* 41—Instead of तपेक्षिव the reading should rather be तपेक्षितम् (तथा +
ईक्षिवम्)
- Sloka* 47—सुखोपविष्टस्तप्ये—There is no subject mentioned here The subject
comes in *Sloka* 49—कार्यो देवो मनोहर
पद्मज is archaic
- Sloka* 53—All the names वासह काशिल etc are given in नद्धितान्त forms while
Hayagriva and Padmanabha are सुसन्निहित
- Sloka* 65—The worship of Dattatreya appears to be ancient
- Sloka* 72—एकानशा—(एकोन अशी यस्याः)— पावती । इति त्रिकाण्डशेष ॥ इय दि यगोदा
गर्भसम्भवा । यदुक्त हरिविणे ।

“देवकपजनयन् विष्णुं यशोदां सा तु कन्यकाम् ।”

“विद्धि चैनामथोपपन्नां अशाहेर्वीं प्रजापते ।

एकानशा योगकला रक्षार्थं केशवस्य तु ॥”

At the end of the chapter it is stated that Devodyanarūpam
rmanam is given But there is no reference of any Udyana in
this chapter So it will be good to emend it as देवादीनां रूपनिर्माण
नाम But if we retain the word Udyāna it should be taken to
mean collection

Adhyāya 86—

- Śloka** 11-12—The descriptions of माल्यवान् and हिमवान् Prāsādas seem to be mixed up. So we can rearrange these two ślokas in order to separate the descriptions as follows —
- द्वारैश्चतुर्भिर्भग्नैस्तु न भग्नैर्वा महीपते ।
हिमवाद्याम विख्यातः प्रासादोऽयं मनोहरः ॥
प्रासादमेतत्कर्तव्यं कूटच्छेदद्वयं तथा ।
त्रिच्छिन्नचन्द्रशालामिश्रतस्मिन्निवावृतम् ॥
कूटच्छेदद्वयोपेतो माल्यवानभिधीयते ।
- Śloka** 21—In śloka 21 the Valabhī type Prāsāda is called 'Caturdśam', which would tempt one to take the word in the sense of a temple—as a temple facing all the four directions, but śloka 25 clearly indicates that the door should be only in one direction. There remains only the choice of direction upon one's own will
- Śloka** 26—एकानशा—Name of Durgā
- Śloka** 29—विष्णोर्भोगशय stands for विष्णुर्भोगशय .
- Śloka** 38—Prāsādam—an archaic form
- रेतोमन्दगृहम्—Here the word मन्द means रुनि—the planet Saturn, the word रेतस् being a word synonym of शुक्र The word seems here to be used in the sense of planet Venus This usage of रेतस् in the sense of planet Śukra is not well known, but Sanskrit writers are fond of such usages
- Śloka** 41—तुरगभिहताना appears to stand for तुरगभिहतानाम् Turagābhitātānām means 'gods bitten or licked by horses' but this is quite impossible. So I would change the reading to 'bhitātānām or 'bhihrtātānām If we take the first reading it would mean 'gods known by the name of a horse'. It will apply to Kinnaras. Or if we adopt the other reading, it would mean the gods, whose conveyance is a horse
- Śloka** 61—सौमद्वार—does not give any sense. There should be सौम्यद्वार or सोमद्वार
- Śloka** 85—Here the reading should be राजन्नश्चै शशिनि or शशी (the moon) could be called नक्षत्र cf. (सारक's Nirukta)
- Śloka** 91—Possibly the word Guhākāra stands for Grhākāra which is supported by the variant reading given below (i.e. in the footnote).
- Śloka** 98—I have suggested the reading Samudga in place of Samudra because Samudga means वृत्तनामा समुद्रा as given in the Dictionary of Architecture by Dr. P. K. Ācārya. Also the reading Samudga is found in some Purānas.

Śloka 135—Raktām and Suṣkām here stand for no particular deities. They stand for Rakta and Suṣka kinds of images which should not be placed in one and the same temple

Adhyāya 87—

Śloka 7—Instead of प्रासादे there should be प्रासादी

Śloka 12—Instead of द्वारा there should be दारणि.

Śloka 15—Instead of जाल there should be जाल but for the sake of metre the word जाल is given

Śloka 36—Here Pancamī (Nyāsāt) cannot be explained. So the reading should be in the nominative as देवतान्मन्त्र दद्यात्—

Śloka 39—Mārkaṇḍa is the name of the Rṣi. So the reading must be as follows —

वाल्मीकिमार्कण्डाम्महाभूतानन्दरम् ।

Śloka 44—Instead of मर्षेण there should be मर्षण as the word goes with देवताना

क्वप् (कल्पन्) stands possibly in the sense of कुर्वन्

Śloka 51—सात्वन—is a Yādava tribe

Adhyāya 88—

Śloka 3—Instead of नविष्ये the word should be भविष्ये

Śloka 9—कृत्य शब्दित येन तु does not convey any sense. It should rather be कृत्य शब्दित येन तु but the better reading will be कृत्ये हि तथैव तु

Śloka 10—Instead of समवेक्ष्ये the word should be समनख्यम्

Adhyāya 90—

Śloka 21—कुसुमोरण—black pepper in the flowery stage

28—माण्ड—a tool, an implement

Adhyāya 92—

Śloka 9—ताम=tin

Śloka 10—रीति=rust

Adhyāya 93—

Śloka 36—घातघ्ना—a slaughter house

Adhyāya 95—

Śloka 6—वन्दाक (m) Vanda Roxburghii (L)

वृक्षरोहायां तु वन्दा वन्दाका च जयत्ययि ।

(Śabdaratnākara, kāṇḍa 4, Ślo 17~)

Adhyāya 96—

Śloka 26—भौम—the planet Mars

Śloka 27—सौर—the planet Saturn

Śloka 29—प्राणपत्य—Rohiṇī

Śloka 30—सौम्य—Mrgāsūras

- Śloka 32—सार्प—आश्रया नक्षत्र
 Śloka 34—आर्यम्ण—उत्तरा फाल्गुनी
 Śloka 36—ऐन्द्राग्न—विशाखा
 Śloka 37—आप्य—पूर्वाषाढा
 वैश्वदेव—उत्तराषाढा
 Śloka 39—पौष्ण—रेवती
 Śloka 40—याम्य—भरणी
Adhyāya 96—
 Śloka 76—रौच्य—bilva
 a staff of a bilva wood, an ascetic with a staff of bilva
 Śloka 84—ऊन°—a name applied to a particular lunar day (क्षय).
 Śloka 87—किंस्तुघ्न=किंतुघ्न—Jyotish (Varāha Mihira's Brhadsamhitā & Sūryasiddhānta) destroying all but one of the eleven periods called Karana

बव—name of the first Karana or astrological division of the day.

Eleven Karanas are as follows —

(1) Ba(? va)va	(7) Vishti
(2) Ba(? va)lava	(8) Śakunī
(3) Kaulava	(9) Caluśpada
(4) Taitila	(10) Kintughna
(5) Gara	(11) Nāga
(6) Vanja	

First seven karanas are called अभ्रवाणि or movable, the four others are भ्रुवाणि or fixed

- Śloka 94—बुलीर—a crab, the sign of the Zodiac Cancer

Adhyāya 97—

कल्पक—a priest meant for doing manual labour

वाचक—a reciter

सात्त्वत—a vaisnava

अवेक्कुरा—not squint-eyed

अहतास्वरसवीतै—the reading should be अहताम्बरमवीतै,

vide the word अहतवसनसवीतरय—in the next line

मानानार्थत्ववर्जनीयानि—should be मानानार्थत्वानि वर्जनीयानि

Here there is a religious approach Art is as means for particular ends It is not an end itself. Other things are necessary from Indian cultural points of view, but they must be studied for completely integral view point

Adhyāya 98—

ऋष्य—the male of a species of antelope,

a symbol of Anuruddha

सिद्धार्थ—white mustard

Adhyāya 99—

अशन (pl) unhusked barley-corns This is the original meaning, but in common parlance nowadays rice-grains are called अशन But this is due to the ignorance of the original meaning
शङ्खमणि—is the name of a Mantra beginning with शङ्खाय etc

Adhyāya 101—

सित—शुक्र—planet Venus
जीव—बृहस्पति—Jupiter
इन्दुज—Planet Mercury
एवित्रक—a seive or a strainer

Adhyāya 104—

Sloka 59—इलविला—Name of a daughter of Triṇa bindu (wife of Viśravaśa and mother of Kubera)

Sloka 64—तिथ्य = पुष्य नक्षत्र

Sloka 62—The reading should be अवाहविष्णव्यदिशि because अदिशि is the deity of the constellation पुनर्वसु invoked in the following stanza
आदित्यारणि—Vocative Singular of अरणी
अरणी—the mother of अग्नि has been used here in the general sense of mother

Sloka 70—भाणि—अग्नय अपत्य पुमान्—भाणि—a male progeny of अग्नि—it ought to be भागे but the पुराण attach more importance to metre and less to grammar

Adhyāya 105—

Sloka 13—पिङ्गलादि—the reading should be विह्वलपिङ्गल+अद्य

Adhyāya 106—

Sloka 6—जरायुज—Viviparous bringing forth young alive not hatching by means of egg

Sloka 48—शेषादिभोगविन्दुस्त—should be the reading

Sloka 73—the text is very corrupt

Sloka 87—त्रिरशेष समीक्षित—should be the reading

Adhyāya 107—

Slo 1—दि न (दीन) दिवौकताम्—the reading emended is justified by the previous chapters

Sloka 5cd & 6cd—contain the allegory behind the शत्रुद्रोश

Adhyāya 108—

Sloka 4—The correct reading appears to be ° जगलसिमन्

Sloka 25—भागे मनेत्र —The text is very corrupt

Sloka 29-30—Compare Bhagavadgītā

Adhyāya 110—

कल्पको मूर्ति प्रविशेषु —The correct reading should be
कल्पको मूर्तिपर ऊर्ध्वबाहु कल्पशर स्वपनिश्च यश्च भगवान्नि मन्त्रेण देवागारं प्रविशेयु ।

Adhyāya 111—

पतद्ग्रह—unusual word. The current practice is to tie a thread and for that the word is प्रतिसर.

पात्रेणार्घ्यम्—a मन्त्र beginning with the word पात्र

Adhyāya 112—

कङ्कतो न कङ्कत इति कङ्कतेन—instead of कङ्कतेन there should be another word.

Adhyāya 114—

व्यञ्जन, चरितक and अवदश are substances stimulating appetite or substances making the food tasteful.

Adhyāya 117—

ईषा—the pole or shaft of a carriage

अश्वदान्त—a charioteer.

मातुका—a staff of a banner.
